NYISZTOR ZOLTÁN

VALLOMÁS

MAGAMRÓL ÉS KORTÁRSAIMRÓL

2. kiadás
Mielőtt végkép elmegyek, Szeretnék elköszönni, emberek!
Juhász Gyula
München 1974

Készült Ledermüller Olivér nyomdájában 8 München 2, Landwehrstr. 65, 089 / 53 63 86

TARTALOMJEGYZÉK

EMLÉKÜL
mindazoknak, akik harcoltak, harcolnak és harcolni fognak a katolicizmusért
Impavidum ferient ruinae...
Horatius, Carmina, liber III. 3.

A MILLENNIUMI KORSZAK

A civis városban

1893 december 28-án a debreceni római katolikus templomban egy újszülött fiúcskát tartottak keresztvíz alá, aki a szokástól eltérően nem sírt, nem sivalkodott, hanem feltűnően nagy és fénylő fekete szemeivel mintha figyelt volna a szertartásra. A keresztelő káplán, Léky Kornél ezt írta be róla az anyakönyvbe: «Zoltán László, fiú, törvényes. Szülők: Nyisztor Mihály vasúti kalauz és Nógrádi Emma. Született 1893 december 8-án. Lakás: Szent Anna-utca 2541. »
Kegyetlenül hideg téli vasárnap volt. Sarki szelek dáridóztak a civis város felett s a keményre fagyott hó élesen csikorgott a patkóval kivert csizmák alatt. A komaasszonyok nagykendőbe bugyolálva hozták a templomba és vitték haza az újszülöttet, nehogy a zúzmarás tél megártson neki, s talán azért is maradt meg benne mindvégig egy berzenkedő irtózat a hideggel szemben. Otthon azt mondták az ilyenre, hogy cigánytermészet, ő azonban világcsavargásaiban arra jött rá, hogy a gólya hibázott, mert a trópuson kellett volna ledobnia.
A Szent Anna-utcai lakáscím arra vall, hogy a család osztozott abban az elkülönödésben, ami akkor a katolikusokat a kálvinistáktól elválasztotta. Sehol ugyanis Magyarországon akkora idegenkedés nem volt a két vallás hívei között, mint a kálvinista Rómában. A katolikusok, akiket állásuk és megélhetésük sodort erre, mint «gyüttmentek» a Szent Anna-utcát és környékét szállták meg, ahol különben az egyetlen katolikus templom is állott. Azon innen és azon túl minden a kálvinista bennszülötteké volt, akik pedig «pápista» lakót nem szívesen fogadtak be a házukba. Különben a ház, melyben a napvilágot megláttam, születésem után nem sokáig maradt meg a helyén, mert egy csomó más házzal együtt az épülő Szvetics-intézetnek esett áldozatul.
Abban az időben még nem volt gyáripar s ezért a magyar városoknak betokosodott, megkövült jellegük volt: az a bizonyos gazdálkodó vagy kisiparos jelleg, amit a vasút, posta, adóhivatal, bíróság szállingózó hivatalnokaival csak felületesen tudott felborzolni. A nagy változás, a lakosság össze-boronálódása, a válaszfalak leomlása, a civis és gyüttment fogalmak megszűnése csak később a gyáripar és kereskedelem kiszélesedésével s a kasztok spontán és észrevétlen felszámolódásával következett be.
Nekem semmi gyermekkori emlékem nincsen Debrecenről, mert pár év után a szokásos vasúti áthelyezések kapcsán Mármarosszigetre kerültünk, de jó apám sokat és sokszor emlegette Wolafka Nándorral összefüggésben, aki akkortájt hagyta el a kultuszminisztériumot (gyaníthatólag az egyházpolitikai harcok kiéleződése miatt) s ment el Debrecenbe prépostplébánosnak. Apám az ő hatása alatt melegedett fel a katolikus megmozdulások iránt és nagyon szerette idézni Wolafka debreceni beköszöntőjét: «Nem azért jöttem, hogy megtartsam azt, ami megvan, hanem hogy visszahódítsam azt, ami elveszett.» Apám szerint ez nyílt

kesztyűdobás volt a domináns és egyúttal prepotens kálvinizmus felé s ezzel lépett ki meghunyászkodó és számba nem vett szerepéből a debreceni katolicizmus.
Jómagam sohasem tudtam felmelegedni szülővárosom iránt. Csak egy nagy poros várost láttam benne és lakója, a civis igazán nem volt rokonszenves típus. Később mikor már a város szívében modern emeletes úri bérházak épültek, a gazdag, de egyszerű civisek befektetéséből, egy pesti újságíró tanúsága szerint valaki azt találta kérdezni a bejáratnál ácsorgó cívistől: Mondja kérem, itt lakik Bujdosó úr? — mire az lefitymálva így felelt: A lakóm? .. Ott valahol a második emeleten. — Nekem már csak diákkoromban került a kezembe a helyi irodalom egyik remeke: "Én meg a lú. Írta
Bugyi Sándor debreceni talyigás és honpolgár." Ez az irodalmi szörnyszülött aztán végleg elvette a kedvemet szülővárosomtól.
Már felnőtt koromban egyszer a nyírbátori vicinálisra várva megebédeltem a pályaudvari restiben. Debrecenből indult ugyanis az a hírhedt szerelvény, melyen nem volt illemhely s az egyetlen nagyobb közbeeső állomáson az «árnyékszék» zárva volt, ajtaján a felírással: «A kulcs az állomásfőnök úrnál van».
Forró nyár volt s az étterem zsúfolva. Zsíros, paprikás pörköltszag, sűrű dohányfüst, az asztalon legelésző légycsorda és lármás nép. Egyszerre csak a szomszéd asztalnál valaki felemeli a fehér asztalterítő csücskét és trombitálva belefújja az orrát. S a mennyezet nem szakadt rá!... Gyepű-civilizáció!
Abban az időben Debrecennek három nevezetessége volt, ami a sok szerényigényű alföldi város között kiemelte: a kálomista nagy templom, az Arany Bika s a Hortobágy.
Az első igazán csak nagy volt, de építészetileg semmi remeket nem nyújtott s inkább bizonyos történelmi hírességre tett szert azzal, hogy itt mondták ki Kossuthék a Habsburgok detronizációját s ezzel az Ausztriától elszakadt független Magyarországot. Bárcsak sikerült volna — vallottam világéletemben — mennyire másként alakult volna Magyarország és talán egész Európa sorsa!
Az Arany Bika viszont egy országos hírű vendéglő volt, ahol az úri murikra mindig hajlamos tiszántúli dzsentrik és földbirtokosok szerettek cigány mellett mulatni. Annyi bizonyos, hogy a magyar vidéken nehezen bontakozó szállodás és vendéglős iparnak csúcsteljesítménye volt.
A Hortobágy a Nagyalföld legpusztább része volt, azért is hívták «a pusztának» s világhírét annak köszönhette, hogy nem volt rajta szántóföld, hanem csak gyér legelő, melyen aztán szabadon és vadul felnőtt szilaj csikók, egész ménesek kergetőztek a Délibáb lidércfényei között. A régi, egyszerű, népdalokban megzengett hortobágyi csárdát, amit még szegénylegények, betyárok, pandúrok, később 48-as bujdosók látogattak, az idegenforgalom emelése érdekében modernizálták, s a jámbor németek, amerikaiak kéjelegve mesélhettek otthon a legendás magyar pusztáról s a puszta fiairól. A Hortobágy olyan erővel ragadta meg különösen a németek képzeletét, hogy magyar nyelvtudásuk is «a puszta» szónál megrekedt.
Az ökumenizmus mai szellemi ömlengései közepette nem árt felidézni a debreceni kálvinista szellemet, mert a történelemhez hozzátartozik, amit semmiféle utólagos ökumenizmus kedvéért levakarni nem lehet. Hogy milyen volt ez a szellem, arra idézem Maday Gyula országgyűlési képviselőt, aki egy banketten nekem személyesen beszélte el a következő történetet. Hogy sűrű poharazás közben mesélt, az semmit sem von le a történet hitelességéből, mert a magyar uraknál nem volt üres frázis, hogy «borban az igazság». Sőt! ...
Nagydiákok voltunk a debreceni kollégiumban — mesélte Maday — s a nagy vakációt arra használtuk fel, hogy megismerjük a Dunántúlt. A Balaton körül vándorolva egy este viharba kerültünk s a vízözönként szakadó eső és sötétség elől kénytelen-kelletlen a tihanyi bencés kolostor kapuja alá menekültünk. A vihar vadul tovább tombolt, semmi kilátás sem maradt arra, hogy a faluba leereszkedjünk, becsengettünk hát a kolostorba és éjszakai szállást kértünk. A barátok szívesen fogadtak bennünket, azonnal szobát nyitottak, sőt még vacsorát is hoztak. Alaposan ki voltunk éhezve és neki akartunk esni az ételnek, amikor valamelyikünk felkiáltott: Vigyázat! Hátha meg van mérgezve az étel! — Mi tagadás, csak a legbátrabb egyedül nyelt le egy vékony falatocskát s mi többiek remegve vártuk a hatást. A mérgezés percek múlva sem következett be s így farkasétvággyal habzsoltuk be az ételt. Lefekvéskor azonban új gyanú merült fel: hátha süllyesztő padlója van a szobának, mint a középkori váraknak volt s mi álmunkban egy sötét börtönbe vagy egyenesen a Balaton vízébe zuhanunk le. Ennek a gyanúnak a fele sem tréfa — gondoltuk s kiszállva az ágyból hason csúszva

kikopogtattuk széltében és hosszában az egész deszkapadlót, hogy ha üres kongást hallanánk, azonnal menekülünk.
Hat ez volt az az ökumenikus szellem, mely a debreceni kollégium kálvinista fiait megszállta s ami miatt nagy közös nemzeti problémák is azonnal felekezeti üggyé változtak át.
Ahogy én nem tudtam soha felmelegedni szülővárosom iránt, úgy az sem velem szemben. Már országos hírű szónok és előadó voltam, de Debrecenben mindössze tán egyszer szerepeltem. Az akkori plébános, különben a csonkaváradi egyházmegye apostoli kormányzója, Lindenberger János nem sokat adott a templomonkívüli vallási megnyilatkozásokra.
Az apostoli kormányzóság irodáját Beöthy Gyula, egy rendkívül eszes, de csúnyán kopasz pap vezette. Mikor először találkoztunk, annyira meglepett ez a fiatalembernél szokatlan fertelmes kopaszság, hogy önkénytelenül a fején felejtettem a szememet, ő azonban nem jött zavarba, hanem kajánul kuncogva így szólt: Ugyebár nadrágban kellene hordani ezt a fejet?!
Az első világháború utáni években hírhedtté tette Debrecent Balthazár Dezső református püspök, aki minden lehető és lehetetlen alkalmat megragadott, hogy a katolicizmusnak kesztyűt dobjon, ami érthetőleg katolikus részről is éles válaszokat és ellentámadásokat váltott ki. Annyi bizonyos, hogy Balthazár minden destruktív irányzattal, vagy magával az ördöggel is hajlandó volt szövetkezni, csak hogy magáról beszéltessen s a katolicizmust sértegethesse s mikor a trianoni béke s az ország szörnyű megcsonkítása után éppen minden erő összefogására lett volna szükség, Balthazár állandóan visszatérő vesszőparipája az volt, hogy csak a kálvinisták a tiszta magyarok és mindenki más beszivárgott elem, a debreceni zsargon szerint gyüttment. A nagy-magyar gondolatnak nem lehetett volna végzetesebben ártani, mint az ilyen idétlen és durva kihívásokkal! Nekem kezdettől fogva az volt a véleményem, hogy Balthazár a nácizmust megelőzően a faji elmélet első megszállottja volt, mint ahogy az is szilárd meggyőződésem, hogy az ő országháborítása mögött nem vallási motívumok, hanem hiúság, szereplési viszketegség és szabadkőműves érdekek húzódtak meg. Szerencsére ez a stílus kihalt vele együtt!

A végeken

Az állomás épülete előtt mindig ácsorgott néhány fiáker. Nem tudom, honnan kerülhettek oda, csak azt tudom, hogy miért kerültek oda. Hát egyszerűen azért, mert sehol máshol meg nem tűrték volna és senki másnak eszébe nem jutott volna, hogy ilyen rozoga és veszélyes alkotmányokat közszolgálatra még használni lehessen. Siralom volt rájuk nézni, hát még beleülni! A négy össze-vissza görbült kerék négyfelé húzott s az ütött-kopott alvázon a bőrülés helyén rongycafatok lógtak vagy rugók ágaskodtak ki. A ló mindenesetre kehes, rokkant csontváz volt, esetleg sánta vagy vak is, a természetes halál előtti utolsó stádiumban, amit gazdája a letaglózás elől mentett meg fiákeresi szolgálatra.
A karikaturisták számára ingerlő képet méltóan egészítette ki maga a fiákeros, galíciai származásának ez a remeke, akin — akárcsak lován a hám és gyeplő — minden lógott: veres szakálla, göndör pajesze, hosszú kaftánja s a nadrág gombjai közül kikandikáló rituális spárgazsinórok, amit a nép itt «zsidó miatyánknak» keresztelt el.
A megindulás ilyen paripával és fogattal szintén a nem mindennapi látványosságok közé tartozott. Slojmi (így hívtak Szigeten minden fiákerest) felegyenesedett a bakon, az ostor szárával ütlegelni kezdte a ló farát, vadul rángatta az agyontoldozott-foltozott gyeplőt, míg végre a fájdalom iránt már teljesen érzéketlenné vált állat a nagy lármára hátranézett s meggyőződve, hogy őt püfölik, egy keserves rántással megindult. A fiákeres azonban nem igen bízhatott szolgája kitartásában s ezért hol az ostorral, hol a gyeplő rángatásával tovább ösztökélte a megállni vagy összeroskadni készülő páriát.
Ez a százszor és ezerszer látott kép elevenedik meg előttem, valahányszor gyermekkoromra és Máramarosszigetre gondolok. Akkor még nem tudtam, hogy ez tipikusan galíciai kép volt és hogy akkortájt kezdett kiürülni Galíciában Tarnopol és kezdett benépesedni Sziget, Ungvár, Munkács az ilyen fiákerekkel és kaftános, pajeszes fiákeresekkel. Nem is volt csoda, hogy a galíciai jövevények iránt oly előzékeny Tisza kormány Rozner Ervint, a fiákerből már hintóba szállt

fajtestvért nevezte ki máramarosi főispánnak. Inkább csak az volt a baj, hogy ugyanakkor u. n. határrendőrséget kellett szervezni a koldus magyarok kivándorlásának megakadályozására.
A régi Nagymagyarországon csak a Felvidék és Erdély városainak volt igazán jellegzetes városi képe, amit századok formálták ki, de amit a 19-ik században kialakuló más magyar városok nem tudtak átvenni. Erre felé az északkeleti végek városainak jellegét inkább a vármegyeház, törvényszék, pénzügyigazgatóság, helyőrség, nyári színház s a középiskolák stílusa kezdte befolyásolni.
Nekem minden szép és meghitt emlékem ehhez a határszéli városhoz fűződik, mely abban az időben még Magyarországé volt s amitől csak az 1919-es trianoni békekötés fosztotta meg az országot. Itt ébredtem öntudatra, itt kezdtem a külvilágot felfogni és értelmezni. Gyermeki élménynek s egy gyermeki fantázia megtermékenyítésére szinte túl sokat nyújtott ez a hosszúnevű magyar város. Két nagy folyója is volt, a Tisza meg az Iza, a város hátánál már egy tekintélyes hegy, a Szalaván ólálkodott, mögötte pedig a még magasabb hegyek sűrű láncolata le Erdélynek s fel a Felvidéknek. Hegyek, erdők, vizek, bányák, vasúti fővonal nemzetközi összeköttetéssel, szabad királyi város és vármegyei székhely, öt vallás temploma, tanítóképző ("preparandia" — ahogy akkor hívtuk), két gimnázium, jogakadémia, nyári színház, redut (bálterem), gőzfürdő, nagy virágos park Lendvay színész szobrával — lehet-e többet és jobbat elképzelni a századforduló éveiben? S mennyi anyag egy fogékony gyermeki lélek töltekezésére, mely anélkül is az élményekre olthatatlan szomjúsággal született!
Atyám a katolikus elemibe íratott be, holott az egyik állami iskola közelebb lett volna s már ezzel is tudtul adta egész lelkivilágát. Szerette a vallást, a templomot s legnagyobb öröme az volt, hogy egyik fiából Isten szolgája lehetett. S ez volt egyúttal aránylag rövid életének is a legnagyobb büszkesége.
Abban az időben (1898-at írt a naptár) még kezdetleges volt a betűvetés tanítása s mindössze abban állott, hogy a tanító felrajzolta a betűket a nagy táblára s mi «pacalisták» utána rajzolgattuk a palatáblára mindaddig, míg sikerült s a betű alakja az emlékezetünkben maradt. Az «irka» helyett akkor használt palatáblának az az előnye volt, hogy le lehetett törölni s mindig újra, akár évekig is használni lehetett s a nebulóknak külön gyönyörűsége telt abban, hogy nagyokat köphettek rá s a palatáblára kötött szivaccsal nyomtalanul letörölhették. Persze visszaélésekre is alkalmat nyújtott, mert szóbeli sértegetések helyett a palatáblára írtuk rá óraközben az egymásnak szánt sértéseket s hazamenet a ki-kirobbanó verekedésekben a kemény palatáblát fegyvernek is jól lehetett használni.
A tanítási módszer ugyan egészen primitív volt, a betűk gépies pingálásától a kiejtésig, célját azért mégis elérte: megtanultunk írni-olvasni. Számomra ma is lélektani rejtély, miért írunk mi szebben, mint a későbbi generációk, melyek már a modern lélektani módszerek szerint tanultak.
Tanítóink már preparandián képzett tanerők voltak — egyet kivéve. Ez még akkoriban került a nemzet napszámosai közé, amikor bevezették a kötelező iskolázást s mert nem volt elég szakképzett tanító, néhány jóírású és értelmes zupás őrmestert vezényeltek át a kaszárnyákból az iskolákba.
Berchtold bácsi (így hívták az őrmesterből lett tanítót) sohasem tudta teljesen levetni a kaszárnyastílust s azzal tette magát előttünk nevetségessé és emlékezetessé, hogy a magas dobogón álló katedrája mögött (melyen különben a könyvek és naplók mellett többrendbeli tajtékpipája s egy szitában a felvágott szűzdohány állott) valami 15-20 különböző hosszúságú mogyorófa-vessző volt s ha valaki rendetlenkedett, ő a távolsághoz mért vesszővel a fejére suhintott. Az ő számára ez a fegyelmezés ötletes módszere volt, mert még csak felállnia sem kellett a katedráról, de a tanulók is szívesebben eltűrtek egy fejrekoppintást mint az akkoriban nagyon is szokásos pofozást, fülcibálást és hajhúzást. Láttam egyszer egy másik tanítónál egy olyan elrettentő testi büntetést, mely a régi szolgabírói derestől semmiben sem különbözött. A nebulót saját társai kezénél-lábánál megmarkolva ráhúzták az első padra s a tanító-hóhér ütötte-verte a gyermek hátulját mindaddig, míg ő bele nem fáradt, vagy az áldozat üvöltése hörgéssé nem fajult. Akkor undorodtam meg a veréstől s egyáltalán a testi büntetéstől mint pedagógiai eszköztől.
A római katolikus templom (ezt mindig így mondtuk, mert volt két kis görögkatolikus templom is a városban) az iskolánk tőszomszédságában állott s így hamar megbarátkoztam a templommal is. Persze először a torony érdekelt a harangokkal s a sekrestye a miseruhákkal, kelyhekkel, füstölőkkel, de aztán az

oltár, a mise, a szertartások is.
Első templomi szereplésem nem volt épp a legszerencsésebb, mert a misekönyv átvitelekor a földigérő miseruhában megbotlottam s a lépcsőkön végigvágódtam. Társaim kajánul kuncogtak, én azonban szégyenemben majd a föld alá süllyedtem s ráadásul a misézõ paptól is kaptam valami díszjelzőt. Ez az első sikertelenség azonban nem rettentett el s hamarosan a legállhatatosabb és legképzettebb ministráns lettem, aki sohasem untam bele az oltárszolgálatba. Kezdtem kora reggel az irgalmas nővérek kápolnájában és folytattam a nagy templomban.
A ministrálással jöttem rá a kenyérkereset művészetére is. A kedves nővéreknél ugyanis bőséges reggelit kaptam, gyakran süteménnyel, cukorkával megspékelve, a templomban pedig a gyászmisék és temetések után nekünk ministránsoknak is stóla járt. A pénzt mindig hazavittem, meggyűjtöttem, de jóval idősebb nővérem értette a módját, hogy kicsikarja tőlem.
A plébánián nagyon bejáratos lettem. Nem az apát úrnál, aki mint volt képzőintézeti tanár messze elnézett a fejünk felett s a szertartásoknál a legkisebb hibáért is leszamarazott bennünket, hanem a fiatal káplánoknál. Még ma is előttem állnak egytől-egyig ezek a múlt századból kinőtt, úgynevezett liberális világ papjai. Szép szál emberek voltak mindannyian, kifogástalanul tiszta reverendában jártak, egyenesen elegánsak voltak, kemény kalapot (pincs), sőt ünnepélyesebb alkalmakkor cilindert viseltek és kesztyűt húztak. Szerettek az iskolát és a gyermekeket s bár inkább memorizálással mint magyarázattal de jól megtanultatták velünk a hittant, bibliát és a
katolikus élet minden vonatkozását. Később nagy elégtételemre szolgált, hogy az egyiknek már mint aulista (=az egyházmegyei hivatal tisztségviselője) én vihettem hírül az esperesi kinevezést, egy másiknak pedig apáti kinevezésekor én ajándékozhattam az aranyláncos keresztet.
A sok és gyakran váltakozó káplánok között egyetlen egy öreg úr volt, aki gyermekfejemnek mindvégig rejtélyes maradt. Boglutz bácsinak hívták, amit mint nevet is furcsának találtam, de még furcsábbnak, hogy deres fejjel is csak káplán maradt. Valami titkot, homályos tragédiát sejtettem mögötte, amit azonban nem tudtam kinyomozni. Szeretett hegedülni, rengeteget dohányzott és sűrűn hozatgatta velünk a környező üzletekből a szeszes italokat.
A templom vasár- és ünnepnapokon jól látogatott volt, hétköznap azonban alig-alig, mivelhogy a gyakori áldozás lehetőségének akkor még híre-hamva sem volt. A liberalizmus hitközönye inkább a magasabb köröket s a hivatalnoki világot kezdte ki, a kispolgárok s az egyszerű nép tömegéig még nem hatolt le. A vasárnapi misén kívül különösen az adventi korai Rorate-misék s a májusi ájtatosságok állottak nagy becsben. Halottak napján s óév estéjén pedig a legközömbösebb hívek is kötelességüknek tartották a predikációs esti ájtatosságon résztvenni. Nekünk gyermekeknek, de a felnőtteknek is szörnyen imponált, hogy nagypénteken és nagyszombaton a pazarul díszített Szentsírt fegyveres katonák őrizték s utána a feltámadási meg az Úrnapi körmeneten egy század katona vonult fel s a szentségi áldáskor vaktöltéssel egy-egy díszlövést adtak le.

A templom mellett a főtér sarkán állott a piarista gimnázium, egyik oldalon a tantermekkel, másikon a rendházzal. A négy elemi iskola elvégzése után ide vezetett az apám nem kis ünnepélyességgel. Fekete ünneplő ruhát öltött, aranyórája vastag láncát a mellényére akasztotta s még ébenfából faragott sétabotját is magával hozta. Szótlanul érkeztünk el öreg viharvert épület elé. Én megilletődve, ő eltűnődve. A kapu előtt megállt, szembefordult velem és halálos komolysággal így szólt: -Most beíratlak a gimnáziumba, lefizetem a beiratási illetéket s félévi tandíjat. De ha az első bizonyítvány után nem kapsz tandíjmentességet - s botjával a főtér másik oldalára mutatott -, mégy Patakyhoz suszterinasnak!
Az utalás a suszterműhelyre igen hatásos volt, mert mióta a segédek bosszantására elénekeltem, hogy «szerencsétlen az az anya, kinek fia csizmadia, mert nem tudja, mely órában ragad a csirizes tálba» — azóta kalapácsot és szíjat ragadtak, ha megláttak. Mi lett volna velem, ha a kezük alá kerülök inasnak?!
De apám óhaja teljesült. Soha többet egy krajcárt sem kellett kiadnia taníttatásomra, sőt a második félévtől kezdve már fizető tanítványaim is voltak s az évvégi ünnepélyes bizonyítvány-osztásnál mindig lehullott számomra 1-2 arany tallér.
Bár Mármarossziget nem tartozott az u. n. piarista «büntető» rendházak közé, mint a felvidéki Podolin és Privigye volt, azonban csak algimnázium volt, ahová

a rend nem éppen a legkiválóbb tagjait vonta össze, mégis olyan alapos tudást adott, hogy az V. osztály után Ungvárra, majd Szatmárra kerülve látnom és éreznem kellett fölényemet.
Már a gimnázium I. osztályában alkalmam nyílt előadói tehetségem megcsillogtatására. Abban az időben március 15, mint akkor hívtuk: március idusa volt a nagy hazafias ünnep, melyen a magyar nép nacionalizmusa s egyúttal lappangó ellenzékisége a Habsburgokkal s az osztrákokkal szemben megnyilatkozhatott. Nem tudom, hogy az osztályban a versek felmondásánál tűnhettem-e fel, vagy mert a nagyobb fiúk mellé valami pöttöm kis legényt keresett-e a direktor, de mindenesetre engem választott ki egyik szavalónak. A vers az akkori divat szerint olyan ordító pátosszal volt megírva, hogy engemet is mértéken felül tűzbe hozott s a közönség nem győzött csodálkozni, hogy egy magamfajta babszem-jankó nem «sült» bele s hogy olyan nagyokat tudjon kurjongatni.
Piarista tanáraimról csak jó emlékeim vannak. Valóban tudtak tanítani, a tárgyuk iránt érdeklődést kelteni s amellett a jellemnevelést sem hanyagolták el. Mindennap volt diákmise, melyen tanáraink közül is néhányan mindig résztvettek s évente 2-3-szor közös gyónás és áldozás is volt. Én bejáratos voltam a rendházukba is s annyira megszerettem és nagyrabecsültem őket, annyira szépnek találtam a hivatásukat hogy komolyan gondolkoztam azon, hogy belépek a rendbe. Igazán csak a római kiküldetés térített el a szándéktól.
Külön nevezetessége volt a rendháznak a 94 éves Kustár Ignác, aki ugyan már nem tanított («kiérdemesült» — mint akkor mondták), de mint a férfivilág gyóntatója nagy népszerűségnek örvendett. Egyrészt azért, mert a szobájában gyóntatott, másrészt mert azzal kezdte a gyóntatást, hogy «csak a nagyját mondd, fiam», ami sok élcelődésre adott alkalmat. Pedig az öreg úr ezt nem cinizmusból vagy könnyelműségből mondta, hanem figyelmeztetésül, hogy a gyónás lényege a «nagy», azaz halálos bűnök bemondása. Nagy hatással volt a városra az is, hogy Kustár bácsi megvette a sírhelyét, kőkeresztet állíttatott rá a szokásos felírással: Itt nyugszik Kustár Ignác, piarista áldozár... s csak a halál dátumát hagyta vésetlenül. Szép napokon kijárt a temetőbe imádkozni a saját sírhantja előtt.
Kedves és mély emlékem marad a tanáraim közül a költő Juhász Gyula, ő ugyan nem volt piarista, de tanáraink között elég bőven akadtak fiatal pályakezdő civilek. Juhász Gyula igénytelen megjelenésű, horpadt mellű, rosszul öltözködő, alacsony termetű emberke volt, akinek csak a szemében parázslott valami rejtett, megejtő tűz. Lassan beszélt, széles nagy szájából darabosan, küszködve hullottak a szavak s igénytelen, félénk külseje inkább egy városi írnokra, mint valami nagy szellemre vallott.
Osztálytársaim is a szelíd, szórakozott tanárt látták benne, akit könnyű kijátszani, engem azonban mágikus erővel vonzott a költő. Egy úton laktunk s így én vittem lakására a dolgozatírási füzeteket, ami különben kitüntetés-számba ment, kísérgettem, ahol csak elcsíptem s bejáratos lettem albérleti kis szobájába is. Nem emlékszem már, hogyan került a kezembe nyomtatásban néhány költeménye, de mert tele volt görög-római mitológiai vonatkozásokkal/ egy szót sem értettem belőle. Persze annál inkább ostromoltam kérdéseimmel, amit ő kéjelegve vett tudomásul.
Volt akkor a városban egy Somló Bódog nevű, ocsmány vereshajú, de rajongó irodalombarát, aki kultúrelőadásokat rendezett s úttörője volt a modern irodalmi törekvéseknek. Egy ilyen estén fellépett Juhász Gyula is, s a bevezetőt a költőről Somló tartotta. Akkor hallottam először a modern szót az irodalommal kapcsolatban s a későbbi nagy neveket, mint Ady, Babits, de azt hiszem, a szigeti közönség is először hallotta ezeket a neveket és fogalmakat.
Szegény Juhász Gyula kínosan vergődött az előadói asztalnál, a homloka gyöngyözött, a kezeit tördelte, a feje félszegen oldalra konyult. Igazán nem volt hódító jelenség és szokatlan modern versei hatástalanul hullottak rá a mit sem értő közösségre. Hideg, kimért tapsot kapott, amit csak mi diákok próbáltunk felfokozni, míg le nem pisszegtek bennünket.
Harminc év után egy szegedi szereplésem alkalmával felkerestem a kórház idegosztályán, ahol egy újabb öngyilkossági kísérlet után ápolás alá vették. Diákéveim vézna kis tanárja helyett egy szakállas, torzonborz aggastyánt találtam. Nem hiszem, hogy megismert volna, de nevem és a szigeti piarista gimnázium említésére fáradt, szinte kialvó szemeiben fellobogott a régi láng. Én elmondtam, mennyire tiszteltem, milyen rajongója voltam s milyen figyelemmel kísértem költői pályáját s ő visszabókolt, mennyire örül, hogy volt tanítványai

között bennem egy neves szónokot és írót tisztelhet s aztán vallomásszerűen, szinte gyermeki áhítattal hozzátette: Én is katolikus költő voltam egész életemben és annak is tartom magam.
Aki annyira a felnőttek világában élt mint én s a szokásos diákcsavargásokban vagy verekedésekben részt sem vett, azt osztálytársai sem érdekelhették különösebben. Az összesek közül csak kettő maradt meg az emlékezetemben, azok is inkább későbbi szerepük folytán. Az egyik az első kommün alatt hírhedtté vált Korvin Klein Ottó volt, akit természetesen akkor még csak röviden Kleinnak hívtak s ki tudja, mikor és milyen mesterkedéssel ragasztotta magára a jobban hangzó Korvin nevet. Az első gimnáziumtól az ötödikig mindig mellettem ült ez a púpos, csúnya, de tehetséges zsidó fiú, apja a Grödel bároék jogtanácsosa volt, szintén bárósított zsidók, akik a vármegye fatermelését tartották a kezükben. Ottó piperkőcen öltöztetett kis gnóm volt, aki mindennap tízóraira 1—2 sonkás zsemlét hozott magával s néha megfelezte velem. S ez a gazdag kis kéjenc lett a kommunizmus egyik faltörője és vérengző hatalmassága. Vajon hogy juthatott el odáig?!
A másik egy román fiú volt, Dunka Laci. Egyszerű, szegény román parasztok gyermeke a máramarosi hegyek mélyéről. Tehetséges és szorgalmas tanulónak mutatkozott s a magyar nyelvvel sem volt semmi nehézsége, akárcsak a többi román és rutén fiúnak, akik az osztályunkban voltak. Dunka Laci valahol a közelemben ült mindvégig. Egyszer valamelyik tanárunk valami hazafias témánál többször ismételgette, hogy «mi magyarok», mire Dunka Laci tréfából félhangosan megszólalt: «Én oláh vagyok». A tanár meghallotta s lett aztán hadd el hadd szidással s egy pofonnal egybekötve.
A véletlen egy különös játékából már a román éra alatt a Visóvölgyi állomáson összefutottam a diákévek óta soha többet nem látott Dunka Lacival. Megismertük egymást azonnal. Ő is pap lett, görögkatolikus román pap. Eszembe jutott a diákkori emlék s beszélgetés közben azt mondtam neki: «Most már csak boldog vagy, hogy Románia lett egész Erdély fel a nagy magyar Alföldig?» — Keserűen eltorzult az arca s valami román átok szaladt ki a száján: «Hogyne — mondotta dühösen — nekem megfizetett az oláh! Az első megszálló csapatból egy kapitány megszöktette a feleségemet».

Épp Dunka Lacin keresztül értettem meg s láttam meg már mint gyermek a nemzetiségi kérdés nehézségeit és fenyegetéseit Magyarországon. A város ugyan minden látszat szerint magyar volt, mert az volt a nagyszámú városi és vármegyei hivatalnok-osztály, s magyar volt az iparos és kereskedő világ is (bár ez utóbbiak között már feltűntek a Galíciából beszivárgó pajeszes zsidók, akik még nem tudtak magyarul, de már üzleteket nyitottak) , a vármegye nagy része azonban román és rutén volt. A magyar települések csak mint aranyerek a bányákban, olyan vékony sávokban futottak szét a Tisza és a Visó völgyében. Abban az időben az újságolvasás nem volt valami elterjedt dolog, néhány száz járt mindössze Szigetre s így mi diákok nem sokat tudtunk a világ eseményeiről, amik abban a jó békevilágban úgyis csak néhány rablásban vagy sikkasztásban merültek ki. Két esemény mégis nagy hatással volt ránk s erős reakciót váltott ki a lelkünkből. Az egyik a nagy vasúti sztrájk volt, mely leállította a vasúti közlekedést s a teheráru forgalom megszüntetésével nagy zavarokat okozott. Szerencsére gyermekfejjel még nem értettük meg a gazdasági kérdések, még kevésbé a szociális ellentétek mibenlétét s így az ijedtségen kívül semmi más emlékünk nem maradt a vasutas sztrájkból.
Nem úgy azonban a másik eset, ami már bűnügy volt s a vármegyében játszódott le. Ez volt a híres postarablás esete, ami egy magyarul alig tudó falusi zsidó korcsmáros, Husz Ábris nevével kapcsolódott össze. A gyilkosságot ugyan rutén parasztok hajtották végre, de a felbujtó Husz Ábris volt. A törvényszéki tárgyalás hetekig tartott, Husz Ábris rendületlenül tagadott, de a tettesek ellene vallottak s a végén a bíróság halálra ítélte. A per nagy izgalmat és feszültséget okozott az egész országban s a tiszaeszlári per óta elcsendesedett antiszemita hullámok újra elszabadultak.
Amilyen jól indult a diákéletem, olyan hamar egy elemi csapás majdnem véget vetett az életemnek is. Másodikos voltam, mikor egy rosszul sikerült foghúzástól valami csúnya, makacsul gyulladásos daganatot kaptam, mely amellett hogy irgalmatlanul fájt, mind nagyobb lett és szinte ijesztő vörösen tüzelt. Az egyik orvos meleg, a másik hideg borogatást rendelt (lévén a borogatás abban az időben közkeletű orvosszer), amíg végre atyám a kihúzott fog helyén kinőtt furcsa

lepedékes húsdaganatra figyelmessé nem vált. Elvitt a kórházi főorvoshoz, aki szerencsére így nyilatkozott: «Ennek a gyermeknek valami nagy baja van. Én nem tudom megmondani mi a baja, de sürgősen operálni kell, míg nem késő. Vigyék az első vonattal Pestre».

Másnap reggel édesanyámmal már a fővárosban voltunk. Minden fájdalmam mellett is áldottam a sorsomat, hogy a fővárost megláthattam és rendkívül boldog voltam. Rokonoknál szálltunk meg a Józsefvárosban s anyám azonnal a vasutasok akkori kórházába, a Szent István-kórházba vitt. Hosszú vizsgálat és orvosi konzílium után engem kiküldtek a szobából s csak anyámmal tanácskoztak hosszasan. Mikor kijött a rendelőből, a szeme ki volt sírva s a kezemet görcsösen szorongatva szinte kirohant velem a kórházból.

Az én gyermekkoromban az operáció még nem volt olyan megszokott, mindennapos dolog s az embereket halálos rémület fogta el az operáció puszta hallatára. Érthető volt anyám rémülete, amikor megtudta, hogy a gennyes állapotban kihúzott fogam helyén «vadhús» nőtt s az nemcsak hogy tovább terjed a torkom felé, hanem már az állkapcsomat is megtámadta s azért egy súlyos műtéttel azt is el kell távolítani és pótolni.

Sorra vettük a klinikákat, de mindenütt ugyanazt mondták. Végül anyám is belenyugodott, hogy nincs más mentség s harmadnapra már megoperáltak. A kórlap s az operáció leírása később a kezembe került s abból megállapítottam, hogy szarkóma, azaz egy rákszerű rosszindulatú daganatom volt, ami akkor a legritkább esetek közé tartozott. A műtét fényesen sikerült s csak két vágási seb, az egyik az arcomon, a másik az állkapocs alatt, maradt meg rajtam örök emlékül, mire társaimtól — a gyermekvilág szokásos kegyetlenségével — meg is kaptam a díszjelzőt: a vágott pofájú Nyisztor.

A tanév alatt annyira igénybe vett saját előmenetelem s a korrepetálás (sokszor három tanítványom is volt), hogy nem értem rá barátkozni és szórakozni. De a nyári szünet annál inkább az enyém volt. Szüleim olyankor rokonokhoz küldtek a Tisza vadregényes völgyébe vagy Nagybányára, ahol a keresztapám fűszeres üzlete s a piac mozgalmas, lacikonyhás világa kötötte le a fantáziámat.

Miután az évzáró ünnepélyeken mindig nyertem 1-2 tízkoronás aranyat, apám jónak látta hogy világot lássak s megtanuljak a saját lábamon állni. Épp a negyedik osztályt végeztem, amikor egy vasúti szabadjeggyel lepett meg, mely Fiuméig és vissza szólott. Ellátott jó tanácsokkal és megfelelő költőpénzzel útnak indított. Rém boldog voltam, hogy egyedül utazhattam, a pályaudvari laktanyákban szálltam meg s olcsó kis vendéglőkben étkezhettem. Megnéztem a fővárost, Zágrábot, Fiumét, Abbáziát és szorgalmasan küldözgettem a képeslapokat.

Mint vasutas család mindig az állomások közelében laktunk s engem ellenállhatatlanul vonzott a vasút. A gőzmozdony (ki álmodott akkor villanyos mozdonyról?) türelmetlen sistergése, gőzölgése, a kerekek csattogása, a tovatűnő vonat, az utána lebegő füstszalag, a pályaudvarok izgatott, feszült légköre kimondhatatlan hatással volt fantáziámra és idegeimre. Szinte reszkettem a titkos vágytól: menni, menni, utazni, messze, messze ismeretlen világokba, mindenüvé, ahol föld és ember van! Néha lehasaltam a vágányok mellé, lélegzetemet visszafojtva hallgatóztam és kigyúlt fantáziámmal úgy éreztem, hogy a vágányokon keresztül titkos üzenet érkezik hozzám. Talán azért is lettem olyan nagy utazó, szinte világcsavargó, nyugtalan vándora az ismeretlen világoknak.

Boldog primitív világot élt 1900 körül Máramarossziget és vele együtt az egész ország. A középületeken s az iskolákon kívül alig volt a városban 1-2 emeletes ház, földszintes, kertes házakból állt az egész város. Sok volt a virágos kert a házak előtt s bár akkor még csak u. n. pallérok építettek, nem volt unalmas egyformaság az épületek stílusában, sőt talán több szín volt, mint manapság. Vízvezeték és csatornázás persze nem volt s a járda mellett húzódott végig az árok az eső- és szennyvíz levezetésére. Villany azonban már volt, de azért az utcákat még szomorúan pislákoló gázlámpák világították meg, a családok pedig petróleummal világítottak.

Az élelmiszert a főtéri piacon kellett beszerezni reggelenként a falvakról bejáró őstermelő román és rutén asszonyoktól. Ők árulták a tejet, vajat, túrót, zöldséget, baromfit s legfeljebb a lisztet, rizst, cukrot és fűszert kellett az u. n. fűszereseknél vásárolni. A papír akkor még nem volt bőségben s a falvakról jött kofák elmésen zöld nagylevelű útilapukba vagy szárított kukoricalevélbe csomagolva árulták áruikat. Ennek megvolt az az előnye, hogy a szép nagy piactéren a vásár után szinte semmi szemét sem maradt. A vásárláshoz

hozzátartozott az alkudozás, ami nélkül sem az eladó sem a vevő az üzlet lebonyolítását elképzelni nem tudta, s asszonyokról lévén szó, ez az ő szórakozásukhoz is hozzátartozott.

Az üzleti élet is gyermekcipőben járt. Készruha vagy cipőüzlet nem volt, mindent a kisiparosság állított elő s csak a főtéren akadt 1-2 divatáru üzlet, ahol inkább szalagokat és csipkét, térítőkét és kézimunkát árultak. Különben az üzletek mind a főtéren s annak néhány betorkoló utcájában helyezkedtek el, azontúl már csak az utcák sarkain lehetett itt-ott fűszerest vagy korcsmát találni. A szövetet, vásznat, selymet a «rőfösök» árulták, s az mind a Galíciából beszivárgott zsidóság kezén volt. Zsúfolt raktáraik voltak, de a kirakatot a közönség vonzására még nem ismerték. Az alkudozás az üzletekben is vígan folyt és elengedhetetlen maradt. Emlékszem, hogy ahányszor jó anyámat vásárló útjára elkísértem, legalább háromszor mentünk ki a boltból s a kereskedő négyszer szaladt utánunk.

Vendéglőbe, pláne kávéházba (mindössze kettő volt) csak a fiatal katonatisztek jártak, aztán a megyeszékhelyre beránduló szolgabírák, a jogászokból rekrutálódó «aranyifjúság» s utazó vigécek. Tisztes családapáknak vagy pláne családoknak, nőknek eszük ágába sem juthatott vendéglőben étkezni vagy kávéházba járni, ami különben is a züllöttség, de legalábbis a léhaság jele volt. A társadalmi élet inkább a családokban zajlott le a gyakori vendégeskedésben, ami természetesen nem néhány szendvicsből állott, hanem töltött káposztából rántott csirkéből, sült malacból, frissen vágott disznóaprólékból. Szédületes, mit tudtak ilyen magyaros vendégségben a meghívottak elfogyasztani - s anélkül, hogy megbetegedtek volna.

A téli disznóölés nagy szenzáció volt s igazán földhöz ragadt szegény ember volt az, akinek nem akadt hízója. S mivel a szokás úgy kívánta, hogy mindenki a saját disznóöléséből kóstolót küldjön barátainak, egész télen át bőségében voltunk a friss hurka-kolbászoknak. Különben minden ünnepnek meg időszaknak megvolt a maga hagyományos étele. Karácsonyra diós és mákos patkót kellett készíteni, húsvétra bárányt enni, óév estéjére malacot sütni, Márton-napra ludat ölni, pünkösdre fiatal csirkét sütni. A sajt és feketekávé az gyermekkoromban a családoknál még nem volt divatban, még kevésbé a fagylalt és pezsgő. A magyarok szerettek nótázni, s azért minden társas összejövetel az étkezés után dalolással végződött. A régiek nagyon ismerték a szép magyar nótákat s bizonyos átérzéssel és odaadással dalolták. Zongora kevés akadt a családokban, már csak drágasága miatt is, de hegedű vagy cimbalom bővében volt s a kíséretről gondoskodott. A preparandisták nemcsak a leányos házaknál voltak szívesen látott vendégek, mert partiképesek voltak, hanem mint jó muzsikusok is a társaság szórakoztatására.

Télen volt tánciskola s a redutban néhány bál, ami a leányok életében nagy esemény volt. Különben a táncolási hajlamnak nem volt sok alkalma a kitörésre, mert az első nyekergő gramofonok alighogy megjelentek s nem voltak bőségben a lemezek. Ezért nagy szó volt és szenzáció, ha valaki egy-egy házi ünnepre (zsúrnak hívták) a prepa-bandát meg tudta szerezni. De aztán volt is mit etetni és itatni ezeken az örökké éhes és szomjas fiatal torkokon!

A kultúrnívóról az iskolák nagyrészt hazafias műsoros ünnepélyei gondoskodtak s a már említett Somló Bódog által rendezett kultúrelőadások. Koncertre mint külön eseményre nem emlékszem s még akik tanultunk is hegedülni, cimbalmozni, zongorázni, az annyira a magyar nótára korlátozódott s oly kevéssé volt fogalmunk a klasszikus zenéről, hogy egy igazi koncert bizonyára közönség nélkül maradt volna. Tárlatok még kevésbé voltak s legfeljebb a diákok rajzaiból volt minden évben egy kiállítás, esetleg a rajztanár festményeivel egyetemben.

A városnak volt egy csinos nyári színháza és minden évben valóban megjelentek a színészek s pár hónapig játszották drámát vígjátékot és operettet vegyesen. Mi gyermekek nem remélhettük, hogy szüleink bennünket színházba vigyenek, mert ilyesvalami egyáltalán nem volt szokásban. A gyermeknek akkori felfogás szerint otthon, iskolában, templomban vagy az utcán volt a helye, de semmiképp sem a felnőttek társaságában vagy azok szórakozásában. De mert a színház fantáziánkat nagyon is izgatta, kilestük, hogy hol laknak a színésznők s ott ólálkodtunk minden este a közelben, hogy a színésznő kosarát, melyben a szerepléshez szükséges ruhák voltak az öltözőbe vihessük. A hordári és egyúttal lovagi szolgálat kettős haszonnal járt: egyrészt dukált érte egy ingyenjegy, másrészt beleszagolhattunk az öltözők, a színpad s a kulisszák mögötti világ titkaiba.

Bár a várost környező vadregényes szép vidék szinte csábított és ingerelt a kirándulásra, hegymászásra, turistáskodásra, ilyesvalami azonban senkinek eszébe nem jutott. Azt hiszem, bolondnak is titulálták volna azt, aki először húz szeges bakancsot és hátizsákkal kaptat a gyér hegyi utakon. Még a vadászat sem dívott komolyan, pedig a hegyekben és erdőkben mindenféle vad bőven akadt. Apáink tipikus nyárspolgári világa a természet vonzását nem érezte, mint ahogy a sport iránt sem volt semmi érzéke. Az iskolák évvégi tornaversenyét is inkább látványosságnak és mulatságnak vették.
Az egyetlen felkapott kirándulási hely a sóbányáiról híres közeli Aknaszlatina volt, ahol a bányászok nyári vasárnapokon fúvós hangszereikkel térzenét is adtak, s ahol virsli és csapolt sör mellett a közönség elszórakozott.
Az egyedüli sport, de persze nem sportszerűen űzve, az úszás és korcsolyázás volt. Az úszásra kitűnő alkalmat nyújtott a két mély és nagy folyó s nyaranta a fiúkon kívül a családok is kijártak a Tisza partjára, de inkább lehűlni és szalonnát, zsenge kukoricát sütni mint komolyan fürdőzni. Senkinek sem jutott eszébe öltözőt építeni, a parti bokrok megtették ugyanazt a szolgálatot. Télen a gőzfürdő befagyott taván folyt vígan a korcsolyázás, de ott sem volt persze senki, aki a műkorcsolyázás magasabb művészetére megtanította volna az ifjúságot.
A város maga színtiszta magyar volt, de a közvetlen vidéke s a vármegye már nemzetiségi, ahol az összetevő elemek játéka az iskolás gyermeknek is feltűnt. A magyar elem a városban a kisiparos volt s az akkori idők szükségleteinek megfelelően a csizmadia, szűrszabó, asztalos, ács, kovács és mézeskalácsos. Ezek a kisiparosok úgynevezett vásárosok voltak, akik készletre, raktárra dolgoztak és áruikat messze földön, idegen vármegyékben is az országos nagyvásárok alkalmával tudtak eladni. Sűrű, sokszor viharos alkudozások közepette folyt a vásár a remekbe szabott rámás csizmák, báránybőr-ködmönök s a mézeskalácsos babák, huszárok s a tükrös versikékkel díszített nagy és még nagyobb szívek körül.
Nagy magyar tömböt jelentettek a városi és vármegyei tisztviselők is, de csak addig, míg ez a föld a magyar államhoz tartozott, mert mihelyst a trianoni béke leszakította az ország élő testéről, ez a réteg kivándorlásra kényszerült vagy ha a helyén maradt, nem szolgálhatta többet a magyarság érdekeit.
A városlakó magyarokon kívül volt egy őstermelő, gazdálkodó réteg is, mely főként a nagy vasútvonal mellett húzódott meg. Ez a magyarság mint földművelő kisgazda népes nagy falvakat alapított, mint Hosszúmező, Técső, Taracköz, Visk, Huszt, amikhez hasonlót sem a románok, sem a rutének nem voltak képesek létrehozni. Viszont a határ felé a Tisza felső folyását és a Visó völgyét szállták meg a magyarok mint iparosok és kereskedők. A helyzet ötven év után is az, hogy csak a magyar tisztviselő elem semmisült meg, a többi helytáll a román éra alatt ma is.
A magyar mellett a románság volt a vármegye legértékesebb és kultúrszempontból is feltörekvő eleme. Egészséges, edzett, dolgos faj volt, mely a hegyek közé ékelt kis földparcelláit olyan ügyesen művelte, hogy abból a város piacát is ellátta. Ma is magam előtt látom ezeket a szép szál román férfiakat hosszú, nyíratlan, olajjal kent hajukkal, nyáron csak gyolcs-gatyába és rövid ingbe öltözve, télen a szürke daróc ruhában lábukon a bőrbocskorral. Hosszabb utaknál a páncélnak is beillő bőrtüsző egészítette ki a ruhatárukat. Formás szép asszonyaik csak annyiban különböztek, hogy a gyolcsing vallat mellét színesen kihímezték és szoknya helyett elől is, hátul is egy nagy darab háziszőttest kötöttek magukra. A darócon kívül mindent maguk állítottak elő a kertjeikben termelt lenből és kenderből.

Hogy mennyire kultúraéhes volt a román faj már a század elején is, azt onnan tudom, mert osztálytársaim között sok volt a román fiú s ellentétben a ruténekkel, akik papi családok magzatai voltak, ezek mind román parasztok gyermekei közül kerültek ki. De a felnőttek társadalmában is már megjelentek a románok mint ügyvédek, tisztviselők, tanárok. A román parasztság egyszerű, spártai élete lehetővé tette a lassú módosodást s a gyermekeik taníttatását. Főeledelük a kukorica volt, úgyis mint kenyér s úgyis mint főtt étel. A változatosságot nyáron a kerti vetemények, télen a száraz hüvelyesek adták.

A román mélyen vallásos nép volt, mely egyháza parancsait még a túl szigorú böjti fegyelemben sem szegte meg. Kedvenc italuk, de csak ünnepeken és vásári

napokon éltek vele, a pálinka volt, s ha felöntöttek a garatra, duhajok is voltak. Olyankor nagy kurjongatások közepette dobbanó tánclépéseket tettek, amit mi magyarok tropotyálásnak neveztünk s olyankor kikívánkozott belőlük egy bizonyos szunnyadó irredentizmus. Az én gyermekkoromban olcsósága miatt pálinka helyett a denaturált szeszt vásárolták s egy-egy kockacukorral a szájukban kortyolgatták. Az ipari célokra szánt denaturált szesz ilyen értelmű felhasználása ugyan hatóságilag tilos volt, de azt úgy játszották ki, hogy orvosságnak kérték.
Az én gyermekkoromban soha irredenta mozgalom a románok között nem ütötte fel a fejét, sőt egyik legnagyobb ügyvédjük, Nagysomkúti Papp József mint függetlenségi képviselő került be a parlamentbe. Igaz viszont, de arról ő nem tehetett, hogy pap fia mint egri érseki titkár 1919-ben az első román csapatokkal megszökött Egerből és Josip Pop néven nagy dákóromán lett.
Az is feltűnő volt, hogy a rutének sokkal inkább elhúzódtak a románoktól mint a magyaroktól. A Tisza balpartján nem volt egy rutén falu sem, viszont a jobb parton nem volt román település. Viseletben és életmódban ugyan nem sokat különböztek egymástól, de magatartásban igen. A rutén mint észrevétlenül meghúzódó szolganép alázatos meghunyászkodásával tűnt fel, a román azonban öntudatos magatartással. Talán épp ez volt az oka annak, hogy a rutének között mindig bujkált a pravoszláv hajlam, s nem az öntudatosabb románok hanem a túlzottan meghunyászkodó rutének között ütötte fel a fejet az irredentizmus, melynek propagandáját — mint egy kémkedési perből később kiderült, a cári politika és a guruló rubel vezette. A galíciai zsidó boltos be tudott ugyan fészkelődni a magyar és román falvakba is, de sehol olyan domináns és kárhozatos szerepre nem jutott mint a ruténség között. Egy nagy antiszemita hullám Egán Lajos főszolgabíró megrázó leírásai alapján tagadhatatlanul a Ruténföld kiszipolyozása miatt indult el az országban.

Aki nem élt a század elején ezekben a keleti határszéli vármegyékben, annak halvány sejtelme sem lehet a galíciai zsidóság beözönléséről és gyors térfoglalásáról, amit különben a polgárosult hazafias zsidóság is rossz szemmel nézett. A régebbről meghonosult zsidóságnak legfeljebb azt lehetne a szemére vetni, hogy mindig a radikális szabadkőműves és ateista politika zászlóvivői vagy feltétlen elkötelezettjei voltak, de ez érthető volt, mert az emancipációt annak köszönhették s érdekeiket arról az oldalról semmi veszély nem fenyegette. Mint ahogy a máramarosi példa is igazolta: a főispán lehetett zsidó származású, a kórházi és vármegyei főorvos szintén, a zsidó báró Grödel kastélyt építhetett a város kellős közepén, mint annak idején a feudális főúr s az egész fakitermelést a kezében tarthatta. Míg tehát ez a része a zsidóságnak inkább az intellektuális pályákat szállta meg, addig a galiciánerek a kereskedelmi életbe furakodtak be s vették birtokukba annak két legjövedelmezőbb ágát: a pálinka-fogyasztást és a szövet-kereskedelmet.

Ezekben a galiciánerekben igazán nem lehetett mást mint söpredék-népet látni. Egészségtelen kinézésű, semmi higiéniát nem ismerő, de igen szapora faj volt, mely a legzsúfoltabb lakásviszonyok között élt és a vagyonszerzésre adta magát. Hosszú kaftánban jártak és hernyósapkában szakállt növesztettek és hosszú, göndör pajeszeket. Csak üzletileg érintkeztek a keresztényekkel, különben önkéntes gettókban éltek, a kultúra iránt sem mutattak semmi érdeklődést. Fiaik az u. n. bocheriskolákban tanultak a rabbik vezetése mellett s míg a magyar állami törvény el nem rendelte a kötelező iskolázást megelégedtek a héber betűk tanításával s a Galíciában kialakult jiddis nyelv ápolásával.
Amilyen görcsösen tört előre az intellektuális pályákon a polgárosult zsidóság, olyan mohón feküdt rá a galiciáner az üzleti élet minden lehetőségére. Ha nem is ők találták ki, de mindenesetre ők vezették be a közvetítő kereskedelmet, aminek révén az árut felhalmozni és mozgósítani tudták. Ez adta a kezükbe az árak szabályozásának a módját is, természetesen nem a közszükséglet, hanem a saját nyereségvágyuk szerint. Ugyancsak ők vezették be a nálunk addig semmibe nem vett dolgok (rongy, libatoll, fémhulladék) gyűjtését s a még ismeretlenebb és megvetettebb ószereskedést és ügynökösködést. Ezért is maradt rajtuk a «tollas zsidó», «rongyszedő», «nyúl-bőrös», «vigéc» elnevezés. Annyi bizonyos, hogy beözönlésük óta nem akadt sánta vagy vak ló, kimustrált kocsi, szemétdombra való fém, ócska ruha, amit a zsidó potom pénzen meg nem vett volna. De ugyancsak ők kezdték el a «lábon» álló gyümölcstermés megvásárlását és elszállítását a

szeszfőzdékbe. Mindebből a magyarok csak azt látták, hogy a galiciáner nem végez termelő munkát, mint addig mindenki más, hanem csak közvetít, spekulál, vesz és elad.
A politikáról mi gyermekek csak a képviselő-választásokon szereztünk tudomást. Szigeten a politikai harc leegyszerűsödött a kormánypártra s az ellenzékre. Eleinte a kormány győzött Lator Gézával, később az ellenzék Nagysomkúti Papp Józseffel. Akkor tudtam meg, hogy az ellenzéket függetlenségi pártnak hívják s hogy apám az ország megváltását attól várta. Részt is vett benne mint kortes s én az egyik felvonuláson mellette nagybüszkén zászlót vittem.
A városban ostoba módon kétféle katonaság volt: honvéd és közös, külön laktanyákban. A legénység ugyan mindkettőben magyar volt, de a közösben a monarchia szellemének megfelelően osztrák, lengyel és cseh tisztek is akadtak. A tisztek semmiféle érintkezést nem tartottak fenn a polgári társadalommal, csak a kávéházakban lebzseltek, s színésznőknek udvaroltak és hosszú kardjaikat csörtették a korzón. Rajtuk kívül nem volt a városban semmiféle társadalmi elzárkózás, pláne lenézés. A fegyelem vagy tisztelet nem fajult szolgai meghunyászkodássá. Különösen erős volt az öntudat a kereskedő és iparos társadalomban, de a tisztviselők gerincét kezdte megtörni a politikából történt áthelyezés, soronkívüli előléptetés vagy mellőzés lábra kapott rendszere. Ezekben az áldatlan években a kiéleződött politikai harcok miatt indult el a tisztviselői kar lezüllesztése, ami tragédiánk egyik forrása lett.
Nyugtalan véremet és gyors alkalmazkodási képességemet annak köszönhetem, hogy vasutas család voltunk, mindig a pályaudvarok közelében laktunk és gyakori áthelyezésben volt részünk. Debrecen, Máramarossziget, Ungvár, Nagybánya lettek a mi életünk állomásai, ahol több-kevesebb időt töltött a család.
Szigeten az ötödik gimnáziumba jártam, amikor koratavasszal azzal a hírrel lepett meg bennünket édesapám, hogy megjött az áthelyezésünk Ungvárra. A hírnek nagyon megörültem, mert szerintem már végleg ideje volt, hogy más világot is lássak s csak az aggasztott, mi lesz a tanévvel, hogy el ne veszítsem. Mégy kosztos diáknak! — nyugtatott meg apám.
Így is történt. A család bevagonírozott s kellő veszteglések után elgördült Ungvár felé, én meg maradtam Szigeten a tanév végéig egy ismerős vasutas családnál. Remek dolgom volt, három áldott vénkisasszony járt utánam, hogy minden kedvem szerint menjen s életemben először volt külön szobám, ahogy akkor mondták, szobaúr voltam. Az önállóságot és a rendszeretetet akkor szokhattam meg.
Az ungvári állomás igen messze volt a város szívétől, mely az Ung folyó hídjánál kezdődött s nekünk vasutasoknak érthetőleg a pályaudvar közelében kellett laknunk. A gimnázium még messzebb volt, becslésem szerint legalább három kilométerre. Ezt a távolságot naponta négyszer megtenni még gyaloglásnak is szép teljesítmény volt. De ugyan ki gondolt volna abban az időben arra, hogy a tanuló ifjúság sorsát könnyebbé tegye? — Senki! Mindenki természetesnek vette, hogy a diákok tankönyvekkel megterhelve kutyagoljanak a városon át esőben, szélben hóban egyaránt. Emiatt ugyan nekünk sem jutott eszünk ágába sem tiltakozni vagy pláne a fennálló társadalmat vád alá helyezni, mint ma szokás.
Minden város sivár és visszataszító, amikor fejlődni, nagyobbodni, nyújtózkodni kezd. Amikor olyan mint a foghíjas száj, mert úgy meredeznek az első épületek a parlagon heverő üres telkek között. Ungváron is így volt. A vasúttól a városhoz egy hosszú, széles, rosszul kövezett út vitt, melyen egyelőre több volt a beépítetlen telek, mint a ház. A festői, patinás Ungvár a folyó hídján túl kezdődött. Ott már tapintani lehetett, hogy a város mozgalmas történelmi idők tanúja volt. Görbe, dombok közt kanyargó utcái emlékeztettek a felvidéki városokra, melyekben az akkori élet néhány szűk utcára zsugorodott össze, ellentétben az alföldi városokkal, amik szinte kiszaladtak kereteikből, hogy a beszorítást elkerüljék.
Ungváron az igazi patinás rész a dombon álló görögkatolikus székesegyházzal és a mellé épült püspöki palotával kezdődött s a régi várral végződött. Ezen a keskeny sávon helyezkedett el a ruténeknek minden nevelő intézete, mint a papi szeminárium, a tanítóképzők, a konviktusok s néhány kanonoki ház. Nekem nagyon feltűnt, hogy a két internátus kizárólag papfiúk számára volt fenntartva és hogy a tanulni vágyó egyszerűbb rutén családok gyermekei kint a városban mint «kosztos diákok» voltak kénytelenek meghúzódni.

Túlzottnak találtam a papi kaszt ekkora favorizálását. Ezek között a szegény

kosztos diákok közt volt egyik jó barátom, Sztójka Sándor, a későbbi ungvári püspök. Ugyancsak itt kerültem futó ismeretségbe az egyik Brascsajko—fiúval, aki később a magyar visszafoglalás ellen fegyveresen partizánkodó hírhedt Szicsgárdának lett a létrehívója.

Amilyen elmaradott volt a rutén nép, olyan magasan állott a rutén papság szellemi színvonala. Kiváló, nagyrészt külföldi egyetemeken végzett tanáraik voltak, akik semmiben sem maradtak el a latin szemináriumok mögött. A rutén papság 1-2 kivételtől eltekintve erősen magyar érzelmű volt, ellentétben a máramarosi román papsággal, holott híveik viselkedése sokszor egészen mást mutatott.
Volosin Ágoston, a tiszavirág-éltű önálló Ruténföld megálmodója és megalapítója az én diákkoromban a tanítóképző igazgatója volt. Nem néztük ki belőle a későbbi merész politikust, aki nagyukrán tendenciáival a jámbor, mit sem sejtő rutén népnek egészen új fordulatot akart diktálni. Inkább a szórakozott tanárt láttuk benne, aki esti sétáin céltalanul ődöngött a görbe utcákon s gondolataiban elmerülve ott felejtette magát hosszasan egy-egy utcasarkon.
Az ungvári gimnázium nekem nem sokat nyújtott. A tanítás nívója s az elért eredmény messze alatta maradt a szigeti piarista gimnáziumnak. A különbség csak az volt, hogy az ungvári iskola hatalmas új épület volt, levegős, tágas tantermekkel. Ungváron keveset tanultam, annyira fölényben éreztem magamat a legtöbb tantárgyban, és tanáraim közül sem tudott egyik sem lekötni vagy valami impulzust adni. Olvastam hát derűre-borúra mindent, ami a kezem ügyébe került.
Itt találkoztam az első apostoli lelkű, szent pappal Fibiger Sándor hittanár személyében. Benne fedeztem fel először abban a liberális világban, hogy a papság nemcsak hivatal és úri emberség, nemcsak a szorosan vett kötelességek teljesítése, hanem valami több: lélekáradás, apostolkodás.
Nagy és szöges ellentéte volt egy másik paptanárunk, a liberális szellem igazi torzszülöttje, aki selyemreverendában járt, süttette a haját és parfümöt használt. Igazi piperkőc volt. Az iskolával nem sokat törődött, de annál nagyobb társadalmi életet élt. Ott volt mindenütt, ahol két fedőt összeütöttek. Az ungvári úri társaságban csodálták, a diákok utálták. Érdekes, hogy ez az ember, annyi éjszakázás és úri muri hőse, több mint kilencven évet élt.
A káplánok közül az egyik, különben csendes, szelíd, jámbor lelek, állítólag gyengetüdejű volt s ezért szabad idejében mindig az egészségét ápolta - olyan sikeresen, hogy szintén matuzsálemi kort ért el. A másik, plébánosok réme és ostora, nem volt rossz pap, de mérhetetlen étvággyal és ínyencséggel megáldva mindig kevesellte az ételt vagy kifogásolta a konyhát s azonkívül csípős megjegyzéseivel a gorombaságig menő fenyegetéseivel valóságos rémuralmat teremtett a plébániákon. Egy különben is ijedős, öreg plébánosra valami vita hevében heccből még a vadászpuskáját is ráfogta, mire az térden állva kérte a püspököt, hogy mentse meg ettől a gyilkostól. A harmadik káplán nagyon buzgó fiatal pap s a már meginduló katolikus reneszánsz vetésének első gyümölcse volt, s amellett ügyes költő, akinek első verses kötete a városban közkézen forgott. A templomi buzgósága és tartalmas szép beszédei miatt nagyon szerették, az úri társadalom meg büszke volt rá, hogy eleven költője akadt s majd szétszedték meghívásokkal, önmaga mesélte el, hogy épp a dzsentri alispánék vendége volt, amikor valaki a társaságból szépen hangzó magyar nevére célozva megkérdezte: Mondja már Tiszikém, a három vagy ötágú nemesek közül való Maga? — Mire a költő elmésen így felelt: Nem kérem, hanem a tótágúak közül! (Tudniillik Marincsáknak hívták a névmagyarosítás előtt.)
Itt vettem észre, hogy máramarosi tapasztalataimmal ellentétben mily nagyszámú volt a rutén intelligencia. Úgy látszik, hogy Szigetet idegennek tartották épp az erős románság miatt, s a szellemi központjuk Ungvár és Munkács felé mutatott. Sajnos, Ungvárral nem tudtam úgy összenőni mint Szigettel, mert egy rövid esztendő után egy tragikusnak indult, de aztán sorsfordulómmá vált esemény végleg elszakított Ungvártól. Az történt ugyanis, hogy az évzáró vizsgák után az ünnepélyes bizonyítványosztást várva valaki osztálytársaim közül kilopta a nyomdából az évvégi értesítőt, melyben neveink mellett már az osztályzat is ki volt szedve. Én jeles bizonyítványt vártam s ahelyett egy csomó elégségessel megspékelve találtam a nevemet. Irtózatos düh és elkeseredés fogott el. Felháborító igazságtalanságnak éreztem a minősítést és bosszút forraltam. Mikor az ünnepélyes bizonyítványosztáskor énrám került a sor, meg sem várva az osztályfőnök felolvasását, kiugrottam a padból és vérben forgó szemekkel, mint

az arénába kiszabadult bika, minden tiszteletről megfeledkezve egy szenvedélyes filippikába (=gyalázkodó politikai szónoklat) kezdtem. A tanár eleinte értetlenül és megrökönyödve bámult rám, majd megnyugtatni és lecsendesíteni próbált. Én azonban rá se hederítettem, hanem folytattam a tiltakozást a képzelt sérelem ellen, míg ki nem merültem s a padra nem rogytam.
— Nem értelek, fiam, honnan veszed az értesülésedet — hallottam aztán a tanár szavait — nagyon szép bizonyítványod van, egyike a legjobbaknak.
Így lett nyilvánvaló, hogy a nyomdából kilopott kefelevonat még nem volt kikorrigálva, s így nem az én tényleges osztályzatom volt. De a botrány megtörtént és jóvátehetetlen volt. Az igazgató szigorú vizsgálatot indított a lopás ügyében, és forradalmi fellépésem megtorlást követelt. Úgy éreztem, hogy ezek után nem maradhatok többet az ungvári gimnáziumban, távoznom kell! Eszembe jutott, hogy két osztálytársam pár nap múlva indul Szatmárra konkurálni kispapnak. Velük megyek! — határoztam el magamat sebbel-lobbal.
Szüleimet meglepte a hír, mert bár éveken át emlegettem ebbeli szándékomat, Ungváron már hallgattam róla és kezdtem sokat adni a nadrágom vasalására meg az üstököm frizurájára. Ők azonban nyíltan és osztatlanul örültek elhatározásomnak, mert titkon mindig annak szántak. Édesanyám az operációm előtt Szűz Máriának tett fogadalma miatt, apám inkább büszkeségből és karriervágyból.
A kispapi konkurzus nagy élmény volt számomra. Valami húszan voltunk jelentkezők az öt vármegyére kiterjedő egész szatmári egyházmegyéből Megnyitották előttünk a püspöki palota nagy kapuját s mi megszállva tartottuk az első emelet folyosóját, ahol a nagy ebédlőben gyűlt össze a püspök elnökletével a Szentszék.
Én az utolsó percben tudtam meg, hogy minden jelentkezőnek valamit szavalni és énekelni kell, hogy fellépéséről és képességeiről fogalmat alkothassanak. Mikor sor került rám minden izgalom nélkül léptem a zsűri elé, mert az előzetes sok szereplés és szavalás hozzászoktatott a nyilvánossághoz s a lámpalázt nem ismertem. Endrődy Sándornak akkortájt igen felkapott, suta balladáját, a «Celli búcsút» adtam elő s a szövegnek megfelelően egy nagyot kellett kiáltanom. Éles kiáltásomra az öregebb, szunyókáló kanonokok ijedten felkapták a fejüket s az egyik rám is szólt: Azért nem kell úgy ordítani! A püspök azonban mosolygott s kedvteléssel nézett rám. Mindenki felvidult s az énekemhez is megelégedetten bólogattak.
A konkurzus végeztével kihirdették az eredményt, a 20 jelentkező közül 10-et felvettek kispapnak. Én köztük voltam, de a két ungvári osztálytársam kibukott. Ez mód felett elszomorított, úgy hogy örülni sem tudtam a saját szerencsémnek. Mindkét társam ugyanis nagyon szegény fiú volt s továbbtanulásuk lehetősége is a felvételtől függött. Úgy éreztem, hogy én miattam buktak ki s ezt nem bírtam elviselni. Bementem hát az irodaigazgatóhoz és kértem, hogy helyettem legalább az egyikét vegyék fel. Elmondtam, hogy társaim évek óta ápolták hivatásukat, én pedig csak hirtelen elhatározással, szinte meg sem gondolva, mit teszek, egy pillanatnyi elkeseredésből jöttem konkurálni. De különben is én piarista akartam volna lenni, sohasem éltem falun, nem tudnék falusi pap lenni.
Hosszas érvelésemmel az ellenkező hatást értem el. Mosolyogva meghallgattak s a végén azt mondták, hogy most már csak azért is világi papnak kell lennem, mert ez az Isten ujja.
Szatmárnémeti (neve ellenére egy német család sem lakott benne) lomha, poros alföldi város volt, széles nagy utcákkal, hogy a teháncsordának is helye legyen, főként iparos és gazdatársadalommal. A gabonatermő Alföld peremére települve a csizmadiák és rostások, kovácsok és kádárok Mekkája volt, akik innen indultak el árukészleteikkel az Alföld országos vásáraira. A katolikus püspökség felállítása egy századdal azelőtt hatalmas iskolavárost teremtett Szatmárból, ami a különben protestáns többségű városra egy erős katolikus színfoltot dobott.

A tanév kezdetére anyám bekísért Szatmárra. Anyai aggodalmában, mert operált gyermek voltam, látni akarta a szemináriumot s az ottani ellátást. Megismerkedett a házvezetőnővel s nagyon az oltalmába ajánlott. Tanulás dolgában tudta, hogy nem kell senkinek sem beajánlani, magamtól is meg—
állom a helyemet.

A szemináriumnak nem volt külön épülete, a püspöki palota egyik szárnyát foglalták le erre a célra. Az akkori igények lakás és higiénia szempontjából meg sem közelítették a mostaniakat, mikor a szemináriumoknak palotákat építenek még Ugandában is. A mi szatmári szemináriumunk egyemeletes épület volt, földszintjén

a rektori, vicerektori lakással, az ebédlővel, a konyhával s egy miniatűr udvarral, ami a rekreációt szolgálta. Fent az emeleten volt a kápolna, a spirituális és a prefektus lakása (1-1 szoba csupán), aztán 2-2 múzeum (napközi) és dormitórium (háló), meg 3 auditórium (tanterem). Vízvezeték nem volt, fürdőszoba sem, de ezzel szemben volt egy külön «pipázó» szoba. A lábmosásra néhány bádogdézsa szolgált s évente 2-3-szor a városi gőzfürdőbe jártunk «tisztálkodni».
A szemináriumban mindent ingyen kaptunk, egy árva krajcárt se kellett fizetni. A reverenda is ingyenben volt, s még tankönyvekről és írószerekről is az intézet gondoskodott. Azért volt olyan nagy áldás, ha szegény családok gyermekei szemináriumba kerülhettek.
Az elöljáróinkról nincsen jó emlékem. Furcsa egy társaság volt, mely legfeljebb egy kaszárnyastílushoz hasonló fegyelmet akart megvalósítani, de semmiképp sem magasabb lelkiséget. A spirituális - egy kettős képzőintézeti igazgatósággal megáldott valaki, aki fiákeren pendlizett a szeminárium és leányiskolái között - este-reggel punktákat adott az elmélkedéshez, mely azonban inkább az ő letye-fetyéjéből állott mint a mi lelki tornánkból. Mindig az utolsó percben jött fel a tanárok ebédlőjéből, készületlenségében a napi breviárium szentjeit halászta elő, hiányzó gondolatait nagy nyögésekkel és szörnyű szószátyárkodással helyettesítve. Lelki vezetésről szó sem volt, a különben nem kötelező heti gyónással minden kimerült. A prefektust meg éppen ritkán láttuk, mert nagy kártyás hírében állva inkább társadalmi életet élt. Csak a stúdiumok idején szagolt be hozzánk, körbejárva a magas pulpitusokat, melyek előtt ültünk vagy álltunk. Kezdetben nem tudtam, hogy mit akarhat ezzel a néma körülballagással, s leplezetlen kíváncsisággal fordultam utána, mi fog ebből az érthetetlen néma látogatásból kisülni, míg végre ő unta meg mohó érdeklődésemet s alaposan leszidott, hogy a stúdiumot nem tanulásra használom fel. Ebből tudtam meg, hogy misztikus látogatása ellenőrzés akart lenni.
Amit az elöljárók elmulasztottak, azt pótolta az öregebb teológusokból kikerült magiszter. Ketten is voltak, egyik a gimnazisták, másik a teológusok számára, ők vezettek be minket a napirendbe, a szokásokba és hagyományokba, ők tanítottak meg bennünket a liturgikus cselekményekre, a templomi asszisztálásra, a Gregorián-énekre, egyszóval ők voltak a lelke a szemináriumnak. Nélkülük igazán gazdátlanul cseperedtünk volna bele az egyházi életbe.
Az étkezés ellen nem lehetett kifogásunk, ha túl gyakran is szerepeltek a hüvelyesek, miért is «paszulyvárnak» tituláltuk a szemináriumot. Nekem csak az okozott szörnyű meglepetést, hogy vasárnaponként 2 deci bor állott minden teríték előtt, holott mint gimnazisták igazán kiskorúak voltunk a boriváshoz. Az öregebb teológusok fel is vásárolták nyomban a borainkat és a süteményüket engedték át annak fejében.
Miután mindenki borotválkozott egy héten egyszer a székesegyházi nagymise előtt - bár a legtöbbnek szüksége sem volt rá — én is ráfanyalodtam, hogy a csipkelődéstől megszabaduljak. A dohányzásra azonban már nem tudtak rávenni, holott mindenki dohányzott. Hogy miért kellett volt dohányozni s pláne a pipával kezdeni, azt ma sem értem, dehát éppoly érthetetlen maradt számomra Rómában, miért akartak bennünket dohányzás helyett mindenáron tubákolásra rászoktatni?

Egyedül nem mehettünk ki a szemináriumból, de még kettesével sem. Mindig "korpuszban" jártunk iskolába, templomba, sétára, aminek megvolt az az előnye, hogy vígabb, élénkebb volt az életünk s mindnyájan egyformán összebarátkoztunk, összemelegedtünk.
A szatmári gimnázium valamivel jobb nívót képviselt mint az ungvári, de azért a szigeti piaristákét utol nem érte. Feltűnően sok volt benne a paptanár, mint ahogy ismeretlen ok miatt később is a szatmári egyházmegye termelte ki az országban a legtöbb paptanárt.
Volt közöttük mindenféle fajta, igazán hivatásos tanár s amolyan hideglakatos, aki csak a kényelmesebb életért végezhette el a tanárit. Az egyik mint a Nőegylet titkára a terebélyes elnöknővel a karján nyitotta meg a téli bált, a másik erőltetett, sántikáló versekbe szedett minden iskolai ünnepélyt s bömbölő pátosszal maga adta elő. Egy új zongora avatására írt ódája például így kezdődött: «Zongora, köszönt nemzetünnep mámora». Egy harmadik örökös képviselőjelölt volt valahol a Felvidéken, de mindig megbukott. A negyedik rémdrámákat írt, amiket a helybeli színtársulat kellő díjazás fejében elő is

adott, de amik átlag közderültségbe fulladtak. Egyik drámája felett még évek múltán is élcelődtek, mert a II. felvonás végére a két főszereplő kivételével a többit mind legyilkolták s a súgó halálra rémülten állítólag csapot-papot otthagyott és elmenekült.
Viszont volt közöttük a legjobb kutató tulajdonságokkal megáldott történész, Bagossy Bertalan, aki a város és vármegye monográfiáját megírta. Egy másik, Varjas Endre olyan nívós hetilapot szerkesztett, hogy a nagynevű Harsányi Kálmán sem átallott a munkatársa lenni. S volt azonkívül egy országos nevű szépíró is, Bodnár Gáspár személyében. Nekem már akkor feltűnt, hogy a régi papok a liberális világban mennyire hódoltak az irodalomnak s közülük milyen soknak volt önállóan megjelent munkája. Pedig akkor még nem volt Magyarországon sok könyvkiadó, katolikus pláne csak a lassú, nehézkes Szent István Társulat volt, s mindenki maga adta ki a könyvét vidéki nyomdákban. Olcsónak kellett lenni a nyomdának, nem tudom másként elképzelni, hogy olyan sokan és olyan könnyelműen jelentettek meg könyveket.
A szatmári gimnázium híres volt arról, hogy szinte futószalagon gyártotta a jeles éretteket. Nekem is 12 más társammal osztozkodnom kellett a dicsőségben. Én azonban inkább annak örültem, hogy a középiskolán túl vagyok, (szűk volt nekem Makedónia) s már nagyon unalmasnak találtam az eddigi tantárgyakat. A tiszta jeles sem tett boldoggá.

Egyidőben sok vita folyt afölött, vajon a gimnazista kispapok közül mennyi tart ki mindvégig a teológiai kurzus befejezéséig és kerül felszentelésre? Hogy minden vakáció után akadt 1-2, aki nem tért vissza a szemináriumba és pályát változtatott, az természetes jelenség, amin megütközni nem lehet. Világi fakultásokon is mindig vannak átnyergelések vagy esetleg végleges megbicsaklások. Ahogy szatmári emlékeimet az egykorú fényképek alapján számba veszem, azt kell mondanom, hogy komolyan semmiféle statisztikát nem lehet felállítani. Az én osztályomból például, pedig a legnépesebb volt, a 10-ből egy sem lépett meg az érettségi után s kivétel nélkül mindegyik felszentelésre került. Viszont a minket közvetlenül megelőző osztályból, bár mindössze öten voltak, három kiugrott.
Mivel a szatmári egyházmegye öt vármegyére terjedt ki és kimondottan nemzetiségi országrész volt, érthető, hogy a sváb és szlovák származású fiúk voltak túlsúlyban. Soha azonban nemzetiségi vita nem támadt közöttünk s anyanyelvüket még egymás között sem használták. Az én osztálytársaim között 5 magyar, 3 sváb és 2 szlovák fiú volt.
A szatmári püspökség intézményei valóságos szigetet alkottak a városban. Pár lépésre a főtértől épült fel a püspöki palota, melynek azonban palota-jelleget inkább csak nagysága és kiterjedése adott, de városi viszonylatban óriási udvarral és parkkal rendelkezett.

A palotával szemben voltak a kanonoki házak, aztán a térre nyílva a székesegyház, mely furcsa, nyugvó tevéhez hasonlatos alakja miatt a festők kedvenc témája volt, de ami végeredményben semmiféle építészeti stílusban sem volt elkönyvelhető. Egy hatalmas nagy kupola volt az egész, a bejárat fölé tűzött két kövér toronnyal.

A másik nagy katolikus sziget a városban a szatmári irgalmas nővérek anyaháza volt, mely több utcára kiterjedt és minden rendű és rangú iskoláival, internátusaival öt vármegye tanulni vágyó leányifjúságát látta el. Még a bécsi hadügyminisztériumnak is volt itt egy tekintélyes alapítványa árva tiszti gyermekek neveltetésére s bizonyos időközökben meg is jelent egy-egy magasabb rangú osztrák tiszt Bécsből s az «ezredes főnöknőnek» titulált nővértől kért hivatalos információt az intézet létszáma s az ösztöndíjas leánykák előmenetele felől.
Virágzó, de már sokkal kisebb méretű intézmények voltak a királyi katolikus főgimnázium s az erősen protestáns és gazdálkodó környezetbe beépült katolikus tanító- és kántorképző intézet kecses román stílusú templomával.
Az érettségi utáni nagyvakációt Nagybányán töltöttem, sokat hánytorgatva magamban a problémát, maradjak-e világi papnak vagy menjek-e inkább piaristának? A dilemmába apám is beleszólt s amellett kardoskodott, hogy menjek inkább «fehér papnak» azaz premontreinek, mert akkor — s ez vakította el őt — «24 éves korodban kanonok és nagyságos úr leszel». Nem követtem a tanácsát, de nem is

lettem soha életemben kanonok!
Alig egy hónapi vakációzás után üzenetet kaptam Szatmárról, hogy a püspök hívat. Az izgató üzenetnek nem lehetett más értelme, minthogy tanulmányaim folytatására valami rendkívüli terv merült fel. Szokásban volt ugyan 2-3 évben egyszer a legkiválóbb érettségizőt a pesti egyetemre küldeni, de arra tudtommal már megvolt a kiválasztott s az nem járt püspöki üzenettel és berendeléssel. Őszintén szólva nem tudtam mire vélni a dolgot, annál kevésbé, mert abban az időben a püspökök nem igen foglalkoztak személyesen kispapjaik ügyeivel. Felcsigázott érdeklődéssel, de valami nagy titok sejtésével és szorongásával utaztam be Szatmárra.
— Hallom hogy Te mindenáron Rómába akarsz menni egyetemre - ezekkel a szavakkal fogadott Boromisza Tibor püspök.

Valósággal megszédültem a fényes és nem várt ajánlattól, ami még álmomban se jutott eszembe, de a meglepetéstől nem bírtam megszólalni. A szememre köd ereszkedett, mely elnyelte az egész kis magyar glóbuszt s mint valami csodálatos délibáb kezdett táncolni előttem az örök Róma képeken annyiszor megbámult és megcsodált kupolás világa.
— Én nem vagyok ellene — folytatta a püspök - de felvételed természetesen a kollégium rektorától függ. De mondd fiam, neked kedved volna olyan messze menni, 4 év helyett 7 évig tanulni s az alatt a 7 év alatt soha többet haza nem jönni?
— Mennék én kézzel-lábbal — bátorodtam neki a beszédnek — és vállalnék mindent, ami azzal jár. Sem a távolság, sem a 7 év, sem a hosszú elszakadás nem riasztana vissza.
S így történt, hogy október közepén kezemben egy kis bőrönddel egyedül nekivágtam a nagy római útnak.
A búcsú szüleimtől és testvéreimtől nem esett nehezemre. Mi ugyanis szerettük egymást, de sohasem voltunk érzelgősek. Apám szeretete inkább bizonyos büszkeségben, hogy milyen családja van s az életre való komoly előkészítésben nyilvánult meg, anyám szeretete pedig a gondoskodásban és kiszolgálásunkban.
1911 október közepe volt, amikor csodavárón, de minden szorongás nélkül útrakeltem. Abban az időben még az osztrák-magyar monarchiában éltünk, de különben is az országok közti forgalomnak nem voltak korlátozásai. Igaz viszont, hogy fehér holló volt a mai értelemben vett turista, pláne a magyarok között.
Útlevélről, vízumról még csak nem is hallottunk, s ezért minden írás vagy igazolás nélkül vágtam neki a nagy útnak. Nem is volt fennakadásom. Határok mentek, határok jöttek de legfeljebb a vasúti jegyet kellett felmutatni, semmi mást. A vonatok kormot okádó gőzmozdonyaikkal sokkal lassabban jártak mint manapság, még a gyorsvonatok is legfeljebb 50 kilométeres sebességgel, s így az utazás kellő megszakításokkal sokáig tartott.
A megérkezés Rómába felejthetetlen marad. Ahogy a korareggeli párás levegőben egyszercsak megjelent a Szent Péter kupolája. A városnak még híre-hamva sem volt s a láthatáron semmi más nem látszott csak az a csodálatos kupola, mely olyan mint egy síkságra borított óriási harang.
Megbűvölve és elragadtatva bámultam azt a kupolát és folyton csak a kupolát, mely a napsütéses párában is, melyben minden rezegni, remegni látszott, csak állt mereven, mozdulatlanul, mint az örökkévalóság a mulandóság felett.

Egyetemi évek

A német-magyar kollégium, amit röviden csak Germanico neven ismertek, már nyüzsgött az újonnan érkezettektől. Csupa jóval idősebb német és két ifjú magyar. A bemutatkozásnál feltűnt nekem, aki soha azelőtt német társaságban nem voltam, hogy a németek katonásan összevágott bokával mutatkoztak be s a nevükhöz valamit hozzátettek. Fülelni kezdtem, míg végre tisztán kivehetően hangzott: Feldwebel in der Reserve, azaz tartalékos őrmester. Akkor döbbentem rá először a német militarizmus mindenható erejére és gőgjére!

A németeknek viszont az tűnt fel, hogy nekem a bal arcomon a szájtól majdnem a fülig egy hatalmas, rosszul öltött vágás éktelenkedett. Nagyon megnézték, szinte megcsodálták s maguk közt suttogva mint legnagyobb szenzációt az én rücskösen beforradt vágásomat kommentálták. Már-már azt hittem, hogy ezek a burkusok is valami «vágott pofájú» díszjelzővel akarnak megtisztelni, amikor mind sűrűbben hallottam az ismeretlen szót: Schmiss. Később tudtam meg, hogy a német egyetemeken nagy divat volt a párbajozás, s egy kardvágta forradást az arcon többre becsültek egy kitűnő diplománál. De nem mindenkinek sikerült épp az arcára megszerezni a helyes kardvágást, ezért specializált borbélyok jó pénzért gondoskodtak a Schmiss pótlásáról. Az én otrombán összevarrt arcvágásomon viszont azonnal észrevehető volt, hogy nem borbély vágta sebhely, azért keltettem olyan őszinte feltűnést a német diákok között.
Ez a sebhely az arcomon később az életben is nagy előnyömre vált. Az első világháborúban, mikor a csapatszállítások miatt kevés vonat közlekedett s ami mégis csak akadt az túlzsúfolt volt, nem győztem eléggé csodálkozni hogy fiatalságom ellenére mindig felugrott valaki a nehezen megszerzett ülőhelyről, hogy nekem átengedje. El nem tudtam képzelni, mi indíthatta az oly könyörtelenül helyért könyöklő utasokat ekkora nagylelkűségre, míg végre észrevettem, hogy mindenki halkan az én sebhelyemet kommentálta s végül is valaki az utasok közül kirukkolt a kérdéssel: Ugyebár orosz pika döfte át az arcát?

Mit csináljak, mit feleljek? Ábrándítsam ki őket feltevésükből, ami mindig keserű dolog, vagy hagyjam meg hitükben, ami mindig boldogító? —— Rá kellett hagynom. S így lettem egy fülke utasai előtt nemzeti hős — minden érdemem nélkül.

Később egyszer a harmincas években felléptettek egy dunántúli kerületben képviselőjelöltnek. A kutya sem ismert azon a vidékén, én sem ismertem egy árva lelket se. Szívesen fogadtak mindenfelé, de inkább szép prédikációt mint politikai beszédet vártak tőlem, amiből rögtön következtetnem kellett, hogy mint képviselőjelöltnek nem sok esélyem lehet. Feltűnt azonban, hogy minden faluban a frontharcosok katonai alakulatban vártak és zajosan ünnepeltek. (Persze az én számlámra!) Sejtettem azonnal, hogy itt megint a sebhely téveszti meg a derék frontharcosokat, de egészen bizonyossá vált, amikor az egyik megkérdezte: Bajtárs, melyik alakulatban szolgált?
De hogy Rómára visszatérjek, az első emlékeimet nehéz rendezni és visszaadni, mert egyidejűleg annyi és olyan roppant súllyal rohannak meg, hogy szinte összeroppan az emlékezetem alatta.
Róma a század elején aránylag még kis város volt, alig több mint félmillió lakossal. Valóban a hét halom közé korlátozódott és szűk utcáin a folytonos lejtő vagy kapaszkodó miatt csörömpölve gurultak a villanyosok. Ami ma a város legszebb része, a Fórum és a Szent Péter környéke, a legpiszkosabb bérházakkal volt teletömve. Úgynevezett egészségügyi berendezés mutatóba is alig akadt ezekben a szutykos épületekben s a reggeli órákban ajánlatos volt az úttest közepén haladni, nehogy az éjszaka s a reggeli tisztálkodás maradványait az ember fejére öntsék. Szent Péter büszke homlokzatát vagy a Fórum épen maradt emlékeit a szárításra kiakasztott lepedők és gatyák erdőin keresztül kellett keresni.

Az első benyomás Rómáról igazán nem vallott a kereszténység központjára, de még csak egy úgy-ahogy keresztény városra sem. Emlékszem, hogy első utunk keresztény bazilikához vezetett. Három, párhuzamosan futó szűk zugutca zárta el a Tiberistől s az Angyalvártól a kilátást a Szent Péter bazilikára és a Vatikánra. Még szerencse, hogy az oszlopcsarnoktól övezett világszép teret nem tudták beépíteni és száradó bugyogókkal teleaggatni. Ehelyett azonban — annak jeléül, hogy az egységesített Itália ellenségesen állt szemben a Vatikánnal, az egyik keskeny utca utolsó épülete szemben a Vatikán bronzkapujával egy szabadkőműves páholy volt homlokzatára rápingálva a szabadkőművesség minden szimbóluma. Nem csoda! Az olasz kormány nagyrészt szabadkőművesekből állott, Róma főpolgármestere pedig egy Nathan nevű angol születésű zsidó volt, a római páholy nagymestere.
Szomorúbb képet elképzelni is alig lehetett volna, mint amilyen akkor a kereszténység központja volt. A templomok kongtak az ürességtől a vasárnapi szentmiséken is. Ha a sok pap és szerzetes meg a zarándokok nem lettek volna,

akár becsukhatták volna a legtöbbjét. Hitoktatás az iskolákban nem volt, a templomok sarkaiban próbálták pótolni. Vasárnap éppúgy dolgoztak a műhelyekben utcára nyíló ajtók mellett, mint hétköznap. Az újságok hemzsegtek az Egyház elleni támadásoktól s a pápa személye egyenesen gúny tárgyát képezte.

Az olasz fővárossá lett Róma minden kezdeményezése és berendezkedése az antiklerikalizmus jegyében állott. Az utcákat lehetőleg olyan történelmi személyekről nevezték el, akik a pápaság ellen küzdöttek, Garibaldi óriási szobra a Janikuluson félreérthetetlenül a Vatikán felé sújt kardjával s a máglyán megégetett lázadó barátnak, Giordano Brúnónak épp akkor emeltek szobrot. A Piazza Venezia sarkára mar kezdték építeni az egységesített Olaszország tiszteletére azt a hencegő óriási emlékművet, amivel aztán sikerült eltakarniuk a Fórumot, Capitoliumot s a Róma történelmével annyira összeforrott Ara Coeli templomát.

Ha most utólag visszanézek és keresem mi volt rám a legnagyobb hatással Rómában, azt kell mondjam, hogy a Szent Péter és a katakombák. Szent Péter a titánok álmának megvalósulása, amelyet egy évezredben egyszer vagy talán az emberiség életében is csak egyszer lehet megépíteni. Mert szépek, nagyszerűek, felemelők, magukkal ragadók a román vagy gót stílus által megálmodott dómok is, de sokszorozódni tudtak, a Szent Péter azonban csak részleteiben volt másolható, de teljes egészében soha. A katakombák viszont az érzelem dolga, a szív ügye, a lélek rezonálása. Ott nem a szem kap sokat, hanem a fantázia. Az ember maga előtt látja, ahogy magányos, kisded csoportok bukdácsolnak ezeken a városon kívüli homokbuckákon, míg hirtelenül és nyomtalanul el nem nyeli őket egy föld alá vezető lyuk. Ott a tőzegben már lépcsők vannak kiásva, melyek tekervényesen mint valami útvesztő mind mélyebbre visznek, ahol a tárnák feneketlen sötétségét apró mécsesek pislákoló fénye deríti fel. Fehér gyolcsba burkolva itt temetik el, illetve helyezik a falba vájt üregekbe a vértanúkat. Kilobbant életek, de hősi életek, amiknek emléke beragyogja a kereszténység történetét!

Ott lent a katakombák mélyén telítődtem meg azzal az igazi katolikus lelkülettel, mely hitvallás és hitvédelem, kiállás és harc, tanúságtétel és apostolkodás.

A műemlékek művészetébe csak később és fokonként kóstoltam bele. A magyar középiskola műveltsége s hazánk szegénysége műemlékekben igazán nem volt alkalmas arra, hogy egy Rafael vagy Michelangelo alkotásaival szembenézzek s a csodálat és elragadtatás érzésén túl elemezni, összehasonlítani, kiértékelni próbáltam volna.

A kollégiummal hamar megbarátkoztam. Érdekes társaság volt az a száz ifjú ember, akik ott összeverődtek. A többség német volt, mi magyarok szám szerint húszan voltunk. A régi Nagymagyarország minden része képviselve volt közöttünk különböző tehetséggel és hajlamokkal s később az életben is különböző pályákon érvényesülve. A legtöbb teológiai tanár lett vagy udvari pap. Egy lett püspök, akiről a legkevésbé gyanítottuk, Meszlényi Zoltán aki aztán bátor hitvalló viselkedéséért a kommunizmus alatt a kistarcsai internáló táborban fejezte be életét.

Szentül vallom, hogy az osztálytársak ismerik egymás tehetségét és képességeit a legjobban, mindenesetre jobban, mint a tanárok. Hogy azonban az egyházon belül is mennyire érvényesül a közmondás: sors bona nihil aliud - minden szerencse dolga - arra jellemző, hogy osztálytársaink közül, akiről a legkevésbé álmodtuk volna, az lett püspök tudós s akiről biztosra vettük, hogy mint tudós vagy szónok fog feltűnést kelteni, szerencse híján semmire sem vitte.

Az író és előadó ösztöne hamarosan kitört belőlem, alig melegedtem meg Rómában. Volt ugyanis a magyaroknak egy önképzőköre, ahol az irodalmi szárnypróbálgatások folytak, a legtöbbször érthetőleg tudományos témák körül. Nem álltam meg (mert mozgott bennem a «giliszta»), hogy előadásra ne jelentkezzem. Később tudtam meg, hogy még a németek is hallatlan merészségnek minősítették, de viszont az én hírnevemet növelte, hogy szabadelőadást tartottam. Minden kézirat nélkül egy félóráig beszéltem a magyar költészet legújabb irányairól s lándzsát törtem a modern irodalom mellett, amit akkor divat volt lesajnálni és kifigurázni.

Utána nekibátorodtam az írásnak. Első cikkemet a katakombák hangulatáról írtam meg s azt egyszerre két magyar lap is közölte: a szatmári Heti Szemle s a pécsi Dunántúl. Erre vérszemet kaptam s az akkor nagyon divatos, Nobeldíjas filozófusról, Rudolf Euckenről írtam egy tanulmányt. Érdekes és jellemző, hogy a tehetség, amit az ember születésekor magával hoz, milyen ösztönösen vezeti az

embert. Nem valamelyik nagy, de esetleg száraz filozófus ragadta meg a figyelmemet, hanem egy kimondottan szépíró-bölcselő, annak jeléül, hogy az én tehetségem is nem az elvont spekulációk, hanem az élettel összefüggő problémák felé hajt.
A tanulmányt beküldtem a Kiss János által szerkesztett Bölcseleti folyóiratba, aki azonnal leközölte s meghívott az Aquinói Szent Tamás-Társaságba egy előadásra. Gondolom, egyedül álltam az akkori kispapok között az ilyen megtiszteltetéssel. De ez volt egyúttal az első és utolsó tudományos munkám, mert közben a német és olasz nyelv tökéletesebb megismerésével megnyílt előttem a világirodalom és én szaktanulmányaimat is háttérbe szorítva egy szomjas és kielégíthetetlen olvasási dühnek adtam át magamat.
Az intézetben jó dolgunk volt s az ellátás szinte túlzottnak látszott. Ünnepi alkalmakkor, ami elég gyakran adódott, olyan fényűző ebédeket kaptunk, hogy a rossz nyelvek szerint így akarták velünk az ínyencségeket megutáltatni. Nálam azonban az ellenkezőjét érték el! A római tél enyhe ugyan az északi országokkal szemben, de legalábbis a januárt és februárt nehéz volt elviselni, mert fűtésnek híre-hamva sem volt, a szoba padlója kő volt, sőt a pulóvert is csak később találták ki. Akinek napos szoba jutott, az könnyebben megúszta a telet, a többiek újságpapírba csavarták a lábaikat a hosszú stúdiumok idején. De kibírtuk! Mint ahogy kibírtuk a lift nélküli ház 5-6 emeletének napi többszörös megmászását.
A Gregonana-egyetem, mely akkor még régi épületében a Sant Ignazio sarkán állott, felépítésében és egész rendszerében az én időmben már teljesen elavult volt. Szemináriumi munka, rigorózum, bevezetés a tudományos munkálkodásba — ismeretlen fogalmak voltak. Annál nagyobb súlyt helyeztek azonban a már akkor mindenütt divatjátmúlt nyilvános ünnepélyes vitákra — meglehetősen színpadi jelleggel. Egy defendens előadott röviden valami bölcseleti vagy teológiai tételt, mely azonban nem elmélyedt egyéni munka, hanem csak a tan iskolás összefoglalása volt s aztán sorjában négy opponens támadta a tételt. Ezek az ellenvetések is mindig inkább spekulatív jellegűek, gyakran egyenesen szójátékok vagy szőrszál-hasogatások voltak s nem reális, a logikából vagy más tudományból vett nehézségek. Az egész vita szigorúan szillogisztikus formában folyt le.
Jezsuita tanáraink között kevés volt a tudományban valóban kiemelkedő, megcsodálható és követhető tehetség. A bölcseleti kar akkortájt egész gyászosan festett, s igazán csak arra szolgált, hogy később a dogmatikus fogalmakat megérthessük. A szó szoros értelmében csak ancilla theologiae (= a teológia szolgálólánya) volt, s nem önálló tudomány.
De a teológia is teljesen spekulatív beállítású volt, azzal a különbséggel, hogy ott legalább akadt a tanárok között néhány markáns és kimagasló egyéniség, aki tudásával imponálni tudott. A francia Billot például mély gondolkodásával és elegáns latin stílusával legnagyobb csillaga volt az
egyetemnek. Nem volt könnyű követni, még ragyogóan megírt könyvei alapján sem, de magával ragadta hallgatóit. Könyveiből és előadásaiból a nagy gondolkodó, egyenesen a zseni kiáradását éreztük. A bíborosi kalapot azonban, amit még szent X. Piustól kapott, nem viselhette haláláig, mert az Action francaise (francia jobboldali monarchista politikai mozgalom) megítélésében szembekerült az ellentmondást nem tűrő XI. Piussal, aki egyszerűen visszaküldte a rendjébe, ahol alázatosan meghúzódva élte le hátralevő éveit. Ilyen esetre nem sok példa akad az egyháztörténelemben!
Egy Mattiussi nevű olasz páter váltott ki még nagy hatást a hallgatók között, bár inkább szellemes szónok, frappáns vitatkozó, mint elmélyedő tudós volt. Állítólag a németek panaszára távolították el katedrájáról, mert nagyon durva és becsmérlő kifejezésekkel aposztrofálta a német filozófusokat és a más véleményt valló teológusokat. Távozását mégis mindenki sajnálta.
Nekünk már inkább kuriózumszámba ment a Morális óriási tekintélyű professzora, Bucceroni, aki sajnos, kizárólag kazuisztikát csinált a morális tudományából és valósággal kivetkőztette minden tudományos jellegéből. Kétkötetes vastag tankönyve saját dicsekvése szerint arról volt nevezetes, hogy «minden» benne volt azaz minden eset, ami erkölcsi téren felmerülhetett és hogy könyvében nem volt egyetlenegy széljegyzet sem azaz utalás másokra. Az első szörnyű gőgre vallott, a másik a tudományos rendszer teljes megvetésére!
Már nagyon öreg, nyugalomra rég megérett tanár volt, amikor hallgatója lettem. Törpe, vézna kis gnóm volt, akinek csak az aszott feje s kalimpáló két keze látszott ki a magasra emelt katedrából, de viszont éles, sivító hangja volt.

Mint igazi nápolyi szavalva és színészkedve adott elő s ha ellenvéleményt kellett megcáfolnia, haragosan csapkodva és kiabálva, képéből kikelve védte a saját álláspontját. Utolsó érvnek mint legfőbb adut önmagát játszotta ki mondván: Ego Januarius Bucceroni neapolitanus — Én a nápolyi Bucceroni! És csontos kezével majd szétverte horpadt mellét. Ekkora öntudatot azóta se láttam!
Bár sohasem tudtam felmelegedni a Gregoriana iránt, a tanulmányaimban szép eredményeket értem el. Már elsőéves filozófus koromban a kitűzött legelső defenzión hiányzott a defendens, s miután a tanár sok nógatása ellenére sem merte senki vállalni a még ismeretlen szerepet, zavarában a tanár egyszerűen rám mutatott, hogy ugorjak be. Sohasem ijedtem meg a magam árnyékától, de meg úgy gondoltam, hogy a magyar becsületről is szó van, azért meggondolás nélkül vállaltam a nem könnyű szerepet. A végén vastapsot kaptam tanártól és hallgatóságtól egyaránt, bár azt hiszem, inkább bátorságomért, mint tudásomért. Később a nagy aulában, ahol már az egész egyetem jelen volt, egy ünnepélyes nyilvános disputát is rám bíztak. Gondolom, a hírem volt nagyobb mint a felkészültségem.

Már megvolt a filozófiai doktorátusom, amikor olyan súlyos események történtek, amik az egész világ életét kilendítették a megszokott keretekből. Sarajevóban eldördült az a revolver, mely az osztrák-magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd életét kioltotta s valami kikerülhetetlen sorstragédiával egy háborús pszichózisba taszította bele egész Európát. Ultimátum, mozgósítás, hadüzenet — s az első világháború megindult.
Mi éppen a Sabin-hegyek lábánál fekvő nyaralónkban, San Pastoreban tartózkodtunk, mit sem sejtve, hogy milyen következményekkel járhat egy háború, amikor a hadüzenet estéjén megjelent a vacsoránál a német követség egyik tisztviselője s közölte, hogy a birodalmi németeknek másnap reggel az első vonattal haza kell utazniok s a határszéli Rosenheimban katonai szolgálatra jelentkezniük. Szomorúan, de a dallam hatása alatt fellelkesülve elénekeltük, hogy «Lieb Vaterland, magst ruhig sein, fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein». Azután kikísértük német társainkat az állomásra. Sokat közülük nem láttunk többet viszont, elestek az első harcokban.
Én még fel sem ocsúdtam a meglepetéstől, amikor a rektor közölte velem, hogy édesapám halálos beteg s mindenáron látni akar. Haza kellett sürgősen utaznom. Bár az út a háborús korlátozások s a gyér vonatok lassúsága miatt egy álló hétig tartott, még idejében érkeztem haza. Apám életben volt s nagy vigasztalására voltak római elbeszéléseim. Utolsó este még arra kért, hogy játsszam el a hegedűn kedvenc nótáit, aztán hajnalra csendesen, észrevétlenül elszenderült. Mire felravataloztuk, váratlanul megérkezett asszonynővérem egy haldokló kisbabával a karján. Szigetről menekült szekéren a nagy hegyeken át a betörő orosz csapatok elöl. A temetés, melyen már egyszerre két halottat temettünk, a nagyapát és első unokáját - a legnagyobb izgalmak között folyt le, mert a város tele volt menekültekkel s viszont a nagybányaiak is csomagoltak, hogy meneküljenek. Vad hírek keringtek az orosz csapatok kegyetlenkedéseiről s nem látszott tanácsosnak maradni. Családom Erdélynek vette az útját én pedig iparkodtam visszajutni Rómába. A visszautazás sem volt könnyebb, mint a hazatérés.
Rómában azonban már felfordult világot találtam. Bár Olaszország hivatalosan szövetségben állott Németországgal s az Osztrák-magyar monarchiával, de nyílt titok volt, hogy az olasz irredenta fel akarja használni az alkalmat Trieszt-Trento felszabadítására, ha kell, háborús beavatkozás árán is.
Az 1914-es tél még nyugodtan zajlott le, de a tavasz beálltával elkezdődtek az irredenta tüntetések a háborús uszítással egyetemben. A tüntetők zöme mindig a mi utcánkon át ereszkedett le a Piazza Colonna felé és természetesen nem mulasztotta el «megabzugolni» az osztrákokat. Kilengés, ablakzúzás vagy kőzápor azonban akkoriban még nem volt divat.
Szomorú hazafias aggodalommal néztem az eseményeket. Öngyilkosságnak tartottam a magyar kormány magatartását, mely egy magyargyűlölő főherceg miatt háborúba lovalta bele az országot, holott 1848 óta az első kínálkozó alkalom lett volna a teljes magyar függetlenség kivívására. Tisza István, ez a sötét, minden haladást kerékbe kötő, erőszakos gróf, aki szinte családi birtoknak nézte az országot volt a magyar tragédia elindítója, amikor hozzájárulását adta a hadüzenethez s magyar becsületügyet csinált a bennünket magyarokat mit sem érdeklő esetből.
Így érkezett el a május, s mert a bécsi koronatanács a bécsi pápai nuncius

jelentése szerint Tisza István nyomására elutasított minden engedményt, az olasz hadüzenet bekövetkezett.
A rektor és begyulladt tanácsadói úgy vélték, hogy nem maradhatunk Rómában, mert a tömeg támadásának és a biztos internálásnak leszünk kitéve. Én azonban ma sem hiszem, hogy ez bekövetkezett volna. Az olasz szájas és felfortyanó természetű, de nem tud haragot tartani.
De már az első osztrák hadüzenetkor meghalt X Pius pápa s így tanúja lehettem egy olyan események, ami ritka embernek adatott meg látni: egy pápaválasztásnak.
X. Pius pápa kitörölhetetlen emléket hagyott bennem. Nemcsak azért, mert benne láttam meg az első pápát, hanem mert valóban kivételes egyéniség volt s egy élő szent. Ma is büszke vagyok rá, hogy megláttam benne a szentet s boldog voltam, hogy szenttéavatását megérhettem. Abban az időben ugyan a pápák nem mutatkoztak unos-untalan, már csak azért se, mert az akkori közlekedési viszonyok mellett nem állott módjában szinte minden embernek Rómába eljutni, de azért 2-3-szor egy évben volt alkalmam a pápát látni, vagy a Szent Péterben egy-egy pápai misén vagy a Vatikánban az évente megismétlődő magyar zarándoklatokkal.
A Szent Péter-bazilikát akkor még nem használták fel pápai audiencia céljaira, mint később, a pápa nagyritkán és csak ünnepélyes liturgikus cselekményekre jelent meg ott s nem egyszerű csendes misékre. Színpompás volt ilyenkor a pápai udvar felvonulása és X. Pius finom, átszellemült, szent arca és egyszerű megjelenése rajongó lelkesedést váltott ki. Tiarával a fején s a hordozható trónon azonban csak egyszer láttam, mert állítólag szédült az imbolygó magasságban s a bennfentesek szerint a trónszék hátához oda kellett kötni. Talán ez volt az oka annak, hogy lehetőleg csak a gyaloghintót használta.

Mivel akkortájt az idegenforgalom mint iparág még nem alakult ki s csak 1-2 vonat erejéig terjedő zarándoklatok jelentették az idegenforgalmat, az audienciák is a Vatikán fogadótermeiben játszódtak le, aminek megvolt az az előnye, hogy a zarándokok láttak valamit a Vatikán belső szépségeiből is, s a pápát is közvetlen közelről láthatták, sőt a legtöbbször még kezet is csókolhattak neki.

X. Pius már életében a szentség hírében állott és a városban sokat suttogtak állítólagos csodáiról. S ez nem mesterségesen támasztott kultusz volt, hanem a nép intuitív megérzése. Volt valami az alakjában, az arcában, főként a szeme sugarában, ami a magasabbrendűség erejével hatott s megejtette az embereket s amit feledni nem lehetett. Különben is érdekes és jellegzetes szokása volt, hogy tekintetével nem nézett el a tömegek felett, hanem mindig egy valakinek mélyen a szemébe nézett, míg elhaladt s ezzel boldoggá tette vagy zavarba hozta az illetőt.
Római tartózkodásom idején egyszerre három bíborosa is volt Magyarországnak, ami sem azelőtt, sem azután nem fordult elő. Samassa egri érsek volt az egyik, aki azonban már nagyon öreg volt, nem járt le Rómába s így nem ismertem, csak híres gorombaságairól hallottam. Csernoch a magyar zarándokvonatokkal évről-évre megjelent s igen népszerű volt a vatikáni körökben. Hornig bíborosi avatását ott értem meg Rómában. Cinikus ember volt, ránk fiatalokra nem tett jó benyomást, bár tudtuk róla, hogy nagy mecénás.
A római magyar kolónia igazán csak pár emberből állott. Csiszárik c. püspök követségi tanácsos volt az osztrák-magyar követségen, a Palazzo Venezia-ban lakott s közvetlen, szeretetreméltó volt mindenkivel. Állítólag a német kolónia becsülte nagyra mint szónokot. Szabó Szádok domonkosnak nagy tekintélye volt, mert ő alapította meg a Collegium Angelicum egyetemét, mely elsőnek nőtt ki a szerzetesek főiskolái közül nyilvános jellegűnek. Rómában sokan gondolták, hogy érdemei jutalmául bíborosi kalapot kap, ami azonban nem következett be, akárcsak később a világhírű Gemelli ferences esetében. A világiak közül állandó vasárnapi látogatónk volt Szoldatics Ferenc festőművész, akinek ugyan házassága révén olasszá vált az egész családja, de lélekben megmaradt lelkes hű magyarnak. Sokat mesélt nekünk a Nazarénusok festő-csoportjáról, melyhez ő is tartózott s büszkén emlegette, hogy egész életében csak Madonnákat és szenteket festett s hogy modellt soha nem használt.
Római tartózkodásom idejére esett az avezzanoi földrengés mely Róma városában is éreztette hatását. Én épp az egyetemre mentem s a Piazza Colonnán haladtam át, amikor furcsán meghullámzott előttem az úttest, a tér sarkán álló templom homlokzatáról lezuhant a két kőszent s a masszív Traján-oszlop tetejére

helyezett Szent Péter megfordult a helyén. Tapasztalat híján nem tudtam mire vélni az egészet, ha nem láttam volna az olaszokat szaporán keresztet vetni s ha nem hallottam volna rémült kiáltásukat: terremoto, terremoto! (=földrengés) Mindenesetre azok jártak jól Rómában is, akiket a szabadban ért a földrengés, mert akik a házakban voltak, azok legalábbis komoly idegsokkot kaptak s annak nyomait sokáig viselték. A mi ötemeletes házunkban például az otthon maradottak előbb egy rémes, kísérteties földalatti morajt hallottak, majd megremegtek a falak, lezuhantak a képek s kábultan, de ösztönszerűen mindenki menekült a falak közül ki a szabadba. A menekülés izgalma, pánikja oly szörnyűséges volt, hogy szinte lezuhantak a lépcsőkön, egymás nyakába borultak, érthetetlen szavakat váltottak s egymást legázolva törtettek az udvar felé.
A városon esett kár nem volt jelentékeny, de estére híre terjedt, hogy Avezzanoban egy romok közül kiásott apáca azt jövendölte, hogy három nap múlva Róma fog elpusztulni, mire olyan pánik vett erőt a városon, hogy aki csak tehette, elhagyta a várost és kiköltözött a Campagnara. A mi környékünkön estére egy élő lelket sem lehetett látni. A 100 germanikus közül is legalább 90 az udvaron és a kertben bivakolt. (=szabad ég alatt táborozik) Persze vaklárma volt az egész, semmi sem történt. Másnap szégyenkezve haza kullogtak az emberek. De azért volt olyan magyar társaink között is, aki hetekig nem tudott ágyban aludni s a gyalogjáró helyett mindig az úttest közepén ment, melyen szerencsére még nem volt autóforgalom.
Nagy eseményünk volt egy generális-választás a jezsuitáknál. Abban az időben ugyanis a jezsuita kúriának nem volt saját háza s a mi kollégiumunk egyik kisebb szárnyában húzódott meg. Ott lakott maga a generális, s az a 8-10 asszisztense, akik vezérkarát alkották. A nagy jogász hírében álló német származású generális, P. Werntz halála nagy esemény volt, s az utána megtartott választás nagy felfordulást okozott a mi életünkben is. Ki kellett ürítenünk két emeletet a választók számára, többeknek össze kellett költözniök egy szobába s a munkások özöne kezdett dolgozni az átalakításon — a szokásos építkezési porral és piszokkal. A sok kellemetlen hátrány mellett azonban nyertünk egy nagy dolgot: a világ minden részéből összecsődült sok öreg páterre való tekintettel bevezették a házba a központi fűtést.
Mivel abban az évben fősekrestyés voltam, meg kellett ismernem őket közelebbről. Mondhatom, egész gyűjteménye volt a gyógyíthatatlan különcöknek! Volt aki hosszúra, volt aki rövidre fogta a misét; volt aki a miseruhákból valamit mindig kifelejtett s volt aki valamit mindig magával hurcolt. De a legmulatságosabb az a kanadai páter volt, aki a sekrestyeajtóból gyakorolta magát a távköpésben.
Pár hónapos intermezzo után megkaptam a behívót Innsbruckba, ahová ideiglenesen római kollégiumunk áttette székhelyét. Innsbruckot nem tudtam megkedvelni, amiben talán része volt furcsa, természetellenes elhelyezésünknek, ami egy spirituálisból kivarázsolt rektorunk durva és oktalan aszkézisének volt a következménye. Az történt ugyanis, hogy a Canisianum nevű kollégium egyik szárnyát engedték át nekünk, de rektorunk kikötötte, hogy mi germanikusok külön zárt életet éljünk s a Canisianum növendékeivel lehetőleg ne is érintkezzünk. Úgy látszik, félt, hogy kiszabadulunk erőszakos lelki vezetése alól! Az eredmény az lett, hogy valóban mint valami idegen test lógtunk ugyanabban az épületben, alig érintkezve egymással.
Azt is nagybölcsen úgy határozták, hogy mi a római rendszer szerint folytatjuk tanulmányainkat. Ahelyett tehát, hogy engedtek volna bennünket az átlagos európai egyetemi szellembe beleszagolni, folytatnunk kellett a maradi római rendszert — de a római, a maguk nemében mégiscsak márkás tanárok nélkül. Azaz ami összevágott a római tantárgyakkal, azt lehallgattuk az innsbrucki egyetemen, a többit egy Müller nevű vöröshajú német jezsuita vezetése alatt. Hát ennél szerencsétlenebb dolgot elképzelni is alig lehetett volna! Ez a dúvad külsejű Müller, aki sohasem mert senkinek a szemébe nézni s akinek unalmas nyekergéseit kínos volt hallgatni, úgy gondolta, hogy most már távol Rómától belőle is ki kell törnie a német tudományos gőgnek s azért többször és szenvedélyesen bírálni kezdte tankönyvünk (P. Billot) tételeit. Érvelése nemcsak bántó, hanem primitív és suta volt, mint amilyen ő maga.
Egyszer egy ilyen filippikájánál tankönyvünk szerzője ellen nem bírtam tovább, egy türelmetlen mozdulatot tettem s hangosan morogva becsaptam a füzetemet és a könyvemet. A szegény jószág még jobban elvörösödött, mint a haja volt, de mert spontán reakciókra nem volt képes, némi hallgatás után, mely alatt semmi sem jutott eszébe, hogy miképpen reagáljon, folytatta az előadását. Délután végre

hivatott s a felindulástól egész testében remegve magyarázatot kért. Megmondtam neki kendőzetlenül, hogy egy póttanár nem cáfolhatja annak a tanárnak a véleményét, akit hivatva van pótolni és hogy sajnálom az esetet, de önkénytelen reakció volt egy világhírű szerző védelmében.
Amilyen mintanövendék voltam Rómában, annyira hogy még az újoncok mesterének is megtettek, olyan rebellissé váltam Innsbruckban. Nem volt csoda! A tanulmányok kapkodó, zavaros módszere, amellyel valósággal két szék között a pad alatt maradtunk, aztán a háború okozta élelmiszer-hiány s annak következtében az elégtelen táplálkozás s végül a rektor aszketikus őrjöngése igazán nem volt alkalmas arra, hogy szelíd, kezes bárányok maradjunk.
Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy milyen volt ebben az utolsó háborús évben az intézeti élelmezés. Reggel kaptunk egy zsemlyenagyságú kenyeret, mely fekete volt mint az agyag, s valami meghatározhatatlan keveréke lehetett a kukoricalisztnek s valami ismeretlen anyagnak, állítólag a kémiailag megszelídített vadgesztenyének. Ez a kevés kenyér egész napra szólott. Délben még kaptunk eleinte valami kevés főtt húst, ami azonban mind kisebb és ritkább lett s a végén már csak vasárnap este szerepelt az étlapon mint darált hús a szintén csak vasárnapi ínyencségnek szánt margarinos burgonyára szórva. Már-már komolyan féltünk, hogy legközelebb csak körülszagoltatni fogják ezt a kevés húst. A körítés mindennap főtt marharépa volt, bab, borsó, lencse ritka vendég volt az asztalunkon.
Ilyen körülmények között érthető volt, hogy iparkodtunk magunkat hazulról ellátni élelmiszerrel. A már minden józanságát elvesztett rektor azonban ezt is megtiltotta. A tilalmon természetesen mindnyájan túltettük magunkat minden lelkiismeretfurdalás nélkül és városi ismerősökhöz címeztettük a postacsomagokat. A buta véletlen azonban úgy intézte, hogy épp távol voltam a várostól, amikor egy csomagot kaptam hazulról s az a rektor markába került. Heves összetűzésre került sor, aminek kapcsán tilalmát igazságtalannak zsarnokinak, szadistának, egyenesen gyilkosnak minősítettem s a közben kitört «spanyol náthaláz» esetleges halálos áldozataiért is felelőssé tettem.
Ma is megremegek, ha az 1918-ban kitört nagy járványra, a spanyol náthalázra gondolok, mely pusztításaiban a régi idők kolera-járványával felért. Ha addig fejcsóválva és hitetlenkedve olvastam a koleravész dühöngéseit, most látnom kellett saját szemeimmel, mit jelent egy ilyen csapás. Úgy tört rá Európára mint a rejtekből előugrott útonálló, senki sem ismerte a természetét, még az orvosok sem és tömegesen szedte áldozatait. Az orvosok nem győzték a betegápolást, a papok a temetést, a sírásók a sírgödrök megásását.
A járvány természetesen a kollégiumra is rácsapott s a hiányos és elégtelen táplálkozás következtében leromlott szervezetünk a szükséges ellenállást nem bírta kifejteni. Hamarosan több lett közöttünk a beteg mint az egészséges. Orvos legfeljebb 4-5 napban egyszer tudott az intézetbe beszagolni annyi volt a beteg a városban is és orvosszer hiányában csak a szeszesitalt ajánlotta, ami szerencsére bőségben volt. Akkor rémültem meg először a gondolattól, hogy a háború mint lovagias mérkőzés katonák között megszűnt, s hogy a győzelem mar nem a hadszíntéren, hanem a polgári lakosság bőrén fog eldőlni, ami azután a második világháborúban végleg beigazolást nyert.
Kollégiumunkban a sok beteg ápolását mi néhányan épen maradtak láttuk el. Egyik éjszaka válságosra fordult egy cseh társunk állapota s éjféltől kezdve én voltam a soros a virrasztásban. Szegény gyermek érezte, hogy meg kell halnia s nagyon félt a haláltól. Ágya mellett térdelve hangosan imádkoztam, amit ő teljes öntudattal, de nagyon fulladozva követett. A 40 fokos láz úgy tüzelt testéből mint egy izzó vas s forró leheletét az arcomon éreztem. Próbáltam kissé elfordítani a fejemet, hogy miazmás lehelete legalább ne a számat, orromat érje, de a beteg észrevette: Ugye már meghalok, fél tőlem? — kérdezte rémülten. — Hogy megnyugtassam, egészen szembefordultam vele és tűrtem, hogy forró, perzselő lehelete és nedves köhögése az arcomat érje. Lehetetlen, hogy rád ne ragadjon! — villant át agyamon a gondolat, de a helyzeten nem változtathattam. A beteg tekintete folyton rajtam volt s a kezemet szorongatta.
Hajnalra meghalt ez a legkedvesebb cseh társam, de a temetésén én már nem vehettem részt, mert magas lázzal ágynak estem. Csak annyit kértem, hogy egy üveg konyakot tegyenek az éjjeli szekrényemre s hagyjanak 24 óráig izzadni. Hagytak is és csak másnap este nyitottak rám ajtót. Én közben minden takarót magamra húztam, a konyakot olvasatlanul nyakaltam s az izzadtság patakokban csurgott rólam, jó jel — gondoltam — és kábultan, hogy ne mondjam részegen

aludtam. Mikor kihalásztak a takarók alól, valóságos víztócsában feküdtem, de a lázam elmúlt. Az erőszakos kúra használt, megmenekedtem a haláltól. Azóta is bizonyos ájtatos tisztelettel viseltetem a konyak iránt.
Közben a városban egymást érték a rémhírek Hogy a horvát ezredek fellázadtak s mint zöld káder rabolva-gyilkolva vonulnak mifelénk. Rettegett mindenki s aki tehette menekült a városból. Aztán jött az újabb hír, hogy az olasz fronton a hadsereg felbomlott, az egész monarchia szétesett, Tisza Istvánt meggyilkolták s egy forradalmi tanács vette át Magyarországon az uralmat.
Nem volt maradásom, az ösztön hazakergetett.
A háború s a forradalom éveinek bő aratása volt a papság körében is s nagy tehetségek dőltek ki fiatalon az élők sorából. Ilyen volt Fieber Henrich, a modern egyházművészeti irány úttörője, aki erről egy kitűnően megírt könyvben tett tanúbizonyságot. Sokat ígérő tehetséget mutatott Gergely József is, aki az Egyházi Lapokat és az Új Lapot szerkesztette s az első Katolikus Nagygyűlésen a katolikus sajtó apostolának mutatkozott. Járossy Dezső viszont az egyházi zene terén vitt vezető szerepet.

Így láttam a háborút

Ama mindinkább ritkuló magyarok sorába tartozom, akiket előrehaladott koruk miatt Idők Tanújának szoktak nevezni. Az én korosztályom volt ugyanis az első, mely 1914 őszén egyenesen a kaszárnyából vonult a harctérre s hamarosan a fűbe harapott. Jómagam Rómában a monarchia követségén álltam sor alá, ahol «segédszolgálatra alkalmas póttartalékos»-nak minősíttettek. Katonai ismereteim hiányossága mellett is sejtettem, hogy ez a minősítés valami magasabb katonai karrierre nem jogosít, de jóval később estem rémületbe, amikor a 2 -ik világháború kitörésekor egy volt iskolatársam, akkor már ezredes elárulta, hogy az én katonai jellegem csak padlósúrolásra, ételhordásra és éjjeli edények hurcolására képesít.
Sokat gondolkoztam akkor és azóta is, mik voltak az okai annak, hogy ebbe a háborúba Magyarország belesodródott s annak folyományaként az ország összeomlott?
S a feleletet legelső sorban abban kellett látnom, hogy a magyar faj nem tudta benépesíteni az egész országot. Én nem tudnám megmondani, de nem is ide tartozik, vajon maga a magyar faj volt-e biológiailag gyenge a szaporodásra vagy hogy a tatár-török pusztítás s a hosszas szabadságharcok következtében fogytunk-e le annyira, hogy soha többé pótolni nem tudtuk vagy hogy esetleg a magyar szülők részesítették előnybe az egykét? Én nem tudom. De annyit tudok, mert nemzetiségi vidékeken nőttem fel, hogy Erdélyben, a Felvidéken és Délen is óriási hézagok tátongtak a magyarság települései között s azokat a hézagokat, az üresen maradt területeket nemzetiségek töltötték ki. Megtévesztettek bennünket a városok, melyeknek valóban magyar színezetük, nyelvük és érzésviláguk volt. Igen, Kolozsvár, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Szabadka és a többi mind magyar városok voltak, de csak azért, mert a nagyszámú hivatalnok, a vasút, a posta, a rendőrség, az adóhivatal, sőt a kereskedő és iparos világ is magyar volt. Igen, ez így volt, de csak kirakat volt, mely mögött a magyar faj hiánya s a folyton szaporodó nemzetiségek ijesztő tömege borzongott. Még a magyar főváros is nemzetiségi falvakkal volt körülvéve.

Ezer éven át nem tudtuk benépesíteni a honfoglalással megszerzett történelmi Magyarországot. Pedig egy föld, egy terület igazi és valóságos meghódítása nem karddal, hanem benépesítéssel történik, mint ma számtalan példán látjuk.
Algír, Rodézia, Angola, stb. Én ezt a nagy igazságot nem tudtam így szabatosan megfogalmazni addig, míg szétszóródásunk következtében Délamerikába nem kerültem. Mikor ott ámulva gondolkoztam el azon, hogyan tudta egy maroknyi spanyol csapat az inkák, maják és aztékok birodalmait megdönteni; s még inkább elámultam azon, hogy 1-2 század leforgása alatt a spanyol-indió vér vegyülete azt az óriási kontinenst benépesíteni is tudta, — akkor ötlött szemembe s adta meg a titok kulcsát az egykori spanyol krónikák addig figyelmen kívül hagyott

mondása: «poblar es conquistar» azaz benépesíteni annyi mint meghódítani.
Ez a mondás kísértetiesen beigazolódott Magyarország sorsában. Nem tudtuk benépesíteni a honszerző Árpádok Magyarországát s ezért nem tudtuk megtartani! A hódításunk csak külszín és látszat volt, mert állandó és szívós beszivárgással mások népesítették be, — előbb a végeket, később a belső hézagokat is. A történelmi jogcím, az állam keretei, nyelve, törvénye, jogfolytonossága a miénk volt, de az általunk teremtett kedvező feltételek mellett, a magyar állam védelme és jogbiztonsága alatt a betelepedett idegenek tovább élték nemzetiségi életüket. S a 20-ik század elejére az történt, hogy míg mi magyarok csak történelmi jogra tudtunk hivatkozni, a nemzetiségek számbeli fölényük alapján követeltek maguk számára az általuk benépesített területek uralmat. A trianoni békét diktáló nagyhatalmaknak nem volt érzékük a történelmi jogcím elfogadására, hanem azt fogadtak el úrnak, aki benépesítette a magyarok ezeréves országát. Szomorú vigasztalás számunkra, hogy most 50 év után ugyanazt az elvet mint bosszúálló angyalt visszakapják az amerikaiak négerektől, a kanadaiak a franciáktól s maguk a franciák a bretonoktól.

Az is bizonyos, hogy ha az osztrák—magyar monarchia a trónörökös meggyilkolása miatt ki nem robbantja a háborút, a történelmi Magyarország tovább élt volna ezeréves történelmi keretei között. Politikailag tehát kár volt a háborúba belemenni, mert az lett Magyarország sírásója. Megbocsáthatatlan bűn volt az ország és a nép hangulatát mesterségesen belelovalni a háborús pszichózisba, mikor Magyarország egy fabatkát sem nyerhetett a háborúval, viszont a hősi halottakon és az anyagi romláson kívül is csak veszthetett.

Hogy meggyilkolták a trónörököst? Dehát nem gyilkolták-e meg Erzsébet királynét, az uralkodó hitvesét? S nem gyilkolták meg Károly portugál királyt a trónörökösével együtt, Umberto olasz királyt, Sándor jugoszláv királyt, Lincoln és Kennedy köztársasági elnököket? A királyok és államelnökök mindig a halálra eljegyzettek listáján állottak, ez hivatalukkal együtt jár. Miért csak Ferenc Ferdinánd lett volna kivétel? Miért csak a monarchia gondolta egyedül, hogy egy ember életéért szabad kockára dobni milliók életét?!
Magyar szempontból nem volt népszerű Ferenc Ferdinánd, sőt a magyarság ellenségének számított, mert ellentétben elődjével, a magyarbarát Rudolf trónörökössel, semmi rokonszenvet nem érzett irántunk és titkot sem csinált abból, hogy a monarchia jövőjét nem dualisztikusan, hanem szláv trializmussal képzeli el.
Dehát akkor mégis miért adta a felelős magyar kormány beleegyezését a háború megüzenéséhez? Mert azzal, hogy Tisza István akkori miniszterelnök azon a végzetes bécsi koronatanácson állítólag ellenezte a háborút, még nincs felmentve a történelmi felelősség alól! Nem volt elég a háborút ellenezni, hanem minden eszközzel meg kellett volna akadályozni!! Tisza köztudomás szerint a monarchia legerősebb politikusának számított, tehát módja lett volna az egyszerű ellenzéssel nem beérni. Azonkívül Tiszának tudnia kellett,
mert nem volt titok, hogy Szerbia megtámadásával automatikusan belép ellenünk a háborúba Oroszország majd a szövetség alapján Franciaország és Anglia, viszont a monarchia egyedül a túlzottan kardcsörtető Németországra számíthat, mert még Olaszország is ellene fog fordulni.
Ilyen baljós perspektívák mellett miért mentünk hát bele a végzetesen kockázatos háborúba? Én nem találok más magyarázatot, mint Tisza István dinasztikus hűségét s a monarchia egyedül üdvözítő voltába vetett hitét.
Úgy látszik, a Tisza Istvánok nem tudták azt a napnál világosabb igazságot, hogy az uralkodó családok vannak a nemzetért s nem a nemzet az uralkodó családért. Lehet valaki még oly hű híve egy dinasztiának, azt sohasem emelheti a nemzet érdekei fölé, s ha a kettő között összeütközés áll elő, a dinasztiával szemben mindig a nemzet érdeke mellé kell állnia, sőt esetleg a dinasztiát is feláldoznia.
Sajnos, a magyar főurak, akik a politikát vezették, a múltban sem számoltak mindig ezzel az igazsággal. Ki merné ugyanis azt állítani, hogy a magyar nemzet érdeke mindig azonos volt a Habsburg-dinasztia érdekeivel? Szép és romantikus volt annak idején a magyar főurak kardrántása Mária Teréziáért, de jobb lett volna, ha csak romantika marad, gáláns főurak pillanatnyi fellobbanása egy szép asszony iránt!
Még ha az uralkodó család a mi vérünkből való lett volna, mondjuk ha az Árpádok

éltek volna, akkor sem lett volna szabad a nemzet épségét kockára dobni a dinasztián esett sérelem miatt. De akárhogy nézzük is a történelmet, a Habsburgok mindig idegenek maradtak a magyarok számára és századokon át elnyomó és kisemmiző politikát folytattak a magyar nemzettel szemben, ami ellen nem egyszer felkelésben törtünk ki és hadba szálltunk. A 48-as szabadságharc orosz segítséggel történt leverése s utána a véres bosszúállás sokáig nyomta a nemzet lelkét s ha Deák Ferenc kiegyezett Ferenc Józseffel, az csak kiegyezés volt azaz megalkuvás, két rossz között a kisebbik rossz választása, de nem volt szerelem és szerelmi házasság a Habsburgok s a magyar
nemzet között.
De nem kevésbé volt végzetes Tiszának a monarchia egyedül üdvözítő voltába vetett hite. Hát az a nép, mely először tudott életképes és egységes államot alkotni Európában annyira elvesztette volna hitét önmagában, államalkotó erejében, hogy csak egy dagasztó teknőben más népek keretében érezte volna magát életképesnek? Az a magyar nép, mely az egész középkoron át vezető szerepet tudott vinni Európában egyszerre megbénult volna s a monarchia tolókocsijára szorult?! A XIX század óta minden nép önállóságra, függetlenségre törekedett csak mi magyarok lelkesedtünk volna a gyámkodásért? Higgye, aki akarja, én nem hiszem!

Ennek a furcsa, erőszakkal és ámítással ránk lőcsölt mentalitásnak a csökevényét még a mai kommunizmusban is fellelhetjük. Míg a csehek, románok — bár vezetőik éppoly pácolt és felfüstölt kommunisták mint az oroszok — függetleníteni akarják magukat az orosz gyámkodástól és nemzeti jellegükért még a halálos kockázatot is vállalják, addig a magyar kommunisták csak az orosz járomban érzik magukat biztonságban. Habsburg monarchia helyett szovjet csatlósság, önrendelkezés helyett gyarmati sors és szerep!

S végül, de nem utolsó sorban az első világháború egy megbontott és megbomlott magyar társadalommal találta szemben magát. Egy könnyelmű úri osztállyal, mely elherdálta ősei birtokát, a mammutbirtokok halálos fojtogatásával, úgy hogy 3-4 millió magyart már csak a szegénység kötött hazájához, a tőke felhalmozódásával a plutokrácia kezén, a tudomány, irodalom és sajtó minden fogalmat meghaladó destrukciójával s az államhatalom csődjével. Amilyen nagyszerű hadi erényeket mutattak a harctéren idegen érdekekért a magyar ezredek, olyan hitét vesztett, letargiába süllyedt, megbénult társadalom nézte révedező szemmel és tűrte a végzet beteljesedését. S míg ellenségeinknél a legkiválóbb koponyák, a Massarykok, Benesek, Jorgák, Titulescuk vállalták a vezetést, addig nálunk egy gyengeelméjű és hóbortos gróf s egy jött-ment vigéc rendeztek végeladást.
Így halt meg az ezeréves történelmi Magyarország és zsugorodott össze a trianoni csonkaországgá. Felelős ebben a magyar politika, a magyar nemzet, de legfőként a sötét végzet, melytől számonkérni semmit nem lehet!

Szatmáron megörültek, hogy hazamentem s azonnal alkalmaztak a püspöki irodában, amit a magyarok fellengzősen aulának, udvarnak hívtak. Püspöki szertartó lettem. A szertartásokkal ugyan nem sok dolgom akadt, de az irodában annál több. Minden befutott írást iktatni kellett két helyen is és minden elintézésre váró aktának ki kellett az iktató könyv alapján keresni az esetleges előzményeit. S mindezt pennával körmölve, miután a töltőtollat még nem találták fel Szatmáron, írógép pedig egyetlenegy volt s az a püspöki aláírásra kerülő akták számára volt lefoglalva. Mondhatom, unalmas munka volt. Ezért kellett Rómába mennem, hét évig tanulnom, hogy kitaláljam, milyen címen kelljen egy beadványt elkönyvelni s egy rozsdás pennát lépten-nyomon a kalamárisba mártani?!
Ilyen segédeszközök mellett nem csoda, ha néha tintafolt cseppent az aktára s mert lusta voltam még egyszer lemásolni, az akta így került postázásra. Egyszer azonban megjártam, mert egy Józsa nevű papunk, aki nem tudta megbocsátani az aulának, hogy ő bécsi doktorátusa dacára csak falusi plébános lett, kapott az alkalmon, hogy az orrunk alá dörgöljön s a püspöki leiratra emígyen válaszolt: «A rendelkezést tudomásul veszem, de ezt a jól hízott egyházmegyei disznót tisztelettel visszaszármaztatom».
A püspöki irodában hárman voltunk: egy irodaigazgató, egy titkár és én. Az irodaigazgató pápai kamarás volt és hozzászoktatta az egész házat s természetesen az egyházmegyét is, hogy őt «nagyságos úrnak» szólítsák. Egyik sógora, különben becsületes rőfös kereskedő annyira belejött ebbe, hogy már az ő

távollétében is így aposztrofálta: sógorom a nagyságos úr! Ez az irodaigazgató kitűnő hivatalnok volt, aki ismerte a kúriális stílust s nagyon tudta, mint kell az aláírásra kerülő aktákat megfogalmazni. De azonkívül semmi más nem érdekelte, csak a kártya. Boldogtalan volt, ha csak egy este is partnerek nélkül maradt. Különben gépiesen kiegyensúlyozott lélek volt, aki még a rokonszenvet vagy ellenszenvet sem ismerte s ezért a papok ügyes-bajos dolgaiban méltányos tudott lenni. A püspökét is pontosan kiszolgálta, de semmi különösebb odaadással nem volt iránta.
A titkár majdnem egykorú volt velem, de két évvel korábban került az aula szolgálatába. Ártatlan szép gyermeklélek volt, aki a legkisebb humoros dolgon is tudott kacagni, hogy mindenkit felvidított, de viszont olyan aluszékonyságban szenvedett, hogy az ebédlőasztalnál ha a társalgás elhúzódott, mindig elaludt. Az irodaigazgatóval ellentétben ő már elsősorban papnak érezte magát és minden alkalmat megragadott, hogy egyházi munkát is végezzen. Később rájött a püspök-láz s főként a második világháború idején olthatatlan szerelemmel vette üldözőbe a megüresedett püspöki székeket, de eredménytelenül. Vágyálma sohasem valósult meg.

A püspökünk akkor Boromisza Tibor volt. Egy festőien szép alakú, jóságos öreg úr, aki már idős korában került a püspöki székbe. Szentéletű, nemeslelkű, adakozó ember volt, aki minden évben fejedelmi adományokkal látta el a magyar katolicizmus minden valamirevaló mozgalmát (de még a semmirevalókat is!) azon kívül, hogy a jezsuitáknak egy szép internátust és templomot építtetett. Az egyházmegye kormányzásába nem avatkozott bele érdemlegesen, ebéd előtt készségesen aláírta a kész aktákat vagy fogalmazványokat. Viszont ajtaja nyitva állott mindenki előtt, nem voltak meghatározott fogadó napjai vagy órái, pláne a papok bármikor bemehettek hozzá. Bár koránál és emlékeinél fogva a múlt században élt, fogékony volt minden új kezdeményezésre. Sem prédikálni, sem énekelni nem tudott. A hangja gyenge, fátyolozott volt s ezért csak nagy ünnepeken pontifikált. Ilyenkor négylovas hintón hajtottunk a székesegyház elé. Egy ilyen alkalommal történt meg, hogy a kocsibaszálláskor odaszólt a parádés kocsisnak: Hallom János, hogy meghalt egyik fiacskád. Melyik volt az? — A kocsis köhintett egyet s így válaszolt: Nem tudom, mert többek vagynak!
A püspök csendes, egyhangú életének egyetlen szórakozása az ebédlőasztal melletti beszélgetés az u. n. szessziózás volt. Szerette az aulistái által felszedett híreket kommentálni, de legfőként szerette mesélni. Sohasem volt unalmas és másokról beszélve sohasem szólt meg senkit. Elbeszélésein egy finoman húrozott, ártatlan papi lélek tükröződött le.

Abban az időben megvolt a szokás, hogy a püspök évente három nagy ebédet adott: a papságnak, a katonaságnak vármegye és város urainak. A szokáshoz az is hozzátartozott, hogy mikor a püspök asztalt bontott és elbúcsúzott, a társaság nagy része fesztelen hangulatban még tovább borozgatott. Mikor ezek is megelégelték a mulatságot, távozáskor nem felejtették el az asztalokon maradt tortákat, palackos borokat, szivarokat, cigarettákat magukkal vinni. Én először szörnyen meglepődtem s majdnem tolvaj után kiáltottam, de az inas megmagyarázta, hogy ez bevett szokásjog volt.
Míg én iparkodtam a magyar élet s egy püspöki palota szokásaiba beleilleszkedni, kint a világban zajlott az Őszirózsás magyar forradalom s nem egy meglepetéssel szolgált. A legnagyobb meglepetést érthetően az u. n. papi tanácsok megalakulása okozta. Egy finomlelkű erdélyi költő, a Bécsben végzett Szalay Mátyás (apró kis gnóm Volt, az egész ember szinte gyermeknek látszott) került az élére a mozgalomnak — hogyan és hogy nem, azt nem tudom — s olyan nagy sajtóvisszhangot kapott, hogy magával rántotta a vidék papságát is. Bár a magyar papi tanács határozatai nem voltak oly szélsőségesek mint például a cseheké, de semmi esetre sem váltak díszére a papság tekintélyének és erkölcsi épségének. Aposztázia aránylag nem volt sok, de azok között néhány nagyon fájdalmas, mint a Zászlónk felejthetetlen szerkesztőjének, Izsóf Alajosnak s a Gamauf testvéreknek az aposztáziája. Engem azonban mindennél jobban meglepett, hogy a püspökök milyen határozatlanoknak és erélyteleneknek mutatkoztak. Nem mertek fellépni és csírában elfojtani a papi tanácsot, sőt a legrosszabb politikával: «kifogni a szeleket a vitorlából», ők maguk ajánlották és siettették a vidéki tanácsok megalakulását. Utólag azonban nagyon erélyeseknek bizonyultak s egyházi büntetésekkel sújtották a főkolomposokat. Egyik ilyen áldozat Szalay, alias

Hüvelyk Matyi lett, akit Csernoch prímás még Pestről is kitiltott. Szerencsére a jóságos Majláth püspök visszavette erdélyi egyházmegyéjébe s mint buzgó plébános halt meg valahol a havasok alján. Költői vénája azonban végleg rάment a papi tanácsra.
Nálunk Szatmáron egyenesen közderültségbe fulladt a papi tanács megalakulása. Egy taplófejű kanonok elnökölt s egy teológiai tanár volt a főszónok, aki az alsó papság érdekében terjesztett elő követeléseket s azzal végezte, hogy ezentúl a főpapoknak nemcsak a lábáig, hanem a szívéig akarunk felérni. A fiatalok csudálatos módon meg sem mukkantak. A nevelés vagy az érdeklődés hiánya tette—e, nem láttam világosan.

Az iroda engem nem tudott lekötni s nyugtalan természetem párosulva az első buzgósággal kereste a kitörési lehetőségeket. Elkezdtem írogatni a Heti Szemle számára, ami egy eleven és magas színvonalú múlt után szörnyen ellaposodott majd szövetkezve a nálam pár évvel idősebb, de szintén akkor Szatmárra került Scheffler Jánossal és Czumbel Lajossal bevezettem a székesegyházban a 11 órás u. n. úri misén a 10 perces prédikációt, ami akkor nagy szenzáció volt és hamarosan közkedveltségnek örvendett.
Az első siker felajzott s mert a Károlyi-féle ostobán indult forradalom szervezkedésre sarkallta az egész országot, nekilódultam a közszereplésnek is. A gimnázium nagytermében szociális kultúrelőadásokat rendeztem, aminek anyagát kis füzetekben kiadtam nyomtatásban is. Az első előadást jómagam tartottam a püspök s az egész káptalan jelenlétében a szociális kérdés mibenlétéről. Azt hiszem, ma szégyellném, ha kezembe kerülné az a kis füzet, de hát fiatalos, lelkes munka volt s akkor még a szociális kérdés tudományos tárgyalása nálunk gyermekcipőkben járt. Szegény Csepela Lajos és Boroviczényi Nándor (Isten bocsássa meg nekik merészségüket!) képviselték. Szerencsémre hallgató közönségem annyit sem értett hozzá mint én.
De megpróbáltam a kimondott szervezkedést is, s nagymerészen minden előkészítés nélkül egy női gyűlést hívtam össze a Kat. Legényegyletbe. Nagy merészség volt mert addig még soha senki nem kísérelte meg a nőket politikai téren csatasorba állítani. Hogy azonban milyen fogékonyak voltak a lelkek a katolikus megmozdulásokra, semmi sem mutatta jobban mint annak a gyűlésnek a sikere. A terem zsúfolásig megtelt, a lelkesedés mindenkit elragadott s akkor szegődtek mellém minden más megmozdulásra az első igazan apostoli lelkű és fáradhatatlan női munkaerők.
Közben a Károlyi-kormány kiírta a választásokat s a politizálási láz mindenkit elkapott. A várossal határos erdődi kerületben egy derék katolikus kibontotta a Néppárt zászlaját s bár csak a vasárnapom felett rendelkeztem szabadon, erről a választási harcról sem akartam lemaradni. Szövetkeztem Czumbel Lajos barátommal s Nagymadarászra hirdettük meg az első kortesgyűlést. Szépen megkértem a palota gazdasági intézőjét, aki akkor egy teológiai tanár volt, adja ide a püspöki kocsit a kirándulásra, de az nagyzási hóbortjában, ami később a fejébe került, kérésemet elutasította. Erre gyalog indultunk neki a kb. 2 órás útnak. Szigorú kemény tél volt, az utak behavazva s nekünk még a röpiratok özönét is magunkkal kellett vinnünk. Útközben egy valóságos hófergeteg indult meg s a gyaloglás mind nehezebbé vált. Társamnak felszakadt az egyik cipőtalpa, amit jobb híján zsebkendővel kötöztünk át, hogy az utat folytathassuk. Így érkeztünk meg a tetthelyre, de a siker annál nagyobb volt, amikor Czumbel Lajos megrokkant cipőjét a közönségnek felmutatta.
Szatmáron nyílt először alkalmam a magyar katolicizmus nagy alakjaival megismerkednem és összeköttetésbe lépnem. Az első ilyen Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök volt, akit lelkigyakorlatok tartására hívtunk meg. Prohászka abban az időben már szellemi kibontakozása és egyúttal népszerűsége tetőfokán állott. A neve fogalom volt az egész országban s puszta megjelenése elegendő volt ahhoz, hogy egész városokat lázba hozzon.
Prohászka természetesen a püspöki palotában szállt meg s így néhány napig közvetlen közelében élhettem, az asztalnál a társalkodást hallhattam, az előadásokra elkísérhettem és szokásait megfigyelhettem.
Délceg szép alak volt Prohászka püspök s az maradt haláláig. Hogy úgy mondjam, annyi nemességgel és méltósággal tudta viselni az emberi testet mint kevesen mások. Különösen a fejtartásában volt valami magasabbrendűség s a szeme sugarában az átszellemültség. Friss és ruganyos volt, fiatalos minden mozdulatában s bár látszott, hogy csak gondolatainak él, figyelmes volt

mindenkivel szemben. Pedig abban az évben mutatkoztak vasegészségének első megrendülései. Bevallotta, hogy nagyfokú álmatlanságban szenved, alig alszik valamit éjszakánként, és mégis csodálatos módon semmi fáradtság vagy letörtség nem mutatkozott rajta. Parknak beillő nagy kertje volt a szatmári püspöki palotának, s a beszédek közötti szüneteket Prohászka ott töltötte s mert nekem kellett a szereplésekre elkísérnem, gyakran ott találtam egy padon elszunnyadva. De ezek a rövid percek inkább a fáradtság letörése, az elcsigázott szervezet összecsuklása volt, mintsem üdítő álom.
Persze mint szerkesztő nem állhattam meg, hogy lapocskám számára cikket ne kérjek tőle. — Aztán ki tartja fenn azt a lapot? — kérdezte, miközben beletekintett. — Én magam — feleltem csodálkozva, mert idealizmusomban akkor még elképzelni sem tudtam, hogy mecénások is lehetnének. Prohászka csodálkozva rajtam felejtette a tekintetét: Merész ifjú, nagyobb dolgokra és nem aulistaságra való — mondotta csendesen — de azért ha pénzügyi zavarba kerülne, Tibor bácsi (így nevezte Boromisza püspököt) bizonyára ki fogja segíteni. — Hát erre nem került sor, a lapot távozásomig fenn tudtam tartani!
A másik közéleti nagyság, akivel Szatmáron ismerkedhettem meg, Slachta Margit volt. Ez a kivételes képességű nő akkor még a Prohászka alapította Szociális Misszió Társulathoz tartozott, melynek megszervezője és általános főnöknője Farkas Edith volt. A Társulatban Margit nővér képviselte temperamentuma és adottságai folytán a közéleti szárnyat, amennyiben szónoki sikerein felbuzdulva s a forradalmi idők zavaros hullámai láttára ő kezdte el a Női Tábort összehozni, mozgósítani s egy komoly politika számára csatasorba állítani.
Gyakori vendégünk volt a szatmári püspöki palotában az apostoli lelkületű Majláth Gusztáv erdélyi püspök, akinek X. Piustól gyóntatási felhatalmazása volt az egész világra, anélkül, hogy a helyi püspöktől azt kérnie kellett volna. Élt is vele bőségesen s mindenfele helyzetben és alkalommal. Emlékszem, hogy egy reggel azzal állított be hozzánk, hogy a vonaton a hálókocsiban az összes kalauzokat meggyóntatta s már majdnem a protestánsok is horogra kerültek — fűzte hozzá nevetve. Legelső útja nálunk is mindig a középiskolákba vezetett, ahol rövid kis buzdítás után elkezdte a gyóntatást vég nélkül. Soha a legkisebb fáradtságot nem mutatta, pedig féltüdővel élt, még ifjú korában egy infekció következtében az egyik tüdőszárnyat elmeszesítették. Különösen a fiú-diákokat részesítette előnyben és szinte minden városban volt 1-2 diák, akinek a taníttatását ő fedezte.

Lassanként tudatossá vált bennem a különbség az én új generációm s a régi liberális világban felnőtt papok között. Azért mondom, hogy lassanként, mert sohasem a fiatalok keresik vagy veszik észre a generációs ellentéteket, hanem az öregek. Ugyancsak ők azok, akik az ellentéteket kiélezni szokták. Sajnos, öreg fejjel ezt most magamon is tapasztalom a Ponciusát!
A legfurcsább s egyúttal legeredetibb testület Szatmáron természetesen a káptalan volt. Sohasem tudtam megérteni és ésszel felfogni, hogy az áldott nyugalmon kívül mi az ég áldásának alapították meg a káptalanokat és még kevésbé tudom megérteni, hogyan történhetett az, hogy a pápák és zsinatok a századok folyamán minden egyházi intézményt iparkodtak megreformálni, még azt is, ami reformra nem szorult, de a káptalanokhoz soha nem nyúltak. Érdemtelenül ez az egyetlen Nebánts-virág az egyház kertjében!
Hát a szatmári káptalan is furcsa egy társaság volt, az bizonyos. Egyedüli enyhítő körülményük csak az volt, hogy mindössze hatan voltak. A nagyprépost egy alapítványi pénztárból (a káptalan pénzecskéjének a zugbankja, mely betáblázásokra apró kölcsönöket adott) kanoniába cseppent valaki állandóan betegeskedett, de hogy mitől, azt senki sem tudta.

Ha ezer évben egyszer mégis megjelent az istentiszteleteken mindvégig köhögött s krákogva nagyokat köpködött a zsebkendőjébe. Egyszer Majláth püspök meg akarta látogatni s nekem kellett hozzá elkísérnem. A püspök megható szavakkal beszélt neki az örökkévalóságról, az üdvözülésről, mire a nagyprépost —— félbeszakítva egy köpködő köhögést —— bambán így szólalt meg: "Arra a nagy izére én már nem tudok felemelkedni." Én persze szörnyen megbotránkoztam, hogy egy ilyen egyházi kitüntetésekbe fulladt alak a másvilágot, az örök életet "egy izének" nevezte.

A legeredetibb és legtiszteletreméltóbb alak egy Hehelein Károly nevű kanonok volt, előzőleg ungvári gimnáziumi igazgató, majd ugyanott plébános. Ájtatos, sokat imádkozó és alamizsnás ember volt. Vékony kis giliszta-testébe ménkű nagy basszus hang szorult bele. Élvezet volt énekes miséit meghallgatni s mivel a püspök maga gyenge énekes volt, a nagyheti szertartásokon ő halkan előredúdolta a dallamokat. Szerette a régies magyar stílust s emlékszem, hogy egy halottak napi szentbeszédét ezzel az idézettel vezette be: «Élőknek engedelem; holtaknak segedelem», ami természetesen nem kis derültséget váltott ki bennünk. Különben, mint volt tanárember (jaj! mennyi fonákság és badarság marad utánuk) mindenáron meg akarta reformálni a magyar nyelvet, még pedig a logika alapján. Íme egy klasszikus példa mutatóba: a háziasszonya jelenti, hogy «két ungvári diák» keresi, mire Hehelein kanonok úr ráförmedt az asszonyra: Ungvár csak egy van! — Hát hogy mondjam? — védekezik az asszony. — Ungvári két diák! — dörgi a nyelvreformátor.
Egy harmadik kanonok, aki az előző püspök udvari papja volt s mint kegyenc fiatalon lett kanonok, mindig selyem-reverendában járt és cilinderrel a fején s így kényszerítette ki, hogy a járókelők megsüvegeljék. Mikor először látott meg engem biciklin s természetesen papi civilben, meglepetésében és felháborodásában elejtette elefántcsontos sétabotját és képéből kikelve elkiáltotta magát: Ni a slájfer (köszörűs)!
A negyedik egy riasztófejű, fájóslábú úr volt (aki először viselt teljes gumitalpú cipőket), aki azzal tette magát előttünk nevezetessé, hogy cinikusan kinevette társai félszegségeit s mint volt teológiai tanár a hibásan hangsúlyozott latin szavakat korrigálta hangosan.
Az ötödik egy szelídlelkű, alázatos, csak az ájtatosságnak élő pap volt, aki minden jövedelmét a diákinternátusra költötte. S végül a rektorunk volt az egyetlen, nagy társadalmi életet élő világfi. Nagy házat vitt, kisasszonyosan öltöztette válogatott szobalányait s ő volt az egyetlen, aki hébe-korba bennünket is vendégül látott asztalánál. Neki volt a legcsekélyebb tudása és műveltsége, de azt főúri pózokkal pótolta. Bár agyát sohasem koptatta és erőltette meg, őt érte utol elsőnek a paralízis.
Miután Szatmárból a püspökök kimondottan katolikus iskolavárost teremtettek, sok volt természetesen a paptanár. Az öregebbeknek, akik a képzőkben tanítottak, nem volt egyetemi végzettségük, sem pedig tanári oklevelük, hanem valami miniszteri engedély és egyházi iskola-autonómia alapján taníthattak. Mindenesetre sok eredeti s erősen liberális pap volt közöttük. A tanítóképző zenetanára például álnév alatt, de úgy hogy mindenki tudhassa, a Budapesti Hírlapban a breviárium és a böjt ellen cikkezett, már csak önigazolásul is, mert a régi papok a liberális világban nem breviáriumoztak s állítólag a teológián sem tanulták kötelezőnek. Egy másik paptanár, aki különben a bécsi egyetemen végzett teológus lett volna, különc és hóbortos, eszelős volt, de mikor kollégái tréfás komolyan bolondnak nevezték, így vágott vissza: Ez az erő kérdése. Egyelőre ti józanok vagytok többségben s ezért bolondokházába zártok bennünket, de eljön az idő, mikor mi bolondok kerülünk többségbe s a józanokat fogjuk bolondokházába zárni. Szegény, egy beszámíthatatlan pillanatában öngyilkos kézzel vetett véget életének.
Ezek között a szatmári paptanárok között volt egy országos hírű író is, Bodnár Gáspár, akinek íróművészetét és zamatos, páratlan tisztaságú magyar stílusát ma is meg lehet csodálni. Fiatalon kezdett írni népies regényeket, majd mikor észrevette, hogy a falusi nép szívesen olvassa, Téli Esték címen egy hetilapot indított, ami az egyetlen igazi népújság volt Magyarországon. Minden számot ő írt tele és tősgyökeres magyar stílusának legjellegzetesebb tulajdonsága volt, hogy csak tőmondatai voltak s a hogy-os mellékmondatokat még véletlenül sem használta. Lapját azért keresztelte el Téli Estéknek, mert csak a téli időszakban jelent meg, amikor a falusi gazdálkodók ráérték olvasni.
Az Irgalmas Barátok klastromában, akiket különben a népszáj az érzéstelenítés nélkül végrehajtott, ingyenes, de fájdalmas foghúzás miatt «irgalmatlan barátoknak» keresztelt el, volt az u. n. papi deficencia, azaz néhány szoba alkoholisták számára fenntartatva. Elég volt néhány botrányos ittasság, hogy a papot ide beutalják «lelkigyakorlatra». Mindössze két papot ismertem, akiket itt a barátok áristomszerűen tartottak.
Leghíresebb lakójuk egy nagytehetségű, ragyogó karrier előtt álló pap volt, akit azonban megmenteni már nem lehetett, hamarosan teljesen elzüllött s útszéli csavargó lett. Ennek a papnak az volt a végzete, hogy egy széküresedés alatt az

udvari papokra maradt a püspök boros pincéje. Az interregnum túl sokáig tartott s a két fiatal aulistának sikerült azalatt alkoholistává válni. Az egyiket még megmentették, bár csúnyán kirajzolt borvirágos arccal, a másikon azonban nem fogott semmi kúra. Az irgalmas barátok áristomát úgy játszotta ki, hogy hajnalok hajnalán lepedőket összekötve eresztette le az emeletről a pálinkás butykost az első arra haladónak s kérte, hogy töltesse meg a közeli csapszékben. Mikor a pénzből végleg kifogyott, a patikában a kígyókról itta le a szeszt (akkortájt szokásban volt a patikákban szesszel telt kristályokban kimúlt kígyókat tartani) s mikor már semmi lehetőséget nem látott az italszerzésre, a szennyvíz-csatornán keresztül próbált az utcára kijutni, míg egy betongyűrűn fenn nem akadt, ahonnan a tűzoltók mentették ki.
Egyszer már csavargó korában benyitott a püspöki palota nagykapuján s részegen elvágódva arcra esett. A portás azt hitte, hogy meghalt és fellármázta az egész házat. A püspök épp kiindult valahová s látva, ki fekszik ott, fejcsóválva félhangosan latinul így szólt: Antonius iterum bibit, mire a halottnak vélt ember felemelte vérző fejét s így vágott vissza: bibo, bibi et bibiturus sum! (Ittam, iszom, és inni fogok.)
Boromisza püspök idején telepedtek le Szatmáron az akkor frissen megreformált ferencrendiek s az első házfőnök épp a reformot végrehajtó Tamás Alajos volt. Az első páterek között azonban volt egy különös szivar, aki egy ideig teológiai lektor volt Gyöngyösön de hihetetlen naivsága mellett a tudása is csődöt mondott. Szegényke meg ahhoz a franciskánus gárdához tartozott, amelyik nem tett érettségit, hanem a rendi filozófiát és teológiát végezte volt. Azt hitte, hogy ezért érte a sértő degradálás, s Szatmárra helyeztetve azonnal beiratkozott a gimnáziumba magántanulónak. Az érettségijén minden tárgyban briliánsul megfelelt, de a matematikában már kezdett ingadozni s a fizikában végleg megrekedt. Zavarában így vezette be tételét: Miután Jézus szentséges Szíve megihlette Torricellit, feltalálta a róla elnevezett űrt.

Az u. n. székely hadosztály sokáig tartózkodott Szatmáron s utóvédharcokkal, amik nekik alig kerültek áldozatba, megakadályozták a román csapatok gyors előrenyomulását. Ha kellő segítséget kaptak volna a Pesten úrrá lett vörös uralomtól, tán ma is tartani tudnák a Szamos vonalát. Dicséretükre legyen mondva, ritkán láttam becsületesebb katonanépet. Soha semmi kilengés, semmi botrány vagy erőszakoskodás. A hátvédjük lassan vonult vissza, úgy hogy a csapatok zöme sokáig rostokolt Szatmáron. Nagyrészt gyalogság volt s néhány üteg ágyú. Ezeknek a tüzéreknek volt egy kis fiúk — ami az első háborúban nem is volt ritka eset — az u. n. ezred gyermeke.

Székely Jóska — mert erre a névre keresztelték el a katonák — 5-6 éves lehetett, amikor megismertem. Sem a korát, sem a nevét, sem a lakhelyét nem tudhattuk pontosan, mert valahol Galíciában, mikor csapataink visszavonulóban voltak, egy égő, lángokban álló faluban szedték fel, ahogy egyedül álldogált az égő házak között és tapsikált a szép látványnak. Egy lélek sem maradt a faluban, mindenki elmenekült s ennek a gyermeknek a szülei vagy elpusztultak vagy elvesztették gyermeküket a menekülés paroxizmusában.

Csak nem hagyjuk ezt az ártatlan lelket itt pusztulni?! - szólalt meg az egyik baka s a másik már le is ugrott az ágyúról, felkapta a fiúcskát s magával hozta. Így lett ez a "se apám, se anyám, se hazám" gyermeke a székely hadosztályé.
Már több mint egy éve hurcolták magukkal, s minden katona a magáénak tekintette, úgy hogy ezer apja is volt a gyermeknek, csak éppen édesanyja nem volt. Ez meg is látszott a gyermeken! Úgy tudott káromkodni mint a jégeső, de viszont olyan csinos kis uniformisa volt, hogy az ezredes is megirigyelhette. A katonák becézték, mindennel ellátták s úgy vigyáztak rá mint a szemük fényére. Csak az anya hiányát nem tudták pótolni. Eszes, ügyes, bátor fickó volt, de persze a gyöngéd érzelmeket nem ismerte.

Mikor a székely hadosztálynak Szatmárt fel kellett adnia, mert már csak katonája volt, de lőszere nem volt s a vörös csapatok mint fehér ellenforradalmárokat várták őket a Nyírségben készen a kiirtásukra, kivonulás közben a nagy apácazárdánál az egyik katona felkapta a gyermeket és letette a meglepődött portás nővér előtt: Kedves nővér, mi nagyon bizonytalan sorsnak nézünk elébe, talán egyenesen a halálba megyünk, kár volna ezért a gyermekért! Neveljék fel

helyettünk is ... s itt megbicsaklott a hangja.
Így lett Székely Jóska a zárdáé. Az átnevelés azonban nem ment könnyen. Jóska gyerek hol a bentlakó növendékeket agyabugyálta el, hol a megszokott káromkodás buggyant ki belőle. De azért lassanként betört s igen tehetséges és szorgalmas tanulónak bizonyult. Hamarosan egy gyermektelen gazdag patikus család fogadta örökbe és taníttatta ki diplomás mérnöknek. Csak a mostohaanyának volt némi panasza ellene, mert az engedelmességen és tisztelettudáson kívül soha semmi gyöngédséget nem kapott. Hol is tanulhatta volna, mikor csatazajban katonák között nőtt fel s nem egy édesanya, hanem az ezred gyermeke volt!
Talán soha nem ismertem volna meg az emberi társadalom életét és Szatmár város lakóival soha semmi közösségem nem lett volna, ha püspököm egy szép napon ki nem nevez a Katolikus Legényegylet elnökének. Ez volt az első óriás változás az én papi életemben, vasutas nyelven szólva váltóállítás. Eddig három évig egy püspöki palotában éltem főúri kényelemben. Volt szép lakásom és mesébe illő ellátásom. Boromisza püspök ugyan nem játszotta a nagyurat, de a birtok a begyökeresedett ősi szokás szerint szállította mindazt, ami az asztalnál szem, száj ingere lehet. Az évszakoknak megfelelően futottak be a birtokról a hízott kacsák, libák, malacok és disznók, a füstölt sonkák és kolbászok s a vadászatok idején foglyok, fácánok, szalonkák, őzek, szarvasok, vaddisznók. Róma és az olasz konyha után nekem persze halvány sejtelmem sem volt, hogy mi került a tányéromra. Püspököm, aki különben gazdatiszt fia volt, sokat élcelődött is emiatt s gyakran megkérdezte, tudom-e, mit eszem? Mindenesetre jó tanítványnak bizonyultam, mert vaktában már a konyhaszagról meg tudom mondani, mi fő a fazékban?
Volt egy idő, mikor telekiabálták az országot azzal, hogy a gazdatisztek — főként az egyházi birtokokon — milyen gyalázatos fizetést kaptak. Iparkodtak ugyanis a készpénzfizetést közölni s a természetbeni járandóságokat elhallgatni. Az avatatlan nem tudhatta, mit jelentett a gazdatisztek számára az u. n. konvenció búzában, kukoricában, aztán a sok állattartási, disznóhizlalási, legeltetési jog, az ezer és ezer pulyka, liba, kacsa s egyéb szárnyas tartási engedélye a birtok terhére. Mikor mint aulista megláttam a püspöki birtok számadásait, szinte elképedtem a jószágkormányzó fejedelmi járulékain s nem csodálkoztam, ha hallottam, hogy gyakran négyes fogattal járt be Egerbe. Mindenesetre nagyobb úr volt mint a püspöke.
A legényegyleti kinevezés váratlanul ért s ami még kínosabb volt, egy elhanyagolt, parlagon heverő házat s egy szinte már nem is létező egyesületet kellett átvennem. Súlyos, de hálás és izgató feladat egy vállalkozó szellemű fiatalember számára. Azonban a püspöki palota jómódját és kényelmét el kellett hagynom, átköltöznöm a Legényegyletbe s elkezdeni egy kalandos és rendetlen életet szinte állandó éjszakázással. Szerencsémre a névleges, de semmittevő elnökség magától ráállt és én magam választotta új emberekkel kezdhettem el a halott-feltámasztást. Renováltattam az épületet, a szép és nagy, de vadonná lett kertet hasznosítottam egy fedett, de oldalt nyitott szaletli megépítésével a nyári társasjátékok és táncos összejövetelek számára, s a végén a bor házi méricskélése helyett egy híres vendéglőst, a románoktól éppen elbocsátott pályaudvari restist nyertem meg az Egylet számára. A város iparosai tömegesen csatlakoztak hozzánk riválisai lettünk a gazdag Ipartestületi székháznak és én egyénileg az egész iparosságnak a kedvence lettem.
Mint jellemző kuriózumot iktatom ide a tényt, hogy amikor a «láncos templom» (két református templom volt) református papja lemondott és Magyarországra optált, ipartestületi tagok vetették fel a kérdést, mi volna, ha engem választanának meg lelkésznek? Válaszul elmondtam nekik a híres ökumenikus tárgyalást, mely állítólag egy vegyesvallású szatmármegyei községben játszódott le s ami lényegében azóta is minden ilyesfajta kísérletnél megismétlődik. Két különböző csűrben gyűltek össze a két vallás korifeusai a vasárnapi istentisztelet után. A kálvinisták hamarább végeztek és küldöttségük imigyen közölte határozatukat a katolikusokkal: «Amondók vagyunk, hogy a vallási egységet meg lehetne csinálni. Tik katolikusok kergessétek el a pápát s vegyitek két szín alatt az Úrvacsorát, mink kálomisták annak fejibe bevezetjük a déli harangszót».
Persze a Legényegyletben nem minden újítás talált kedvező visszhangra, sőt még hírlapi támadásban is volt részem. A már említett kiváló íróember, Bodnár Gáspár, aki fiatal korában szintén volt legényegyleti elnök, mint kiöregedett színész nem szívesen látta népszerűségem fokozatos emelkedését, s egy

szemrehányó cikkben elsiratta azokat az általa ültetett kerti fákat (a rossznyelvek szerint nem is ő ültette), amiket én kivágattam. Azonban a mélabús akkord nem keltett nagyobb visszhangot és sem a Legényegyletnek, sem nekem nem ártott.
De azért nagy türelemmel kellett lenni az emberek begyökeresedett felfogásával szemben, mely nem mindig tartott lépést az idők változásaival. A vármegye úri családjai nem tudták belátni, hogy a szolgabíróságokon ne ők osztozkodjanak kizárólagos joggal s a földbirtokosok sem voltak hajlandók a földművelés elmaradt módszerén változtatni. Hiába voltak már elsőrendű italok, a magyarok esküdtek «a kisüstön főtt» mérges pálinkákra s hiába hozta ki a dohány, jövedék a kitűnő szivarokat és cigarettákat, a finánc-nemlátta «szűzdohány» állott a legnagyobb becsben. Hogy ez a maradiság néha hova fajult, annak ékes bizonyítéka volt az a vármegyei határozat, mely egy köves út megépítését azzal az indokolással utasította el, hogy az őszi betakarításkor, ha a tök lepottyan a szekérről, a köves úton menten szétloccsan, míg a földes úton semmi baja nem történik. A század elején még a vasútépítésnek is voltak ellenségei s az első Nagybányára megnyitott vonatot haragos román parasztok zabos zsákkal várták s úgy szórták eléje, mint ahogy az állatokat csalogatni szokás.
De közben sokkal nagyobb esemény történt, ami egész életünket kilendítette az eddigi kerékvágásból. A Károlyi-kormány eszeveszett politikája, hogy «nem akarok többé katonát látni» védtelenül hagyta az ország határait s azokon háborítatlanul beözönlöttek a területi igényekkel zsaroló románok, csehek, szerbek. Erdélyt a sebtében összeverbuvált önkéntes u. n. székely hadosztály védte, mely azonban a Károlyi-kormánytól semmi támogatást nem kapott és lassú visszavonulással, utóvédharcokkal próbálta a román előrenyomulást feltartóztatni, míg végre két tűz közé (románok és vörösök) nem került és fel nem oszlott.
A székely hadosztály kivonulása után másnap arra ébredtünk, hogy egy szedett-vedett, nagyrészt bocskoros román csapat özönlött be a városba. Ezzel sorsunk megpecsételődött, román megszállás alá kerültünk.
Szatmárnémeti neve ellenére színtiszta magyar város volt, még a görögkatolikusok is a magyarnyelvű liturgiát követték, németség egyáltalán nem volt a városban s a románságot is mindössze néhány ügyvéd és hivatalnokember képviselte. A győztes hatalmak esztelen békediktátuma mégis Romániának ítélte oda Szatmárt is.
A gyalázatos változás minden magyar érzésemet fellázította s úgy éreztem, hogy most már túl a vallási életen a magyarság önvédelmi harcában is részt kell vennem. És szerencsére lehetett is. Ha ma visszagondolok a két világháborúra s ha összehasonlítom a román s az orosz megszállást ég és föld a különbség a kettő között, ami egyúttal nyilvánvalóvá teszi az emberiség fokozatos elaljasodását. Mi mindennek kellett történnie, főként a bolsevizmus s a hitlerizmus elvetemültsége folytan hogy az 1919-es békés megszállásból az 1945-ös rablógyilkos vadállati pusztítás és vérengzés következzék!
Miután a román megszállás egyelőre nem korlátozta az átlagos emberi szabadságjogokat, úgy éreztem, hogy magyar és katolikus szempontból egyaránt égetően és elengedhetetlenül szükség van egy katolikus sajtóorgánumra s azért minden anyagi alap nélkül, istenkísértés-számba menő fiatal vakmerőséggel megalapítottam és elindítottam a Katolikus Élet című hetilapot. Én egyedül voltam a lapnak a szerkesztője és kiadója is. Ritka alkalmi munkatársaktól eltekintve, akik azonban csak irodalmi dolgokat tudtak szállítani, magam írtam hétről-hétre az egész lapot. Hogy a nyomdaszámlát miből fedeztem, arra már nem emlékszem, minden valószínűség szerint a saját zsebemből és később mikor már a csőd előtt álltam, egy szervezni és pumpolni tudó nagyszerű hölgy segítségével. Sem a püspök, sem a káptalan egy fillér hozzájárulást nem adott, de nem is kértem, eszem ágába se jutott, hogy a saját számlámat másokkal fizettessem ki!
A Katolikus Élet élt és fejlődött, de előbb-utóbb összeütközésbe hozott a román hatóságokkal. Akkor még nem volt szokás megalkudni a megszálló hatalommal, mint most a bolsevizmus járma alá került országokban s akkor tört ki belőlem a szatirikus, elevenbe vágó, szinte gyilkos stílus, mely aztán rányomta bélyegét egész publicisztikai működésemre s annyi rajongót és egyúttal ellenséget szerzett.
A román megszállás már magában is nagy elkeseredést váltott ki a színmagyar városban, de legtűrhetetlenebbé a Siguranza (államvédelmi rendőrség) megjelenése és tobzódása tette. Mi magyarok a régi világban csak sejtettük, hogy léteznie kell valamilyen szervnek, mely az állam biztonsága felett őrködik, de annak nem

volt közkeletű neve, nem tolakodott előtérbe, úgy hogy a legtöbb magyar nem is tudott létezéséről. De íme mar a román megszállás első napjaiban öles plakátok jelentek meg a falakon: «Mi Kővári Demeter a siguranza főnöke elrendeljük ...» s megkezdődtek a megfélemlítések, beidézések, vallatások a szokásos vádakkal, fenyegetésekkel és elhurcolásokkal. Hogy az első siguranza-főnök a plurális majestatist használta, akárcsak a pápa vagy a fejedelmek, már az is sok élcelődésre adott alkalmat s jómagam is egy társaságban éles megjegyzésekkel kísértem. Az eset egy református tanár házában történt s ezért eszem ágába sem juthatott, hogy az egyik leánya, kinek százados ura a harctéren tűnt el, máris egy román katonatiszttel kokettált. Mindenesetre már másnap fegyveres bakával kísértek be a siguranzára, ahol a kőváriak demeterje felemelt ököllel jött nekem és fúriaként ordítozta, hogy agyonver, eltapos mint egy férget. Mikor lecsendesedett, akkor tudtam meg, hogy pontosan informálva volt az előző esti vacsora minden részletéről. Egy percig sem volt kétséges, ki a besúgó s «a nagy magyar» család hírneve lealkonyodott.
Őszintén szólva csak a megszállással beszivárgott románokkal volt baj és összetűzés. Ilyen volt az első főispáni titkár esete, aki szatmári szereplését azzal kezdte, hogy egyik vasárnap a tüntetésből magyar ruhába öltözött leányokat leöntötte tintával. Később gyakran láttuk a katolikus templomban mise és szentbeszédek alatt is, amit ezek után kémkedésre magyaráztunk. Nekem különösen feltűnt, hogy egy teljes lelkigyakorlaton is résztvett, amit történetesen én tartottam. Láttam, hogy gyónt és áldozott s utána meglepetésszerűen meglátogatott. Elmondta, hogy megbánta eddigi könnyelmű életét és végképp szakítani akar a múlttal. Aztán megkért, tegyem lehetővé, hogy pap lehessen. Megtettem, írtam Hosszú Gyula püspöknek, aki készséggel felvette, sőt magasabb kiképzésre Rómába küldte. Megvolt az a vigasztalásom, hogy derék görögkatolikus pap lett belőle, azt a magyar leányt vette nőül, akit annakidején tintával leöntött volt s hogy mikor az ortodoxia s a román államhatalom együttes erőszakával «eltörölték» Romániában a görögkatolikus vallást, ő sokakkal egyetemben nem vállalta az ortodoxiát s inkább kiűzette magát kolozsvári plébániájáról, de hitéhez hű maradt.

A trianoni békediktátum után történt, hogy Marmaggi bukaresti nuncius látogatást tett Szatmáron. Már előzőleg erdélyi körútjáról rossz és riasztó hírek érkeztek. Úgy tett ugyanis, mintha egyedül csak a románság érdekelné s a sokkal nagyobb számú római katolikus magyarságot alig akarta észrevenni. A hír valónak bizonyult! Nem tudom, hogy ez a teljesen indokolatlan bánásmód az ő egyéni ballépése volt-e vagy az államtitkárság utasítása, de mindenesetre ok nélkül és érdemtelenül nagy sebet ejtett az erdélyi magyarság lelkén. Akkor vettem észre először, de nem utoljára, hogy a pápai államtitkárság mennyit tud ártani magának a pápaságnak a tekintélyén és népszerűségén! Azt mondanom sem kell talán, hogy az ilyen behódolással a románok megnyerése sem sikerült, sőt vérszemet kaptak és mind több és merészebb követeléssel álltak elő (a magyar egyházmegyék összevonása, a kolozsvári minorita templom átadása, a magyarok mellőzése a püspöki székek betöltésénél, stb.).
Sokkal érdekesebb volt azonban egy román püspök, Radu Demeter szatmári látogatása. Radunak már a magyar világban az a híre volt, hogy nagy viveur és hogy szeretett hosszasan Párizsban tartózkodni. Nem tudom, miféle alkalom hozta őt Szatmárra, mert Szatmár nem tartozott az ő nagyváradi egyházmegyéjéhez, de mindenesetre előzetes udvarias bejelentésre a mi püspöki palotánkban szállt meg. Kifogástalan udvariassággal és Boromisza püspök iránt teljes hódolattal viseltetett. Mivel a románok egyre-másra rendezték a banketteket a tiszteletére, keveset volt otthon, de megkérte az inast, hogy éjszakára tegyen be a szobájába egy üveg fehér s egy üveg vörös bort. Magam győződtem meg róla reggelenként, hogy mindkét bor az éjszaka folyamán elfogyott. Mikor elutazott, az éjjeli szekrény fiókjában egy elegáns kis revolvert találtam, amit mint hadizsákmányt magamhoz vettem. Ma sem tudom elképzelni, hogy mitől félhetett. A következmények azonban megmutatták, hogy volt mitől félnie, de az ellen a revolver hatástalan volt. Pár évre rá ugyanis bomba robbant a román szenátus ülésén s a halálos áldozatok között volt Radu érsek is.
A régi jó magyar világot nehéz volt feledni — még a románoknak is. Bántotta őket a sok beözönlött és zsákmányra leső új tisztviselő; bosszantotta őket, hogy minden fontosabb ügy elintézésére Bukarestbe kellett szaladgálni; de legfőként elkeserítette őket az, hogy Bukarestben mindennek ára volt, azaz csak

megvesztegetéssel lehetett valamit is elérni. Ezért volt az, hogy a helybeli románság, mely különben sem tudott tökéletesen románul, borközi állapotban visszasírta a magyar világot s nagy port vert fel az az eset, amikor két román ügyvéd a kávéházban összeverekedett azon, kinek van régebbi magyar nemessége. Az is sok humoros kommentárra adott alkalmat a románok között, hogy 21 ágyúlövéssel kellett megünnepelni a hírhedt Károly trónörökös első házasságát a görög királyleánnyal és pár hónap múlva ugyancsak 21 ágyúlövéssel ünnepelni az első gyermek megszületését.
Az erdélyi katolicizmusban közben egy rejtélyes egyházi férfiú tűnt fel s kezdte az iniciatívát magához ragadni. Hívták pedig Zombory Lászlónak. Senki sem tudott róla semmi biztosat, de a suttogások egész mesét szőttek valami főúri, de törvénytelen származásáról. Egy szép napon meghívót kaptunk mi szatmáriak is egy Kolozsváron rendezendő katolikus nagygyűlésre, aminek az irányítója ő volt. Nagy volt a lelkesedés s akkor tűntek fel az erdélyi katolicizmus nagy vezéralakjai, mint Paál Árpád, Jakabffy Elemér, Sulyok István, akik később a bukaresti parlamentben is mint magyarpárti képviselők derekasan megállták a helyüket. A vezéri elhivatottsággal érkezett Zombory azonban hamarosan eltűnt a nyilvánosság elől. Hogy miért, nem tudom. Később felmerült Bukarestben csudálatos és érthetetlen módon mint az ottani káptalan tagja és állandó püspökjelölt, amiből arra Kel következtetnem, hogy tulajdonképpen a román kormány csatlósa volt és «szállítani» akarta az erdélyi katolicizmust. Ma azt mondanám, hogy a békepapok első fecskéje volt. Úgy látszik, semmi sem új a nap alatt!

A MAGYAR FŐVÁROSBAN

Az első könyv

Bár nem szívesen maradtam a belépő románná lett Szatmáron, mert előre megéreztem, hogy jaj a kisebbségnek, az egyházmegye iránti hűségből mégsem gondoltam arra, hogy önként hazát cseréljek s én is a csonka kis Magyarországra húzódjak vissza. Nem osztottam ugyan a legtöbb magyar reményét, hogy «ez nem maradhat így», de kötelességérzetből maradtam. Az események azonban csakhamar összecsaptak a fejem felett és válaszútra kerültem.
Kemény éleshangú cikkeim a magyar intézmények védelmében s a román hatósági túlkapások kipellengérezésére a román vezető körök között sok ellenséget szereztek, s nagyon-is várható volt, hogy a siguranza előbb-utóbb rám teszi a kezét. Szerencsére a város régi, román származású urai között, akik persze az impériumváltozással nagyobb szerepet kaptak és magasabb állásokban helyezkedtek el, volt néhány jóbarátom, akik a barátságot nem áldozták fel a román hazafiság oltárán. Így tudtam meg például, hogy a helybeli románság egy titkos, bizalmas ülésén a siguranza főnöke oda nyilatkozott, hogy én vagyok a városban az új rend megszilárdulásának egyetlen akadálya s hogy valamit már tenni kell az én ártalmatlanná tételemre.
A hír nem izgatott fel különösképpen, miután egyik román barátom biztosított, hogy kellő időben figyelmeztetni fog, ha menekülnöm kell. S valóban így is történt! Egy délben épp a püspöki asztal vendége voltam, amikor az én román barátom — Flontás Döme volt a becsületes neve — ijedt arccal benyitott az ebédlőbe s a püspökhöz fordulva így szólt: Bocsánat a merészségemért, de Zoltánnak haladéktalanul menekülnie kell, mert a mai nap folyamán a siguranza főnöke kiadja a parancsot a letartóztatására.
Vettem a kalapomat, felöltőmet s mintha csak sétálni indulnék, kimentem a közeli főtérre, ahol a kávéház nagy tükörablaka mögött szokott volt tanyázni ebben az órában az egész helybeli román vezérkar. Szemtelenül mélyen benéztem az ablakon, s úgy tettem, mint akinek halvány sejtelme sincs a veszélyről. Egy mellékutcába befordulva fiákert találtam, beültem, s egy Lázári nevű közeli faluba hajtattam, mely éppen a határszélen feküdt. Éjfélkor maga a román járőr vitt ki a határra s mutatta meg az irányt a legközelebbi magyar faluba. Azokban a nehéz és zűrzavaros időkben az volt a magyar menekülők, csempészek s nem utolsó sorban a magyar kémek szerencséje, hogy ezek a szegény románná vedlett bakák pénzért, dohányért, pálinkáért eladták volna az új királyukat is!

Első utam természetesen a fővárosba vezetett. Budapest akkor egy túlzsúfolt város volt, melyet a megszállott területekről menekültek leptek el s a pályaudvarok külső vágányain hosszú sorokban álltak a kitolt szerelvények a vagonlakókkal, akiknek évekig nem jutott lakás bent a városban.
A magyar fővárosban nagy élet zajlott annak ellenére, hogy kifosztott ország voltunk. Esténként zsúfoltak voltak az éttermek, kávéházak, színházak, mulatóhelyek. Minden összeomlás — úgy látszik — bizonyos könnyelműséget teremt, s mert mindent vagy legalábbis sokat vesztettek az emberek, a megmaradt kevésből könnyelműen költekeznek. Aki esténként az éttermekbe és kávéházakba bepillantott s látta a bőségesen fogyasztó, mulató közönséget, annak azt kellett hinnie, hogy valami boldog virágzó országba tévedt. S ezen a benyomáson keveset enyhített s az ellentétet talán kirívóbbá tette az, hogy a cigányok minden félórában valami kuruc kesergőbe vagy irredenta nótába kezdtek, amit aztán sírva-ríva utánuk bömbölt a közönség.
Egyáltalán egy pusztán szentimentalizmusra, olcsó érzelmekre épült irredentizmus lett úrrá a magyarok felett, amire talán a magyar természet is különösen hajlamos. Pufogó nagy frázisok, dübörgő melldöngetések, könnyes elérzékenyülések, de semmi átfogó terv a megszállt területeken rekedt magyarság megmentésére, semmi ügyes, józan külpolitika!
"Nem, nem, soha", «Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában» — ezekkel a jelszavakkal voltunk tele, amit a paroxizmusig fokoztak a nótaszerzők irredenta kesergői.
Sokáig haraggal és felháborodással gondoltam vissza mindezekre és azt hittem, hogy speciális magyar tehetetlenségi tünetek voltak, míg végre nagy megkönnyebbedésemre a második világháború után hosszú évekre rá a német népen ugyanezt kellett tapasztalnom Berlinnel kapcsolatban. Úgy látszik, lélektani törvény ez, mely minden szerencsétlenné vált nép életében megismétlődik.
A magyar fővárosban való megtelepedésemmel egy egészen új és más élet keretei közé kerültem és nekem is változnom kellett. Vidéki város helyett a főváros, kisebbségi sors helyett egy egységes nemzet, püspöki gondoskodás helyett pályaválasztás, küzdelem a mindennapi kenyérért, saját sorsomnak kovácsa lenni.
Kezdetben persze nem gondolhattam másra, mint valami egyházi elhelyezkedésre. Két évre elszerződtem hittantanításra, előbb egy fiú, majd egy leányiskolába, de közben máris megnyílt előttem néhány kapu, mely az irodalom felé kezdett terelni. Az történt ugyanis, hogy a Szent István Társulat egy imádságos könyv kiadására olasz fordítót keresett s Meszlényi Zoltán ajánlatára a fordításra én kaptam megbízást. Erdősi Károly vezérigazgatóval kellett tárgyalnom és hihetetlenül rövid idő alatt leszállítottam a fordítást. Bár akkortájt már általánosan elfogadott elv volt, hogy a szerző honoráriumként százalékot kap az eladott könyvek után, jellemző az akkori papi gazdálkodásra, hogy én csak egyszer kaptam valami egészen kis összeget munkámért. Nem akadtam fenn rajta! A fontos az volt, hogy a lábamat betettem a katolikus irodalomba s a nevem forgalomba került.
Sokat gondolkoztam azon, hogy első könyvem megjelenése alkalmából ne vegyem-e fel az anyám nevét (Nógrádi), de a halott apám emlékét nem akartam megsérteni azzal, mintha rám hagyott nevét szégyellném. De különben is azt tartottam és tartom ma is, hogy épp az idegen hangzású nevekkel kell bizonyítanunk, milyen nagy volt a magyarság varázsa és vonzó ereje. Különben soha életemben más érzelem, mint a magyar, fel nem vetődött a lelkemben.
Nemsokára egy újabb szál szövődött közöttem és a Szent István Társulat között, egy mélyebb és állandóbb szál, ha talán nem is volt dicsekvésre méltó! Volt ugyanis a Társulatnak egy mellékvállalata, mely külön néven szerepelt, mert a régi híres «Rózsa Kálmán és Neje naptárkiadó vállalat» megvásárlásából eredt. Ide hívtak meg kalendárium-csinálónak valami 10-12 népies naptár szerkesztésére. Ez nagyon jól jött nekem mint pénzforrás — akkor szoktam meg az írók és újságírók áldását és átkát: az előleget, másrészt jó tréfának találtam, hogy kalendáriumcsináló, időjós és «százesztendős jövendőmondó» lettem s leveleket kaptam «Igen tisztelt Rózsa úr» megszólítással s a levél végén «sok szívélyes üdvözlettel kedves neje asszonyságnak is».
Közben egy új nuncius érkezett hazánkba, aki nagy reformtervekkel jött (ami máris hivatali túlkapás volt), de elsősorban a saját nevét akarta megörökíteni azzal, hogy egyetlen irodalmi munkáját, Borromei Szent Károly életrajzát szerette volna lefordíttatni és megjelentetni magyarul is. Minthogy előző fordításommal már ki voltam kiáltva olasz szakértőnek, a megbízatást a könyv

lefordítására megint csak én kaptam meg. Így kerültem intimebb viszonyba a pápai nunciussal, ami azonban konok egyéniségem miatt semmi előnyömre nem vált.
Az történt ugyanis, hogy a nuncius boldogságában, hogy szerény kis műve újra nyomdafestéket lát, gyakran hivatott a fordítás előrehaladása érdekében. Első elhidegülésem vele szemben akkor következett be, amikor ő szótárak segítségével összehasonlításokat tett az eredeti szöveg s az én fordításom között és nem ugyanazokat a szavakat találta a fordításban mint a szótárban. Hiába magyaráztam neki, hogy a szó szerinti fordítás csak iskolai gyakorlat lehet s hogy az igazi műfordítás az idegen szöveg szellemét s nem az egyes szavakat adja vissza, a nuncius ezt nem érte fel ésszel, én meg viszont attól kezdve magamban nagyon lebecsültem. De aztán végleg elidegenedtem tőle, amikor a Társulat székházában lakó két prelátus (Mihályffy Ákos és Erdősi Károly) élete körülményeiről kezdett faggatni. Tudtam pedig, hogy könnyen beférkőzhettem volna a bizalmába és személyi informátora lehettem volna, de ilyen áron nem akartam. Ez nem vásott össze az én egyenes természetemmel, de meg attól eltekintve egyházi karriervágyaim soha nem voltak.
Cesare Orsenigo nuncius különben hamarosan megmutatta hogy valóban kicsinyes, szűk látókörű, semmiségeken nyargaló típus. Hogy plébánosból lett nuncius, az nagyon meglátszott rajta. Megtiltatta a címzetes apátoknak, prépostoknak, prelátusoknak az infula (=püspöksüveg) és mellkereszt viselését, ami pedig nálunk századós tradíció volt, s a fővárosi papságnál üldözőbe vette a papi civil viselését. Az idő persze csúnyán rácáfolt, mert Pestről Berlinbe kerülve kerekre vasalt nadrágosan vonult be új székhelyére, amit még Hitlerék sem vártak egy pápai nunciustól.
De a legmulatságosabb az volt, hogy egy Fallenbüchl nevű paptanár mesteri vezetése mellett tanult meg magyarul úgy annyira, hogy senki sem értette meg. A rossz nyelvek azt állították, hogy nyelvmestere sem tudott jól magyarul, pedig az ok inkább az volt, hogy 55 éves fejjel már nem lehet nyelvet tanulni — pláne magyar kiejtést. De ezt sem ő, sem nyelvmestere nem látták be s egy szép napon öles plakátok hirdették meg a nuncius magyar prédikációját. Utána mesélték, hogy a Bazilikából kijövet az egyik jámbor hívő csodálkozásának így adott kifejezést: Sohasem hittem volna, hogy az olasz beszéd annyira hasonlít a magyarhoz.
A két műfordítás s a kalendáriumcsinálás végleg megnyitotta előttem az utat a Szent István Társulat felé. Egy szép napon hivatott az effeminált, kényeskedő vezérigazgató s felkért belső munkatársnak — alkalmi munkára s természetesen alkalmi honorálással. A munka alapjában véve a lektorság volt, de ezt a címet soha nekem meg nem adták, mert akkor rendszeres fizetéssel is kellett volna honorálniok, ami az ő kis kreizleros mentalitásukkal nem volt összeegyeztethető. De mit bántam én! Engem a feladat izgatott. Különben is szerettem a pénzt elkölteni, de sem megszerzéséhez, sem megtartásához nem volt érzékem.
Kiutaltak egy kis szoba-kamrát, természetesen vízvezeték és toalett nélkül, a Társulat épületében s én lemondtam a hittanári állást s elkezdtem a tisztán irodalmi működést. Nekem kellett javasolnom a benyújtott kéziratok elfogadását vagy elutasítását s ugyancsak rám hárult az elfogadott kéziratok stiláris korrigálása, én végeztem az összes korrektúrákat s a kiadott könyvek propagandáját ügyes ismertetésekkel.
Többször megtörtént az is, hogy az újabb kiadásra került könyveket — ha a szerző már nem élt — nekem kellett a változott időknek és körülményeknek megfelelően átdolgoznom. Így például Goffine világhírű épületes könyvét, Szuszay Antal Apologetikáját, Mihályffy Ákos egyetemi tanár kézikönyveit. Magyarán szólva a foltozó varga szerepét töltöttem be, de jól jövedelmezett s híremet növelte. Annyi tapintat és becsület persze nem volt a Társulat vezetőségében, hogy rányomták volna, mint ahogy minden művelt országban szokás volt: átdolgozta és sajtó alá rendezte Nyisztor Zoltán.
Nem az én gondolatom volt ugyan, de talán dinamikus jelenlétem váltotta ki a Szent István Társulatban a gondolatot egy olcsó, modern hitvédelmi füzetsorozat megindítására s az első füzetek megírását is nekem kellett vállalnom. Már nem emlékszem pontosan, hányat írtam a sorozat füzetei közül, csak azt tudom, hogy a szektákról s a modern babonákról én írtam. Bár általános kiadói tapasztalat, hogy egy sorozat a 30-40 füzetnél kezd hírnevet kapni és rentábilissá válni, azt a bölcs Szent István Társulat nem tudta s 10 vagy 12 füzet után beszüntette.
Mikor a világszenzációt keltett stigmatizált Neumann Teréznek híre ment Magyarországon is, Erdősi vezérigazgató felkért, hogy utazzak személyesen Konnersreuthba s a sokat vitatott pénteki látomásokról és vérzésekről írjak egy

ügyes könyvet. Én többet is tettem, mint amit ő gondolt. Nemcsak oda utaztam, jól szemügyre vettem a stigmatizált leányt, láttam őt normális állapotban, majd a pénteki vérző vízióiban, nemcsak nyomozást végeztem a helyszínen, hanem áttanulmányoztam a róla szóló, már akkortájt is bő irodalmat s a stigmatizációval kapcsolatos orvosi magyarázatokat s aztán egy-kettőre megírtam a könyvet.
Magam is alig akartam elhinni, hogy az eset akkora érdeklődést váltson ki, mint ahogy történt s arra meg nem is gondolhattam, hogy nekem egyénileg annyi hangos sikert és pénzt hozzon. Egy kultúrházban tartott első előadás sikerén felbuzdulva és vérszemet kapva, plakátokon — ahogy szokták a hangversenyeket — előadást hirdettem meg a Vigadóban a szokásos koncert-árakon. Hallatlan merészség volt a Vigadó nagytermét kibérelni, amit a hangversenyirodák csak nagy művészekkel mertek megtenni s ilyen helyárak mellett egy előadást tartani minden kísérő műsor nélkül. Ilyen eset még nem történt a Vigadóban!
És mégis! A Vigadó megtelt s az első sorokban ott ült a főváros színe-java közönsége, mely lélegzetét is visszafojtva hallgatta az előadást másfél órán át. Szabad előadás volt minden kézirat nélkül. A végén tapsvihar s az öltözőben az érdeklődők özöne. Ez az előadás nekem tisztán valami ezer pengőt hozott, ami akkor nagy pénz volt, bár az esti pénztárt egy barátom kezelte, erősen megdézsmálta.
A könyvnek is nagy sikere volt, valósággal szétkapkodták s utána a meghívások özöne sok-sok vidéki városba. Mentem mindenfelé, ahová hívtak, pedig a legtöbb helyen az előadói termek vagy mozik szűknek bizonyultak, s több alkalommal a kint szorult közönség számára az előadást folytatólagosan meg kellett ismételnem. Ez volt az első országjárásom.
Tagadhatatlan, hogy a stigmatizált Teréz esete tette a nevemet országos hírűvé, mert a vigadói előadással az összes lapok hasábokon keresztül foglalkoztak s az izgatóan érdekes és szenzációs téma engem is érdekessé és szenzációssá tett. De azért a véletlen úgy hozta, hogy a pesti lelkipásztorkodásba is bele kellett szagolnom, ami annál jobban jött, mert alapjában véve mindig sajnáltam, hogy soha azelőtt káplán vagy plébános nem voltam.
Abban az időben történt ugyanis, hogy egy szabadkőművességből megtért miniszteri főtanácsos, aki a híres és hírhedt Lillafüredet építette, a Gellért-hegy egy sziklaüregét a Gellért-szállóval szemben átalakította kápolnává s az hamarosan, már csak a romantikus hely s barlangfolyosók misztikus megvilágítása miatt is, valósággal búcsújáró helye lett a fővárosiaknak és vidékieknek egyaránt. Kezdetben a ferences barátok kezelték, majd amikor összetűztek a különben összeférhetetlen miniszteriális úrral, zajos botránnyal kivonultak s a barlang-kápolna gazda nélkül maradt. A barátok pártjára állt hívek megveréssel fenyegették azt a papot, aki ott misét mer mondani s az első kísérletezőt valóban eltanácsolták. Ilyen előzmények után az érseki helynök engem kért fel a kápolna ideiglenes ellátására, míg a tervbe vett pálosok Lengyelországból meg nem érkeznek. Másnap mosolyogva, nyugodtan oda mentem, miséztem és semmi bántódásom nem lett. Lehet, hogy része volt ebben a stigmatizált Terézzel kapcsolatos híremnek, de az is lehet, hogy semleges ártatlanságom, mit sem törődve a kitört ellenségeskedéssel fegyverezte le az ellenállást. Mindenesetre két évig lelkészkedtem ott s bizonyára némi részem volt az ott kifejlődő buzgó hitéletben.
De talán még inkább szívügyem lett a Collegium Marianum mint az egyetemi és főiskolás leányok igazán jól vezetett otthona. Ide is úgy kerültem, hogy szinte minden évben lelkész-változás volt, a legtöbbször a lelkész és az apácák összeférhetetlensége miatt. Nekem sikerült összeférni a kedvesnővérekkel, olyannyira, hogy 10 év múlva az elváláskor komolyan megsirattuk egymást. A leányokkal még könnyebb volt a helyzetem, mert mint egyetemisták szerették rövid szentbeszédeim intellektuális és irodalmi beállítottságát s mint gyóntatóban és lelki vezetőben döntően lepte meg őket az emberi megértés, amit problémáik iránt tanúsítottam. Hosszú évekig felkerestek személyesen vagy leveleikkel s még az emigrációban is iparkodtak hollétemet felfedezni.
Ennyi más munka és elfoglaltság mellett sem szűnt meg kapcsolatom a Szent István Társulattal. Továbbra is ott laktam, ugyanazt a szerepet töltöttem be, úgy hogy lassanként mindenki a Társulat jövendő vezérigazgatóját kezdte bennem látni. Ez ugyan nem következett be, de az ott töltött hosszú évek alkalmat nyújtottak arra, hogy a katolikus könyvkiadás pókhálójába belelássak s a háló sarkában meghúzódott pókokat gyökeresen megismerjem.

A Társulatnak volt egy világi elnöke, aki akkor a nagy Zichy Nándor primitív és fáradteszű Aladár nevű fia volt. Szép szál ember volt, de messze esett a fájától s annyi köze volt az irodalomhoz és könyvkiadáshoz, mint a hajdúnak a harangöntéshez. Dehát abban az időben minden katolikus akció élére egy-egy mágnás miska kellett! Szellemi képességeire jellemző, hogy amikor először léptették fel képviselőjelöltnek — legalábbis az a hír járta — az elmondandó programbeszédet ugyan szépen betanulta, de mivel elfelejtették a megszólításra kioktatni, zavarában így kezdte: Tisztelt parasztok! — Si non e vero, ben trovato! (=Igen, ez nem igaz, jól megtalálható)
Futó találkozásokon kívül nekem szerencsére nem volt vele dolgom, de véletlenül tanúja voltam egy rá igen jellemző epizódnak. Épp a nyomda felé indultam a tágas várószobán át, amikor a folyosó ajtaját valaki vadul rugdosni kezdte. Kinyitom az ajtót, hát egy magasra emelt cipőtalppal találom szemben magamat s mögötte a gróf vérben forgó szemeivel valakinek az anyját emlegetve. A komikus jelenetre elnevettem magam s olyasvalamit mondtam, hogy célirányosabb az ajtót kézzel nyitni, mire ő dühösen azt felelte, hogy az inas a WC-ből jövet előtte ment itt be, hát ő nem foghatja meg kézzel ugyanazt a kilincset. A Pista inas csak tőlem tudta meg azután, hogy tulajdonképpen miért is pofozták meg.
A Szent István Társulatnál az egyházi alelnök Mihályffy Ákos cisztercita egyetemi tanár volt. Ő volt az ész és energia a Társulatban, s szellemi téren a vezetést is magához ragadta. Aranyos, kedves, megértő és bőkezű úr volt, akit azonban folyton romló és teljes vaksággal fenyegető látása kezdeti aktivitásában mind erősebben gátolt. Én bizalmasa és munkatársa voltam. Megbízott ítéletemben és tudásomban, annyira hogy liturgiái és pasztorációs tankönyveit, valamint prédikációs gyűjteményét én rendeztem sajtó alá, illetve dolgoztam át az újabb kiadásra. Bőkezűen és nagyúri módon megfizetett, de neki sem jutott eszébe, hogy az előszóban megemlítsen, ahogy az más országokban szokás. Hiába, abban az időben még csak két kategória volt: úr és cseléd, és én egyelőre cselédszámba mentem!
Erdősi Károly vezérigazgató iránt viszont soha nem tudtam felmelegedni. Raccsoló, nagyurat játszó hipochonder (=képzelt beteg) volt, aki csak félórákra jelent meg hivatalában, de percek alatt szeretett volna elintézni minden ügyet. Nem is tudom, hogyan kerülhetett a Társulat élére, mert kinevezése idején az irodalomhoz annyi köze volt, hogy mint legényegyleti elnök valami karácsonyi színdarabot írt műkedvelők számára. Később, de már az én lektorságom alatt egy hosszabb indiai utat tett s arról könyvet írt, ami komoly könyvsiker volt. Nagy előnyére vált azonban szelíd természete és finom modora.

Hogy a Társulat üzleti vezetéséhez mennyit értett, azt nem volt alkalmam megítélni, de őszintén szólva nem kellett nagy üzleti tudás a Társulat vezetésére, mert a legrosszabb üzleti politika mellett sem lehetett volna megbuktatni. Tudni kell ugyanis, hogy a Társulaté volt a katekizmus és a bibliai történet kizárólagos kiadói joga, s egyúttal a katolikus elemi iskolák és középiskolák tankönyveinek a kiadása. Ennél nagyobb ajándékot aligha lehetne egy kiadónak juttatni! Elméletileg ugyan a középiskolai tankönyvek terén szabad verseny volt, de gyakorlatilag a Szent István Társulat ott is például csak a Schütz-féle hittankönyveket dobta piacra. Már pedig köztudott dolog volt, hogy Schütz Antal tankönyvei, bármily kiválóak voltak tartalmi szempontból, nehéz stílusuk és eszmei túlzsúfoltságuk miatt a diákok keresztje volt. De ezzel a kutya sem törődött s ha valaki mégis tankönyv-írásra vetemedett, saját költségén kellett kiadnia, s így a saját kis körén túl ritkán juthatott.
Ezért nem érhette soha megrendülés a Szent István Társulatot, pedig egyéb könyvkiadása sem irodalmi, sem üzleti szempontból nem volt szerencsés. Volt egy idő, amikor a Társulat kiadói működése egy naptár s egy-két vékony füzet mint tagsági illetmény kiadására zsugorodott össze s nem akadt senki, aki a tankönyvekkel szerzett milliókat számon kérte volna. Később Mihályffy Ákos kezdeményezésére évente 5-6 komolyabb és terjedelmesebb könyv jelent meg a Társulat kiadásában, ami az idők folyamán tekintélyes sorozattá nőtte ki magát. S végül Prohászka halála merészebb lépésre ragadta a vezetőséget s megkezdték a gyűjteményes kiadásokat (Prohászka Ottokár, Tóth Tihamér, Bangha Béla), aminek megint az volt a szépséghibája, hogy Tóth Tihamér és Bangha Béla még éltek s így a gyűjteményes kiadás elhamarkodott volt.
A Szent István Társulat nem rossz elgondolással arra volt felépítve hogy a «tagsági» intézménnyel egy bizonyos számú állandó előfizetőt szerezzen és

biztosítson a vállalatnak, és a tagok az évi tagsági díj fejében illetményként kapták a Katolikus Szemle című havi folyóiratot s a naptárt.
A Katolikus Szemle nagymúltú folyóirat volt, mely az idők folyamán különböző változásokon ment át. Abban az időben amikor a Társulathoz kerültem, egy középiskolai tanár szerkesztette. Várdai Béla volt a neve ennek a gnómszerű kis emberkének, akinek szellemi kvalitásairól sem mondhatok jobbat. Nem volt horizontja s nem voltak kritériumai. Szerkesztése idején, ami pedig sokáig tartott (mert ha egyszer valakinek sikerült a katolicizmusra rácsimpaszkodnia, azt aztán nehéz volt onnan levakarni!), a lapnak nem volt iránya, következésképpen arculata, jellege sem. Gyűjteménye, helyesebben lerakodó telepe volt a magától befutott, hol jó, hol igen gyenge tanulmányoknak és irodalomkritikai kérődzéseknek. Később, de már későn a fényes tehetségű Kühár Flóris bencés vette át, aki a nívót újra magasra vitte s határozott arcélt adott a lapnak. A naptárt viszont mint gyakorlott kalendáriumcsináló én szerkesztettem.
Mint jellemző tünetet említem meg, hogy bár Fogarassy Mihály erdélyi püspök kimondottan a népies irodalom ápolására alapította a Szent István Társulatot, az sohasem vetemedett rá egy pedig égetően szükséges néplap kiadására.
A katolikus könyvkiadás kérdése is egészen a 20-as évekig megoldatlan maradt. Miután a Szent István Társulat sem mennyiségileg, sem minőségileg nem elégítette ki a katolikus könyvek iránt érdeklődőket, először az Élet című folyóirat s a körülötte kialakult kiadóvállalat ugrott ki a piacra az Élet könyveivel. A folyóirat maga annak a szerencsés triónak volt a kiegészítője, amit a pompásan szerkesztett ifjúsági lapok: a Zászlónk, Nagyasszonyunk és Kis Pajtás képviseltek.
Az Élet alapítása és magas színvonalának a megteremtése Andor József nevéhez fűződik, aki maga is kiváló elbeszélő irodalmi kritikus s amellett a katolikus irodalmi törekvések fanatikus harcosa volt. Korai halála pótolhatatlan vesztesége lett a katolikus térhódításnak. Mikor én Pestre kerültem, már Alszeghy Zsolt volt az Élet szerkesztője, ő maga nem szépíró, de kiváló irodalomtörténész és kritikus, rengeteg jó adottsággal, de passzív természettel, akiből épp a legfontosabb a dinamizmus, a lelkesedés és lelkesítés művészete, a hódító erő hiányzott. A lap fokozatosan gyengült, végelgyengült mikor már szinte ingyen kínálták a piacon, a Szent István Társulat kezére került, mely aztán egy irodalomtalanított vérszegény magazint csinált belőle.
Az Élet könyvei magas irodalmi színvonalon s a modern könyvkiadás szinte úttörő művészi köntösében díszére váltak minden könyvtárnak — társadalmilag és alakilag is. A sokat ígérő kezdeményezés azonban sajnos az első sorozaton túl nem jutott. Közben szinte észrevétlenül egy új katolikus kiadó lépett a porondra s bizonyos területeken magához ragadta a kezdeményezést. Ez volt a Biró Ferenc jezsuita által alapított Korda részvénytársaság az ugyancsak általa alapított Jézus Szíve Népleányok kezén. A vállalat egy kegytárgykereskedéssel kezdte, majd mellé könyvkereskedést is nyitott, amit nagyrészt a saját nyomdájában előállított könyvekkel látott el. Óriási előnye volt más vállalkozással szemben az a tény, hogy minden üzemében a Társaság tagjai, a testvérek dolgoztak s így természetesen mindent olcsóbban tudtak előállítani. Mennyiségileg meglepő sokat termelt a Korda könyvkiadó, minőségileg azonban joggal éri a kritika. Sok kitűnő könyv mellett sok salátát is kiadott, főleg az aszkétikus irodalom terén. Mentségül megjegyzem, hogy ez a vád minden országban az aszkétikus könyvekkel szemben megismételhető. Minden esetre nagy és örök érdeme a Kordának, hogy kitermelt egy nem nagyigényű, de a vallásos irodalom felé orientálódott közönséget, mely immár a legbőségesebb, hogy ne mondjam a túltermelést kibírta.
Az Élet könyvsorozatának befagyásával azonban egy kínos űr támadt a magasabb, modern irodalmi törekvések kielégítésére, amit különösen a francia, német és olasz irodalom nagy katolikus íróinak a feltűnése tett égetővé. Miután senki más nem akadt, aki ezt az új és még kiaknázatlan terület célba vegye, én vágtam neki merészen a feladatnak, s a magyar Kultúra keretében elindítottam egy szépirodalmi sorozatot (Vigilia-könyvek), melyben Giovanni Papini: Gog, Francois Mauriac: A Frontenac-misztérium, Getrud le Fort: A gettóból jött pápa, Kühnelt-Leddin Erik: Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikik és Paul Claudel: A selyemcipő és Nyisztor Zoltán: Magyar Góg láttak napvilágot. Egy másik sorozat Magyar Kultúra-könyvtár címen indult meg: Balla Borisz: A lélek útjai, Katona Jenő: Az aszfalt apostola, Aradi Zsolt: Az európai forradalom, Kühár Flóris: Barlangok, sírok, kupolák, Just Béla: A modern francia katolikus irodalom

története s I. Kr. Az orosz titok című könyvekkel.
Vállalkozásomnak akkora sikere volt, hogy utána soha addig katolikus irodalommal nem törődő könyvkiadók kezdték a katolikus írókat kultiválni.

A magára talált főváros

Egyetlen egyszer csaltam hatóságok előtt s az szerencsés kimenetelű volt. Valaki ugyanis figyelmeztetett, hogy jó lesz az állampolgárságomat rendezni, mert a trianoni béke aláírása után mindenki olyan állampolgár lett, ahol lakott. Igazán nem volt kedvem az akkori zűrzavarban repatriálási eljárásokat indítani, okmányokat beszerezni s egy hatósági tengeri kígyó farkát fogni, — azért szemérmetlenül jelentkeztem a kerületi elöljáróságon s tekintettel a közelgő választásokra kértem felvételemet a választók névjegyzékébe. A hivatalnok a nevem hallatára kicsit megdöbbent: — Csak nem rokona a volt kommunista népbiztosnak, Nyisztor Jánosnak? — Mosolyogva megnyugtattam, hogy nem vagyok rokona a volt népbiztosnak, sőt elkísérném az akasztófáig. A hivatalnok jót nevetett és minden további. nélkül felvett a választók névjegyzékébe.
A Nyisztor-név eléggé elterjedt név volt Magyarországon, sokan viselték több-kevesebb szerencsével. Felsőbányán volt egy Nyisztor nevű polgármester, Ungváron valami törvényszéki bíró, a fővárosban egy vezérkari tiszt, aztán egy csomó szegény ember s az a bizonyos népbiztos. Egyik sem volt rokonom. Amilyen számos volt a rokonság az anyám részéről a Nógrádiak között, annyira nem volt senkim apám részéről Ugyanis mindössze ketten voltak fivérek s a másik agglegény maradt. A Nyisztor-név minden valószínűség szerint a görög Nestorból ered, bár egy orosz nekem azt vitatta, hogy a Dnyeszter-folyó változata. Egyesek román eredetet kerestek benne, pedig a tapasztalat szerint sokkal több Nyisztor élt Magyarországon, mint a románság között Erdélyben. Nem kis meglepetésemre Venezuelában az Orinoco mellett az amerikaiak vasércbánya üzemén is találkoztam egy Nyisztor nevű huszárezredessel, aki szerette volna a rokonságot kisütni, de odáig sem jutottunk el, hogy dédapáink marhái egy csordába jártak volna.
Senkinek sem volt abban az időben (1921 év) könnyű a pátriárkális és bukolikus magyar vidéki életből hirtelenül a főváros mozgalmas életébe belecseppenni, de nekem különösen nehéz volt. Határszéli városokban nőttem fel, egyetemi tanulmányaimat külföldön végeztem s alighogy belekóstoltam a magyar vidéki életbe, máris kezembe kellett venni a vándorbotot. Persze akkor még nem gondoltam, hogy egyszer majd Magyarországról is menekülnöm kell és sokkal tragikusabb körülmények között valósággal üldözött vadként, arra meg éppenséggel nem gondolhattam, hogy kisebb-nagyobb megszakításokkal a vándorbot lesz a sorsom halálomig. S mindig — mint az első alkalommal — menekülésszerűen, titkon és szökve, mindenemet ebek harmincadára hátrahagyva kell tovább állnom. De azért mérhetetlen tisztelettel vagyok a vándorbot iránt s ha püspök vagy bíboros lettem volna, akinek címert kell csináltatni, a vándorbotot tétettem volna a címer mezejébe, mert ez az egy soha cserben nem hagyott s mindig, idegen csillagzatok alatt vadidegen tájakon is révbe juttatott.
A magyar főváros az 1920-as években egy agyonzsúfolt, izgalmaktól túlfűtött, egy új politikai kezdeményezéstől megmámorosodott, végeladást rendező, lakást, állást hajszoló város volt. Mint a megriadt csibék a kotló után, úgy zsúfolódtak össze mind népesebb és népesebb tömegekben a négy határszélről a menekültek. Szegény magyarok, akik mint állami alkalmazottak a végeken éltek, annyira nem ismerték a nemzetiségi helyzetet, hogy menten agyonverték volna azt, aki akár a háború agonizáló évében is azt merte volna mondani, hogy Kolozsvár román, Kassa csehszlovák, Szabadka jugoszláv lesz. S most egyszerre máról-holnapra arra döbbentek, hogy a Cassandra-jóslatok beteljesedtek. Az első riadalomban, mely olyan volt számukra mint a taglócsapás, fejvesztetten csak a menekülésre gondoltak, s még abban is csak a fővárosra. Igaz, hogy ez mindig így volt Magyarországon. A sorsüldözöttek, a talajt vesztettek, a kisemmizettek, az elbukottak a vidékről mindig a fővárosba menekültek, ami érthető is volt. Csak ott lehetett nyomtalanul eltűnni s jól vagy rosszul új életet, esetleg más pályát kezdeni.
Családi elbeszélésekből tudom, hogy anyám családja, a Nógrádiak Nagybányán mint ezüstművesek jó hírnévnek örvendtek. Egy szép napon azonban rájuk tört a gyáripar s nagyobb választékkal, olcsóbb áraival halálos csapást mért a

kisiparra. A Nógrádiak akkor hagyták el őseik fészkét, az elszegényedés vagy csőd elől Budapestre menekültek s eltűntek a nagy süllyesztőben. Fiaikat és unokáikat én már mint felkapott férfiszabót, hajógyári művezetőt, dorogi vájárt és pesti színésznőt láttam viszont. Bizony ilyen az emberi természet, hogy új pályát, új életet csak idegenben lehet elkezdeni, ahol senki sem kérdi, senki sem tudja, mik voltunk, honnan jöttünk?

Ez a Pestre menekült irtó nagy tömeg a háború után különösen mozgalmassá tette a magyar fővárost, mert a legtöbbje állandóan az utcán és a nyilvános helyeken tanyázott vagy rohandázott. A menekültek valósággal megszállva tartották a minisztériumokat, a posta és vasút vezérigazgatóságát, hogy jogaikat érvényesítsék vagy elhelyezést és lakást verekedjenek ki. Mindenki protekcióért törtetett, szaladgált fűhöz-fához s közben utolsó értékeivel megpróbált üzletelni, venni-eladni, közvetíteni, börzézni. Különösen az akkor kecsegtetővé vált u. n. kosztpénzre tette fel sok ember minden kártyáját. Szinte burjánoztak a pesti aszfalton a zugbankárok, üzérek, fezőrök, akik aztán az első sikerek után elúsztatták sok menekültnek minden értékét.

De menekülés, álláskeresés, zsibvásár felett is a politika uralkodott. Senki sem hitte el, hogy az ország e szörnyű megcsonkítása, melyhez hasonlót csak Lengyelországgal mertek a nagyhatalmak egy századdal azelőtt elkövetni, így maradhat. Valami elképesztő vakság verte meg akkor a magyart. Nem tudta és akkor sem akarta tudomásul venni, hogy a világ közvéleménye előtt már évtizedek óta el voltunk áztatva és egyenesen kipellengérezve mint a nemzetiségek elnyomói. Vakságunkban nem akartuk tudomásul venni, hogy az országcsonkítást diktáló cseheknek az Egyesült Államok a nagy barátai, viszont a románok és szerbek a franciák szerelmében kéjeleghettek, — nekünk meg senkink sem volt. Rengeteg ellenség, de egyetlen egy barát sem! Még akikért harcoltunk és elvéreztünk, az osztrákok is hullarabló módjára lekanyarították a legnyugatibb részt. Nem láttuk, hogy minden oldalról csak ellenséggel vagyunk körülvéve és menthetetlenül egyedül maradtunk. De mindezek ellenére hittük, hogy ez így nem maradhat és — csodára vártunk.

Sohasem felejtem el azt a naiv, de egyúttal felháborító komédiát, amit egy jámbor angol lorddal, Rothermeer-rel bizonyos magyar körök megrendeztek, sajnálatos módon magukkal rántva a fővárosi közönség nagy részét. Az akkor már elkopott Pesti Hírlap a nagymúltú, de már szenilis Rákosi Jenővel s a dübörgő hazafias frázisok lovagjával, Urmánczy Nándorral az élen valóságos kultuszt teremtettek a lord körül, aki egy cikkben lándzsát tört Magyarország igazsága mellett. Egy fecske nem csinál nyarat — lehetett erre is rámondani, mert a világ közvéleményének a visszhangja sokkal kisebb volt, mint ahogy a Pesti Hírlapék hitték. Már az is korlátlan naivság volt, feltételezni, hogy egy cikk fordulópontot jelenthet a magyar kérdésben s az angol kormány külpolitikájában. A lord aztán Budapestre jött s a Rákosi-Urmánczyék által megkótyagosított tömeg úgy ünnepelte mint egy királyt, sőt — mint a jövendő magyar királyt! Ekkor történt, hogy én a Gellérthegyi sziklakápolna előtt állva s a rosszul értelmezett hazafiság tobzódását látva rosszallásomat fejeztem ki, mire kis híja volt, hogy a közelemben állók meg nem vertek.

Még talán szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a belpolitika olyan fordulatot vett, ami elterelte a figyelmet a vesztett háború szörnyűséges következményeiről. Az ország és elsősorban a főváros felfedezte, hogy a Tiszák által folytatott liberális politika csődöt mondott, az ország legnagyobb problémáit megoldatlanul hagyta és hogy csak a destrukciót azaz a szabadkőművesség uralmát s a zsidóság korlátlan térfoglalását hozta magával. Igazán nem kell még utólag sem az antiszemitizmus húrjait pengetni annak megállapítására, hogy a zsidóság minden mértéket meghaladó módon szállta meg a gazdasági életet, a szabad értelmiségi pályákat, az irodalmat és az újságírást. Nem faji vagy vallási okok tették Prohászkát s a hasonló nagy hazafiakat «antiszemitákká», hanem mert az ország és a magyar nép érdekében nem nézhették többé tétlenül, mint veszi birtokába a zsidóság a nemzeti élet minden területét. Csak aki már az első világháború előtt élt, csak az tudja tisztán látni és megítélni az annyit hánytorgatott «magyar antiszemitizmus» kérdését.

Ennek az antiszemitizmusnak a megértésére felhozom, hogy az orosz megszállással kikényszerített baloldali politika s a kommunista párt kopói is nem a politikai hovatartozandóságunkat nyomozták elsősorban, hanem viselkedésünket a zsidósággal szemben. És kezdettől fogva mind a mai napig — úgy mint az első világháború előtt — a hazai zsidóság foglalja el a kommunizmus kulcspozícióit. Nyílt titok,

hogy a mai kommunista Magyarországon is maga a zsidóság hívja ki maga ellen az antiszemitizmust.
Itt az emigrációban nincs módomban pontos és főként teljes statisztikát előhalászni s azért kénytelen vagyok a saját emlékezetemben megmaradt adatokkal beérni. Íme: a nagy bankok közül csak a Pesti Hazai Bankot s a Fővárosi Takarékpénztárt tartották keresztény banknak; a nagy kőszénbánya-üzemek a zsidó Chorinok és kapcsolt családok hitbizománya volt; a gyáripar a Weisz Manfrédok, Wolfnerek, Hatvaniak és Aschnerek kezén volt. Az összes könyvkiadók az egy ügyefogyott Szent István Társulatot kivéve mind a zsidóság birtokában voltak (Atheneum, Singer és Wolfner, Franklin társulat, Pallasz, Révai, Lantos, Áldor, Tevan), az újságok pedig a Budapesti Hírlapot és az Alkotmányt kivéve mind zsidó birtokállomány voltak.
Nem tudom megállni, hogy ide ne iktassam a zseniális Papini Gog című könyvének egy részletét, mely mint görbe tükör kísérteties fényben világítja meg a zsidóság világszerepét, s jele annak, hogy a XX. század legnagyobb gondolkodóit is aggasztotta a zsidóság szerepe.
"A szétszóródás után — mondatja Papini egy képzeletbeli zsidóval — a zsidók mindig állam, kormány és hadsereg nélkül állottak, mint szórvány nagy tömegek közepette, amelyek őket gyűlölték. Hogy el ne pusztuljanak, ki kellett találniok a maguk védelmét. Kettő volt erre alkalmas: a pénz és az intelligencia."

«Az emberek vassal pusztítják vagy pénzzel vásárolják meg egymást. A zsidók nem értvén a vashoz, az arannyal védekeztek. A fontok voltak az ő lándzsáik, a dukátok az ő kardjaik, a fontok az ő puskáik, a dollárok az ő gépfegyvereik.»

«De az önvédelemnek az aranynál is hatásosabb eszköze lett az intelligencia. A letaposott és leköpött zsidó hogyan bosszulhatta volna meg magát ellenségein? Úgy hogy a gójok ideáljait lealacsonyítja, leálcázza, lebecsmérli és tönkre teszi. Úgy hogy szétrombolja azokat az értékeket, amelyekből a kereszténység él. Mióta a zsidók szabadon írhatnak, az önök összes szellemi épületei összeomlással fenyegetnek.»

«Figyelje meg jól, a mai intellektuális Európa nagy részben a nagy zsidók (Heine, Marx, Lombroso, Max, Nordau, Freud Zsigmond, Weininger, Bergson, Einstein) befolyása és varázsa alatt áll. Bár különböző népek között születtek és különböző kutatásoknak szentelték magukat, mindannyian egy közös célra törtek: az elismert igazságokat kétségbe vonni, lerántani azt, ami a magasban van, bepiszkítani, ami tisztának látszik, megingatni, ami szilárd és megkövezni azt, ami tiszteletben áll.»

«A gyilkos méregnek ez a százados adagolása a nagy zsidó bosszú a görög, római és a keresztény világ ellen. A görögök kigúnyoltak bennünket, a rómaiak megtizedeltek és szétszórtak, a keresztények meggyötörtek és kiraboltak bennünket és mi túl gyengék ahhoz, hogy erőszakkal álljunk bosszút, egy kemény és bomlasztó offenzívát vezettünk azok ellen az oszlopok ellen, melyeken az a kultúra nyugszik, melyet Plato Athénje s a császárok és pápák Rómája teremtett meg. S a mi bosszúnk már a legjobb ponton áll. Mint kapitalisták uralkodunk a pénzügyek felett; mint gondolkodók uralkodunk a szellemi piac felett. A zsidó a legfélelmesebb végletet egyesíti magában: despota az anyag birodalmában és anarchista a szellem országában, önök rabszolgáink nekünk gazdasági téren és áldozataink szellemi síkon. A mi megaláztatásunk, mely a babiloni fogságtól Bar-kochba elestéig terjed és állandósult a gettókban egészen a francia forradalomig, végre meg van bosszulva. A népek páriája egy kettős győzelem himnuszát énekelheti.» — így Papini.
Mivel Magyarországon minden a fővárosban összpontosult s az ország sorsa ott dőlt el, a szabadkőművesség és a zsidóság fellegvára is az lett. Nem mese, hanem valóság, hogy például a fővárosi alkalmazott, ha haladni akart, kénytelen volt a páholyba belépni s néhány zsidó városatya volt a fővárosi tanács teljhatalmú ura. (Vázsonyi Vilmos és köre.)
Nagyon is érthető tehát, hogy az új politikai hullám, mely az első kommün bukása után elemi erővel tört fel a lelkekből, a múlt destrukciójával szemben a kereszténység eszméit emelte magasra s harcos lendületében elsősorban a főváros meghódítására indult. Érdekes és elgondolkoztató, hogy ez a mozgalom nem idegen példák után, hanem magától tört elő s a kisiparosságban, a vasút, posta kis

alkalmazottjaiban talált átütő erőre. Hangsúlyozni kell, hogy erényei és fogyatékosságai csak úgy érthetők meg, ha szem előtt tartjuk, hogy a Károlyi-féle szélsőbaloldali, majd az első kommün forradalmai után mint ellenforradalom lépett fel és nem ismert vagy ismeretlen, de készen kapott politikai programok után indult, hanem a nemzeti és vallásos érzés legmélyebb szövedékeiben kereste egy új politikai hitvallás és párt lehetőségeit A főváros példája aztán átcsapott az országra is és magával ragadta az egész magyar népet.

Nagy szerencse, hogy ez a földrengésszerű politikai fordulat a fővárosban olyan vezérre talált, mint amilyen Wolff Károly volt. Jómagam Bangha pátertől tudom ennek a tüneményes politikai karriernek a történetét.
A kommün bukása után 1920-ban Bangha Béla azon fáradozott, hogy a Központi Sajtóvállalat lapjait megalapíthassa és megindíthassa s ezért egyre-másra hívta össze a főváros vezető keresztény intellektuelljeit megbeszélésre. Ezeken a gyűléseken keltett először feltűnést meggyőző logikájával és lenyűgöző szónoki kvalitásával Wolff Károly, aki addig a köztisztviselői pályát futotta s esze ágába sem jutott a politikai szereplés. Mikor aztán a fővárosi politika új iránya a Keresztény Községi Párt nevet kapta s az első választási harcok megindultak, Wolff Károly olyan elbűvölő és magával ragadó szónoknak bizonyult, hogy ő lett magától, szinte népítélet formájában a párt feje és vezére s ezt a szerepét haláláig megtartotta.
Ezzel a keresztény kurzusnak nevezett politikával úgy kerültem érintkezésbe, hogy két földim és jó barátom: Haller István és Huszár Károly nagy szerepet vitt benne s az egyik a miniszterségig, a másik egyenesen a miniszterelnökségig emelkedett.
Haller István szatmári kispap volt, a teológiát is elvégezte s kevéssel a szentelés előtt lépett ki a szemináriumból. A fővárosba kerülve azonnal a Katolikus Népszövetség s a keresztényszocialista mozgalmakba vetette bele magát s a legkeresettebb szónokok egyike lett a katolikus gyűléseken. Wolff Károly mellett tagadhatatlanul ő érte el akkor a legnagyobb tömegsikereket.
Amilyen bálványa volt Haller István sokáig a keresztény magyar közönségnek, olyan gyűlölt és kipellengérezett név lett a liberális-demokrata-szociáldemokrata körök előtt belföldön és külföldön egyaránt. Haller hozta be ugyanis mint kultuszminiszter az u. n. numerus clausust az egyetemeken, ami a zsidók felvételét korlátozta és százalékhoz kötötte. Abban az időben annyira szokatlan volt a nagyvilág előtt a kimondottan keresztény politika gondolata, hogy már eleve bizalmatlanul és gyanakodva néztek Magyarországra, de aztán a numerus clausus miatt a keresztény kurzus hazai ellenségei iparkodtak a Haller-nevet s egyáltalán az új magyar politikát világszerte gyűlöletessé tenni.
Pedig a későbbi világfejlemények megmutatták, hogy a numerus clausus nem a gyűlölet eszköze és magyar találmány, hanem egy ösztönszerű és természetes védekezési mód, amit mindenütt a világban igénybe vettek, ahol valami igazi vagy vélt nemzeti veszedelem ellen kellett védekezni. Mert vajon nem numerus clausus-e, hogy Izrael keresztényeknek nem adja meg az állampolgárságot, hogy Anglia épp a munkáskormány alatt korlátozza a színes népek befogadását, hogy Zambia és Kenya kiszorítja a hindukat, a zsidók a palesztinai arabokat s az arab államok a zsidókat? És volt-e súlyosabb dolog minden numerus claususnál mint a görögök kényszer-kitelepítése Törökországból vagy a szudétanémetek brutális kiűzése Csehszlovákiából? Az meg köztudomású, hogy a kommunista államok egyik rendező elve a numerus clausus az egyetemeken, hogy a volt polgári társadalom gyermekeinek (osztályidegen) érvényesülését megakadályozzák, illetve eleve lehetetlenné tegyék.
A másik híres földim Huszár Károly volt, aki mint falusi tanító kezdte pályáját s a háború előtti katolikus mozgalmakból nőtt át az ellenforradalmi időkben a miniszterelnökségig. Hallerrel ellentétben Huszár igazi népszónok volt, távolról sem olyan mély, egyéni és sziporkázó mint amaz, de népiesebb és melegebb. Haller megbomlott családi élete s egy végzetes szerelme miatt mind mélyebbre süllyedt, zűrzavaros üzleti vállalkozásokba kezdett s lassanként élő halott lett. Huszár Károly viszont épp erkölcsi tisztasága és fölénye folytán – ha ki is szorult a Bethlenék által elposványosított keresztény politikából – megmaradt mindig a jövendő emberének, a katolicizmuson belül pedig, ami neki valóban szívügye volt, mindig vezető pozíciót foglalt el és köztiszteletnek örvendett haláláig.
A keresztény kurzusnak ezekben az első éveiben az egyetemi ifjúság gyakran

hallatott magáról s a keresztény politika egyik legerősebb támaszának látszott, de tagadhatatlanul gyakran túllőtt a célon, ahogy az ifjúság temperamentumából kifolyólag mindig és mindenütt lenni szokott. Hosszú életem folyamán és egészen más égtájak alatt is sohasem láttam ifjúsági mozgalmat teljesen józan és meghatározott keretek között lezajlani. «Kilengések» mindig voltak és mindig lesznek, de azt az ifjú kor és nem az eszme rovására kell írni!
Tetszett például, amikor a magyar egyetemi ifjúság parázs tüntetéseket rendezett egyik-másik destruktívnak ítélt színdarab vagy annak szerzője ellen, de ellenszenvet keltett és csak ártott a zsidók ütlegelésével s a kapuk alatt nadrágvizsgálattal lefolytatott bizonyítási eljárásaival. Persze ugyanezt a túl hazafias egyetemi ifjúságot láttam pár év után az «ébredők» mozgalmából az első földalatti kommunista sejtekben felbukkanni, legitimista vagy szabad királyválasztó propagandát űzni, majd megint nyilassá válni. Ezért nem tudtam soha az egyetemi ifjúság politikai megmozdulásait komolyan venni. Jó egy-egy lavina elindítására, de egyébre nem való!
Az az emberforgatag, mely akkor a fővárost jellemezte, sok érdekes alakkal hozott össze, régebbi s már-már feledésbe merült barátokkal és új ismerősökkel, akik felbukkantak, majd újra eltűntek ezen a furcsa forgó színpadon.
Egy szép napon például véletlenül összetalálkoztam az utcán egyik szatmári papunkkal, aki már a háború előtt arról volt nevezetes, hogy a magyar tábori papságból ő egyedül szolgált a császári és királyi haditengerészetnél. A monarchiának akkor a legnagyobb csatahajója a Kaiserin Elisabeth volt s a mi papunk szláv nyelvismeretei miatt oda lett beosztva. A háború kitörésekor éppen egy külföldi úton voltak s valahol a Csendes-óceánon hajóztak, amikor parancsot kaptak, hogy fussanak be a Csingtaui kikötőbe, mely akkor német birtok és megerősített hadikikötő volt. A japánok kemény ostrom alá vették az erődítményt s amikor a túlerővel szemben tartani már nem lehetett, a büszke hadihajót felrobbantották és legénysége a német védő sereghez csatlakozott. Csingtau elestével a mi papunk is japán hadifogságba került s csak hosszú idő után került szabadlábra. Amerikán és Skandinávián keresztül érkezett haza és Máramarosban egy kis plébániát vállalt. A háborús összeomlás azonban kalandorvérét újra erjedésbe hozta, elhagyta plébániáját s Belgrád felé tartott, gondolva hogy szláv nyelvismeretei alapján és hosszú haditengerészeti szolgálata után a bizonyára megalakuló jugoszláv haditengerészetnél szükség lehet rá. Tipikus kalandor volt, mint sok tengerész! Nem tudom, mi lett belőle, mert soha többet nem hallottunk felőle. A haditengerészeti álmokból talán újabb hadifogság és örök álom lett.
Nem tudnám megmondani, mi volt a legmélyebb oka, de mindenesetre feltűnő sok volt az ellenforradalom idején az aktív politikába besodródott katolikus pap. Igaz, hogy mióta az eszemet tudom, még a háború előtti liberális érában is voltak a magyar parlamentnek papi tagjai (Molnár János, Ernst Sándor, Csernoch János, Giesswein Sándor, Hock János, Zelenyák János), de soha annyi nem próbálkozott a politika mezején, mint az első nemzetgyűlési, majd a parlamenti választásokon.
Érdekes tünet, hogy a katolikus papok politikai szereplése nagyrészt Magyarországra és kisebb mértékben Németországra és Ausztriára szorítkozott. Franciaországban és Olaszországban már csak fehér hollóként tűnt fel a parlamentben egy-egy pap. A legtöbb országban viszont vagy állami törvény vagy a Szentszékkel kötött konkordátum tilalma miatt papok nem léphettek fel, mert nem voltak választhatók, csak választók. Egy időben Szmrecsányi Lajos egri érsek (talán helyesebben mindenható és brutálisan erőszakos jobbkeze, Subik Károly irodaigazgató) próbált a magyar papok politikai szereplésének véget vetni, bár az ő egyházmegyéjében voltak a legkiválóbb papképviselők (Nagy János teol. tanár és Bozsik Pál gyöngyösi apát). A feltűnő és sok kommentárra alkalmat adó rendelkezés sajnálatosan Nagy János öngyilkosságát és Bozsik plébánosi lemondását vonta maga után.
Az első nemzetgyűlésen valóban feltűnően sok volt a katolikus pap, ami természetesen nemcsak az egyháziak megnövekedett ambícióját, hanem a magyar nép bizalmát és tiszteletét jelentette. Ott voltak Prohászka püspök mellett, akit azonban csak a fehérvári nép egyhangú és kényszerítő állásfoglalása vitt rá a politikai szereplésre, Giesswein Sándor, Ernst Sándor, Vass József, Turi Béla, Griger Miklós Nagy János, Bozsik Pál, Reibel Mihály, Turchányi Egon, Csík József, Zákány Dénes, Endrődi Mihály, később Makray Lajos, Varga Béla s legutoljára Közi Horváth József.

A kiválóbb és nagyobb szerepet vitt pap-politikusokkal később foglalkozom, itt csak azt akarom megjegyezni, hogy könnyű fajsúlyúnak mutatkozott Csík József azzal, hogy keresztény pártból a kormánypártba nyergelt át, meg tudta menteni mandátumát az utolsó percig (igaz, hogy már csak a felsőházban). Csik Józsefet jól ismertem s az orosz megszállás után letartóztatva egy cellába kerültünk a Markóban. Nem volt kellemes fogolytárs, mert csak siránkozni tudott, fegyőrök, politikai megbízottak és orosz látogatók előtt állandóan ártatlanságát bizonygatta s egyáltalán nem mutatkozott férfiúnak. Ez a teljes letörése talán annak tudható be, hogy saját elbeszélése szerint a politikai rendőrségen egy zsidó nő ütötte-verte, főként a fejét. A kínzás nyomai ugyan külsőleg nem látszottak meg rajta, de olyan rémületet hagyott hátra a lelkében, hogy kiszabadulása után a békepapok káderjében iparkodott politikai «bűneit» levezekelni, teljes sikerrel.
A régi liberális politikában a háború előtt a legnagyobb, de legvégzetesebb szerepet Hock János játszotta. A fővárosi demokrata és szabadkőműves körökkel korán felvehette a kapcsolatot, hogy a főváros mint kegyúr idegen egyházmegyés létére megválasztotta józsefvárosi plébánosnak, mely akkor a mamutplébániák között is a legnépesebb volt. Hock János a maga korában tagadhatatlanul kiváló szónok és író volt. Beszédeiben kerülte ugyan a kimondottan katolikus dogmatikai és kényesebb erkölcsi témákat s inkább a minden vallás által elfogadható tételeket fejtegette erős érzelmi aláfestéssel és pietisztikus beállításban, de a klasszikusokon csiszolt stílusával, mélyen emberi pátoszával országos hírnévre emelkedett s az ország legnagyobb szónokának számított. Hasonló, kissé dagályos, de megnyerő stílusban írt könyvei, főként imakönyve tüneményes sikert értek el. Volt idő, amikor minden valamirevaló úriasszonynak (mert férfi a liberális világban nem járhatott imakönyvvel) egy Hock János-imakönyv volt a tarsolyában.

De Hock János legnagyobb tündöklése és egyúttal hirtelen bukása az 1918-as őszirózsás forradalomhoz fűződik. Ki tudja, ő választotta-e saját iniciatívájára vagy régi destruktív barátai használták-e fel cégérnek a forradalomhoz, mindenesetre a sebtében megalakított Nemzeti Tanács elnöke lett, s mint ilyen naponta tartotta lelkesítő forradalmi beszédek a csatlakozó küldöttségek előtt s a lapok tele voltak a nevével és bombasztikus beszédeinek az idézeteivel. Ő maga szinte megrészegedett saját szerepétől s egyik káplánja vallomása szerint a közös plébániái étkezések alatt ilyen felkiáltásokban tört ki: Tisztelendő urak, most csinálom a történelmet!
Megalomániájának megadta az árát. Az őszirózsás forradalom olyan rövid életű volt, mint az őszirózsa, s utána nagy barátja, Károlyi Mihály veleszületett gyengeelméjűsége folytán jött az első magyar kommün. Az ellenforradalom idején már Bécsben tűnt fel s írt, agitált a keresztény kurzus ellen, ameddig a különben kitűnően szerkesztett Bécsi Magyar Újság fennállott. Évek múltán, mikor elfogyott a bécsi emigráció pénze, megöregedve és elfáradva haza kívánkozott. Otthon egy rövidlátó és oktalan politika bíróság elé állította és pár évi fogházra ítélte. Fogsága alatt magábaszállás s a papi lelkiséghez való visszatérés helyett könyvet írt a spiritizmus szellemében, és a bűnbánat minden külső jele nélkül halt meg a lazaristák budai házában. Szomorú fináléja volt egy jobb sorsra érdemes papi tehetségnek!
Viharvert élete volt a pap-politikusok közül Turchányi Egonnak, aki fényes tehetsége és kiváló szónoki kvalitásai ellenére a sors üldözöttje lett. Az ellenforradalom első évében tűnt fel mint az Ébredők mozgalmának a vezére s előbb mint a keresztény párt, majd egy újabb ciklusban a nagy reményeket támasztott Hunyady Ferenc bizalmasaként játszott nagy szerepet. Túl vérmes temperamentuma és meggondolatlansága derékba törte politikai karrierjét s utoljára az 56-os forradalom idején tűnt fel újra mint a börtönből dicsőségesen kiszállott Mindszenty bíboros titkárja. A kommunisták akik már azelőtt is bebörtönözték volt, ezért a szerepért barbár bosszút álltak.
A politikai élclapoknak mindig volt talajuk Magyarországon. A század elejétől kezdve én három ilyen lapra emlékszem vissza: Mátyás Diák, Borsszem Jankó és Herkó Páter.
Ez utóbbinak megalapítója és szerkesztője egy katolikus pap, Markos Gyula volt. Ha az emlékezetem nem csal, 1-2 cikluson keresztül képviselő is volt s abban az időben szerezhette meg tájékozottságát a parlamenti élet körül s az ott látottak válthatták ki éles, csípős humorérzékét. Mikor én személyesen is megismertem, már a végét járta. A lapja lehanyatlott, rendetlenül jelent meg s ő maga

juttatásokból, hogy ne mondjam alamizsnákból élt. Velem szemben mindenesetre több emberi és kartársi rokonszenvet mutatott mint Turi Béla.

Az újságírás vizein

Ha ma visszatekintek életem folyására és leszűröm mesterségbeli tapasztalataimat, azt kell mondanom, hogy adottságaimnál fogva predesztinálva voltam az újságírásra. Az igazi újságíró ugyanis mindenhez ért, de semmit sem tud tökéletesen. Elkapja azonnal a felvetődött kérdések lényegét, de nem tud elmélyedni benne. Gyorsan fogalmaz, de csak abban, ami érdekli.
Mi tagadás, én ilyennek születtem s velem született vérmérsékletem folytán ilyenné lettem. Nyugtalanul csapongó szellem voltam világéletemben, a szellemtudományok minden ága érdekelt, de semmiben sem tudtam igazán elmélyedni. Mindenhez értettem némileg, de semmiben sem lettem szakember. Ez az a típus, amit az újságírásban polihisztornak szoktak nevezni. Szinte csodálatosan nagy memóriám volt, de csak abban, ami érdekelt. Hosszú utazásaim alatt például sohasem készítettem feljegyzéseket, pláne naplót, de le tudtam írni emlékezetből mindent, még fűt, fát, madarat is, ami csak a szemem elé került. Minden kérdést játszva elkaptam, a lényegét az átlagolvasó számára plasztikusan ki tudtam domborítani, de bővebb vonatkozásai már kívül maradtak tudatkörömön. Feltűnő gyorsan dolgoztam, olvasmányaimban és írásaimban is, de a műgond nem bántott. Minden megjelent új könyvbe beleszagoltam, de keveset olvastam végig. Minden téma érdekelt, de a túlságos részletezést már untam. Egyszóval: Egy ügyes, félbemaradt ember voltam -kiköpött újságírónak való!

Alig melegedtem meg a Szent István Társulatnál, felkeresett Czapik Gyula, a kis "ikes ige", ahogy egyszer Lendvai István egy nyilvános gyűlésen kifigurázta s azzal az ajánlattal lepett meg hogy legyek munkatársa a Szív hetilap szerkesztésében és legyek segítségére a Magyar Kultúra kétheti folyóiratnál. Persze ez megint csak «az úr és cseléd» szokásos magyar változata volt, amennyiben a meghívás nem a lapok részéről jött, hanem az ő személyes szellemi kiszolgálója kellett hogy legyek. De mit bántam én! Engem csak az eszme és a lelkesedés fűtött. Ha névtelen katona módjára és inasként is, de betörni a magyar katolicizmus két legfontosabb lapjának a szerkesztőségébe — az nekem minden áldozatot és megaláztatást is megért!
A jezsuita Biró Ferenc zseniális meglátásából keletkezett lap, «A Szív» egy olyan valami sajtótermék volt, mely páratlanul állott a világon. Újságformája volt, pedig tulajdonképpen hitbuzgalmi hetilap volt. A Jézus Szíve tisztelet szolgálatában állott, de épp a hit és erkölcs nevében harcias lap volt, mely a közélet minden területét számon tartotta. Abban az időben már több mint százezer példányban kelt el s a legeldugottabb faluig is eljutott.
Az én feladatom leginkább a korrektúrázás volt, de azért cikkeket is kellett szállítanom Czapik utasítása szerint. Még álmában sem jutott eszébe, hogy rajta kívül másnak is lehetnek gondolatai és ötletei! A hitbuzgalmi részt laposan és unalmasan valami német salabakter után a jezsuita Zsíros Ferenc írta, a közéleti harcias figyelőt Czapik meg én.
Czapik Gyula, a későbbi veszprémi püspök, majd egri érsek a legkülönösebb papi karrierek egyike volt. A csanádi egyházmegyéhez tartozott és Temesváron fiatalon egy papok számára szerkesztett lapot indított. Mikor 1919-ben Temesvár román kézre került, átjött Magyarországra és lapját is magával hozta. Itt került érintkezésbe Biró páterrel, aki aztán erős rendi elfoglaltsága miatt rábízta a Szív, majd a Korda-Üzemek vezetését is. Bangha páter romai száműzetése alkalmával került kezébe a Magyar Kultúra szerkesztése is.
Czapik jól képzett teológus volt, kitűnő egyházjogász, éles logikus fő, írni is jól tudott, de ennyi nagyszerű adottság mellett lusta volt és felületes s igazában csak az egyházpolitika érdekelte. Mivel egyke volt s még hozzá koraszülött ez rányomta bélyegét egész életére. Mindig fázott, nyáron is túlfűtött szobákban tartózkodott, gyapjú alsóruhákat hordott, amiknek tetejébe télen még egy báránybőr-ujjast is akasztott! Mosakodni, borotválkozni nem szeretett s ápolatlanságát még kirívóbbá tette a többnapos tüskés szakáll. Hipochonder volt a végletekig, s ha kellett, ha nem, megvásárolt minden orvosságot. Egész patika volt a lakása.

De nemcsak a koraszülöttség nyomta rá bélyegét egész életére, hanem a mamája is, aki kiskorától kezdve azt hirdette a szomszédasszonyoknak, hogy «püspököt nevelek a fiamból». Ez az anyai nevelés ilyen irányban annyira hatott, hogy Czapik Gyula leplezetlenül tört a püspöksüveg s a pásztorbot után. Abban az időben aligha volt magyar pap, aki püspöki ambíciójából annyira ne csinált volna titkot, mint ő.
Mikor én mellé kerültem a szerkesztőségbe, már kanonok volt egy nagyváradi irodalmi stallumon. Szerkesztőségi helyiséget nem tartott s a legbiztosabban a Korda-boltok valamelyikében lehetett megtalálni. Így nem is volt min csodálkozni, hogy a lapok szerkesztésével és megjelenésével mindig elkésett. Az Egyházi Lapokról például senki sem tudta, még ő sem, mikor fog megjelenni, néha hónapokat is késett. Bangha római száműzetése idején a Magyar Kultúra is mindig megkésett. Egyedül a Szív volt kivétel, mert annak a vasárnapi templomi árusítás miatt idejében kellett megjelennie, de meg félt is P. Birótól.
Együttműködésünk Czapikkal nem sokáig tartott. Az időközben Rómából hazatért Bangha egy szép napon kifakadt, hogy nagyon unalmas és nem is odavaló cikkekkel van tele a Magyar Kultúra és megkérdezte, milyen kéziratokkal rendelkezünk jelenleg. Be kellett vallanom, hogy arról halvány sejtelmem sincs, mert Czapik minden postát magánál tart a lakásán s ő adja ki nekem a nyomtatásra szánt kéziratokat.
Az igazságnak megfelelően azt is hozzátettem, hogy vastag felbontatlan leveleket is látok az íróasztalán — nyilván kéziratokkal. Több se kellett Banghának! Úgy látszik, szabadulni akart tőle, mert egy nagy összecsapásban szemére hányta ezt is és minden más hibáját. Az eredmény az lett, hogy Czapik megvált a Magyar Kultúra szerkesztésétől, de azért a nevét még évekig nem vétette le a lapról, mely pedig teljesen az én kezembe került.
Bizony nehéz volt eleinte a Magyar Kultúra szerkesztésébe beletalálnom magamat. Nem mintha a szerkesztés okozott volna nekem nehézséget, hanem az örökség, amit egyelőre Czapiktól át kellett vennem. Ez az örökség Pezenhoffer Antal, Velősy Elek és Székely Nándor voltak, akik gyakori szereplésükkel szerintem igen megterhelték a lapot.
Pezenhoffert az olvasók közül sokan szerették és éles, darabos, amolyan magyarmiskás modorát igen nagyra értékelték. Bár kétségtelenül kitűnő logikája, nagy debatteri készsége és alapos statisztikai tudása volt, túllőtt a célon. Igaz, hogy a támadást mindig a hazai protestánsok (nem a Ravasz László képviselte lelkibb és finomabb szárny, hanem a legsötétebb gyűlölettől hajtott, durvaszájú Balthazár Dezső Debrecenből) kezdték el, de Pezenhoffer sem maradt semmiben adósuk. Ilyenfajta vallási vita nekem nem volt ínyemre s biztos voltam benne, hogy csak a kötekedő hajlamú olvasók lelik benne a kedvüket. Pezenhoffer azonban igen büszke és rátarti emberke volt, ezért ahhoz a lélektani cselhez folyamodtam, hogy nem kértem tőle cikket. Így aztán lassanként elmaradt tőlünk.
Az egyetlen, akitől sohasem tudtam végleg megszabadulni, legfeljebb ritkább vendéggé tenni, az Velősy Elek volt. Ez a minden tiszteletet megérdemlő úr a Sóhivatalnál volt magasrangú hivatalnok, s amellett olyan népes családja volt, hogy az ember sohasem tudta, vajon nyolcadik vagy tizedik gyermekéhez kell-e gratulálni. Velősynek határozottan volt újságírói vénája, könnyen és szabatosan írt, volt is szeme a problémák meglátására, de persze csak könnyű fajsúlyú dolgokat szállított. Inkább jó ötletei mint mélyebb gondolatai voltak s a nagyobb horizontokba már nem illett bele.
Könnyebb dió volt a zsidóságból megtért Székely Nándor kiküszöbölése, miután egyebet sem tett, mint a zsidó rabbik böffentéseit nyilazta vagy a nyilvánosság kizárásával szerkesztett kóser lapocskák felett akart törvényt ülni. Hát ez már sok volt nekem! Egyik oldalon a reformációs idők késői lovagja, másik oldalon messziről gyütt rabbénusok talmudi okvetetlenkedései! Szerencsére Banghának sem volt szívügye Székely Nándor s így hamarosan a süllyesztőbe került.
Az így kiküszöböltek helyett mindenesetre más, újabb munkatársak után kellett néznem. Kiderült, hogy nagyon is kéznél vannak, csak utánuk kell nyúlni. A katolikus reneszánsz nemcsak a közélet, hanem a tudomány és irodalom mezején is meghozta gyümölcsét. Egész sereg rendkívül tehetséges teológus, filozófus, szociológus, esszéista, költő és prózaíró szegődött mellém s adtak új fordulatot a már-már begyepesedettnek hitt Magyar Kultúrának. Szinte képtelen vagyok emlékezetből elsorolni az összes neveket s csak azokat említem meg, akik állandó munkatársaim lettek: a jezsuita Csávossy Elemér, Borbély István, Varga László, Jánosi József, a bencés Blazovich Jákó, Szalay Jeromos, Radó Polikárp, a

piarista Török Jenő, Kozáry István, Megyer József, a világi papok közül Mihalovics Zsigmond, Nagy Miklós, Kiss István, Bíró Bertalan, Gálos László, Városi István, Meszlényi Antal, Perr Viktor, Félegyházi József, a világiak közül Noszlopi László, Mikos Ferenc, Fábián László, Jajczay János, Semjén Gyula, Lázár László, Dénes Tibor, Kiss István, Bikkal Dénes, Országh László, Stauder Géza.
Bangha Béla eredeti elgondolása a Magyar Kultúra megalapításával az volt, hogy a folyóirat ne szaktudományi közlöny legyen, hanem a világi értelmiség számára eligazító lap az aktuális világnézeti kérdésekről. Én erre az alapra tértem vissza a Czapik-féle botorkáló interregnum után. Hogy minél nagyobb olvasó tábort biztosítsak folyóiratunknak, hamarosan rábeszéltem Banghát, aki már nagyon bízott korszerű intuíciómban és gyakorlati érzékemben, hogy adjuk fel a tudományos folyóiratok megszokott köntösét, ami már különben is lehetetlenné tette a nyomdatechnika modern fogásainak az alkalmazását és térjünk át egy nagyobb, az újságokat megközelítő formára. Persze nem volt gyerekjáték egy ilyen nagy lapnak 32 oldalát kéthetenként megtölteni, a szedést korrigálni, a tördelést a lehető legmodernebb módon véghezvinni. Aztán új rovatokat kellett kitalálnom, amik a lapot kelletik, érdekessé, néha egyenesen szenzációssá, az olvasók számára örömmel és kíváncsisággal várttá tegyék. Ezért a tanulmányok elé egy vezércikket adtam, ami világnézetileg mindig fontos és aktuális téma volt, a tanulmányok után egy hosszabb krónikát fűztem a világegyház eseményeiről, bevezettem a képzőművészet, színház, film rovatát (amit a nyugati nagy katolikus folyóiratok utánunk 20-30 évvel később tettek meg) s a végén feltűnő vastag szedéssel a Tollheggyel című rovatomat, melyben mindazt, ami tudományos, közéleti, világnézeti vagy társadalmi téren nem érdemelt meg külön tanulmányt, de elsikkadni sem hagyhattuk — mindazt tollhegyre tűztem, beleszúrtam, darabokra szedtem, nevetségessé tettem.

Én csak intuitíve éreztem, hogy kell egy ilyen rövid, szellemes rovat s hogy nagy vonzóereje lehet a lapnak, de hogy valóban oly hatalmas átütő ereje lehessen, hogy közfogalommá váljon s hogy olyan félelmetes hatása legyen — azt a meginduláskor magam se gondoltam. Annyi bizonyos, hogy ami az újságírásban ritkán jut ki egy szerkesztőnek, én ezzel a rovattal megörökítettem nevemet az egyetemes magyar újságírásban. Valami a Tollhegyhez hasonló volt Az Újságban, amit a szellemes Ágai írt Rovás címmel. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a zsidótörvény újabb és újabb szigorításával Ágai felajánlotta nekem a lapot átvételre. Később az emigrációban nem kis megelégedéssel vettem észre, hogy a francia Figaro, Le Monde, az olasz Tempó, a délamerikai El Tiempo hasonló rovatot tartanak, s azt mindig a legnevesebb újságírókra bízzák.
Kornis Gyula egyetemi tanár, később kultusz-államtitkár mondotta nekem egyszer az autóbuszon: «Tudod-e, hogy akármennyi dolgom van, a Magyar Kultúrát mindig azonnal felbontom s a Tollhegyet elolvasom. Mindig újra megcsodálom szellemi frissességedet és harcos készenlétedet*. Azt hiszem, a legtöbb olvasó a Magyar Kultúrát hátulról a Tollhegynél kezdte el olvasni!
A Magyar Kultúra új köntösének és új rovatainak a prezentálása páratlan sikert ért el. Az előfizetők száma felszökött és azelőtt soha nem álmodott példányszámot ért el.
Ettől kezdve egy megerőltetett munkatempót kellett tartanom. Mivel a több oldalt kitevő krónikát a katolikus világ, eseményekről én magam írtam, ugyancsak a Tollhegyet, sokat kellett olvasnom a külföldi folyóiratokat s mind többet kellett írnom más lapok számára is (Egyházi Lapok, Magyar Szemle, Kelet Népe, Élet), amit többet tollal a kezemben vagy írógéppel nem bírhattam. Ekkor fordultam gyorsíróhoz, amit aztán úgy megszoktam, hogy még a később megjelenő könyveimet is diktálni tudtam.
A Kongregációs Otthon Horánszky-utcai palotájában volt a Magyar Kultúra szerkesztősége és kiadóhivatala a Bangha páter dolgozó szobája mellett. A kiadóhivatalt két leány látta el s azonkívül Banghának volt egy gyorsírója meg nekem.

Nagy élet volt akkor a Magyar Kultúra szerkesztőségében, a katolicizmus új erői ott adtak egymásnak találkozót. Balla Borisz, akinek akkor jelent meg feltűnően sokat ígérő első regénye, szinte mindennapos vendég volt két bolygójával: Aradi Zsolttal és Possonyi Lászlóval. Ugyancsak ők hozták körünkbe Kühnelt-Leddin osztrák fiatal írót, aki pár évig Magyarországon tartózkodott s már a nyelvünket is jól beszélte. De ugyancsak gyakori vendégeim voltak a szerkesztőségben a

költő Horváth Béla, a nagy dramaturg és rendező Németh Antal, Rónay György és Thurzó Gábor regényírók, aztán a mindenre használható Ijjas Antal és Kézai Béla, a nagy irodalmi kritikával megáldott Semjén Gyula, a modern művészetet képviselő Jajczay János s végül néhány facér ős-diák, mint Katona Jenő és Barankovics István, akik ugyan magukon kívül semmit sem képviseltek, de azt aztán erőteljesen. Dénes Gizella, Harsányi Gréte, Mezőssy Mária, Somfai Margit képviselték a női nemet.
A legvonzóbb és legkatolikusabb egyéniség ezek között Balla Borisz volt s egyúttal a legmélyebb és legtöbbet ígérő regényíró. Első regénye, a Nitzky-növendék, merész témájával s a legmodernebb franciákra emlékeztető stílusával sok tekintetben fordulót jelentett az álló vizeken stagnáló katolikus regényírásban. Gazdag fiú volt s ezért kételkedett egy öreg magyar író első regénye megjelenésekor, hogy folytatni fogja-e? "Csak a szegényeknek van sok gyermekük — mondotta —— a gazdagoknak nincs." S a jóslása be is vált, mert Balla Borisz nem lett termékeny író és sok tekintetben ígéret maradt.

Rendkívül érdekes alak volt közöttünk az idegen Kühnelt Leddin, aki komikus szájcsucsorítással és frappáns megfigyeléseivel a magyar életről sok vidám órát szerzett mindnyájunknak. Intellektuális típus volt, akit a legmélyebb világproblémák érdekeltek s amit fantasztikus színekben tudott megrajzolni. Írásaiban nem a regényíró kvalitásai, hanem a fantázia bámulatos csapongása s egy szuperintellektualizmus könyörtelen logikája jelentkezett. Nem kis érdememnek tartom, hogy első regényét én adtam ki magyarul az akkor megindított Magyar Kultúra könyvei között.
Az akkor még «angyali költőnek» nevezett Horváth Bélával egy műfordítás kérdése hozott össze. Ki akartam adni Paul Claudel hatalmas művét, a Sátán cipellőjét s a fordításra Horváth Bélát kértem fel. Ő akkortájt — az ifjúsági nyomor égbekiáltó és megbocsáthatatlan évei voltak azok! — az egyik óbudai téglagyárban lakott, ahol legalább nem fázott, de az irodalmi vitákon kívül tán maga sem tudta, hol és mikor evett utoljára. A megbízatásnak nagyon megörült, pláne mert azonnal előleget is kapott. Azonban hetek s tán hónapok múltak el, de Horváth Béla nem jelentkezett a fordítással, holott a kiadás sürgős volt. Mikor végre hosszas keresés után előkerült, azzal védekezett, hogy a műfordítás nem nadrágszabás vagy csizmavarrás, hanem egy költői mű, amihez hangulat, ihlet és átérzés kell. Aztán előkotort valami 12 lapot, annyi volt az egész, amit eddig elkészített. Valóban mesés költői fordítás volt, de ilyen iramban tíz év alatt sem készült volna el. Fájt, hogy el kellett vennem tőle a fordítást, de ő nem haragudott meg. A háború után Rómában találkoztam vele. Nagy tervei voltak, kiáltványokat szerkesztett a nagyvilághoz s közben megszagolt minden cigarettát s csalhatatlanul megállapította, hogy tiszta dohányból vagy cigarettavégekből van-e összevágva. Sohse hittem volna, hogy valamikor visszatér a kommün igája alá s hogy múltját megtagadva az angyali költőből a Sátán acsarkodó szelleme fog feltörni.

Ha talán Balla Borisznak a jólét, Ijjas Antalnak a szegénység ártott meg. Ez a kis ember, aki amellett süket és vak is volt, ritka nagy írói kvalitásokkal jelentkezett és első regénye, egy Dante-regény nagyon is felhívta rá a közfigyelmet. Banghával együtt különösen pártfogásunkba vettük ezt a szegénysorsú pécsi diákot és állandó munkával (Mária Kongregáció szerkesztése, tanulmányok, fordítások, egyháztörténelmi kötetek) láttuk el. Meglepő fantáziája volt soha nem látott helyek, dolgok, személyek elképzelésére és leírására, de mihelyst meglátta, már kiesett a kezéből. Első regénye után megrekedt és tipikus mesterember lett belőle, aki honoráriumért akármit szállított. Hálából, hogy magam mellé vettem, dédelgettem, utat nyitottam neki a katolikus sajtóban, az emigrációban már nem méltatott látogatásra, mikor Rómában járt. Úgy látszik, tipikus pretoriánus volt s új urait az én negligálásommal is akarta szolgálni!
Még sötétebb alak volt Katona Jenő, aki mint pár évig római kispap jártasnak bizonyult a német katolicizmus fénykorában s azért a Magyar Kultúra könyvsorozatában rábíztam egy Sonnenschein-kötet megírását. Ezt meg is tette — erősen fellengzős stílusban, de utána már semmi másra nem lehetett használni, befonnyadt, kiürült s már csak azzal tette magát nevetségessé barátai előtt, hogy önmagát idézte. A háború utolsó éveiben Kornfeld Móric bőkezűségéből a markába került az Új Kor című lapocska, de a pusztulás hulláma már elnyelt mindnyájunkat. Az orosz megszállás után mint «baloldali progresszív katolikus»,

ami akkor nagy «cikk» volt, kezdett handabandázni, valami kérészéletű lapot is alapított, Szekfű Gyula kolompja alatt vezette a Mindszenty prímás elleni hadjáratot, engem is mint a katolicizmus megrontóját támadott s aztán kiköpve minden epéjét, halálra idézve önmagát — beevezett valami bankigazgatóságba.
Egy különben rokonszenves és irodalmi ambícióktól fűtött ifjú ember, Just Béla tűnt fel Mécs László famulusaként. Nem tudtuk, honnan jött, de a Mécs neve annyira garancia volt, hogy szívesen fogadtuk és helyt adtunk neki köreinkben. A Magyar Kultúra könyvei között kiadtam A francia katolikus, irodalom története című könyvét. Majd egy regénye is megjelent mely erősen katolikus színezetű, de csak amolyan mesteremberi munka volt. Nem is gyanítottuk, hogy zsidó származású volna, míg az orosz megszállás után őrjöngve meg nem jelent azzal hogy «igenis zsidó vagyok és most bosszút állok!» Hamar lehiggadhatott, mert 1947-ben Rómában már mint grenoblei magyar lektor keresett fel, de hamar disszidált és Párizsba telepedett át. Onnan küldte meg nekem egy franciául megjelent regényét, melynek főhőse egy volt magyar jezsuita lett, akit egyenesen valódi nevével (Izay) szerepeltetett. Fércmunka volt, de ordított belőle a hangoskodó katolicizmus.
Ezekben a nagy katolikus erjedésekben a legnagyobb számmal a költők szerepeltek. A magyar papok ugyan régi tradíciók alapján mindig szerették a lantot pengetni, de soha annyi nem nyüzsgött a fórumon, mint a két háború között. A nagy költő-triász: Harsányi Lajos, Mécs László, Sík Sándor mellett komoly kvalitást képviseltek: Kocsis László, Nagy Miklós, Városi István, Puszta Sándor, Székely László, Pakocs Károly.
Megható ma is rágondolnom, mennyi feszültség, erjedés és hódítási vágy uralkodott bennünk! Hogyan fogtuk egymás kezét, hogy a lépést el ne hibázzuk és hogy sodródtak hozzánk még a kívülállók is! Hogy nyíltak meg a lapok, folyóiratok és könyvkiadók előttünk! Micsoda csodálatos nagy tavaszi ígéret és igézet volt akkor a magyar glóbus felett!

A fővárosi hitéletben

Soha életemben sem plébános, sem káplán nem voltam s így érthetően valami kielégületlenség mindig lappangott bennem. Már Szatmáron, de főként Pesten önkéntelenül, ösztönszerűleg kerestem a bekapcsolódást a hitéletbe, az aktív lelkipásztorkodásba.
Az első ilyen irányú kísérleteim meglehetősen sikertelenek voltak. Volt olyan, ami egyenesen a nevetségesbe fulladt, de volt olyan is, amiért feddést kaptam. Az történt ugyanis, hogy az első pesti esztendő sötét nyomorgása után, amikor egy szabóműhelynek szánt félemeleti szobát kellett megosztanom takarékosságból egy fiatal ügyvédbojtár barátommal, végre a szomszédos belvárosi plébánián lakást kaptam, ami azzal járt, hogy néha a káplánokat kellett helyettesítenem. Egyik vasárnap délután a soros káplán megkért, hogy végezzem el helyette a kitűzött esketést s az esetleg adódó kereszteléseket. — Tudod az esketés szertartását? — kérdezte futólag és én szégyellve bevallani, hogy még soha nem eskettem, rávágtam, hogy igen. Mire a templomba lehívtak, a násznép már az oltár előtt állott, nem volt időm a szertartáskönyvet átnézni s bízva abban, hogy úgyis minden benne van, sietve magamra kaptam az egyházi ruhákat és elkezdtem a szertartást. Valóban jól ment minden a kezek átkötéséig. Ahogy azonban tovább mentem, az utasítás a könyvben újra azt diktálta: kösd össze a jobbkezüket a stólával. Kételyem támadt ugyan, hogy miért kelljen kétszer is átkötni a kezüket, de hát nem volt idő a gondolkodásra. — Adják ide a jobbkezüket! — szóltam rá a most már vonakodó párra. Zavartan, de megtették. Rájuk adtam a második áldást s megkönnyebbülve tovább akartam menni, de ... a szemem káprázni kezdett. Az utasítás megint csak az volt: Kösd össze a kezüket! ... Egy pillanatra meghökkentem, de mit csináljak, ha a könyvben az áll s megnyugodtam a gondolatra, hogy három a magyar igazság. Adják ide a kezüket! — förmedtem rá az ifjú párra, mely már maga is megszeppent s csak vonakodva nyújtották a kezüket... Mikor a sekrestyébe visszatértem, az egyházfi kaján arccal fogadott: Na, maga rájuk adta ezekre a két özvegyi formulát is! Belepirultam, de lenyeltem a megjegyzést. Az ifjú pár meg bizonyára az unokáinak is elmeséli az esküvői hármas megkötést!
A másik eset már egyházhatósági konfliktussal járt, s ma sem tudnám eldönteni, kit marasztaljak el benne: magamat vagy az érseki helynököt? Abban az időben

kezdte el a gyerekcipőben járó magyar rádió a vasárnapi szentbeszédek közvetítését, s ennek kapcsán egyszer énrám is sor került. A karácsonyi időszak ama vasárnapja volt, amikor az evangélium az agg Simeon megható alakját örökíti meg. Beszédemben élénk színekkel festettem meg a szent öregség vonásait majd egy időszerű alkalmazással beszélni kezdtem azokról a mai öregurakról, akik a mulatókat megtöltik s a Gellérthegyi magányos sétányokon a serdületlen leánykákat üldözőbe veszik. «Ezek a vén kujonok!» — fakadtam ki szent felháborodással.. Lett aztán hadd el hadd! ebből a kujon kifejezésből. Egy óra sem telt el a prédikáció után, máris telefonhoz hívtak s az érseki helynök alaposan lehordott, s miután ő volt a legrosszabb szónok Pesten, kioktatott a szónoklat kellékeiről.

Ezek a hol humoros, hol komoly epizódok azonban nem vették el a kedvemet a lelkipásztori vendégszerepléstől s hamarosan minden pesti plébánossal összeköttetésbe, egyesekkel egyenesen mély és elszakíthatatlan barátságba kerültem.

Az első világháború utáni évek voltak a pesti pasztoráció nagy reneszánsza. A plébániák rohamosan megszaporodtak s élükre kitűnő új emberek kerültek, akik gyökeresen átalakították a fővárosi hitéletet. Nem tudok mindegyik működésére kitérni s ezért először is azok bemutatására szorítkozom, akik hozzám a legközelebb álltak.

Badalik Bertalan domonkos atya volt a Thököli-úti plébánia megteremtője. Jó teológus, kitűnő szónok, páratlan szervező volt, aki nemcsak az egyházközségi életet teremtette meg, hanem a templom mellé kultúrházat és egyházi vegyeskart is szervezett. Virágzó élet volt a plébániáján: a templomban mély hitélet, nagy látogatottság, a kultúrházban minden előadáson népes, lelkes publikum.

Sokat voltunk együtt, hol a rendházukban, hol a környék lelkes plébánosainál s nagyon egymáshoz nőttünk. Összejöveteleink felértek egy-egy lelkipásztori konferenciával és közös állásfoglalásra s közös iniciatívákra adtak alkalmat. Nekem külön vigasztalásom volt, hogy a két nagy szerzetesrendet, a domonkosokat és jezsuitákat, melyek a szívemhez akkor még a legközelebb álltak, annyira összehoztam, hogy kölcsönösen meghívták egymást még az asztalukhoz is.

Mindszenty prímási kinevezése után pesti akcióinál és Máriaremetei nagy zarándoklatainál mindig maga mellett akarta tudni Badalik pátert, úgy hogy a közvélemény természetesnek vette, hogy Bánáss László korai halála után ő lett a veszprémi püspök. Sajnos, kormányzása mindössze pár évig tartott, mert meg nem alkuvó elvhűsége miatt a kommunista kormány eltávolította és Pétery József váci püspökkel együtt Hejcére internálta. Élete utolsó pár hónapját már szabadon Pesten töltötte, de a halál váratlanul érte jött és véget vetett példásan szép életének.

Engem a legmélyebb barátságon kívül örök hála is fűzött hozzá, ő volt ugyanis az, aki több hónapig bújtatott s a kalandos és kockázatos menekülést is az ő személyazonossági igazolványával felszerelve hajtottam végre. Még ma is bánt, hogy a szökés sikere után köszönetet sem mondhattam neki, nehogy bajba hozzam.

Ugyancsak őszinte és termékeny barátság fűzött Mihalovics Zsigmondhoz, az első fiatal pesti új típusú plébánoshoz, akinek híre úgy megnőtt pár év alatt, hogy a 30-as évek nyomorában a Katolikus Karitász, később a Katolikus Akció megszervezését és vezetését bízták rá. Ugyancsak ő lett a budapesti nemzetközi eucharisztikus világkongresszus előkészítő bizottságának a feje. Mihalovics rendkívül kisnövésű, törpe emberke volt, de olyan arányosan és szépen fejlett, hogy az ember szinte elfelejtette törpeségét. Ő azonban sohasem felejtette el és ösztönösen félreállt a magas emberek mellől.

Mihalovics nyílt, közlékeny, de nem könnyen barátkozó ember volt. Jó viszonyban volt mindenkivel, de szívbeli barátja alig volt. Talán velem és Banghával volt még a legbizalmasabb. Legalábbis az otthon töltött utolsó tíz évben velem beszélte meg minden tervét, énrám hallgatott a legtöbbször, én álltam a szívéhez legközelebb és kölcsönösen sokat köszönhettünk egymásnak. A menekülésben aztán elvesztettük egymást. Én már Délamerikában voltam, amikor ő Rómába ért s onnan tovább hányódott az Egyesült Államok felé. Sűrűn leveleztünk, míg az agyszélhűdés bénultan ágyhoz nem szögezte. Egy ír apáca, aki betegségében gyakran meglátogatta, írta nekem, hogy minden levelem rendkívüli örömöt szerez neki s hogy sír, boldogan sír olyankor. Halálakor úgy éreztem, hogy az utolsó barátomat vesztettem el s hogy most már egyedül maradtam ...

Barkóczi Sándor, a zuglói pap nem volt szellemi kiválóság, de igen buzgó, tevékeny plébános, akinek egyik legszebb kultúrháza volt, aminek dobogóján igen

sokszor szerepeltem. Mint bácskai származású ember rendkívül vendéglátó volt s mert atyafisága bőven ellátta füstölt áruval, mindig volt mivel megkínálja vendégeit, ha még oly váratlanok voltak is. Így alakult ki az ő házában egy népes asztaltársaság, mely a legjobb elemekből állott s bizonyos állásfoglalásokra döntő hatással volt. Elég volt egy telefonhívás s már egyre-másra toppantak be hozzá Badalik, Böle, Vid, Raile, Vedres, Mihalovics, Nagy Miklós és mások.
Persze az igazán lelkes, úttörő pesti plébánosok száma nemcsak erre a kis körre szorítkozott. A pesti hitélet reneszánszának márványtáblájára még sok más nevet kellene bevésni örök emlékezetül, mint a korán elköltözött Zofál Aurélt, az arsi plébánosra emlékeztető Kriegs-Au Emilt, Halász Pált, Szabó Imrét, Sármány Ferencet, Hévey Gyulát, Mátrai Gyulát.
A régi nagy plébániák élén akkor még mind a régi zsánerű papok ültek, akik érthetően nem tudtak máról-holnapra az új idők ütemébe beilleszkedni s ezek az intenzívebb hitélet helyett inkább a fővárosi politikában élték ki magukat (Bednártz Róbert, Krizs Árpád), ami különben rendkívül fontos volt, mert a főváros volt az összes pesti plébániák kegyura, s a törvényhatósági bizottsági tagok választották a prímás hármas jelölése alapján az új plébánosokat.
Én sohasem tudtam magamnak eldönteni, bár sokszor és sokat rágódtam rajta, vajon a kimagaslóbb emberek adják-e meg egy kor jellegét, avagy inkább a kor nyomja rá bélyegét a kortársakra. Mindenesetre le kell szegeznem a tényt, hogy a 20-30-as években feltűnően sok volt a fővárosban a jó átlagon felülemelkedő pap.
Egy ilyen nagy egyéniség volt Marczell Mihály, aki már egész fiatalon tűnt fel és haláláig iránytű maradt. Kissé nehézkes kifejezésű, de eredeti és mélyen gondolkodó fő volt, aki több kötetben (A bontakozó élet) a serdülő ifjúság problémáival foglalkozott. Fiatalon a Szent Imre kollégium rektora lett s mindenki mindig püspökségre predestinálta. Sajnos épp abban az időben a püspökválasztás kritériumai teljesen megváltoztak s a magyar katolicizmus nagy kárára Marczell sohasem lett püspök, egy egyetemi tanszékkel kellett beérnie. Tudományos és nevelői munkája mellett a legjobb szónokok és előadók egyike volt s Kánter Károly után hosszú megszakítással ő lett a legjobb és legkeresettebb lelki vezető a világi papságból. Ezrekre tehető azok száma, akiknek állandóan vagy csak életbevágó alkalmakkor lelki eligazítást adott. Ezért is lett a temetése szinte diadalmenet s éveken át nem hiányzott sírján a friss virág.
Az első két pesti pap, akikkel legelőször kerültem barátságba, Rajkai Sándor és egy osztálytársa voltak. Mindketten Bécsben végeztek s velem egykorúak. Nem vágytak az esztergomi teológia tanszékeire, sem pedig a könnyen megszerezhető hittanári állásokra, hanem a nagyon igénybe vevő és bizonytalan kilátású fővárosi pasztorációban akartak megmaradni. Nem tudom, mi lehetett az oka, de később is látnom kellett, hogy más egyházmegyékkel ellentétben Esztergomba szinte kötéllel kellett fogni a teológiai tanárokat! Ignác szemfülesebb volt mint Rajkai s odaszegődött Bednártz belvárosi plébános mellé, aki szinte döntő tényezője volt a kegyúri választásoknak. Hamarosan el is nyerte az erzsébetvárosi plébániát. Rajkai ugyan mélyebb és lelkibb volt barátjánál, de a hízelgéshez s a magakelletéshez nem értett, azért sokkal későbben jutott plébániához. Aránylag korai halálával neve és emléke nem tűnt el nyomtalanul a kőbányai életből.
Egy másik jó barátomnak még keményebb akadályversenyt kellett befutnia, hogy plébániát kapjon. Bár a törökőri új plébánia megszervezése s a templom felépítése az ő nevéhez fűződik, mikor az első választásra került sor, egy őt meg sem közelítő másik jelölttel szemben érthetetlenül kibukott. Később kárpótolta az angyalföldi plébánia, ahol virágzó hites egyesületi életet teremtett. Ugyancsak ő nyitotta meg templomát a modern festészetnek Molnár C. Pál szárnyasoltárával. Hogy ez a lelki ember miféle megtévesztés vagy beteg ambíció folytán került bele az első békepapi megmozdulás elnökségébe — számomra örök titok marad. Úgy látszik, hamar kiábrándulhatott, mert azóta nem szerepel a főkolomposok között.
Legalább egy évtizedig sokat hallatott magáról Koudela Géza, aki Kalocsáról indult ki s az egyetemi templom karnagya lett. Mint karmesternek és szónoknak egyformán nagy megbecsülésben volt része. Hogy melyik volt igazán vagy hogy mi volt benne a nagyobb, az én kezdetleges egyházzenei ismeretem alapján nem tudtam eldönteni. Egy alkalommal megkérdeztem Harmath Artúrt, a legnagyobbnak kikiáltott karnagyot, mit tart Koudela felől, mire ő ravasz mosollyal azt felelte, hogy Koudela kétségtelenül nagy szónok. A szónokokat már meg sem

kérdeztem, gondoltam előre, hogy azok a muzsikus Koudelát fogják dicsérni. Bizonyára túlzott volt a híre, de a leértékelése is! Koudela valóban kiváló és rajongással körülvett szónok volt. Hogy mást ne mondjak, két májust is átprédikált mindennap zsúfolt templom mellett az Angolkisasszonyoknál s ami tudtommal soha senkivel nem történt meg, a hallgatói spontán gyűjtéssel egy aranyórával ajándékozták meg. Ezért kapta fel a rádió is, s a helyszíni közvetítéseknek utolérhetetlen mestere lett.
Úttörő és most visszanézve heroikus munkát végzett a bencés Szunyogh Xavér. A liturgikus mozgalom még külföldön is gyermekcipőben járt, amikor Szunyogh kiadta első magyarnyelvű misekönyvét, majd a szentségek kiszolgáltatásának szintén kitűnően megfogalmazott magyar szövegét közbeszúrt mély és hangulatos utalásaival. De azonkívül az előadások özönével keltegette a liturgikus érzést és első apostola lett a ma már kötelezővé vált liturgikus mozgalomnak.

Zaymus Gyula pesti káplán, majd lőportárdülői plébános volt az egyetlen a fővárosi papok közül, aki beleharapott az irodalomba is s egyre-másra írta és adta ki regénykéit, amik állítólag masamód-leányok között nagy népszerűségnek örvendtek. Az irodalomkritika nem vett tudomást róla, de bő vacsorák fejében a Nemzeti Újság néha lehozta egy-egy novelláját. Velem azonban nem boldogult, a vacsoráját megettem, de a Magyar Kultúrára mégsem szabadítottam rá.
Egyik regénycíme: Camillo, lesz-e még tavasz? — sok humorizálásra adott alkalmat.
A fővárosi politikában szerepet játszó papok közül Bednártz Róbert belvárosi plébános vitte el a pálmát. A régi tipikusan liberális papság utószülöttje volt, akit elsősorban az iroda és a politika érdekelt. A pasztorációt felkérés nélkül is átengedte a közeli ferences és szervita atyáknak, őszintén szólva, soha nem láttam még világi emberekben sem annyi rajongást a politika s a politikai vezér iránt mint őbenne. Tisztelte, bálványozta Wolff Károlyt és élete legboldogabb percei voltak, amikor paksi szőlőjében és villájában vendégül láthatta. Egy ilyen alkalommal Wolff Károly régi magyar virtuskodás emlékeként a pezsgős poharat a mennyezethez vágta, ami természetesen nyomot hagyott maga után. Ezt a kis karcolást a mennyezeten büszkén mutogatta Bednártz, míg csak én rosszmájúan meg nem jegyeztem, hogy «kellő szöveggel be kellene rámázni». Bár politikai expektorációinak gyakran ellentmondtam, jó hangulatában mindig beígérte nekem a fővárosi bizottsági tagságot. Az ostrom alatt a mi óvóhelyünkre telepedett át, magával hozva mint megmentendő értéket egy kis hordó paksi óbort, amit mi fiatalok az ostrom állandó szomjúságában nélküle megittunk. Ezt aztán soha nem tudta nekem megbocsátani!
A pesti papok között volt néhány zsidó származású is, akik közül messze kimagaslott Huszár Elemér, aki kitűnő egyházjogász, jó szónok, író és szellemes társalgó volt. Ha a liberális politika maradt volna a főváros élén, bizonyára a legnagyobb karriert futotta volna be, a keresztény politika érájában azonban a szerény zuglói lelkészséggel kellett megelégednie. A zsidótörvény nagyon elkeserítette, bár a papokra nem alkalmazták, s abban az időben írt egy Áttérők Katekizmusát, melyben az ismert evangéliumi példabeszédet így korszerűsítette: «Egy szegény zsidó ment Jeruzsálemből Jerikóba, de útközben nyilasok kezébe került...» Szerencsére a nyomás előtt az utolsó percben egy korrektor észrevette és visszaállította az eredeti evangéliumi szöveget.
Hiányos volna korrajzom arról a két évtizedről, amit Pesten töltöttem, ha meg nem rajzolnám a békepapi mozgalom két legfőbb korifeusának, Horváth Richárdnak és Beresztóczy Miklósnak az alakját. A későbbi darabontok, Vitányi György, Várkonyi Imre, Mag és a többi jómag még az ismeretlenség homályában ődöngtek, rájuk jóval később sütött ki a Nap.
A cisztercita Horváth Richárd azzal hívta fel magára először a figyelmet, hogy a harmincas évek elején elkezdte az összes szerkesztőségeket kéziratokkal bombázni. Eredetieskedő, de unalmas elmefuttatások voltak, mindig ugyanazon a húron kipengetve, amiket én sohasem találtam alkalmasnak a közlésre. Pedig kielégíthetetlen becsvágy háborgott benne s valami fórumot mindenáron meg akart nyergelni, hogy belekiálthasson a katolikus életbe. Mikor az Élet a Szent István Társulat kezére került, s az azt sem tudta, mit kezdjen vele, Horváth befutott s zavaros ömlengéseinek végre teret kapott. A háborús összeomlásnak, minden nevesebb pap bebörtönöztetésének vagy erőszakos elhallgattatásának kellett jönnie, hogy a félnadrágok órája elérkezzék. Jól érezte ezt Horváth s ezért a síppal-dobbal kiugrott papi békemozgalmat megnyergelte. Most már minden célját

elérte: lapot kapott az ő képére és hasonlatosságára, fércírásait kiadják könyvalakban, megtették elnöki tanácsosnak, templomigazgatónak s bokáig jár a pénzben. Neki a kommunizmus beütött!
Az egyetlen komoly és nagy tehetség ebben a békepapi tülekedésben Beresztóczy Miklós, aki már mint érseki titkár, majd mint kultuszminiszteri osztályfőnök sokat ígérő tehetség volt s a szót és tollat egyaránt jól kezelte. Ha békepapi beszédeinek és cikkeinek Róma-ellenes hangja s egyéb, ma progresszívnek nevezett kritikái és kitörései a hagyományos egyház ellen annak idején kínos megdöbbenést keltettek, a Zsinat alatt elhangzott jónéhány felszólalástól semmit sem különböztek, s még talán annyira sem mentek, mint a komoly teológusnak tartott Rahner, Congar, Küng vagy a belga bíboros, Suenens. Dogmatikai szempontból tehát vagy egyáltalán hithűség szempontjából nincs mit szemére vetni Beresztóczynak. Más kérdés azonban az ő békepapi mozgalma, abban vezérszerepe, még inkább hogy ez a mozgalom állami támogatással erőszakkal hengerelte le az egész papságot s alátámasztója, faltörő kosa lett a kommunizmusnak. Ugyancsak más kérdés Beresztóczy Miklós politikai szerepvállalása a parlamentben az egyházi kiközösítés ellenére makacs kitartása a politikai szerep mellett — de ennek históriai és lélektani boncolása, a háttér felfedése még korai s e munka keretein kívül áll. Annyi azonban kétségtelen, hogy ha Beresztóczy csak valami kényszer áldozata volna, már rég alkalma lett volna kiröppenni az aranykalitkából, — de nem tette meg!

Bár én nem tartozom az esztergomi egyházmegyéhez s abban az időben a vendégszereplésekért semmi honorárium nem járt, erősen kivettem részemet a főváros egyházközségi életéből és se szeri, se száma nincs a sok szentbeszédnek, kultúrelőadásnak, lelkigyakorlatnak, amiket a fővárosban tartottam. Aligha volt templom és kultúrház, ahol én meg nem fordultam volna.
Budapest nem volt szegény templomokban a liberális érában sem, csupán a számuk és fekvésük nem állt arányban a főváros fejlődésével és terjeszkedésével. Hogy mást ne említsek, a tenyérnyi Várra három, a szintén nem nagy kiterjedésű Belvárosra négy templom esett, a legnépesebb és folyton terjeszkedő kerületek viszont csak 1-1 templommal rendelkeztek, az új városrészek, kültelkek és települések semmivel.
Tagadhatatlan, hogy a nagy templomépítés a fővárosban az 1920-as évektől datálódik s egyrészt az ellenforradalommal lendületbe jött katolikus reneszánsznak, másrészt a keresztény politika kezébe került fővárosi kegyuraságnak a nevéhez fűződik. Kezdődött a Kisegítő Kápolna-egyesület megalakulásával, mely különben a Magyar Kultúra egy tanulmányával indult meg, mely megrendítő színekkel festette le Budapest lelkipásztori ellátásának elégtelenségét. A tanulmány, melyet hozzászólások és viták követtek, nem maradt pusztában kiáltó szó, hanem egy nagyarányú akció elindítója lett, mely szükségkápolnákat nyitott a lelkipásztorilag legelhanyagoltabb területeken. Jellemző, hogy az első kisegítő kápolnát egy volt bolthelyiségben Budán a Verpeléti-úton nyitották meg, s még jellemzőbb, hogy az egyesület mindössze 14 évi fennállása alatt 25 kisegítő kápolna létesült.
A magyar főváros kegyura volt a katolikus plébániáknak s ha ezirányú kötelezettségeit a liberális világban csak ímmel-ámmal és mindig megkésve, a Keresztény Községi Párt uralma alatt példaadóan teljesítette. Míg ez a párt állt a főváros élén s ez tartott 1920-tól a háborús összeomlásig, ez alatt a 25 év alatt valami 15 új templom épült. Büszke is volt erre a párt és Wolff Károly egyik választási beszédében arra a kijelentésre ragadtatta magát, hogy "mi töltöttük meg a templomokat". Én akkor már a Magyar Kultúra szerkesztője voltam és nem hagyhattam szó nélkül a szerencsétlen szónoki túlzást, mely a templomépítő tevékenységet a lelkipásztori munka fölé helyezte. A válaszom temperamentumomnak megfelelően éles volt és nem azon a tiszteletteljes hangon tartva, amit különben Wolff Károly személye és működése megérdemelt volna. Mindenesetre jellemző volt arra, hogy a keresztény párt politikájáról is mertünk bírálatot mondani és a túlzásokat visszautasítani.
Wolff Károly, akit talán épp ez alkalommal először ért támadás a katolikus sajtó részéről, módfelett felindult s egy erélyes levélben követelte a kritika visszavonását. Én épp akkor útban voltam Bangha páterrel Délamerika felé s Lisszabonban ért utol bennünket a hír. Bangha nevetve nekem csak annyit mondott, hogy Wolff Károly a fejemet akarta venni, de Biró tartományi főnök egy újabb cikkel áthidalta, melyben a kecske is jóllakott s a káposzta is megmaradt. Ma is

elgondolkozom néha azon, ki lett volna szegényebb a fejem vételével: én vagy a katolikus sajtó?
Mindenesetre tény és való, hogy abban az időben a templomok valóban «meg voltak töltve». Hogy a keresztény politika, mely akkor úrrá lett a főváros felett, ehhez nagyban hozzájárult s egyik tényezője volt a katolikus megújhodásnak, azt nem akarom tagadni. De az alapokat ahhoz az intenzív lelkipásztori tevékenység vetette meg és sok más lélektani és tömeglélektani tényező, mint például a vesztett háború okozta lelki megrendülés, a munkásság aposztáziája, (=hitehagyás) a közerkölcs gyászos hanyatlása.
Miután a lelkek legmélyére senki sem láthat, s az emberek vallásosságát is kénytelenek vagyunk a külső megnyilatkozások után megítélni, a vasárnapi misehallgatást, a húsvéti gyónás-áldozást, az egyházi házasságkötést s a gyermekek megkeresztelését szoktuk a gyakorlati katolicizmus megítélésében irányadónak és mértéknek venni.
Túlzás nélkül állíthatom, hogy a vasárnapi misehallgatás példásan nagyszámú volt a magyar fővárosban és sokkal erősebben érzett kötelesség mint például a latin népeknél s köztudomás szerint az maradt ma is a második nemzeti szerencsétlenség, a kommunizmus tartós berendezkedése alatt. Felemelő látvány volt vasárnaponként a zsúfolt fővárosi templomokat látni, ami az idegen látogatóknak is azonnal feltűnt.
A húsvéti gyónás-áldozás gyakorlati megvalósítása már nem ment olyan könnyen, de a hamarosan általánossá vált lelkigyakorlatok bevezetése templomok, egyesületek, hivatásrendek szerint nagy eredményeket ért el. Kevés más népnél és csak jóval később lehetett megvalósítani azt, ami nálunk már akkor szokássá vált, hogy bírák, ügyvédek, képviselők, katonatisztek, egyes minisztériumok, gyári munkások számára magában a munkahelyen rendezték meg a lelkigyakorlatokat közös szentáldozással. A szónokok örök emléke marad egy-egy ilyen hivatásrendi lelkigyakorlat.
Nekem magamnak is egyik legszebb emlékem az első pesti lelkigyakorlat a rendőrlegénység részére, már csak azért is, mert aktív részvevője voltam. Már nem emlékszem, hogy személyes meghívásra vagy általános felszólításra vállaltam-e Csiszárik János c. püspök vezetésével és Brisits Frigyes cisztercitával együtt a rendőrök lelki gondozását, ami abból állott, hogy turnusonként kivezényelve a főkapitányság nagy előadó termében hetenként tartottunk "valláserkölcsi előadásokat". A kísérlet bevált, minden jel arra vallott, hogy a legénység szívesen vette s ezért pár év után megrendeztük az első rendőrségi lelkigyakorlatot a belvárosi templomban. Valóban szokatlan és megható látvány volt s óriási nézőközönsége támadt, amikor 800-1000 rendőr, amennyit a szolgálatból egyszerre kivonni lehetett, a templom előtti téren felvonult s majd amikor a mise és áldozás után a templomból kivonult.
A polgári házasságkötés kötelező volt Magyarországon, tehát aki úgy akarta megelégedhetett azzal. Mégis azt kell mondanom, hogy azok maradtak csak a polgári házasságkötés mellett, akik válás vagy egyéb egyházi akadály miatt templomi házasságot nem köthettek. Sőt sokan, különösen a katonatisztek, azzal adták tudtul a polgári kötés leértékelését, hogy minden ünnepélyességet mellőztek.
A gyermekek megkeresztelése olyan általános szokás volt Magyarországon, hogy gyakorlatilag alig akadhatott meg nem keresztelt egyén. Különben az ilyennek már az iskolában meggyűlt volna a baja, mert a hittantanítás kötelező lévén valahová tartozni kellett.
A templomlátogatás hétköznapokon és napközben nagyon különböző volt. Nem állottunk ugyan ott, ahol az északnémet templomok, hogy a misén kívül akár zárva lehetne tartani, annyira nincs látogatójuk, de a latin népek templomlátogatása mögött mi is messze elmaradtunk. Sok függött természetesen a templom fekvésétől. Azok a templomok, melyek utcakereszteződéseknél vagy forgalmas utcák mentén feküdtek, ritkán maradtak látogató és imádkozó ember nélkül napközben. Ilyen volt a Szent Rókus-kápolna, a pesti ferencesek, szerviták és angolkisasszonyok temploma. Érdekes, hogy a máshol annyira elterjedt szokás mécsesek, gyertyák gyújtására nálunk nem vert mélyebb gyökeret.
Egyáltalán a magyar népet bizonyos józanság, mértéktartás, talán tartózkodás és hűvösség is jellemezte vallásos megnyilatkozásaiban. A magyar nem szerette vásárra vinni belső érzelmeit, lelkivilágát. Inkább kevesebbet mutatott, mint amennyit érzett. Inkább elrejtette, semmint tüntetett volna vele. Nem szeretett például sokszor keresztet vetni, a szent szobrok közelébe férkőzni, még kevésbé

térdelni és hangosan imádkozni. Viszont azonban nem tűrte a legkisebb tiszteletlenséget sem a templomban s ide számította még a halk beszélgetést is. A templomot valóban Isten házának tekintette, ahol a világ minden szokását le kell vetnünk

Talán innen eredt az a sokáig tartott közhiedelem hogy a magyar lélek veleszületett adottságai folytán nem is alkalmas a mélyebb és intenzívebb lelki életre. S hivatkoztak arra, hogy az Árpádok kihalása óta egy magyar szent sem akadt, hogy a szigorú szerzetesrendek nem tudtak talajt fogni, hogy a pogány missziókért semmit sem tettünk, hogy a halottak kultusza a sírok kivilágításán kívül egy volt a semmivel, s hogy maga a misehallgatás is inkább csak jelenlét, kötelességteljesítés volt, mint ima, elmélyedés vagy pláne liturgikus megértés. A magyar történelem és valóság ismerője valóban zavarban van, ha ezekre a kérdésekre felelni akar. Annyi bizonyos, hogy a magyar középkorban a mi népünk sem maradt el más népek mögött a kereszténység intenzív átélésében és ápolásában. Tudjuk, hogy már a kezdetek kezdetén Szent István apostoli lelkülete előtt a clunyi reform szelleme lebegett és hogy az elmélyülő kereszténység minden megnyilatkozása magyar földön is talajra talált. «Virágos kert vala hajdan Pannónia!»

Az első megtorpanás a nagy lendületben a reformációval következett be, ami egyrészt a magyar népet két ellenséges táborra osztotta, másrészt a megmaradt katolikusokban is bizonyos elhidegülést váltott ki, mint különben mindenütt máshol, ahová a protestantizmus beleszántott. Nem szabad feledni, hogy a reformáció nagy lelki zavarokat okozott Magyarországon is s a cuius regio eius religio elve a hűbériség brutális rendszere mellett egyáltalán nem kedvezett a meggyőződéses és rendezett vallási életnek. Évtizedekig azt sem tudták az egyszerű népek, mi a Credójuk, hová tartoznak s a protestantizmusban való teljes elmerüléstől csak a Pázmány Péter nevéhez fűződött ellenreformáció mentette meg őket.

A másik, nem kisebb horderejű csapást II. József kalapos király mérte rá a magyar katolicizmusra, amikor a francia deisták tanainak hatása alatt egy tollvonással megszüntette az összes szerzetesrendeket és csak a piaristákat s irgalmasokat hagyta meg. De azonkívül belegázolt a szűkebb értelemben vett vallásszabadságba is és császári rendeletekkel szabályozta meg az istentiszteletet is. A katolicizmust megfosztotta minden mélyebb tartalmától és gúzsba kötötte minden hagyományos vagy spontán megnyilatkozását. Sajnos, ez az u. n. jozefinista szellem sokáig tartott, a liberális érában új szövetségesre talált s még a XX. század elején is éreztette hatását.

Hogy azonban a magyar nép jelleme volna az oka annak a bizonyos túl józan és hűvös vallásosságnak, amivel sokan vádolták, azt teljesen megcáfolja az a robbanásszerű kivirágzás, ami a század elején bekövetkezett. Stagnáló és kihalásnak indult szerzetek új életre kaptak, magyar szerzetesek tömegesen indultak a missziókba s az intenzívebb lelki élet már kezdte kitermelni az első szenteket, aszkétákat, sőt misztikusokat is.

Ha már most azt kutatjuk, hogy emellett az általános vallási fellendülés mellett mi volt a döntő tényező a főváros katolikus újjászületésében, azt az egyházközségi életben kell keresnünk. Nem akarjuk ezzel a nagy magvetők munkáját és érdemét kisebbíteni, mert a Kánter Károlyok, Prohászkák, Bus és Bangha páterek vezetése nélkül elképzelhetetlen lett volna minden újjászületés, de a tömegek megmozdulása az egyházközségek nevéhez fűződik. Ha azelőtt a plébániák elsősorban «hivatalok, irodák» voltak, ahol a temetés, házasság, keresztelés ügyét intézték, de amihez a híveknek aligha volt más köze, a fővárosi egyházközségek megalakulásával az egyház maga lépett be az emberek, a családok életébe és szerves, élő kapcsolatot teremtett velük, bizalmas, atyafiságos viszonyt hozott létre a lelkipásztor és a hívek között. Gyökeret vert az emberekben az összetartozandóság érzete s a szigorúan vett istentiszteleti cselekményeken túl a körzet kulturális életének is a központja s a «szabadidő» felhasználásának a megoldója lett.

A következmények hamar megmutatták, milyen szerencsés kikezdés volt az egyházközségek ilyen szellemű kiépítése s azt is, mily szervesen lehetett az egyesületi életet is azok keretébe beilleszteni. Egy egészséges kiválasztódás állott be: az elitképző egyesületek vagy társulatok mint a Mária-Kongregációk, Harmadrendek megmaradtak alapítóik kezén, viszont a tömegekre épített mozgalmak magában az egyházközségben találták meg hátvédjüket és további terjeszkedésük

lehetőségét. Azért a Katolikus Akció, Crédó, Emszo az egyházközségekből nőttek ki s annak a segítségét elveztek.
Mikor én Pesten megtelepedtem, a katolicizmus megmozdult erői között az egyetemi ifjúsági mozgalmak játszottak nagy szerepet, ami nagy számuk s a forradalom és ellenforradalom által felajzott idők következtében nagyon is érthető volt. Az első világháború előtt azt lehetett mondani hogy az egyetemi ifjúságnak csak töredéke volt megszervezve a katolikus Szent Imre-kör, a protestáns Bethlen Gábor-kör által. A háborúból visszaözönlött ifjúság, mely a katonai szolgálat alatt kénytelen volt egyetemi tanulmányait abbahagyni, felduzzasztottá a diákok létszámát s mivel állásszerzés a menekültek nagy tömege miatt egyelőre lehetetlenné vált, szinte minden érettségizett ifjú az egyetemre iratkozott be, ami ingyenes vagy olcsó lakást s a menzákon élelmezést biztosított számukra.
A forradalom és ellenforradalom által megváltozott idők az ifjúság szervezkedését is új irányba terelték és szinte máról-holnapra az u. n. «színeket viselő bajtársi egyesületek» léptek előtérbe. Bitter Illés cisztercita főigazgató ötlete volt ezt a tipikusan német formát a magyar ifjúságra alkalmazni, de mindenesetre előnyösebben és ideálisabb tartalommal valósult meg nálunk mint német földön. Hozzátehetem azt is, hogy a magyar bajtársi egyesületekben csak a valóban nemzeti érzésű és keresztény világnézetű ifjúság vett részt, a többi, amennyiben még lett volna maradványa a Galilei-körnek — kimaradt a játszmából. Három ilyen bajtársi egyesület osztozott az egyetemi ifjúságon: a kimondottan katolikus szellemű és alapítású Emericana, a felekezetközi s politikai beavatkozásokra leghajlamosabb Turul s a legitimista hajtású Szent István. Az első kettő valóban tömegszervezet volt s az ifjúság zömét foglalta magába, a harmadik gyérebb és inkább reprezentatív valami volt. Az Emericana messze szárnyaló elgondolásnak köszönte létét, mert az egyetemistákon kívül, de azokon keresztül az egész katolikus társadalmat akarta megszervezni s ezért akciói is inkább társadalmi és szociális jellegűek voltak. Tagjaitól a hit bátor megvallásán kívül az akkori úri társadalom rákfenéjének, a párbajnak az elvetését követelte meg. Az Emericana bemutatkozása és első lépései a közvélemény rokonszenvét annyira megnyerték, hogy szinte az egész magyar katolikus középosztályt egybe kovácsolta.

A nagyok árnyékában

Az első világháború után sok ragyogó csillag szórta fényét a magyar katolicizmusra. Elég Prohászka, Bangha, Schütz, Vass József, Tóth Tihamér nevére gondolnunk. Mintha a Gondviselés a háborús összeomlás és a szörnyű országcsonkítás tragédiáját akarta volna enyhíteni azzal, hogy a nemzetet e nagy szellemek által magyarsága és kereszténysége legmélyebb forrásaihoz visszavezette.
A szatmári találkozás után egy banketten sikerült újra Prohászka püspökkel találkoznom. Abban az évben ünnepelték Prohászka 60 éves születésnapját s hozzá kell rögtön tennem: hozzá nem méltó módon. Prohászkát csak a legfényesebb keretek között s a legnagyobb magyar szellemek bevonásával lett volna szabad ünnepelni, ahelyett azonban két nagyon szerény kis ünnepségről tudok. Az egyiket a pesti egyházközségek nevében az érseki helynökség rendezte s maga a helynök, aki gondolatszegénységét sírásnak is beillő fancsali mosollyal pótolta, volt az ünnepi szónok. A másikat a keresztényszocialisták rendezték egy vacsora keretében, ahol viszont a másik végletbe estek és csupa szeretetből meg rajongásból mindenki ki akarta önteni hódolatát pohárköszöntő formájában. Én a két Haller között ültem s mert azok nagy véleménnyel voltak rólam és szerettek volna becsempészni a politika berkeibe is, addig biztattak, míg felugrottam és szót kértem. Prohászka, akit szemmel láthatólag inkább mulattatott mint meghatott a nagy beszédáradat, rám emelte fürkésző tekintetét s egy megejtő mosollyal jutalmazott. Pedig nagyon együgyű lehetett, amit mondhattam, mert másnap már magam sem emlékeztem rá.

Hogy mi volt Prohászka a magyar nemzetnek, azt csak a kortárs és szemtanú tudja leírni. Fogalom volt ő, varázs igézet mindenki számára. Akárhol volt meghirdetve egy-egy beszéde, ott egy talpalatnyi hely nem maradt üresen. Szomjasan itták a

szavait, szemmel, füllel, lélekkel és nyomban fellelkesedtek, áttüzesedtek tőle. A gondolatok mélységén, a költői szavak zenéjén, a misztikus szárnyaláson túl épp az volt a titka Prohászkának, hogy a maga lelkének tüzét és hőjét át tudta sugározni hallgatóiba. Pedig Prohászka túl gyakran és hosszasan beszélt, belefáradhattak volna az emberek, főként azok, akik majdnem mindig ott voltak a beszédein. S ez mégsem következett be! Prohászka minden beszédében új élménnyé tudott válni és hallgatói is mindig új élményekkel gazdagodtak.
Emberfeletti elfoglaltsága miatt nehéz, szinte lehetetlen volt Prohászkához hozzáférkőzni. Magányos lélek volt, akinek nem volt szüksége társaságra, barátokra, bizalmasokra. Farkas Edith, a Szociális Misszió Társulat alapító főnöknője kétségtelenül közel állt hozzá, de csak mint szociális elgondolásainak a kivitelezője. A papok közül a jámbor Németh Ernőről járta a hír, hogy Prohászka bizalmasa, de ez inkább bizonyos szolgálatokra szorítkozhatott. Nem! Prohászka egyedül járta az élet útját, már csak szellemének lángolása és apostoli élete miatt is. Ő mindenkié volt, de senkié sem különösebben!
Én persze — vonzása alatt állva — nem állhattam meg, hogy legalább ne kerülgessem s éles, elemző szemmel meg ne figyeljem. Minden alkalommal az volt a megállapításom, hogy egy szellemóriással s a szentség magaslatára emelkedett tökéletes emberrel állok szemben. Prohászka szelleme és lelke állandóan az evangélium vizein úszott, mint a vízi szárnyas, mely csak tollászkodni jár ki a szárazra. Neki nem volt szüksége külön elmélkedési órákra, mert minden órája, minden napja, egész élete egy állandó szemlélődés volt a krisztusi tanítás felett. Neki inkább elszakadni volt nehéz ettől a bensőséges, szívvel-lélekkel átélt szemlélődéstől, mint ahogy nekünk megkezdeni nehéz. S nála az elmélkedés, a szemlélődés, a misztikus magaslatokig emelkedő vízió összefolyt, eggyé vált az imával, az Istennel való társalgással, az elmerüléssel az isteni jelenlétben. Aki csak kicsit is ismerős az arckifejezés s a tekintet jelentése körül, az rögtön láthatta, hogy a szó szoros értelmében az Isten emberével, az Istentől átszellemült emberrel áll szemben.
Nagyon rosszul tette a magyarság, hogy a kis Kaszap István vagy Bogner Margit szenttéavatására akart ráfeküdni és nem Prohászkáéra, aki szentté avatva tündöklő csillaga lehetett volna az egyetemes egyháznak. Elmélkedések című könyve páratlanul áll ebben az irodalmi műfajban és Szent Ágoston óta ahhoz hasonlót nem írtak, mint ahogy életszentségének is hű kifejezője és meggyőző bizonyítéka.
A nagy embereknél, a nagy szellemeknél különösen szembeszökők szoktak a hibák lenni. Például a gőg, a lenézés, a megvetés, a türelmetlenség, makacsság, megátalkodottság! Prohászkában semmi sem volt ezekből. Soha sem szóban, sem írásaiban nem engedte átvillanni még a látszatát sem annak, hogy többre tartaná magát másoknál vagy pláne hogy a magyar katolicizmus korlátlan vezérének tekintené magát, pedig az volt! A legkisebbet is éppúgy meghallgatta mint a legnagyobbat s a türelmetlenségnek semmi jelét nem adta. Akik azt hitték, hogy az indexre helyezés miatt fel fog lázadni, csalódtak. Bizonyára megszenvedte, de eltemette a lelkében és soha nem beszélt róla. Egy rámért keresztnek fogta fel, amit egyedül neki kell elviselnie s amihez vigasztalásra nem szorul.
Én sokáig kutattam a maga idejében nagy port felvert indexre-tétel háttere után. Bangha titkos naplójában, ami halála után a kezembe került, reméltem valami utalást találni, legalábbis akkor, amikor Banghát is hasonló csapás, az országból való eltávolítás érte. Semmit sem találtam, s ma is a sötétségben tapogatózom. Inkább elmondom azt a sok verziót, ami akkor a legbennfentesebb körökben keringett. Egyesek Samassa József egri érseket tették felelőssé s benne sejtették a feljelentőt és vádlót. E gyanúnak az volt az alapja, hogy az egri kiskirály, aki erőszakos diktatórikus hajlamairól volt ismeretes, sohasem csinált titkot Prohászkával szemben táplált ellenszenvéből és szavahihető tanúk szerint megfenyegette, hogy indexre téteti. Mások Tomcsányi Lajos jezsuita kezét látták a dologban, miután nagy hírneve volt s féltékeny őre volt az ortodoxiának. Ismét mások Andor Györgyre gondoltak, aki a kultuszminisztériumban volt a katolikus ügyek referense s mint volt germanikus jó összeköttetésekkel rendelkezett Rómában. De még Pécsi Gusztáv esztergomi teológiai tanárt is meggyanúsították, mert közismerten minden új eszme ellen hadba szállt.
Egyszóval hazai források alapján semmit sem lehetett megállapítani, csak a közben megszűnt, illetve átalakult Szent Officium titkos irattárának megnyitása tudná a kérdést felderíteni. Mindenesetre nagy mulasztás volt magyar részről, hogy nem kérték az ítélet revízióját, ami pedig lehetséges is volt s így

legalább utólag rehabilitálták volna hivatalosan is presztízsét és hithűségét. Miután Magyarországon a középkor óta nem volt szenttéavatás, a magyarnak nem is volt érzéke az életszentség felismerésére és még kevésbé annak méltánylására. Míg a latin népek olyan könnyen adják meg halottaiknak a szent jelzőt, a magyar szinte blaszfémiának érezte volna. Mikor pedig már a mélyebb hitélet hatása alatt odáig eljutottunk, túlbuzgó, naiv gyóntatók és tanítványok hatása alatt Prohászka helyett Kaszap István és Tóth Tihamér szenttéavatásánál akartunk kikötni.

A sors, amiért mindig áldani fogom, hamar összehozott a magyar glóbus egyik legnagyobb értékével, Bangha Bélával és két évtizeden keresztül legbensőbb, legmeghittebb munkatársává, korai halála pedig legnagyobb alkotásaiban szellemi örökösévé és utódjává tett.
Senkit nem volt alkalmam olyan közelről és tartósan megfigyelni mint Bangha Bélát s ha már életében is mindig megcsodáltam, most visszanézve ez a csodálatom még nagyobbra nő. Bár jól tudom, hogy Prohászka és Schütz munkatempója is szinte emberfeletti volt, de Bangháé sem maradt el mögöttük, sőt sokrétűségében azokénál bámulatosabb volt. Mert Prohászka mindig megmaradt a tudomány és szónoklat terén, Schütz a tudomány több ágát is művelte, Bangha — hogy úgy mondjam — végigportyázta az emberi tevékenységnek szinte minden területét. Tudott egy személyben tudós, író, szerkesztő, szónok, szervező és agitátor lenni.
Olyan munkabírása volt, amit csak az ő vasfizikuma és töretlen szelleme bírhatott el. Beszédre, szónoklatra mindig készen állott, ontotta magából a cikkeket, tanulmányokat, mint valami gép, s amellett a szervezésnek is született nagymestere volt. Ő alapítja meg a Magyar Kultúrát s a Központi Sajtóvállalat hatalmas üzemét két napilappal és két folyóirattal. Megír egy tucat könyvet, megszerkeszti a Katolikus Lexikon 4 kötetének már magában is egy emberöltőt megkövetelő művét, az Egyháztörténelem 8 kötetét, a katolikus szervezés kézikönyvét, közben balkézzel egy regényt is megír, néhány műkedvelő színdarabot s mond élete folyamán párezer beszédet.
Ismerkedésem Bangával nehezen kezdődött, hogy aztán végül is egy szinte teljes lelki összehangolódásba menjen át. Rómában találkoztunk először, amikor ő a száműzetés kenyerét ette s én ugyanakkor Romániából menekülve a Brassói Lapok és a Magyarság római levelezője voltam. Ott határozta el Bangha, hogy a Mária-Kongregációk számára egy latin nyelvű nemzetközi közlönyt szerkeszt s abban akart munkatársnak alkalmazni. Szerencsémre a latinom nem vált be s így az első kísérlet a közös munkára meghiúsult. Pár évre rá a pesti Marianum főiskolai leányok kollégiumában működtem mint házi pap, amikor Bangha egy esti előadásra önmagától bejelentkezett. Ahogy meglátott, nevetve kérdezte: Hát maga itt segítget? — Nem! — feleltem én is nevetve — itt én vagyok a mester és maga az, aki nekem segítget.
Az bizonyos, hogy Banghában volt bizonyos fölényesség, hogy ne mondjam büszkeség, rátartiság. Nagyon, talán túlságosan is bízott a maga tudásában, elgondolásainak, véleményeinek a helytállóságában. Ezt a szellemi fölényét éreztette is s épp ezért néha kíméletlen volt kritikáiban. Egyszer azonban nagyon megjárta s az esetet nehezen tudta megemészteni. Diósgyőr-vasgyáron voltak valami nagygyűlésen s Kováts Sándor A. C. titkár terjengős és élcekkel teletűzdelt beszéde annyira felingerelte Banghát, hogy valami csípős megjegyzést tett rá. De Kováts Sándor sem maradt adósa és a banketten így vágott vissza: Nyisztor Zoltán a magyar Gog (akkortájt jelent meg egy ilyen című könyvem) és Bangha Béla a magyar Gőg!
Ez a gőg, ami bizony a nagy tudás velejárója, Schütz Antalban is éppúgy megvolt mint Banghában s ez idegenítette el ezt a két zseniális kortársat egy egész életre. Bangha ugyanis az akkor indult Magyar Kultúra hasábjain erős kritikának vetette alá Schütz bölcseleti kézikönyvét. Több se kellett! A két embert többé összehozni nem lehetett.
A Horánszky-utcai Kongregációs Otthon legfelső emeletén volt a Bangha szerkesztősége és egyúttal állandó tanyája. A szomszédos rendházban csak az éjszakát s az elmélkedési vagy étkezési órákat töltötte. Különben a Kongregációs Otthonban dolgozott és ott fogadta látogatóit. Mondhatom, alig volt Magyarországon valamirevaló ember, aki ott meg nem fordult volna.
Bangha szobája állandó dohányfüstben állt, mert szenvedélyesen és sokat dohányzott. De csak szivart és pipát szívott, a cigarettára nem bírt

ráfanyalodni. Azonban soha egy fillért nem költött dohányra, tisztelői bőven ellátták vele. Élete legnagyobb áldozata és önmegtagadása az volt, amikor utolsó betegsége alatt a dohányzásról is le kellett mondania. Hősiesen megtette, de valósággal remegett az izgalomtól, ha dohányfüst csapta meg az orrát s még egy év után is gyakran azzal álmodott, hogy egy vastag finom havannára gyújtott. Viszont az étel-ital iránt teljesen közömbös volt, ami talán annak tudható be, hogy nem volt íz-érzéke. Gyakran mondtam neki, ha együtt voltunk valahol vacsorán, hogy a háziasszonyoknak nagyon jól esik, ha a vendégek megdicsérik főttjüket. Erre ő egyszer épp valami kevésbé sikerült fogásnál szólalt meg, jelentős pillantást vetve rám: Hát ez aztán valóban pompás egy étel volt! Mire a háziasszony nem győzött eléggé pirulni.
Bangha híres volt a fukarságáról, amit azonban elsősorban önmagával szemben gyakorolt. Úgy gondolta, hogy mint szerzetes semmi külön kiadást nem engedhet meg magának. Az idők folyamán annyira skót lett, hogy amikor együtt Délamerikába mentünk s már valahol a francia vasutakon elfogyott a kenyerünk, de viszont a tisztelőitől beadott dobos tortánk még megvolt, a szalámit a tortával ette, hogy ne kelljen pénzt kiadni kenyérre s még csodálkozott, hogy példáját nem követtem. Spanyol és portugál földön pedig a vendéglátó rendházak ebédlőiben összelopkodta a maradék kenyérdarabokat és zsebre vágta, hogy jó lesz későbbre. A nagyon kiszáradt darabokat aztán vízbe mártogatta, hogy rágható vá tegye.
A munkában a fáradságot szinte nem ismerte. Igaz viszont, hogy gondoskodott is testi kondíciójának a karban tartásáról, például lehetőleg minden héten félnapos vagy egésznapos kirándulást tett, télen a budai hegyekbe, nyáron a Dunához. Sokan csodálkoztak, hogy győzhette azt a rengeteg tanulmányt, cikket, könyvet, amit aránylag rövid idő alatt megírt. Ennek a valóban feltűnő jelenségnek az volt a magyarázata, hogy egyrészt ő gyorsírással írta cikkeit és szerencsére volt egy hitoktatónő, aki szabadidejében feljött a szerkesztőségbe s azokat lemásolta. Másrészt volt a páternak egy diktafonja is, amibe bemondta fogalmazványait s ugyanaz a leány azt is áttette gépírásba. Ily módon sokkal többet tudott termelni mint mások s legfeljebb a korrigálással vesztett időt. De viszont mániákus korrigáló volt, valósággal üldözte a sajtóhibákat s még inkább a magyartalanságot. Azonkívül a saját fogalmazásain is folyton helyesbített, javított, csinosított. Sokat vitatkoztam vele afelett, hogy az első fogalmazás, ahogy az író lelkéről leszakad, a legfrissebb és legtermészetesebb, s hogy viszont a műgond azaz a javítgatás megöli a stílus egyéni szépségeit. Nem használt vele szemben semmi érv, boldog volt, ha a saját vagy mások írásain valamit korrigálhatott. Én ennek tulajdonítom, hogy kifogástalan, magyaros, szép stílusa volt, de minden egyéni íz nélkül. Olyan volt, hogy más is megírhatta volna.
Egyszer a férfi kongregánisták vacsorát rendeztek a tiszteletére és sok lelkes pohárköszöntő után közkívánatra nekem is kellett pár szót mondanom. Hazamenet a vacsoráról váratlanul azt mondta nekem: Ha meghalok, valaki bizonyára meg fogja írni az életrajzomat, mert nem tagadhatom magam előtt se, hogy valaki voltam a magyar életben. Azonban nem szeretném, ha olyan valaki írná meg, aki egy fancsali szentet csinál belőlem. Ha túlélsz, arra kérlek, írd meg te!
Ebben a vallomásban benne volt Bangha egész alázata, de egész öntudata és ha úgy tetszik, egész büszkesége is. Én hű maradtam hozzá, mert valóban megírtam egy vaskos kötetben az életrajzát, de nem csináltam belőle szentet, amit egyesek rossznéven vettek. A könyv olasz fordítása és kiadása azon akadt meg, hogy nagyon emberinek találták és szerették volna, ha több «jámborságot» vinnék bele. Megtagadtam. Nem vagyok hajlamos történelmet hamisítani!

A legnagyobb magyar őstehetségek egyike, egy valósággal utat tévesztett üstökös volt Vass József. Székesfehérvárról indult el Prohászka Ottokár és Zichy Nándor árnyékából. Már első papi éveiben feltűnt a méltán híres Fehérmegyei Napló hasábjain borotvaéles, Rómában köszörült logikájával és tősgyökeres magyar stílusával. Debatteri készségével országos sikert aratott, amikor egy szocialisták által összehívott gyűlésen a szintén felvonult keresztényszocialistákkal leszavaztatta az elnökséget és szónokaikba valósággal belefojtotta a szót. Az első világháború alatt írt egy mély és nagyhatású könyvet Magyarok Vigasztalása címen, majd olyan pazar szépséggel fordította le Szent Ágoston vallomásait, hogy a fordítás maga is irodalmi remekműnek számított, s országos mozgalmakban mint a legjobb szónokok egyike szerepelt. A

háború vége már Pesten találta mint az egyik Szent Imre kollégium igazgatóját s onnan lépett át a politika mezejére, ahol zajos nagy sikerek, de egyúttal szenvedélyes harcok, nemkülönben a rágalom és mesterségesen szított gyűlölet olyan áradata várt rá, amilyen a legvitatottabb politikusoknak is csak ritkán szokott kijutni.
Vass József eredetileg az egyháznak szentelte magát s ezért csak sajnálni és fájlalni lehet, hogy az egyház szolgálatát végleg felcserélte a politikával. Mi mindent adhatott volna ez a zseniális ember mint szónok, mint tudós egyetemi tanár, mint szociológus és szervező, esetleg mint püspök is a magyar katolicizmusnak! Sajnos, Vass József kiválása az egyházi életből annyira teljes és végleges volt, hogy egy-két ragyogó Katolikus Nagygyűlésen elmondott beszédén kívül szinte elkülönítette magát az egyháztól és csak a politikus, a miniszter színeiben akart tündökölni.
Amilyen gyorsan emelkedett Vass József kezdő éveiben az egyházi pályán — fiatalon kollégiumi igazgató, egyetemi tanár — olyan rohamlépésben hódította meg a politikát is. Alig melegedett meg a parlamentben, máris miniszter lett, mégpedig az a miniszter, aki minden kormányválságon keresztül meg tudta tartani tárcáját. Része volt ebben annak is, hogy a kormányzásból kibukott Keresztény Pártot akarták benne honorálni, de a legnagyobb része volt ebben az ő kivételes képességeinek és munkateljesítményének, amit más az ő helyén megközelítőleg sem tudott volna megvalósítani. Bár minden valószínűség szerint a miniszterelnökség álma és csábítása ott lebegett a lelke előtt, mégis igazi népjóléti miniszter volt s az is akart maradni. Ezt a minisztériumot ő teremtette meg, fejlesztette ki és tette a magyar politika tengelyévé, ő volt az első, aki Magyarországon a szociális kérdések megoldását állami feladatnak ismerte el és intézményesen biztosította. Ő rendezte először a kórház-ügyet, újjászervezte a gyermekvédelmet, rendezte a hadirokkantak és hadiözvegyek ügyét s többezer lakást építtetett. De legnagyobb alkotása kétségtelenül a munkásvédelem átfogó rendszeresítése volt a Társadalombiztosítóról szóló törvényben.
Vass József mint ember nem volt rokonszenves típus. Hideg, merev, elzárkózó, szinte érzéketlen természet volt, aki könyörtelenül haladt a maga útján s az érzelmeknek teret nem engedett. Büszke volt rá, hogy egy földhöz ragadt szegény csizmadiának a gyermeke s hogy a maga erejéből lett azzá, ami volt. Milotay István egy szellemes frázisa szerint büszkébb volt szegény származására, mint a Festeticsek százezer holdjukra. Rátartisága odáig fajult, hogy miniszteri autójában a hátsó ülés közepén ült egyedül, mindenkitől láthatóan s titkárja vagy akárki más csak vele szemben a kis ülésen foglalhatott helyet s mikor minisztériumába ért, csak köszönteni
volt szabad, de nem megszólítani, míg szobájába nem lépett. Mivel egyedül lakott egy szép, újonnan épült, de csak pár szobás garzonlakásban s egyetlen inasa a szomszédos Szent Imre-kollégiumból hozta át az intézeti kosztot, lakásán soha senkit nem látott vendégül. Ahelyett azonban minden évben egyszer az Egységes Párt pazar főúri palotájában (az egykori Wenckheim-palota a Nemzeti Múzeum háta megett) egy nagy zajos fogadást tartott, ahol a leggazdagabb és ínyenc-falatokkal telt asztaloknál csak pezsgőt szolgáltak fel. Valamelyik évben nagy botrány is lett belőle, mert pénteki nap volt és a húsételektől roskadoztak az asztalok.
Politikusok számára mindig és mindenütt nagy «vadász-élmény» egy minisztert kikezdeni vagy éppenséggel megbuktatni, mégsem érthető az a nagy s az egész országra kiterjedt rágalom-hadjárat, mely Vass József erkölcsi hírnevét kikezdte. S annál kevésbé volt érthető, mivel kezdettől fogva bizonyosnak látszott, hogy azzal ugyan minisztert buktatni nem fognak. Vagy talán a rugó éppen az volt, hogy miután Vass Józsefet politikai fegyverekkel ledöfni nem lehetett, erkölcsi halottá akarták tenni s céljukat így elérni. Ki tudja? Mindenesetre tény és való, hogy kezdetben csak politikai és magas társadalmi körök (amelyek közismerten a pletykában alábbvalók a kofáknál), később le a legalsó néprétegekig suttogni és pletykálni kezdtek Vass József állítólagos viszonyáról Biller Irén színésznővel. Az alkalmat a kombinációra talán az szolgáltatta, hogy Vass József, aki előéletében semmi érdeklődést nem mutatott az előadó művészetek, opera, színház és hangverseny iránt, mint miniszter gyakrabban megjelent az operaház s egyik-másik színház páholyában.
A pletykának, illetve rágalom-hadjáratnak semmi alapja nem volt. Vass József csak annyiban ismerte a színésznőt, amennyiben egy felkapott művésznőt mindenki ismerni szokott. Biller Irén meg, mikor újságírók egyszer bizalmasan

megkérdezték a dolog felől, cinikusan nevetve így válaszolt: Bárcsak igaz volna! Jellemző különben, hogy az egész manőver csak suttogó pletyka maradt és soha senki nem mert erre sem a parlamentben, sem a sajtóban a legkisebb illúziót sem tenni.
Sajnos, ugyanaz a rosszindulat még a halálát sem kímélte meg, mely váratlanul és tanú nélkül következett be. Az feltűnt ugyan mindenkinek, hogy az utolsó években Vass József állandóan fogyott és árnyéka lett azelőtt testes, kövér önmagának, de viszont az is köztudomású volt, hogy rohamos lefogyása kizárólag egy drasztikus fogyókúra eredménye volt.
A halál napján Vass József Gyöngyösön volt régi bizalmas barátja, Bozsik Pál plébános házánál s a késő esti órákban tért vissza a fővárosba. Szokása szerint lakásában senki sem tartózkodott rajta kívül. Reggelre az inasa halva találta az ágyában. Halálküzdelemnek semmi jele nem volt, nyilván szívszélhűdés végzett vele. A váratlan halálhír óriási szenzációt váltott ki s a rossznyelvek öngyilkosságról kezdtek suttogni. Szerencsére ez a rágalom nem lett általános és hamar elnémult a valószínűsítő okok hiánya miatt.

Korban is sokkal közelebb álltam, viszont Tóth Tihamérhoz, mint az előbb említettekhez s így érthetően az ő életét már nem kellett kémlelnem, mert kezdettől fogva magam előtt láttam. Majdnem egyidőben kerültünk vidékről a fővárosba, ő mint a Központi Szeminárium prefektusa. Kerek mongolos kis fején egy mindig egyforma mosolygós, de különben színtelen arc ült, amire az igazi szónok sokrétű mimikáját nehéz lett volna kirajzolni.
Mint a papnövendékek nevelője nem volt szerencsés, ő, aki könyveiben nagyfokú pedagógiai érzékről tett tanúbizonyságot, a gyakorlatban gyenge, hogy ne mondjam rossz pedagógusnak bizonyult. Nem volt egyforma mindenkivel szemben, hanem kedvencei voltak, ami minden pedagógia ellen van, másokra meg könnyen ráhúzta a vizes lepedőt. Rajongóinak kisded csapata mögött, akiket jellemzően Tihamér-boyoknak neveztek, a közömbösök, sőt az ellenséges érzelműek csoportja állt.
A túlzásba vitt vagy helytelenül alkalmazott aszkézis a legtöbbször megfosztja az embert természetességétől és mesterkéltté, színtelenné, faragott képpé teszi. Sajnos, ez történt Tóth Tihamérral is. Mint egy felhúzott és pontosan beállított óra olyan volt a napirendje, munkatempója, amiben a véletlennek, az ihletnek, az elragadtatásnak, a non putarem-nek (=azt hiszem) semmi szerepe nem lehetett. Megszabott és megszokott élet-formájából semmi szín alatt sem engedte magát kilendíteni, még az önfeláldozás vagy apostoli buzgóság címén sem. Például sohasem mozdult ki a fővárosból, hiába hívták, vidéki szerepléseket nem vállalt. Pontosan az ellentéte volt két nagy kortársának, Prohászkának és Banghának. Saját bevallása szerint a minden héten az Egyetemi templomból közvetített szentbeszédeire neki egy egész heti előkészület kellett. Nem szeretett vagy talán nem is tudott rögtönözni, hanem lassan, kimérten dolgozott. A beszédeit alaposan végiggondolta s a legapróbb részletekig pontosan kidolgozta írásban. Utána megtanulta, még pedig szóról-szóra, semmit sem bízva a véletlenre, még a gesztusait is elpróbálta.
Ma is előttem áll, ahogy az eucharisztikus kongresszus előestéjén egy kiváló fényképész társaságában felkerestem. Én kaptam ugyanis megbízást a kongresszusi képes újság szerkesztésére s így a nyilvános nagygyűlések szónokairól akartam nagyon jó, művészi felvételeket közölni. Tihamér barátom szívesen fogadott bennünket és különösen megörült az ötletemnek, hogy az Egyetemi-templom szószékén örökítsük meg. A felvétel, mert a kórusból kellett a szószéket beállítanunk, sokáig tartott s bár semmi kivetnivalót nem találtam abban, hogy ő testtartásában a legelőnyösebb pozíciót kereste, mégis túlzott volt és cseppet sem természetes felkészülődése és gesztusainak kimérése a felvétel számára.
Különben a kongresszus alatt, talán épp ünnepi nagy beszéde napján jelent meg a püspöki kinevezése, aminek egy tragikomikus háttere volt egy másik jelölt számára. A veszprémi püspöki kinevezést ugyanis Madarász István kultuszminisztériumi osztályfőnök várta. Nem is várta, hanem biztosra vette, mert Hóman Bálint miniszter akarta, a kormány akarta s talán még Serédi prímás is akarta. Szegény jó Madarász, bár éppenséggel nem volt naiv ember, Hóman miniszter szavára annyira biztosra vette a kinevezést, hogy nagy vacsorát készíttetett és vendégeket hívott, akik azonban vele együtt ott a vacsorán tudták meg a rádióból, hogy a veszprémi püspök Tóth Tihamér lett. Képzelhetni, milyen halotti tor lett a győzelmi ünnepnek indult vacsorából! De azért Madarász

nem sokkal utóbb mégis csak püspök lett s ezzel a Róma által megzavart egyensúly helyrebillent a magyar glóbuson.
Tóth Tihamér sohasem adta tudtul, mint Czapik és Madarász, hogy számít a püspöki kinevezésre, de éreznie kellett, hogy neve, tevékenysége folytán előbb-utóbb kombinációba kerül. Tőlem mint szerkesztőségi embertől minden találkozáskor megkérdezte ugyan, hogy mi hír a püspöki kinevezésekről, de bennem soha nem keltette azt a benyomást, mintha türelmetlen várományos beszélt volna belőle. Hogy azonban készült rá, nemcsak lelkileg és szellemileg, hanem messzenéző tervekkel is, az iránt nincs semmi kétségem.

Glattfelder Gyula nagy főpapi egyéniség volt, aki mint püspök Prohászka után legalább egy évtizedet betöltött a magyar katolicizmus életében, ő volt hosszú ideig Prohászka halála után az egyetlen magyar püspök, akivel egyházmegyéje határain túl az egész ország is számolhatott. Talán merészség, de mégis le merem írni: Glattfelder minden valamirevaló papot ismert az országban s azok is talán a püspöküknél is jobban ismerték őt.
Nem is csoda! A magyar püspöki kar igen szürke képet mutatott az első világháború után. Az ország feldarabolása erős egyéniségű, nagy püspököket szakított el az anyaországtól. Fischer-Colbrie Kassán, Majláth Erdélyben rekedt s épp a csonkaországban hiányoztak a nagy egyéniségek. Szmrecsányi egri érsekben csak a felcseperedett aulistát (=egyházmegyei hivatalos tisztviselő) lehetett látni, Zichy kalocsai érsek egy Mosonyi Dénes nevű oldalkanonokban öltött testet, Rott Nándor már csak divatjátmúlt tubákolásával keltett feltűnést, Fecser győri püspök szélütötten, később Hanauer váci püspök is súlyos betegen vonszolták életüket. Mikes püspök lett volna az egyetlen ép ember, ha a püspökséget nem főúri foglalkozásnak fogta volna fel, akárcsak a Nagyváradon maradt Széchenyi Miklós. Az újonnan kinevezettek közül Virág Ferencről senki sem tudta, hogy miért is lett püspök, de viszont Shvoy Lajos egy új püspökstílust honosított meg Fehérváron az ország áldására.
Nagyon is érthető tehát, hogy a magyar közönség, mely mindig úgy érezte, hogy a püspöki karban nemcsak jó kormányzóknak, hanem szellemi vezéreknek is kell ülniök, Prohászka halála után minden reményét Glattfelder püspökben látta. S nem is csalódott! Hivatalosan megmaradt Szeged püspökének, de második székhelye a főváros lett s többet foglalkozott országos ügyekkel, mint egyházmegyéje ügyesbajos dolgaival.
Délceg, szép magas alakja, okosságot, fölényt sugárzó feje, érces zengő baritonja, fiatalon elért nagy sikerei inkább a parancsnok, mint a püspökatya allűrjeit kényszerítették rá. Közvetlen, megértő és barátságos volt, de azért önkénytelenül is bizonyos fensőbbséggel kezelt mindenkit. Ennek ellenére nem vette rossznéven, sőt szerette, ha valaki vitatkozni tudott vele. Jómagam például, ahogy komolyabb sikereket kezdtem elérni mint szónok és író, a látszat szerint mindig hadilábon álltam vele. Ha meglátott valahol, nem állta meg, hogy valamelyik cikkemre csípős megjegyzést ne tegyen. Én persze szintén nem maradtam adósa és replikáztam. A kívülálló sokszor azt hitte, hogy összetűzés volt közöttünk, pedig a püspök csak «kötekedő» természetének nyitott szelepet s viszont élvezte az én felfortyanó, szenvedélyes vitámat.

Hogy különben mennyire megbecsült és szeretett, azt két esetben mutatta meg különösképpen. Először mikor Bangha Béla halálát jelentettem neki s egyúttal felkértem a temetésre. — Maga Zoltán — mondotta halkan — sokat vesztett a páter halálával. — Nem tudtam felelni, annyira elérzékenyültem. — De ne aggódjék, vagyunk még néhányan, akik pótolni fogjuk a veszteséget! — s valami soha addig nem tapasztalt melegséggel megszorította a kezemet. Másodszor, mikor megjelent Bangháról szóló életrajzom s ő maga felkérés nélkül irt róla egy rám rendkívül hízelgő recenziót az Egyházi Lapokban. Mióta az eszemet tudom, ez volt az első eset, hogy egy püspök recenziót írjon valakinek a könyvéről!

A Tisza-per

Két esemény volt az életemben, ami valóban az egész ország érdeklődése elé állított és újságírói értelemben is szenzációvá tett: a stigmatizált Neumann Terézről szóló előadásom és könyvem s az úgynevezett Tisza-per.
Az történt ugyanis, hogy Bangha joggal felháborodva azon a mesterségesen szított Tisza István-kultuszon, mely ezt a sötét maradi grófot, aki a legkritikusabb időben gúzsba kötötte az ország szociális haladását s aki vak, megátalkodott trónimádatában nem látta meg, hogy egy háborús konfliktussal épp Magyarországnak van a legtöbb vesztenivalója, egy rövid cikket írt a Magyar Kultúra számára, melynek lényege az volt, hogy ne akarják Tisza Istvánt a háborús felelősség alól tisztára mosni, mert a tények annak ellene mondanak. A rövid cikkben nem láttam semmi veszélyt, legkevésbé tárgyi tévedést és sejtelmem sem volt arról, hogy a véleményszabadságot ügyészi beavatkozással és túlkapással is lehessen korlátozni s azért nyugodtan leközöltem a Pajzs és Kard című rovatban, ahol legtöbbször néválaírás nélkül jelentek meg Bangha vagy az én karcolataim.
Pár nap múlva legnagyobb meglepetésemre ügyészségi idézést kaptam, mely a Tisza-cikket inkriminálta. A dolog szörnyen meglepett és lehetetlen volt meg nem látnom a legpiszkosabb bethleni politika hátulról ledöfő szőrös kezét. Mert ha a Tisza-család indított volna sajtópert «halottgyalázás» címen, még valahogy érthető lett volna. De hogy jött az ügyészség ahhoz, hogy Tisza István emlékét az államérdekkel azonosítsa és hivatalból indítson pert, még pedig a legsúlyosabb címen, az u. n. «nemzetgyalázás» címén.
Ezt a teljesen felesleges, sőt káros törvényt kevéssel azelőtt hozták és állítólag a kommunisták és szövetségeseik ellen, de mielőtt egyetlenegy kommunista is horgára került volna, jellemzően az akkori protestáns igazságügyi miniszterre, Tasnády Andrásra, aki személyesen adott utasítást az ügyészségnek a per megindítására, a magyar katolicizmus legtekintélyesebb s Bangha Béla neve alatt szereplő folyóiratára húzták rá. Ha ebben nem volt tendencia — akkor semmiben sem! Meg kell jegyeznem, hogy az ilyen államhatalmi beavatkozások a közszabadságokba keltették rossz hírét a magyar kormányzásnak!
A cikk szerzőjét, Bangha Bélát nem adhattam ki. Minden meggondolás amellett szólt, hogy az ő személyét, mely legalább olyan megbecsült volt mint a kormányzóé, nem tehetem ki egy törvényszéki tárgyalásnak és ügyészi vádbeszédnek, aminek úgyis csak a nemzetietlen körök látták volna hasznát. Ezért az ügyészségen megtagadtam a szerző megnevezését s bár hangsúlyoztam, hogy a cikket nem én írtam, mint a lap felelős szerkesztője vállaltam érte a felelősséget. Ezek után az ügyész, a miniszter s mindenki kitalálta, hogy a cikk szerzője csak Bangha lehet. Ennek dacára is a vádirat elkészült!
A hír sajtókörökben hamar szétfutott s a kormány vazallus sajtóját kivéve a nemzeti irányú lapoknál nagy felháborodást keltett. A szolidaritási nyilatkozatok mellett akadtak olyanok is, amelyek épp a per kapcsán úgy vélték, hogy végre halálos csapást lehetne mérni a már mindenkitől megunt és tűrhetetlennek érzett kormányra. Különösen Pethő Sándor a Magyarságtól ösztökélt a védelem palástja alatt támadásra és agresszivitásra s egyik famulusa útján az általa elgondolt támadó védekezés szövegét is eljuttatta hozzám. Sokan gondoltak akkor a hírhedt Lukács-perre, amikor egy egyszerűnek indult sajtóper nyakát szegte Lukács László miniszterelnökségének és szerették volna az én Tisza-peremet is ilyen kormánybuktató manőverré kiszélesíteni.
Bármily alávalónak is tartottam ezt a nemzetgyalázással inkriminált eljárást és szívvel-lélekkel utálnom kellett azt a kormányt, mely becsületes és csak a nemzet javának élő férfiakat akart ily módon elnémítani és megbélyegezni, nem akartam politikai szerepet vállalni, megőriztem higgadtságomat és nem engedtem a kísértésnek.
Amilyen feltűnő volt az ügyészség gyors vádemelése, éppoly feltűnő volt a tárgyalás napjának gyors kitűzése. Még feltűnőbb volt, hogy Töreky Géza elnök magára szignálta a pert, mert akkor már minden látszat amellett szólt, hogy ez a különben kimagaslóan nagy jogász, aki nagyon is kiszolgálta a kormány politikai szándékait s magának tartotta fenn a politikai színezetű perek nagy részét, az én Tisza-peremmel «példát akart statuálni». Egyik újságíró kolléga, aki Töreky bizalmát élvezte s akivel szívesen szincerizált, (=bizalmaskodott) pár nappal a tárgyalás előtt megkérdezte, mi lesz a Tisza-perrel, mire Töreky hevesen reagált, hogy tűrhetetlen a nemzet nagyjainak a meggyalázása és hogy ennek véget kell vetni. Jellemző, hogy egy ilyen nagy ember és hivatásánál fogva is tárgyilagosságra szentelt valaki sem tudott különbséget tenni a kritika joga és a gyalázkodás fogalma között. Mindenesetre az utolsó előtti napig úgy állott,

hogy Töreky fog a peremben elnökölni s már magával ezzel a ténnyel a tárgyalást nagyhorderejű eseménnyé avatja. Úgy látszik azonban, hogy Törekyben felülkerekedett a józan belátás vagy talán azt is megtudta, hogy Bangha a cikk szerzője, mindenesetre az történt, hogy váratlanul a Méhes-tanácsra bízta a tárgyalás lefolytatását s ezzel a pert máris az átlagos sajtóperek nívójára szállította le, jóllehet a nemzetgyalázás bélyege rajta maradt.
Őszintén szólva, a félelmetesnek és kérlelhetetlennek kihírelt Törekyvel való szembeszállástól sem tartottam, de a Méhes Ignác neve különösen megnyugtatott. Tudtam róla, hogy csak bírói hivatásának él s a politikai kiszolgálásnak még csak az árnyéka sem férhet hozzá.
A tárgyalás nagy érdeklődés mellett zajlott le, de minden szenzáció elmaradt. Méhes tanácselnök kitűnően értette a módját, hogy a tárgyalás vezetésével elejét vegye minden összetűzésnek. Mikor a bevezető szokásos kérdéseknél arra került a sor, ki írta a cikket, megtagadtam ott is a szerző megnevezését, de nagy nyomatékkal hozzátettem, hogy nemcsak mint felelős szerkesztő vállalom érte a felelősséget, hanem meggyőződésből is. Zavaró vagy beugrató további kérdések helyett az elnök egyszerűen felszólított, hogy adjam elő védekezésemet. Hangjából, mely szinte az érdektelenséget és unalmat éreztette, nekem is meg kellett éreznem, hogy nincs helye a támadó védekezésnek és hogy nekem egyénileg is hasznosabb egy sima és gyors felmentés, ami egy győzelemmel felér, mint egy politikai botrány. Ezért rövidre fogtam védekezésemet és elkerültem minden politikai allúziót. Az ügyész hasonlóképpen viselkedett. Fenntartotta ugyan hivatalból a vádat, de feltűnően rövid vádbeszédben semmiféle bántó vagy odiózus (=gyűlölködő) megjegyzést sem rám, sem a cikkre nem tett. Ezek után nem volt meglepetés, hogy a tanács pár percnyi tanácskozás után kihirdette felmentő ítéletét.
A perrel kapcsolatban két dolgot szeretnék megjegyezni. Először azt, hogy a politikai érdekből és nem magas erkölcsi szempontokból hozott törvények mennyire visszafelé sülhetnek el, mutatta ez az én esetem. A nemzetgyalázási törvényt a destruktív irányzatok megfékezésére és megbüntetésére hozták, de azok ellen soha nem került alkalmazásra. Másodszor pedig ma is utólag hangsúlyoznom kell, hogy meggyőződésem szerint Tisza István egyáltalán nem ártatlan az első világháború kiszélesedésében, amint azóta a Szentszék békeakcióinak a dokumentálása nyilvánvalóvá tette. Ott áll ugyanis a bécsi nuncius jelentése, hogy Tisza István a bécsi koronatanácson a pápa által szuggerált területi engedményeket Olaszország javára ellenezte s ezzel az olaszok háborús beavatkozását előmozdította.
A történelemhamisítás mindig és mindenütt szokásban van, legalábbis abban az értelemben, hogy politikai irányok érdekében iparkodnak beállítani a múlt eseményeit. Ez alól nem kivétel Magyarország sem, különösen az első világháború szerencsétlensége óta. Elég gondolnunk a Kossuth-Széchenyi ellentétre, a két nagy magyar zseni tragikus ellentétére, ami azóta is mindig epigonok politikai pecsenyesütésére szolgált.
De ennek a történelemhamisító tendenciának valóságos atyamestere és klasszikusa volt a mi időnkben Szekfű Gyula, aki meglepő tehetséggel szolgálta ki mindenkori gazdáit. Először a bécsi udvart «A száműzött Rákóczi» című könyvével, mely hivatva volt a legtisztábbnak tartott szabadsághős erkölcsi nimbuszát megtépázni. Majd egy váratlan fordulattal Bethlen István maradi és minden szociális reform elől elzárkózó politikáját, hogy aztán egy még váratlanabb fordulattal mint moszkvai követ végezze az összeomlás után. Valóságos fregoli volt ez az ember, aki azonban gyors ruhaváltásait nem színpadon, hanem egy szerencsétlen nemzet hátán vitte véghez.
Szekfű Gyula, a jónevű Szekfű Ignác fehérvári teológiai tanár fivére, történésznek indult, de a lelke mélyén mindig politikai ambíciók dúltak. Első műve: A száműzött Rákóczi esetleg minden történelmi hitelessége mellett rejtett politikai célzatú írás volt, mely megjelenése után azonnal országos vihart és természetesen felháborodást váltott ki. Később Bécsből a császári udvari könyvtárból hazatérve a pesti egyetemen kapott tanszéket s másik nagy történészünk, Hóman Bálint maga mellé vette a Magyar Történelem összefoglaló monumentális mű megírására. Alig melegedett meg Szegfű a hazai légkörben, Magyar Szemle címen folyóiratot alapított, melynek révén már aktívabban tudott belekapcsolódni a magyar közéletbe. Még később, mikor Milotay és Pethő, a két legnagyobb magyar újságíró elváltak s az előbbi az Új Magyarságot, az utóbbi a Magyar Nemzetet megalapította, nyílt titok volt, hogy a liberális vizekre

átevezett Magyar Nemzet háta mögött Bethlen István keze van. Én ezt magától Szekfűtől tudtam meg, aki Pethő tragikus halála után mondta nekem, hogy Bethlen István őt kérte fel a Magyar Nemzet politikai irányítására.
Miután Szekfű Gyula nagy súlyt helyezett a vezető katolikus körök és személyek kapcsolatára, pálfordulásáig jó viszonyban voltunk. Annyira, hogy egy-két ízben felkért cikkírásra a Magyar Szemlében. Nem tudnám pontosan megmondani, hogy a zsidótörvénnyel (a felesége ugyanis bécsi zsidó nő volt) vagy már előbb kezdődött-e el Szekfű politikai elkanyarodása, mely őt hamarosan a földalatti kommunista mozgalmakkal való szövetkezésig vezette. Ekkor lett Szekfű ellenségemmé, amiről én persze nem tudtam, ő engem tartott a legfőbb akadálynak a katolikus tömegek baloldali szinkronizálására. A különbség kettőnk között az volt, hogy én nyíltan vallottam magam és vallom ma is jobboldalinak, Szekfű meg mindig a «malom alatti politizálás» taktikáját követte és tipikus pretoriánus módra mindig a hatalom oldalán állott.

A napisajtóban

Egészen más a légköre és technikája a folyóiratoknak mint a napilapoknak. A kettőt szinte összehasonlítani sem lehet, legkevésbé egy kalap alá vonni. Az első egy nyugodt, zavartalan, elmélyedő munka, a másik egy gyors, sürgős, halasztást nem tűrő, időhöz kötött, megtorpanást nem ismerő, pontos munka. Lehet valaki jó folyóirat-szerkesztő, de rossz újságíró és fordítva. A kettőt csak a nyomtatott betű szolgálata azaz az általánosító gyűjtőfogalom «sajtó» tartja össze.
Jól érezték ezt a nagy különbséget a magyar sajtókamara megalkotásánál s ezért a két kategóriát, a napi sajtót és az időszaki sajtót külön választották, sőt még a napisajtón belül is szoros értelemben vett újságírónak csak azt fogadták el, aki hivatásszerűen, foglalkozásszerűen űzte az újságírást és abból élt. Magyarországon Turi Béla, az Alkotmány utolsó szerkesztője volt az első hivatásos pap-újságíró, de akkoriban még nem volt sajtókamara s ő maga lapja megszűnésével az újságírást egy esztergomi kanonoksággal cserélte fel. A sajtókamara hivatalos megalakulásakor a 30-as években én voltam az egyetlen pap, aki hivatásszerűen és kizárólag az újságírásnak éltem s utánam már nem is érkezett be senki más az ország összeomlásáig.
Újságírói pályafutásom tulajdonképpen már Erdélyben kezdődött, ahol a román megszállás első éveiben az akkor legkeményebb magyar ellenzéki politikát űző Brassói Lapok tudósítója lettem. Mikor elhagytam Erdélyt és püspököm óhaja szerint Rómába mentem, a Brassói Lapok örömmel bízta rám a római tudósító munkáját. Pesten átutazva felajánlottam szolgálataimat a Nemzeti Újságnak, de ott elég rideg visszautasításra találtam. Erre a Magyarsághoz fordultam, mely készségesen elfogadott.
Végleges pesti megtelepedésemmel megszakadt a kapcsolatom a napilapokkal, míg aztán egy furcsa véletlen vissza nem sodort s most már véglegesen a napisajtóhoz. Az történt ugyanis, hogy Banghával a 30-as évek elején egy missziós körutat tettünk Délamerikában s a Nemzeti Újság felkért, hogy néhány tudósítást küldjek körutunkról. Kívánságának eleget is tettem, de persze csak futó benyomásokról számolhattam be. Az új kontinens a maga szokatlan, számomra teljesen más életével annyira meglepett, hogy idő kellett a megemésztésére. Mikor hónapok múlva hazakerültünk, úgy éreztem magam, mint a megdagadt folyó, melynek most már partot kell törnie s mivel a Nemzeti Újságnál megkérdeztek, van-e még valami az útitarisznyámban, azt feleltem, hogy csak most jön az igazi madárlátta falat, s erre szinte mint egy megszállott ontani kezdtem délamerikai megfigyeléseimet és kalandjaimat. A riport-sorozat tetszett a szerkesztőségnek s az olvasóközönségnek is egyaránt, és később könyvalakban is megjelent «Felhőkarcolók, őserdők, Hazátlanok » címen.
Közben Európában nagy változások történtek. Hitler uralomra jutott Németországban s a magyar sajtó és közvélemény sokat foglalkozott a német eseményekkel. Mint már előzőleg az olasz fasizmust, úgy a német nemzetiszocializmust is meglehetősen általános rokonszenv kísérte, beleértve a legjobb katolikus köröket is. Ekkor történt, hogy Banghával egy körutat tettünk Németországban s annak kapcsán alapos tájékozódást szereztem a hitlerizmus

világnézeti állásfoglalásáról s arról a könyörtelen módról, mellyel céljait megvalósítani kezdte.
Hazajövet nem álltam meg, hogy egy cikksorozatot ne írjak a hitlerizmus igazi arcának leleplezésére és kellő megvilágítására. Úgy éreztem, hogy legfőbb ideje volt bizonyos katolikus körök naiv lelkesedését lehűteni s a nálunk is lappangó veszélyre a lelkeket előkészíteni. A cikksorozat óriási feltűnést keltett, mert a magyar sajtóban elsőnek támadta meg s épp a legerősebben világnézeti oldalról a nemzetiszocializmust s bár itt-ott ellentmondásra is talált (például a jámbor Krigs-Au Emil pesti plébános felháborodással utasította vissza), önhízelgés nélkül mondhatom, hogy a katolicizmus zömét sikerült szembefordítanom vagy legalábbis bizalmatlanná tennem a hitlerizmussal szemben.
A napisajtóban közölt két cikksorozat visszhangja azt mutatta, hogy a közönség nemcsak tetszéssel olvassa írásaimat hanem hogy komolyan vesz és szívesen átadja magát vezetésemnek. A Nemzeti Újság vezetői sem hunyhattak szemet ez előtt s ezért meghívtak munkatársnak heti két nagyobb cikkre s így végleg beléptem a napi sajtóba is.
A magyar sajtó akkori alakját az 1919-20-as évek nagy keresztény nemzeti fellángolásának köszönhette, mely magára hagyta az addig uralkodó destruktív sajtót. Nagy szerencséje volt ennek az ellenforradalmi fellángolásnak, mely a politikától a sajtóig s irodalomig mindenütt éreztette hatását, hogy olyan nevekre támaszkodhatott, mint például Szabó Dezső, Surányi Miklós, Komáromi János, Bibó Lajos az irodalomban, Milotay István, Kádár Lehel, Lendvai István, Pethő Sándor az újságírásban, hogy csak a legnagyobbakat említsem.
A vezérszerep kétségtelenül Milotayé volt és maradt is mindvégig. Prohászkával és Banghával egyetemben ő érezte meg először az új idők szelét, s már a nagy fordulat előtt egy eleven, kombattáns, széles horizontokra épült folyóiratot alapított és indított Új Nemzedék címen, mely először ütötte meg az új hangot, mely azután az ellenforradalommal általánossá vált. Mikor Bangha Béla sajtóalapítása megindult, az Új Nemzedék napilappá lett, s első szerkesztője érthetően Milotay lett. Sajnos, ez a két korszakalkotó nagy magyar — nem tudom, kinek a hibájából — nem értette meg egymást s az útjaik hamarosan szétváltak. Milotay megalapította a Magyarságot, mely elterjedettség és hatás szempontjából hamarosan maga mögött hagyta a Központi Sajtóvállalat lapjait s egy-két évtizedig a magyar intelligencia hangszerelője s a nagy nemzeti kérdésekben és állásfoglalásokban vezetője lett. Később, mikor a Magyarságot Ruprecht Olivér megvásárolta s a szélsőjobboldal szolgálatába állította, Milotaynak másodszor is sikerült Új Magyarság címen lapot indítani, mely újra vezető orgánuma lett a magyar sajtónak.
Milotay István mélyen gondolkodó fő, ragyogó stiliszta, a magyar glóbus problémáinak alapos ismerője, keresztény magyar fajának olthatatlan szerelmese volt, aki a legjobb értelemben vett magyar értelmiség lelkiségének hű kifejezője és egyúttal ösztönös érzelmeinek mesteri hangszerelője volt. A magyar középosztály, az első világháború után annyi megrázkódtatásnak és mostoha sorsnak odadobva, benne ismert rá saját csak homályosan megfogalmazott vagy csak épp ösztönösen megsejtett gondolataira és érzelmeire, s ezért szívesen adta át magát vezetésének. Valami állandó, kölcsönös viszony állott fenn kettejük között. Mindegyik adott és kapott is valamit a másiktól. A magyar középosztály, mely akkor az országban még uralkodó elem volt, sokat kapott Milotaytól, de Milotay is a magyar középosztálytól.
Túlzás volna azt mondani, hogy Milotay nem tévedett. Tévedett akkor, amikor a magyar politikai élet két messze kimagasló értékét, akik egyedül alkottak és hagytak maguk után valamit, Vass Józsefet és Klébersberg Kunót valami perverz és konok állhatatossággal támadta. De legfőként tévedett, amikor a második világháború legnehezebb és sorsdöntőbb éveiben a szélsőjobboldali politika mellett szállt síkra. Bár most visszanézve, lehetett-e abban a sötét órában tisztán látni s a halálos dilemmában: német vagy orosz? — választani? S mit értek el a nemzet számára azok, akik az orosz orientációt választották?! Természetesen volt egy harmadik út is, egy negatív út azaz, hogy sem egyik, sem másik — de ez nehezen járható út volt és közönségsiker szempontjából népszerűtlen és hatástalan is. Akik vajmi kevesen ezt az utat választottuk, csak azt értük el, hogy barátaink és híveink elfogytak mellőlünk és hogy mindkét véglet elverte rajtunk a port.
Mivel a Magyarság fejlécén együtt állott a Milotay és a Pethő neve s a vasárnapi számokban a megejtő Milotay-vezércikk után közvetlenül Pethő egy-egy magvas

tanulmánya következett, a közönség mint valami ikreket nézte, akik egyszerre születtek és kiegészítik egymást, holott nagyon is távol álló egyéniségek voltak, akiknek útjai előbb-utóbb szet kellett hogy váljanak. Milotay ugyanis író és újságíró volt elsősorban és lénye legmélyebb gyökeréig, Pethő ellenben tanár és történész, akit azonban nem a halott történelmi tények, hanem az azokból lekövetkeztethető politikai gondolatok érdekelték. Az u. n. kiegyezés korától kezdve ritka alapossággal s talán a hivatásos történészeket is elhomályosító módon ismerte a magyar politika minden titkát s állandóan ahhoz mérte a napi politikában felmerülő problémákat. Mélyen szántó fejtegetéseit egy nemesveretű, elegáns, de természetesen nem könnyű olvasmányú stílusban fejezte ki s ezért távolról sem volt annyi olvasója vagy pláne rajongója mint Milotaynak.
Mikor elváltak egymástól, politikailag rögtön szembe is kerültek. Milotay maradt a jobboldal mellett, Pethő viszont a baloldalon kötött ki. És sajnos, sodródott az árral mind a kettő. Milotay lecsúszott a nyilas uralom támogatásáig, Pethő egész politikai múltja megtagadásáig. A Szekfű útját követte Pethő s a Magyar Nemzet megalapításával egy egészen új arccal jelent meg a magyar közönség előtt. A Magyar Nemzet megalapítása különben sok mindenre fényt derített. Én magától Szegfűtől tudtam meg, hogy Bethlen István keze volt benne s hogy viszont Bethlen Szekfű Gyulára bízta a lap gyámkodását. Ez magyarán szólva azt jelentette, hogy e két férfiú vagy lelke mélyen mindig baloldali volt s csak érdekből szolgálta ki előzőleg hosszú időn át a keresztény nemzeti irányt vagy pedig hogy a háborús helyzet alakulása folytán jobbnak látta lovakat váltani, jellemző különben, hogy az oroszok és utánuk az oroszok által beültetett kommunisták a régebbi lapok közül egyedül csak a Magyar Nemzetnek engedték meg megjelenését a régi néven.

A katolikus napisajtó nem a Bangha Béla alapításával kezdődött Magyarországon. Lonkay Antal, aki tündöklő idealizmussal viselhette és viselheti az első katolikus újságíró nevét, már 1860-ban alapított Idők Tanúja szép címmel egy egyházpolitikai napilapot, mely aztán tízéves fennállás után összeolvadt Török János Pesti Hírnökével s a Magyar Állam nevet vette fel. Lonkay halála után a szerkesztésben Hornig Károly, a későbbi veszprémi püspök és bíboros, majd Komócsy Lajos s végül Szemnec Emil követték, akik közül főként az utolsó kitűnő nevet vívott ki magának. Annál inkább lesüllyedt és elszíntelenedett az utolsó szerkesztő, Cziklay Aladár alatt, amikor a lapot már csak Magyar Állat néven emlegették.

A Néppárt alapításával esik egybe egy új katolikus napilap, az Alkotmány megjelenése, mely Turi Béla nevével forrott össze. Jól ismertem, nagyra becsültem, szerettem, de egész iránya, mentalitása iránt nem tudtam felmelegedni. Nem látott mást, mint alkotmányjogi és pártpolitikai témákat. Elemében volt, ha közjogi vitákba szólhatott bele, de a nagy szociális, kulturális, nemzetiségi és katolikus restaurációs kísérletek figyelmén kívül maradtak. Csak a politika érdekelte s még a katolicizmuson belül is csak a katolikus autonómia. Az Alkotmány 1919-ben megszűnt s mikor én a napisajtóban megjelentem, ő már rég hallgatott volt. Ha találkoztunk, kedves, figyelmes volt, de úgy nézett rám, mintha egy másik világból szálltam volna alá. Én reálisabb voltam s úgy néztem rá mint a részvétlenségbe fulladt alkotmányjogi csaták élő veteránjára.
Egy nagy magyar tehetség szomorú vergődését kellett közelről is látnom Lendvai Istvánban. Költő volt a legjavából, de amellett harcos publicista. Talán senkinek sem kapcsolódott össze az élete annyira a katolicizmussal mint az övé. Sajnos, elég korán az ital rabja lett s a tehetsége is fejlődés helyett összezsugorodott. Lassan és fokozatosan egyhúrú hegedűs lett, aki már csak az antiszemitizmus húrján tudott játszani. Annál nagyobb volt a meglepetés, amikor az Új Nemzedék szerkesztőségét, ahol kezdettől fogva szolgált, az újonnan alapított Magyar Nemzettel cserélte fel. Mindkét szerkesztőség jól járt vele: az Új Nemzedék, hogy megszabadult tőle mert már alig tudták valamire használni — s a Magyar Nemzet, hogy egy hírhedt antiszemitát bemutathatott megtérése után és kiporoltathatta vele volt barátait.
Az ostrom alatt eltűnt az éjszakában. Valószínű, hogy bombatalálat érte, de olyan hírek is voltak, hogy nyilasok lőtték volna le.

Mikor én a Nemzeti Újsághoz beléptem munkatársnak - anélkül, hogy a Magyar

Kultúra szerkesztőségét feladtam volna — egy jól összeszokott gárdát találtam együtt, amelyben minden jó újságírói kvalitás megvolt, csak éppen az ügyért való lelkesedés hiányzott. Hogy miért, azt az esetleges egyéni hibákon kívül a vállalat vezetőségének tulajdonítom melynél lehetetlenebbet sem akkor, sem azóta elképzelni sem tudok. A Központi Sajtóvállalatnak, melynek tulajdona volt a Nemzeti Újság és az Új Nemzedék, volt egy vezérigazgatója s egy nem tudom milyen delegáltja. A vezérigazgató egy elvilágiasodott pap, semmihez sem értett, tehát szellemet, lelkesedést nem diktálhatott, megelégedett alattvalói hódolatával s a legfelkapottabb éttermek légkörével. A kiadóhivatali igazgató inkább szónokolni mint szervezni szeretett. A delegált, ki ráült mindkettőre, állítólag mint a legitimista mágnás csoport megbízottja tette be a lábát a vállalatba, mikor még ezek az urak áldoztak a sajtóra. Ez a grófi gyámkodás bizonyos idő után megszűnt volt, de a delegált megragadt s most már a főpapokat, a nagyvállalatokat vagy éppen a kormányt fejte. Mesterségébe annyira belejött, hogy már akkor is fejt, amikor arra szükség nem volt.

Nagyobb baj volt azonban, hogy ez a fejős ember a lapok szerkesztésébe is beleütötte az orrát s a fontosabb vagy kényesebb cikkek megítélésének a jogát, sokszor magának a témának is a meghatározását magához ragadta. Rettenetes tehertétel volt az egész szerkesztőség számára, de különösen nekem, akinek erőteljes stílusától s meg nem alkuvó mentalitásától ő félt a legjobban. Nekem egyetlen cikkem sem jelenhetett meg az ő jóváhagyása nélkül.
A Nemzeti Újság felelős szerkesztője Tóth László volt, egy valóban tehetséges és kitűnő tollú újságíró, akinek csak a lustasága volt nagyobb a tehetségénél. Igazán nem ambicionálta, mint minden más főszerkesztő, hogy legalább vasárnaponként egy-egy jó vezércikkel keltsen feltűnést, ellenkezőleg, néha hetekig semmit sem írt. De legalább munkatársainak az iramot tudta volna diktálni azaz ha ő a szerkesztőségben valóban agy és szív lett volna, mely hajt és éltet mindenkit! De sajnos, ehhez is lusta volt s csak néha kivételes alkalmakkor ragadta fel magát az írásra vagy irányításra. Különben unta az egész üzemet, rossz volt nézni azt az unott arcot, amivel egy kéziratot a kezébe vett. Annak ellenére, hogy nem volt harcos publicista és semmiféle politikai iránynak nem volt a megtestesítője, a kommunisták mégis perbe fogták, hazug vádak alapján többszörösen elítélték s valamelyik fegyházban lehelte ki a lelkét. Néptörvényszéki tárgyalásain bátran férfi módjára viselkedett s mártírhalála százszorosan kiengesztelte gyarlóságait.
A szerkesztést magát vagyis az anyag összeállítását és megrostálását Kállay Miklós és Endrődy Béla látták el. Mindkettő kimondottan író ember volt, akiknek az irodalomban is komoly nevük volt. Kállay elmélyült szellem és jellemes férfi volt. Munkáját komolyan vette, pontosan megjelent a szerkesztőségben s beletemetkezett a kéziratokba és kefelevonatokba. Nagyon rövidlátó volt, szinte az orrával olvasta a betűket. Ítélete mindig megbízható volt, mert kritikai érzéke alapos tudással párosult.
Endrődy épp az ellenkezője volt. Felületes, léha bohém, akinek lelkéhez a kabarék világa állt közelebb. Világnézete és erkölcsi felfogása sem állott magasabban. Szeretett a mágnás világhoz dörzsölődni s életmódjában s modorában azokat utánozta. Lelkületére jellemző, hogy a háborús összeomlás után a katolikus újságtól azonnal át tudott a szélsőbaloldalhoz evezni, ahol aztán előbbi imádata tárgyát, a grófi világot arcátlanul és perverz kéjjel mocskolta hétről-hétre.
A gárda többi tagja mind megállta a helyét s kellő vezetés mellett, ami pedig hiányzott, még többet lehetett volna kihozni belőlük. Nem az ő hibájuk, hogy a lap sablonosan jó volt, de nem támasztott nagyobb érdeklődést.
Az újságírás hőskorából, amikor még csupa bohém ülte meg a szerkesztőségeket s azok a legegzotikusabb egyéniségekkel voltak tele, az én időmben már csak egy maradt minálunk. Früchtl Ede volt a becsületes neve, de csak Tatának hívta mindenki és általános népszerűségnek örvendett. Még a régi Alkotmánynál kezdte pályafutását s ő volt mindig a legfőbb egyházi szakértő. Amellett hatalmas lexikális tudása volt s hozzá kitűnő memóriája, annyira, hogy szinte minden kérdésre tudott feleletet vagy legalábbis eligazítást adni.
Az élete valóságos regény volt, a leghihetetlenebb elemekből összeszövődve. Fiatalon nem tartott egyáltalán lakást, még albérleti szobát sem, hanem éjfélkor beszállt a szabadjegyével valamelyik hosszútávú gyorsvonatba (Fiume — Lawoczne — Kőrösmező — Predeal), adott a kalauznak jó borravalót, aztán lefeküdt egy

gondosan lezárt I. osztályú félfülkébe s aludt reggelig. Aztán kiszállt, megmosakodott (bár ebben senki sem volt biztos), megreggelizett a vasúti restiben s az ellenvonattal visszajött a fővárosba. Kevés ruhaneműjét a szerkesztőségben tartotta. Az italra korán rákapott s éjfélre mindig «kikészült». Botrányt azonban soha nem csinált. Ettől a különben hivatással járó gyöngeségtől eltekintve feddhetetlen életű és erkölcsű ember volt. Mulatságos kis alakja, főként mikor ünnepi alkalmakkor zsakettbe öltözött és cilindert hordott, a katolikus megmozdulásoknak, körmeneteknek, felvonulásoknak meghitt színes velejárója volt.
Az első világháborúban bevonultatták őt is katonának, sőt frontszolgálatra került, majd később orosz fogságba. Szibériából per procuratorem (=meghatalmazással) házasságot kötött otthon hagyott jegyesével. Mindenki azt hitte, hogy a filigrán apró emberke elpusztul a fogságban és távházasságát is azzal magyarázták, hogy maga sem bízik életbenmaradásában. Pedig épen és sértetlenül visszajött, s a házasságából is két szép gyermek származott. Néhány évig a közvetlen szomszédságában laktam s így a szerkesztőségen kívül is naponta többször találkoztunk. Abban az időben már állandóan ivott, a magyar recept szerint reggel pálinkát, délben sört, este bort. Ritkán, csak egyházi ünnepségekre volt teljesen józan állapotban, de azért munkáját mindig kifogástalanul elvégezte. A sok alkohol — ellentétben a közfelfogással nem a fejébe szállt, hanem a lábába és nyelvébe, de az egészségének nem ártott. Maga mesélte, hogy egyszer volt vesevérzése, de az is csak ütés következtében, mert ittasan ráesett egy vaskorlátra.
Bár a Magyar Kultúrával s a Nemzeti Újsággal éppen elég dolgom volt, a véletlen mégis úgy adta, hogy a testvérlap, az Új Nemzedék szerkesztőségébe is be kellett kapcsolódnom. Ez már névtelen, de viszont annál érdekesebb és izgatóbb újságírói munka volt.
Az Új Nemzedék úgynevezett déli bulvárlap volt, mely nem az előfizetőkre, hanem az utcai árusításra volt bazírozva. Rikkancsai a déli órákban beszáguldották a város legforgalmasabb utcáit s a napi szenzációt harsányan kikiáltva közvetlenül szolgálták ki a hivatalokból, gyárakból, üzemekből kiözönlő és hosszabb-rövidebb villamosozásra kényszerült közönséget. Másik előnye volt az ilyen déli lapnak, hogy el tudta érni a déli órákban induló gyorsvonatokat s így a vidéki nagy gócpontokba is még aznap eljutott.
Amilyen lényeges volt a bulvárlapoknál, hogy minden számukban legyen valami szenzáció, valami színes tudósítás, riport a politikai, közgazdasági, társadalmi élet keretéből, éppoly fontos volt, hogy legyen egy rövid, pattogó, dübörgő, magával sodró vezércikke, mely közhangulatot és közvéleményt teremtsen gondolatainak. A különbség persze igen nagy volt a reggeli és déli lapok hangja, stílusa és előállítási módja között. A reggeli lapoknak az egész előző nap rendelkezésükre állott, a déli lapoknak pár óra alatt kellett megszületniük és az utcára kifutniok. A szerkesztőségi munka reggel 7-kor kezdődött s átlag 10-re már be is fejeződött. Míg az egyes rovatvezetők a távirati anyagot vagy bizalmas értesüléseket dolgozták fel, addig összeült a szellemi vezérkar a vezércikk témájának a megállapítására. Ez szinte percek alatt megtörtént s aztán a kiválasztott témához hozzáfűzte mindenki a maga gondolatait. Majd körülnéztünk magunk között, vajon kinek «fekszik» a legjobban a téma kidolgozása. Az illetőnek pár percnyi ideje volt a gondolkozásra, aztán egy gyorsíróval bezárkózott egy magányos szobába és szinte egy «szuszra» le kellett a vezércikket diktálnia.
Én gyors és precíz fogalmazó hírében állottam s ezért hetenként 2-3 vezércikk megírása rám esett. Szerencsémre már a Magyar Kultúránál kineveltem magamnak egyik barátom leányában egy kitűnő gyorsírót s így annyira hozzászoktam a diktáláshoz, hogy már elképzelni sem tudtam, hogy magam körmölgessek vagy gépeljek. Ennek köszönhettem azt is, hogy olyan bő irodalmi termelésre voltam képes. Nálam már anakronisztikus volt a szokásos megjelölés: írta Ny.Z., mert már semmit nem írtam, csak diktáltam.
Az bizonyos, hogy érdekes lélektani állapot minden diktálás, de különösen az, amikor egy vezércikknek percek alatt kell megszületnie. Az ember koncentrálódik és megfeszül hogy úgy mondjam, a magas feszültség legmagasabb fokáig. Koncentrálódik olyan értelemben, hogy minden más kihull belőle, s agya, fantáziája, minden szellemi tehetsége arra az egy megadott gondolatra rögződik rá és elvonatkozik minden mástól. Ez az erőszakos irányítás, amire az értelem rákényszerül, megfeszíti az idegeket s mint egy sorsdöntő vizsgán vagy veszélyes

sportteljesítménynél a végletekig felcsigázza. Vigyázni kell a gondolat kifejtésére és színezésére, a hangulat megteremtésére és fokozására, a helyes szórendre s a dikció szépségére — mindez együttvéve és pár futó perchez kötve — valóban megfeszítő és egyúttal kimerítő teljesítmény. Annyira, hogy utána képtelen az ember egy bizonyos ideig akár olvasni vagy társalogni is. Egyszerűen pihenni kell, kikapcsolódni mindenből, a felajzott idegeket semmittevéssel lecsendesíteni.

Az Új Nemzedéknél kedvezőbb volt a légkör a lelkes munkára, mint a Nemzeti Újságnál. Saly Dezső a legjobb főszerkesztők egyike volt. Egy sokat olvasott, mindig jól tájékozott s amellett bátor kiállású ember, aki valóban vezette és lelkesíteni tudta a szerkesztőségi gárdát s akiben nem is a főnököt, hanem a kiváló és nélkülözhetetlen karmestert láttuk. Írni azonban ő sem szeretett, úgy látszik, ez már hozzátartozott a főszerkesztői hagyományokhoz.

Itt is volt a szerkesztőségben három munkatárs, akiket az összeomlás után az újonnan született és irányított sajtó zavaros hullámain kellett viszontlátni. Ezek között messze kimagaslott Mihelics Vid, aki iskolapéldája volt annak a típusnak, mely a legjobb kvalitások mellett sem tud érvényesülni. Komoly egyetemi tanulmányok után szociológusnak indult, de egyetemi tanszékhez nem jutott s mikor végre hozzájuthatott, az összeomlás után alapított egri katolikus egyetemen, annak tiszavirág-életével neki is leáldozott. De
mint újságíró sem tudott érvényesülni, mert ott meg a professzort nem tudta levetni. Színtelen stílusú, merev ember volt, aki nagy tudását újságírói könnyedséggel nem tudta aprópénzre váltani. A kommunizmusnak kellett jönnie s abban is jó későn egy új egyházpolitikai iránynak, hogy végre mint a progresszív katolicizmus főideológusa érvényesüljön, tehetséges unalmasan kiszolgálva két urat: a katolicizmust és a kommunizmust.

De ha Mihelicsben haláláig megmaradt bizonyos öntudat és mértéktartás a hatalom kiszolgálásában, egy másik katolikus újságíróban már csak a könyörtelen és fékevesztett törtető érvényesült. Neki nem kellett ideológia, amire különben képtelen is lett volna, ő egyszerűen hervadhatatlan érdemeket akart szerezni a hatalom kiszolgálásában. Valóságos apologétája lett a kommunizmusnak s a rendszer túlkapásainak és pökhendi szemérmetlenséggel védte meg például még azokat a letartóztatásokat, pereket, ítéleteket is, amikkel ártatlan papok özönét sújtották. Hogy miért lépett erre a sikamlós útra, az az ő egyéni lelkiismeretének a dolga, de hogy eladni és szállítani merészelte a katolicizmust, az már örökre megbocsáthatatlan marad!

A harmadik gyászvitéz viszont színésznek indult, de nem vált be és gazdag lírai vénával került az újságíráshoz. Csak ott és akkor lehetett igazában használni, amikor a témánál lírai húrokat kellett pengetni vagy nemzeti és egyházi ünnepek leírásánál harsogó szavakban tobzódni. Igazi ripacs volt, aki a semmit is rivaldafénybe állította s a szerkesztőségi diktálást is a szavalás hangskálájával tévesztette össze. Mikor a zsidótörvény őrá is veszélyessé vált, kétszer is felkeresett a Magyar Kultúra szerkesztőségében. Először azzal, hogy a feleségét helyezzem biztonságba az elhurcolás elől, ami egy zárdában meg is történt; másodszor azzal, hogy most már neki magának mentsem meg az életét. Róla is azonnal gondoskodtam a Kongregációs Otthon épületében, ahol akkor már néhány politikai üldözött mellett pár száz zsidó is tanyázott. Ott azzal keltett feltűnést, hogy az ínséges idők ellenére szokatlanul nagy étvágya volt s hogy minden tilalom ellenére naponta kiszökött a házból, hogy egy fiatal leány ablaka alatt trubaduroskodjon, míg végre az ostrom alatt egy fáradt golyó a lába sarkát fel nem sértette. Sántítva került haza, de mint gyógyíthatatlan ripacs, még megjátszotta a haldokló hattyú táncát. A veszély elmúltával a felszabadult új világban sietett feleségétől elválni, nekem meg háláját azzal mutatta ki, hogy többet felém se nézett, s 8 hónapos fogságom alatt az együttérzés egy szavára vagy sorára sem méltatott. Igazi hamisíthatatlan és gyógyíthatatlan ripacs volt!

A világ kitárul előttem

Már említettem, hogy mint vasutas csemetét gyermekkoromtól kezdve vonzott és ellenállhatatlanul csalogatott a messzeség s ezzel előrevetette árnyékát az

utazásra való rátermettség s az állandó vágyakozás az utazásra. Az első diákkori utazásokat az érettségi után kiszélesítette a római kiküldetés s a hét évi külföldi tartózkodás, mely szerencsére megedzett és felvértezett minden honvágy ellen, sőt még olthatatlanabb szomjúságot oltott belém az egész világ megismerésére.
Pesti életem alatt őszintén szólva sohasem fordítottam a szünidőmet pihenésre — ezt a fogalmat a mai napig sem ismerem — hanem utazásra. Nekem az volt a pihenés, az u. n. üdülőkből harmadnap megszöktem volna. Utazásaimban volt bizonyos tervszerűség. Először sorra vettem az európai országokat, Ausztriát, Németországot, Belgiumot, Franciaországot, majd később a Balkánt, Jugoszláviát, Bulgáriát, Görög- és Törökországot. Lassanként rájöttem, hogy engem igazában csak az ősi kultúrák s az eredeti, vígkedélyű népek érdekelnek. Ezért például a skandináv államok vagy Észak-Amerika hidegen hagytak.
De életem nagy álmát, távoli és egzotikus országok megismerését két szerencsés véletlennek köszönhetem. Az első véletlen P. Banghának egy magyar missziós terve, a másik a Budapesti Eucharisztikus Világkongresszus előkészülete volt. Bangha Béla neve a 30-as években már annyira fogalom volt, hogy a világ minden részéből a magyarok kérdéseikkel vagy kéréseikkel nem a prímáshoz vagy a püspöki karhoz, (talán hiábavaló is lett volna!), hanem hozzá fordultak, így például egyszerű munkásemberektől, délamerikai kivándorlóktól kapott leveleket, amikben mostoha sorsuk mellett elpanaszolták azt a nagy lelki ínséget, amiben ott az idegenben éltek. Szerencséjükre Banghához és nem Csernoch prímáshoz fordultak, aki pár évvel ezelőtt a francia kivándoroltak lelki gondozására engem szemelt volna ki, de mikor azt kérdeztem, ki fog ott eltartani, azt felelte, hogy «perselyezni fogsz». — Hát amire az akkor még valóban gazdag püspököknek nem volt «fedezetük», azt vállalta Bangha s az ő kíséretében vállaltam én is. Senkitől egy fillért nem kaptunk az útra, bár a kultuszminisztériumban erre lett volna fedezet, de ott kint sem perselyeztünk sehol sem a magyarok között.
De már elöljáróban két mulatságos és egyúttal botrányos részletet kell megemlítenem. Az első, hogy a trianoni kis Magyarország akkor még nem jutott el odáig, hogy diplomáciai képviseletet tartson mindenütt, s így Délamerikának, ahová pedig a legtöbb magyar vándorolt ki az első világháború után, csak két követség jutott. Az egyik Brazíliának, a másik Argentínának. Brazíliában tehát lett volna követ, de a kivándorolt magyarok sorsával csak a Sao Paolo-i főkonzul, Boglár Lajos törődött. Argentínában azonban üresedésben volt a követi állás s erre a magyar kormány nagybölcsen egy nyalkanevű Schlezinger Walter nevű alakot bízott meg a követség vezetésével. Ez a Schlezinger malackai születésű zsidó fiú volt, aki korán kikerült Buenos Airesbe s mint borügynök tette magát ismertté. Mikor az első világháború kitört, az osztrák-magyar monarchia Hollandiát kérte fel érdekei képviseletére, de mert a hollandusok magyarul nem tudtak, magyar tolmácsnak az épp ott lábatlankodó Schlezinger-fiút alkalmazták. Így kezdődött el a malackai borügynök diplomáciai karrierje, aki a nagy fajvédő Gömbös Gyula kormánya alatt egyenesen tb. konzuli címet kapott s a buenos airesi eucharisztikus kongresszuson — nem tudom, hogy nem kacagányos díszmagyarban-e? — a keresztény nemzeti Magyarországot képviselte. Mert az antiszemitának kihírelt országban ilyen esetek bőven voltak!
Ez a délamerikai utunk több hónapig tartott s a szó szoros értelmében missziós körút volt. Elmentünk mindenüvé, sokszor a legkalandosabb és legkockázatosabb utakon, amerre magyarok nagyobb számban laktak, s a sok munka mellett sok vigasztalásban és örömben is volt részünk. Erről az útról és délamerikai meglátásaimról egy könyvben is beszámoltam mely «Felhőkarcolók, Őserdők, Hazátlanok» címen jelent meg a Pallas kiadásában.
A úttal kapcsolatban még egy mulatságos, de az akkori magyar viszonyokat jellemző epizódunk volt. Elutazás előtt ugyanis a Nemzeti Banktól valutát kellett kérnünk s az a hivatalos ész szokásos elferdülésével 20 angol fontot utalt ki egyetlen egy csekken, holott tudta, hogy mi több országot fogunk bejárni s ezért egyedül észszerű lett volna a valutát több csekkben kiutalni. De ez még semmi, ezután jött a még nagyobb meglepetés. A kapott csekk ugyanis a londoni Angol Bank csekkje volt, de természetesen a pesti nemzetibankos urak aláírásával. Mikor Buenos Airesben be akartam váltani, elővettek egy nagy könyvet, hogy az aláírásokat ellenőrizzék. Abban a könyvben sok aláírás szerepelt, csak éppen a Magyar Nemzeti Bank uraié nem. Erre természetesen a csekket nem válthatták be, előbb Londonba kellett volna küldeni hitelesítés végett.

De a legmulatságosabb és legbosszantóbb az eset epilógusa volt. Hazaérve a drágalátos csekkel siettem a Nemzeti Bankhoz visszaváltani s elmesélni, hogy jártam vele. A kiszolgáló tisztviselő nevetve a társához fordult: «Nem megmondtam előre?» — Azt hittem, a guta üt meg! De még ezzel sincs vége a mi csekkhistóriánknak. Kérvényt kellett írnom, hogy visszafizessék s mikor arra sor került, «kezelési illetéket» vontak le belőle. Keserűen gondoltam arra, hogy külkereskedelmünk ilyen körülmények között el sem indulhatott!
Nagy élmény volt számomra Délamerika, a nagyvárosok felhőkarcolóikkal s a lakatlan messzeségek felmérhetetlen földjeikkel. Mindez új és annyira szokatlan volt nekem, hogy árnyékba állította minden európai fogalmamat. Akkor döbbentem rá először, mennyire elhibázott dolog európai mértékkel közeledni más kontinens népeihez. Igaz ugyan, hogy vannak örök emberi tulajdonságok, amik velünk születnek és mindenütt egyformák, de azon túl a földnek, az éghajlatnak, a történelmi fejlődésnek van döntő szerepe az emberi élet s az emberi közösségek kialakításában. Nincs két egyforma nép, még ha ugyanabból a fajból hasadtak is ki!
Buenos Airesben léptünk először partra, s már abban a pillanatban tapasztalnunk kellett azt az áthidalhatatlan szakadékot, mely szegény kivándorolt honfitársainkat a hivatalos magyar képviselettől elválasztotta. A mólón csak egy pár ember várt és köszöntött bennünket s a korláttal elzárt mólón kívül mint kirekesztettek álldogáltak magyar híveink, akikért tulajdonképpen jöttünk. Mivel követünk évek óta nem volt, mint ügyvivő a Schlezinger-fiú állt ott s mellette hitsorsosa és szövetségese, az egyetlen magyar lap szerkesztője, valami Faragó. Mindkettő erős propagandát fejtett ki ellenünk, hogy odajövetelünket megakadályozzák, de mikor ez nem sikerült, ők siettek elsőnek üdvözlésünkre és szolgálataik felajánlására, mintha semmi sem történt volna. Bangha vette elsőnek észre a kint rekedt magyarokat s faképnél hagyva a díszes magyar képviseletet, oda sietett a korláthoz s meghatottan köszöntötte az ott szorongó magyarokat. Bangha a jezsuiták nagy kollégiumában szállt meg, én azonban az egyik egyszerű magyar családnál. Hosszantartó autóbuszozás után egy kültelki negyedben kötöttünk ki, ahol a ránk szakadt teljes sötétség miatt csak annyit láttam, hogy egy hosszú udvaron át a két oldalról kivillanó ablakfények mellett vezettek egy alacsony kis lakásba.
Másnap reggel az a meglepetés ért, hogy a lakásban nincs fürdőszoba, de még csak vízcsap sincs, hanem az udvarra kellett kimennem s ott többedmagammal a sort kivárva egy vízcsorgónál megmosakodnom. Akkor nézhettem csak körül a reggel világosságában és állapíthattam meg, hogy itt mindenütt a külvárosokban minden építkezés, berendezés ideiglenes, a szegény fluktuáló emigránsokhoz méretezve. Kőből, téglából vagy fából épült ház alig volt, hanem csak gyorsan felhúzott barakkok, családi kulipintyók horganyzott bádog-
lemezekből, deszkákból, kátránylapokból összeeszkábálva. De viszont áldott jó, szívélyes nép lakta — nemcsak a magyarok hanem más nemzetiségű bevándoroltak is — ahogy a hazátlanok az első ismeretlenségben, a szokatlan új világ első ijedelmében, a kenyérkereset első erőfeszítéseiben lenni szoktak
Pár nap múlva átköltöztem a magyar követség épületébe, ahol egy másik fajta meglepetés várt. Az aránylag nagy és szép épületben lakott a malackai borügynök mint ügyvivő, és egy házmesterként alkalmazott öregebb házaspár. Az első éjszaka bekopogott hozzám a házmester, aki odahaza állami hivatalnok volt, és informált a helyzetről. Elmondta, hogy a követségen csak az üzletemberek a szívesen látott vendégek, s viszont a szegény emigránsoknak, akik állásközvetítésért, segélyért vagy okmányokért jönnek, csak várakozásban, mellőzésben, sőt rideg visszautasításban van részük. Arra is figyelmeztetett, hogy Schlezingernek egész kémhálózata van, ne bízzunk az általa ajánlott emberekben és én különösen el ne áruljam, hogy vele beszéltem. Feltűnő összejátszása az eseményeknek, hogy másnap Schlezinger figyelmeztetett, hogy a pletykás házmester meséinek fel ne üljek!
Bár koloniális magyar életről akkor még szó sem lehetett, nagy tömeg magyar — 50 ezerre becsülték — verődött össze Buenos Airesben. Ezek egyik része a magyar kommün bukása után Bécs közbeeső állomásával vándorolt ki ide és makacsul, szinte kihívóan megtartotta kommunista magatartását. Másik része az ország megcsonkítása folytán hazátlanná vált erdélyi, felvidéki, bácskai magyarok voltak, vasutas, postás, városi kisalkalmazottak, iparosok, akik egy idegen uralom kiszolgálása helyett a kivándorlást választották.
A magyarok lelki gondozását először egy lengyel páter, Wodarka József vállalta, aki mint az Isteni Ige Társaságának tagja néhány évet Magyarországon töltött s

úgy-ahogy derekas lengyel kiejtéssel megtanult magyarul. Nagy szeretettel és önfeláldozással szentelte magát a magyaroknak s ezzel örök hálára kötelezte le az első emigrációt. Mi már a hajóállomáson megismerkedtünk vele, de annál nagyobb volt a megrökönyödésem, amikor a magyarok minden őszinte elismerés és dicséret mellett azt mondogatták, hogy «csak ne káromkodnék a szószéken». Ennek a szelíd megszólásnak az a története, hogy a jó lengyel páter csak úgy hallomásból tanult meg magyarul s mivel az Isten nevét a magyarok betyár-száján a legtöbbször abban a formában hallotta, hogy «az Istenét» azért azt hitte, hogy úgy kell kiejteni s ahányszor a szószéken a szent nevet említenie kellett, mindig «az Istenét» mondta.

Amilyen nyomorult, kezdetleges, ideiglenes barakkok és viskók végeláthatatlan sora volt a fővárost gyűrűként körülzáró külváros, olyan gazdag, szép és fényűző volt a belváros és a rezidenciális negyedek. Argentina akkor állott gazdagsága és kibontakozása tetőpontján. A hús, búza, kukorica, tea, állatbőr kivitele óriási arányokban folyt, s ahhoz mérten a fejlődés is newyorki méreteket öltött. Valóságos paloták, fényűző lakóházak, felhőkarcolók, drága üzletek, luxuséttermek, tündöklő kávéházak egymás hegyén-hátán, s egyáltalán a jólét tobzódó színei. A cigarettát egyenesen kilóra mérték, s a vendéglőkben potom pénzért olyan óriási hússzeleteket adtak, hogy lelógott a tányérról, s a pénzváltók utcasorán a világ minden valutáját vették-adták, aminek még a látványától is mi európaiak már rég elszoktunk. A kikötőben, mely nem is tenger, hanem egy tengerré szélesedett folyó partján áll — akárcsak a büszke Lisszabon — hajók tömege kötött ki, rakodott, indult a világ mind a négy tája felé. Az európai s főleg hazai fogalmaink szerint bábeli forgalom és hajszolt élet volt, ami elénk tárult.

Mielőtt a magyarok missziózását megkezdtük volna, Bangha nem állotta meg, hogy ismeretterjesztő és felvilágosító előadást ne tartsunk a mi Csonkaországunkról. Az előadás sikerét biztosították a jezsuiták, akik a vezetésük alatt álló kollégium révén a város színe-javát mozgósítani tudták. Bangha francia nyelven, én olaszul beszéltem. Az előzetes bizonykodás ellenére az volt a benyomásunk, hogy a franciát kevesen értették meg s ezért nagyobb sikerem volt nekem, mert Buenos Aires nagy része olasz bevándorló.

Mivel a magyarok munkahelyeik szerint különböző és egymástól távoleső külvárosokban laktak, a missziózást is annak megfelelően különböző templomokban tartottuk. Bár az a maroknyi kommunista söpredék mindent elkövetett, hogy piszkolódó röplapokkal célunkat keresztezze, a misszió átlag a magyarok népes részvételével és nagy meghatottság mellett folyt le. A nehezebb rész nekem jutott, mert a rendőrség maga nem tanácsolta az ellenforradalomban exponált Bangha kiszállását az amúgy sem biztonságos kültelkekre. Ma is jól emlékszem arra az esős estére, amikor a német követség autóján kellett egyik leghírhedtebb kommunista negyedben prédikálnom. Mielőtt a kocsiba beszálltam volna, a sofőr megkérdezte, hoztam-e revolvert magammal? — Revolvert szentbeszédhez a templomban? — feleltem csodálkozva, de a sofőr erősködött, hogy azon a vidéken senki sem jár este fegyver nélkül. Végül is belenyugodott, hogy én bátorban jártam és hogy szükség esetén elégséges lesz az ő revolvere.

Valóban kísértetiesen elhagyott, gyéren világított téren állította le a kocsit és megmutatta az irányt, amerre mennem kellett, hogy az épülőfélben lévő templomhoz eljussak, ahová a missziót meghirdettük. «Én nem tehetem kockára az autót — mondotta — de felhúzott revolverrel itt maradok és bármi is előadná magát, elég egy kiáltása, és én azonnal leadom az ijesztő lövéseket.»

Vaksötét volt a megadott utcában, az eső is mind erősebben permetezett, s én a kiterjedt tócsák között bukdácsolva óvatosan haladtam előre. Az állványoktól alig kilátszó templomból halvány gyertyaláng szűrődött ki s a bejárat előtt egy kb. 15 főnyi kis csoport álldogált. Köszöntésemre csak valami halk morgás válaszolt. Kezet fogtam mindenkivel, amit a legtöbben csak tartózkodóan fogadtak, s aztán beinvitáltam őket az állványoktól szabadon hagyott térségre. Azzal kezdtem, hogy bennünket senki nem küldött, sem a kormány, sem a magyar püspöki kar és hogy utunkhoz senki egy fityinggel hozzá nem járult, és hogy gyűjtést sem fogunk rendezni sehol sem. Aztán beszéltem nekik az Isten szeretetéről, mely a teremtésben és megváltásban nyilvánul meg. A beszéd végén a Miatyánkot már néhányan hangosan imádkozták velem együtt, s a Boldogasszony énekébe is belevegyült néhány bátortalan férfihang. Végül arra kértem őket, hogy másnapra hozzák magukkal ismerőseiket és legyünk eggyé Isten szeretetében.

Másnap valóban megkétszereződött hallgatóim száma, harmadik nap még inkább. Az

volt a benyomásom, hogy nem elveszett bárányok ezek, hanem szegény páriák, akik azért kerültek az emigrációban is kommunista szervezetek hálójába, mert senki más nem segített rajtuk a megtelepedésben és elhelyezkedésben.
Vidéki missziós körutunkat egy Leguizamon nevű községben kezdtük, ahol valami 40 magyar család élt egy nagykiterjedésű telepen. A földet az angol vasúttársaság adta bérbe s a telepeseknek, akik 80 - 200 hektárt vettek megmunkálásba, 40 évig kellett volna az amortizációt fizetni, hogy a végén tulajdonosai lehessenek a földnek. Nem tudom, mennyiben volt köze a magyar követségnek a szerződés megkötéséhez, de mindenesetre szerencsétlen akció volt, mert a föld nagyrészt salétromos volt s a 40 éves amortizáció elrettentő. A mintatelepítésnek szánt «földosztás» kudarcba fulladt, a telepesek nagy része pár év sikertelen küzdelme után kereket oldott.
Rosarioban, az ország második legnagyobb városában nem sok magyart találtunk, de Kelety Lajos tb. konzul személyében olyan magyart üdvözölhettünk, aki hosszú időre megalapozta a magyarok hírnevét. Kelety az első világháború előtt ösztöndíjjal került ki Argentínába agrárpolitikai tanulmányokra s a hosszantartó háború alatt ott rekedt, állást vállalt és megnősült. Mindenesetre sokan szívesebben látták volna őt követségi ügyvezetőnek Buenos Airesben, magyarok és argentinok egyaránt.
Santa Fe városában viszont mulatságos kalanddal kezdődött a misszió. Egy korábbi vonattal érkezünk meg, mint ahogy be volt jelentve. Egy Bleyer nevű főrendező fogadott bennünket azzal, hogy «önök nem érkeztetek meg» és vissza kellett utaznunk egy állomást és ott bevárnunk a következő vonatot, hogy a fogadtatás teljes és ünnepélyes legyen. Hát abban aztán nem is volt hiba! Ott volt minden magyar, sok argentin, a polgármester s a garnizon parancsnoka. Bleyer olyan zagyva beszédet vágott ki, hogy a visszafojtott nevetéstől majdnem megpukkadtunk. Útközben megtudtam tőle magától, hogy argentin nőt vett feleségül, fia a jezsuitákhoz, leánya az apácákhoz jár iskolába. De mikor azt kérdeztem tőle hogy ő milyen vallású, óvatosan és kitérőleg azt felelte, hogy szerinte «az erkölcs a fontos». Ezek után nem maradt semmi kétségem vallási hovatartozandósága felől.
A legkalandosabb utunk Missiones tartományba vezetett, mely már Paraguayval határos. Két nap és két éjszaka egy. folytában vonaton ültünk Posadas tartományi székhelyig, hogy aztán onnan a legrégibb 40 magyar emigráns családot felkeressük. Posadastól kezdve úttalan utakon, mocsarakon, folyókon átgázolva és természetesen minden porcikánkig agyonrázva egy öreg, kimustrált oldsmobilen 10 órás keserves autózás után jutottunk el Corpusba, ahol egy lengyel páter által épített kis templomban folyt le a misszió. A magyarok ugyan 10-15 kilométeres körzetben szétszórva tanyákon laktak, de azért szépen összejöttek, a legtöbben lóháton.
Egyik este valahonnan az erdők felől tisztán megszólalt egy tárogató, s a holdvilágos éjszakában a nagy lakatlan messzeségek csendjében elzokogta Krasznahorka büszke várát, a Kék nefelejcset és Nagyasszonyunk hazánk reményét. Egy derék trencsénvidéki csizmadia hozta magával hazulról a tárogatóját és holdvilágos éjszakákon, mikor minden álmodozásra és melankóliára hangol, megszólaltatja ezt a különben is bűvös hangú hangszert, hogy a reménytelenül messze sodort magyarok ne felejtsék el a hazai emlékeket.
A fáradságos, néha egyenesen nyaktörő argentin utazások után átmentünk Uruguayba és Montevideoban ütöttük fel a tanyánkat. Itt már csak lelki munka várt ránk, mert a magyarok mind Montevideoban laktak s a különben is kis ország csekélyszámú lakossága itt zsúfolódott össze. A háború alatt alaposan megszedte magát az ország, mert az európai tőke ide menekült és itt keresett gyümölcsöző befektetést. Akkor és abból épültek a fényes paloták s a városfejlesztés is a fényűzés útjait járta.
Soha sehol még olyan rendezett s már gazdaságilag is megszilárdult magyar kolóniát nem találtunk - kivéve egy mindig és mindenütt megtalálható kommunista söpredéket, mely a nyájból kivert bika módjára csak rombolni tudott. Ezek a montevideoi magyarok már nem gyökértelen, ide-oda
hányódó proletárok voltak, hanem megállapodott, talajt fogott polgárok, a szorgalmas munka, a módosodás minden jelével. Itt már nem is szokásos, inkább könnyes mint hangos örömmel fogadtak, hanem határtalan lelkesedéssel s a hála minden megnyilvánulásával. Sehol sem sikerült annyira a missziónk mint itt, sehol olyan népes, egyenesen impozáns tömeget nem látott a kiválasztott templom, s a szentségekhez is tömegesen járultak.

A hívőknek ez a nagy buzgósága és odaadása válthatta ki a kommunista töredék haragját és gyűlöletét, ami nemcsak a gyalázkodó röpiratok özönében nyilvánult meg, amikben Banghát mint a proletárok gyilkosát s a proletárleányok megbecstelenítőjét állították be, hanem egy gyalázatos szentségtörő merényletben végződött. A missió utolsó napja volt s az érsek jelenlétében éppen én prédikáltam a szószéken, amikor a kijárat felől valami durva hangot hallottam, valami olyasfélét, hogy «beszéljen a parlamenti pincék gyilkosairól» s aztán egy súlyos tárgy (kalapács volt) repült a tömeg feje felett s nagy robajjal eltalálta a Szent József szobrot, mely darabokra törve lezuhant. Nehogy pánik törjön ki a zsúfolt templomban, én nyugodtan folytattam a beszédet, mintha semmi sem történt volna. Nem is mozdult senki a hívek közül, de azt láttam, hogy néhány markos magyar lefogta a tetteseket és kiebrudalta a templomból. Igazi kommunista hőstett volt, mert rombolásban nyert kifejezést! De nagyobb hőstett volt a magyar híveké, akik azonnal összeadták egy új szobor árát.
Montevideoban a búcsúzáskor tapasztaltam életemben először, hogy nehezebb búcsút mondani a kivándoroltaknak, mint hazai barátainknak!
Missiónkban utoljára maradt Brazília, ahol már könnyebb volt a tájékozódásunk és beosztásunk, mert Szelecz Arnold bencés és Bali Ferenc szalézi személyében az úttörés a magyar pasztorációban már megtörtént és a missióra is kész program várt. Központunk Sao Paolo városa lett, ahol a legtöbb magyar élt s ahonnan a szétszóródottak megközelítése is könnyebbé vált.

A város még magán viselte a nemrég lezajlott forradalom, illetve elszakadási kísérlet nyomait, ami a délamerikai szokásoktól eltérően nem vértelenül folyt le. Mesélték, hogy magyarok, azaz menekült kommunisták is résztvettek a lázadásban és hogy utána osztozniok kellett a többi hadifogoly sorsában. A kiszivárgott hírek szerint ugyanis a veszedelmesnek ítélt foglyokat hadihajókra rakták, melyek aztán kifutottak a nyílt tengerre és rakomány nélkül tértek vissza Lehet, hogy kidobták őket egy lakatlan szigetre, de az is lehet, hogy vízbe fojtották őket mint a kóbor macskákat. Annyi bizonyos, hogy nyomuk veszett!
A városi magyarok missiója után kiutaztunk az interiorba a két legnépesebb magyar faluba, valami ezer kilométerre a fővárostól. Az egyiket Árpádfalvának hívták s mert ez volt közvetlenül a vasútállomás mellett, Bangha vállalta; a másik, Boldogasszonyfalva — még vagy 50 kilométerre a vasúttól az őserdő kellős közepén — nekem jutott.
Eljutni Boldogasszonyfalvára igazán nem volt gyerekjáték. Posta az őserdőben nincs, vagy ha talán üzenetek továbbítására mód nyílik, az nincs időhöz kötve. Lehet pár nap, de lehet pár hét is. Így magyarjaink nem tudhatták, hogy mikor érkezem s nem várt senki sem a vasútállomásnál. Mivel itt az interiorban minden a szírek kezén van, én is egy szír kereskedő teherautójára voltam ráutalva, aki azonban épp aznap adta férjhez a leányát, nagy lakomát rendezett, s neki is szüksége volt a járműre.
Valamikor éjfél után került sor az elutazásomra. A kamion alaposan meg volt rakva tele zsákokkal és én egyetlen utasként azok tetejébe kerültem. Fantasztikus, felejthetetlen, de egyúttal kísérteties élmény volt ez az éjszakai utazás az őserdőn át. A reflektor éles fénye óriásira növelte az előttünk imbolygó fák árnyait s a széthajló ágak mint valami misztikus élőlények fenyegetőleg hadonásztak előttünk. Nekem csak feküdnöm lehetett a felhalmozott piszkos zsákokon, de még így is a lecsüngő ágak gyakran végigsuhintottak rajtam. A kamion eszeveszetten nyargalt, mert szembejövő járműtől nem kellett tartania és még arra is vigyáznom kellett, hogy egy-egy kanyarnál a nagy sebesség következtében le ne pottyanjak. A kocsi a primitív, csak éppen hogy kitaposott úton felverte az erdő finom vörös porát s a hátunk mögött mint valami sűrű felhő jelezte átvonulásunkat. A reflektor erős fényében néha felvillant egy vadállat szeme vagy alakja amint ijedten visszahúzódott a sűrűbe.
A nap már jól fent járt az égen, amikor nagy tülkölések közepette megérkeztem. Mire lekászálódtam a kocsi tetejéről, a portól belepve mint egy lisztes molnár, már körülöttünk állt a falu népe és üdvrivalgással fogadott. Csupa székely és csángó volt, de csodálatos módon néhány szlovák családdal, akik azonban a legnagyobb magyarok voltak. Közel és távol se falu, se város, csak feleúton idefelé egy svájci atyafi korcsmája s valahol messze a magyarok háta mögött egy most bontakozó litván település.
Soha nagyobb meghatódottság még nem fogott el, mint mikor az iskolában (mert

megélhetési gondjuk mellett még azt sem hagyták ki számításaikból derék magyarjaink) magam előtt láttam ennek az egészséges és edzett fajnak apraját-nagyját. Ahogy itták szemeikkel az óhazából jött Isten szolgáját s ahogy hallgatták megfeszülve az Isten igéjét. Felejthetetlen napok voltak ezek, amiket bearanyozott a közös hit és a vérség köteléke!
Miután a kamion biztos ígérete ellenére sem jött meg kellő időben, hogy a vasúthoz visszavigyen, gyalog vágtam neki az őserdei útnak. Három markos magyar kísért testőrként. Egy kanyarnál messze tőlünk két közeledő ember tűnt fel, mire kísérőim előhúzták revolvereiket. Mire az? — kérdeztem meglepetve. — Ez az erdő törvénye — felelték — nem vette észre, hogy azok is azonnal revolvereik után nyúltak? De azért a revolverek használatára nem került sor, mert nemsokára felismerték egymást a közeledő litvánok és magyarok, s nagy örömmel üdvözölték egymást. A jó szomszédság sok bajnak a megelőzője!
Feleúton megérkezett a kamion. Legfőbb ideje volt, mert már majdnem kidőltem a trópusi hőségben s a szokatlan őserdei úton, ahol a cipő is elsüllyed lépten-nyomon a vörös homokban. Az állomáson a vonatérkezésig megmaradt időmet arra használtam fel, hogy egy üres raktárhelyiségben tiszta ruhát váltsak. Éreztem volt ugyan, hogy a homok beharmatozott, de nagy volt a meglepetésem, amikor meztelenre vetkőzve magamat megpillantottam. Vörös volt az egész testem az izzadsággal rámragadt portól, semmiben sem különbözhettem a rézbőrű indióktól, s mivel víz nem volt a közelemben, toalettpapírral csutakoltam le magamat, hogy attól a viszkető vörös páncéltól úgy-ahogy megszabaduljak. Visszatérve Sao Paolóba volt mit mesélnünk az interior kalandjairól!
Még néhány misszió volt tervbe véve, többek között a fővárosban, Rio de Janeiróban is, de P. Bangha komolyan és súlyosan megbetegedett. Mi csak trópusi lázra gondoltunk, de ő megérezte, hogy valami súlyosabb dologról van szó s olyan nyugtalanság, feszültség, idegesség fogta el, hogy nem volt többet maradása. Haza, csak haza! — mondogatta reszketve az izgalomtól, néha már szinte eszelősen. Le kellett hát mindent mondanunk, bár én maradni akartam, hogy függőben maradt ígéreteinknek egyedül is eleget tegyek, de Bangha nem volt hajlandó egyedül haza utazni, ragaszkodott ahhoz, hogy mindvégig vele legyek. Az érzése sajnos, nem csalt. Odahaza hosszas vizsgálat megállapította, hogy gyógyíthatatlan leukémia tört ki rajta — mindössze 57 éves korában.

Másik nagy, Távolkeletre vezető utam az eucharisztikus kongresszussal volt összefüggésben. A budapesti kongresszust ugyanis a manilai előzte meg s így indokolt volt, hogy valaki magyar jelen legyen azon és beszámolhasson annak lefolyásáról. A választás rám esett, aminek annál jobban örültem, mert így régi álmomat: Kínát és a magyar missziókat is útba ejthettem.
A hajón az a meglepetés ért, hogy néhány magyart is találtam rajta, többek között Madarász Istvánt, aki akkor a kultuszban volt államtitkár s aki érthetően valami kultuszalap terhére utazott. Jellemző volt ez is a magyar minisztériumokra s az állami körökben uralkodó felfogásra, hogy míg minden más országban az ösztöndíjak és hasonló kiutalások a nyilvánosság előtt történnek, nálunk «suba alatt» a legtöbbször «házi fiúk» javára ment. Tudok például egy másik kultuszbeli úrról, aki olaszországi kéjutazását azon a címen utaltatta ki, hogy előadásokat tartson «a díszmagyar»-ról. Fontos államérdek lehetett az a betyár díszmagyar!
De boldogult Madarász barátom rosszul járt a kiküldetéssel és államtitkári rangjával, mert sehol sem sikerült neki «reprezentálnia» s a fantasztikusnak képzelt keleti bankettek helyett a manilai elnöki palotában egy futó kézfogással s egy pohár Coca-Colával kellett megelégednie.
Útközben Singapurban győződtem meg végleg arról, hogy ázsiai népek vagyunk s hogy nyelvünk is hasonló hangzású az ázsiai nyelvekkel. Ez engem különösen megnyugtatott, mert szörnyen szégyelltem a finn-ugor tudósainktól ránk lőcsölt rokonságot azokkal a tetves osztják meg mifene népekkel. Singapurban mindenesetre az történt, hogy két másik magyarral taxiba ültem, hogy a város nevezetességeit megnézhessük. Én a szingaléz sofőr mellett ültem és tolmácsoltam az ő felvilágosításait. A sofőr fülelt-fülelt s egyszerre csak hibátlanul megismételte az én utolsó mondatomat. Meglepetve néztem rá: Te tudsz magyarul? — Dehogy is, azt se tudom, mi az. Én csak azt tudom, hogy a te nyelved hasonlít a miénkhez, amit eddig semmi más idegen nyelvnél nem tapasztaltam.
Az eset más változatban megismétlődött velem Kínában is, ahol a tamingi mandarin

azzal fogadott, hogy mi rokon népek vagyunk s a hankaui szeminárium kispapjai minden előkészítés nélkül szintén mint messze vetődött rokont köszöntöttek.
Életem és utazásaim legfelejthetetlenebb emléke mindenesetre Kína marad. Minden, ami kínai: a kínai föld, nép, kultúra, történelem, életbölcselet. Szinte nem tudtam betelni vele a hosszú úton, mely Nanking, Tien-Tsin, Pekingen keresztül északról-délre az egész országot átszelve, Hankau, Csangsha és Kanton érintésével Honkongig vezetett, ahol újra hajóra szálltam vissza Európába. Ebből a kínai útból is született egy könyv, mely «Mandarinok, Kulik, Misszionáriusok» címet kapta.
Miután a balkáni utam, amit Mécs László társaságában tettem meg, szintén fiadzott egy könyvet, «Balkáni képeskönyv», irodalmi termésemben most már három útleírás is szerepelt.

A politika kívülről

A politikai élet sehol sem szép és épületes látvány. Magyarországon sem volt az. Áldom a sorsomat, hogy egy véletlen és akaratlan kísérlet után nem sodródtam bele s így több tárgyilagossággal tudtam szemlélni és megítélni.
Eleinte csak hangulati elemek játszottak közre, hogy semmi rokonszenvet nem éreztem Horthy Miklós iránt. Nagybányán időztem éppen, amikor Horthy kormányzóvá választásának a híre elterjedt. Az ottani luteránus papot kíváncsivá tette a nagybányai előnév s utánanézett a luteránus egyház levéltárában a Horthy-család nyomainak, mert a városban már senki sem emlékezett ilyen nevű családra. Kutatása sikerrel járt, mert talált egy presbitériumi jegyzőkönyvet, mely Horthy tanítót szigorúan megfeddi többszörös botrányos részegsége miatt. Ezt csak azért hozom fel, hogy kellő értékre szállítsam le a Horthyak gentry-származását. Az is visszatetszést szült bennem, hogy már Szegeden fővezérnek kezdték nevezni, mintha csak, a főportás, főkalauz, főtanácsos címeknek akartak volna pendantot teremteni. De még nagyobb visszatetszést keltett bennem, hogy tengerész létére fehér ló hátán lovagolt, mire a népszájtól meg is kapta a humoros jelzőt: lovasított tengerész.
Később tárgyi okok járultak hozzá, hogy a rokonszenv hiánya bennem egyenesen ellenszenvvé fajuljon. Nem bírtam elviselni a gondolatot, hogy egy ember, aki élete nagy részét nem is Magyarországon töltötte, s a magyar nyelvet is rossz kiejtéssel beszélte, merje magát katona létére életfogytiglanra megválasztatni s még hozzá a legzavarosabb időkben, egy ideiglenes nemzetgyűlés kialakulatlan légkörében s bizonyos fenyegetésekkel megelőzött választáson.
Hogy sietett a királyi várba beköltözni, már az sem emelte népszerűséget, pláne mikor kialakult személye körül egy olyan túlzott udvari szertartás, ami talán még a bécsi udvari életet is túlszárnyalta. Ahelyett, hogy végre valahára a címkórságnak véget vetendő minden címet eltöröltek volna, egy lehetetlen új címet találtak ki az ő számára: «főméltóságú úr», amihez görcsösen ragaszkodott. Annyira, hogy hamarosan már az újságok hasábjain is csak így jelenhetett meg minden róla szóló hír: «A főméltóságú kormányzó úr, vitéz nagybányai Horthy Miklós» — holott még nemrég azelőtt Ferenc József vagy Károly király látogatását így jelentették a lapok: «A király Budapestre érkezett».
Csak a vak nem látta, hogy egykori szegedi környezete, amiben értékes elemek mellett bőven voltak szerencselovagok is, mint lepte el az államtól függő kulcspozíciókat, amelyek hatalmat, befolyást és pénzt jelentettek. Ha a szegedi kettős vérszerződésről szóló hírek talán nem is felelnek meg a valóságnak, a szegedi különítmény térfoglalása minden téren érzékelhető volt.
Horthy óvatosan gondoskodott arról, hogy naiv legitimista körök, amelyek minden reményüket Károly király hazatérésébe helyezték, benne a feltétlen királyhű alattvalót lássák, aki alig várja a pillanatot, hogy a hatalmat királyi urának átadhassa, de ugyanakkor a szegedi különítmény aktív katona csoportja kiakolbolította a hadseregből a legitimista tiszteket. Ez a kettős, ravasz játék aztán csúcspontját érte el Károly király hazatérésének dicstelen epizódjával. Nem a külföld találta ki először a gunyoros mondást Magyarországról: király nélküli királyság!
Érdekes volt megfigyelni és nem volt jelentőség nélkül, mennyire nem rokonszenvezett a nép, főként az egyszerű fővárosi emberek a kormányzóval.

Szinte megdöbbentem, mikor először hallottam házmesterek és borbélylegények szájából lekicsinylő jelzőket. Az meg már az intellektuális köröket is elidegenítette tőle, hogy bizonyos állásokra, például egyetemi tanszékekre mindig volt előre a kormányzóságnak jelöltje. Az ilyesfajta túlkapások már határozottan balkáni színezetűek voltak s valóban nem illettek bele a magasan álló magyar értelmiség és tudományosság keretébe. Idővel mind több suttogásra adott alkalmat a kormányzóság férfi és női ágának a befolyása, sőt pressziója bizonyos kérdésekben.
De a legnagyobb megrökönyödést és ellenszenvet kétségtelenül a kormányzóhelyettes megválasztásának a kierőszakolása és saját fiának a jelölése váltotta ki, mert ezzel nyilvánvalóvá vált a családi klán biztosításának a titkos terve. De már előzőleg is súlyos megütközést keltett, hogy a fiatal Horthy István alighogy hazatért az amerikai Ford-gyárakban töltött gyakorló éveiből azonnal a Magyar Államvasutak élére került mint elnök. Ez sehol kultúrországban elő nem fordult, csak Délamerikában s ott is csak Nicaraguaban és Santo Domingoban, ahol Trujillo és Somosa elnökök családi részvénytársaságot csináltak az országból.
Aztán a kormányzóhelyettesre is a családi klán bebiztosításán kívül mi szükség volt? Köztudomású, hogy abban az időben Horthy kormányzó nem volt beteg vagy szenilis, hogy helyettesre lett volna szükség, de ha a halálával vagy szellemi megrokkanásával számolni kellett volna, mért ne tudott volna a parlament szabadon választani, miért kellett a nemzet kezét előre megkötni? Ez újra olyan, már nem is balkáni, hanem annál szégyenletesebb sakkhúzás volt — még pedig a háború kellős közepén — ami végtelenül szomorú és sötét fényt vet az akkori parlamentre és felsőházra. Valóban úgy viselkedett a Horthy-család, mintha bérbe vette volna ezt a szegény országot!
De még itt sem állt meg a zsoldos társaság, mely a Horthy-család érdekeit az ország becsülete és érdeke fölé helyezte. A kormányzóhelyettes lezuhanása egy repülőgéppel azt a szörnyszülött gondolatot adta Horthyéknak, hogy a kis unokának kell biztosítani a hatalom folytonosságát mint valami trónörökösnek. Sőt erős és csalásokkal fondorkodó propaganda indult meg a kis unoka királlyá választása mellett, amit talán egyedül Serédi bíboros most már komoly és erélyes fellépése hiúsított meg. Amilyen csúnya és ravasz szerepet játszott ebben a kérdésben Kállay Miklós miniszterelnök a nádorságra spekulálva, olyan magasra emelkedett politikailag Serédi prímás bátorsága és nemzeti öntudata. Megdöbbentő még utólag is Serédi azóta nyilvánosságra hozott feljegyzéseit e kérdésről elolvasni!
Így süllyedt le fokról fokra Horthy népszerűsége és tekintélye, s ezért nemcsak fegyverletételi parancsa maradt hatástalan, hanem a németek által történt elhurcoltatása sem keltett feltűnést vagy sajnálatot. Jellemző, hogy abban a kis német városkában, amit a győztes szövetségesek kényszertartózkodásul számára kijelöltek, csak egy valahonnan megmentett bocheriskola növendékei süvegelték meg és hosszú kormányzóságának (erre is kitalálták a talpnyalók egy új szót: «országlásának»!) semmi emléke nem maradt a lelkekben. Senki sem várt tőle semmit, sem iniciatívát, sem vigasztaló szót. Nem beszéltek róla, siettek elfelejteni, mint akinek sem a vérbe fagyott országhoz, sem az emigrációba kényszerült millió magyarhoz semmi köze nem volt. A halála sem váltott ki semmi részvétet. Nagy idők, a magyar nemzetre zord idők szürke szereplője volt!
Bethlen Istvánt, akinek az ellenforradalom után elsőnek sikerült állandó kormányt teremteni, személyesen nem ismertem. Tudtommal egyáltalán kevesen ismerték, még a párthívei is csak úgy madártávlatból. Én nem tudom, hogy természeti adottságból vagy ravasz számításból-e, de nem is engedte magához közel az embereket. Vagy talán így akarta — köddel és távolsággal — a maga fölényét és legendaszerűségét biztosítani? Jellemző különben, hogy a csak cselédszerepre hivatott képviselői egyszerűen «gazdának» nevezték azaz gazdának, akitől a cselédség a parancsot várja.
De még nagyobb baj volt, hogy Bethlen István a nemzetközi politikában is távollétével tüntetett s azért csak köd és árnyék maradt, de nem aktív tényező, akivel számoltak volna. Ugyanakkor, amikor a belőlünk kiszakadt szomszédos államok, Csehszlovákia, Románia vezetői lejárták a lábukat a külföld, a nagyhatalmak informálására, jóakaratuk megnyerésére és biztosítására — nem utolsó sorban Magyarország állandó eláztatására, Bethlen István sohasem vette a fáradságot, hogy személyesen is résztvegyen a nemzetközi politika küzdőterén. A francia külpolitika hosszú időn át volt irányítója, Leger külügyminiszter-

helyettes egy újságíró barátom
előtt csodálkozásának és helytelenítésének adott kifejezést afölött, hogy Bethlen soha senki más államférfiúval sem vette fel az érintkezést.
A hosszú ideig tartó Bethlen-érának voltak pozitív jó oldalai is: a kormányzat állandósítása, Vass József révén a legégetőbb szociális kérdések rendezése, Klebersberg Kunó révén a közoktatásügy hatalmas lendülete, a vasutak rendbehozása országutak építése stb. De még nagyobbak voltak a mulasztásai, amik aztán olyan keserűen megbosszulták magukat. A máris elkésett földreformot, amit szinte forradalmi türelmetlenséggel várt az ország, Bethlen elalkudta és elodázta holmi piszlicsáré házhely-akciókkal, a gyors iparosítás érdekében rászabadította az országra a leggyalázatosabb plutokrácia kizsákmányolását, s egy átfogó országépítés helyett engedett nagyra nőni egy olyan szentimentális irredenta hangulatot, mely nem tudott szembenézni a realitással s meddő álomba ringatta a nemzetet.
Bethlen Istvánt tulajdonképpen nem a parlament buktatta meg, hanem a közhangulat, mely nem bírta már tovább elviselni ezt a megcsökönyösödött maradi kormányt. Tárgyi ok is bőven volt rá, hogy a Bethlen-kormány lelépjen a porondról, de a hangulati elem, mely rendszerváltozást sürgetett, még nagyobb volt. A politikai megfigyelő akkor döbbenhetett rá arra az igazságra, hogy amilyen baj lehet az állandó, tartós kormány hiánya, még nagyobb baj lehet a túl sokáig hatalmon ülő kormány!
Vegyes érzelmeket váltott ki az országban, amikor a kormányzó meglepetésszerűen s a parlamenti szokásoktól eltérően Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek és bízta meg a kormányalakítással. A közvélemény nagyobb része bizonyos megkönnyebbüléssel, sőt örömmel vette a változást, egy másik része azonban aggodalommal nézett a tarka-múltú katona-politikus vakmerőnek sejtett iránya elé. Mindenesetre ez volt az első eset a kormányzó életében, amikor saját tetszése szerint döntött s egy új kurzust akart a magyar politikában inaugurálni.
Gömbös Gyula vezérkari százados a fajvédő pártnak volt egyik megalapítója és vezére, aki harcias egyéniségével és erős antiszemitizmusával keltett feltűnést. Szenvedélyes temperamentumát nem tudta a parlamentben sem megfékezni, s megesett, hogy Fábián Béla zsidó képviselő-társát fülénél megragadva fenyítette meg valami sértő kiszólásáért. A mind kevesebb visszhangot keltő fajvédelemből aztán átment a kormánypártba, s ő vezetett le egy választást, mely igazán nem volt a legtisztábbak egyike, de ami már kedvező alkalmat nyújtott neki arra, hogy elvbarátait mandátumhoz juttassa.
A kormányzó túlzottan is kimutatta, hogy Gömbös Gyula «az ő szerelmes fia, kiben neki kedve telik». Ez nemcsak a meglepetésszerű miniszterelnöki megbízatással lett nyilvánvalóvá, hanem még inkább akkor, amikor Gömbös századosból egyszerre tábornokot csinált, ami példátlanul áll a katonaság történelmében. Még a királyok is fokonként szokták a főhercegeket katonai ranggal felruházni s csak Mexikóban és Venezuelában történhetett meg, hogy kalandorok vörös lampaszt varrva a nadrágjukra önmagukat tették meg tábornokoknak vagy újabban Afrikában jobb híján őrmesterek lesznek azzá.

Gömbös Gyulát személyesen is jól ismertem s egy hosszú kihallgatáson, ami közös barátok akciójára az ő meghívására történt, alkalmam volt lelki világába meglehetősen belelátni. Egy közvetlen, rokonszenves, megnyerő modorú férfi volt, tele jóakarattal, tettvággyal, lelkesedéssel, némi messiási megváltó öntudattal, de hol fantasztikus, hol nagyon is szimpla fogalmakkal. Énrám — őszintén szólva — egy önképzőköri elnök benyomását tette s egy rajongó szerelmesét, a magyar nép szerelmesét, aki azonban a realitásokkal nem tud számolni.

Bár belpolitikai programját 96 pontban hirdette meg, ami már magában is naiv és humoros volt és sok csipkelődésre, gúnyra adott alkalmat, de azokból édeskeveset valósított meg. Ehelyett annál nagyobb hévvel vetette rá magát a külpolitikára, ami az első látszólagos csillogó sikerek után az országot a német vazallusságba vezette. Hogy ő nem úgy gondolta, sőt az u. n. tengelyhatalmakhoz való feltétlen csatlakozástól a magyar irredentizmus megvalósítását várta, ahhoz kétség nem fér, de viszont ezzel elkötelezte az országot egy olyan politika mellé, amitől nem lehetett többé szabadulni s ami az országot örvénybe rántotta. Ebben a felelősségben osztoznia kell Horthynak is, mert Gömbös politikája az ő tudtával és belegyezésével történt s hiába próbálta a 12-ik órában visszacsinálni, már

túlkéső volt és sorsunk megpecsétlődött.

Közelebbi szálak fűztek viszont az ország két legtragikusabb miniszterelnökéhez: Imrédy Bélához és Teleky Pálhoz.

Bár már későn és baljós időkben került kormányra Imrédy Béla, a közhangulat mégis sokat várt tőle. Kiváló közgazdasági ember volt, a Nemzeti Bank elnöke, erős kapcsolatokkal az angol pénzvilághoz. Amellett valóban igen művelt fő, a szó legjobb értelmében vett intellektuel volt és hitvalló katolikus, a nagy hittudós, Schütz Antal lelki gyermeke. A párt, amelyre támaszkodnia kellett, az u. n. Egységes Párt olyan volt mint egy akvárium, amelyben vígan úszkáltak ugyan az aranyhalak, de egy lökéssel fel lehetett borítani és megsemmisíteni. Kint az országban meg nőtt az elégedetlenség, mely vitorlát kapott a Szálasi Ferenc által elindított hungarista mozgalommal, köznyelven Nyilas párttal.
Ebben az időben történt, hogy az Országos Kaszinó egyik termében politikai megbeszélésre jött össze a Teleky Pál égisze alatt álló öregcserkészek mozgalma, mely a fiatal magyar intelligencia színe-javát képviselte. Bár nem voltam cserkész, szoros baráti kapcsolatok folytán a gyűlésre engem is meghívtak. A vita folyamán sok okos szó hangzott el, azonban mind csak megfigyelés, bölcselkedés, elvi megfontolás, de semmi konkrét gondolat vagy terv a kibontakozásra. Untam már a sok terméketlen felszólalást és lassan a kijárat felé húzódtam, hogy észrevétlenül meglépjek. Az elnök azonban észrevette szándékomat, megelőzött és kérdezetlenül bejelentette felszólalásomat. Én röviden és keményen csak annyit mondtam, hogy a tanácskozások ideje lejárt és elkésett, viszont az utca már megmozdult s viharos tüntetések folynak Szálasi mellett, itt már csak egy ellentüntetés, az ellenerő megmutatása, az ököl segít. Ne vitatkozzunk tovább, adjuk ezt tudtul azonnal Teleky Pál miniszternek.

Viharos lelkesedés és általános helyeslés, izgatott telefonálás s hamarosan jött az üzenet, hogy Teleky minisztertanácson van, de oda vár bennünket a Várba. Fent a várban a miniszterelnöki palotában előbb Teleky hallgatott meg bennünket s a tervünk megnyerte a tetszését. Aztán visszament a minisztertanácsba s kihozta Imrédyt, aki sápadt, megtört, szinte lélekvesztett, apatikus volt. Mit is akartok csinálni? — kérdezte révedezve. Teleky rám mutatott: Majd a papunk elmondja. — Nem emlékszem már, hogy mint adtam elő a tervet s mit fűztem hozzá, csak azt tudom, hogy valami vad elszántság lett úrrá bennem s a szavaim perzselni, lángolni kezdtek. A meggörnyedt Imrédy kiegyenesedett, a szemében fény gyulladt ki s a végén azt kérdezte: De ez fejbeveréssel is járhat, vállaljátok? — Tizenkét kemény férfihang vágta rá az igen-t.
Harmadnapra a Szabadság-téren megvolt a nagy tüntetés a kormány mellett s még verekedésre sem került sor. A nyilasok egyelőre megtorpantak, a közhangulat fellélegzett. Ezután kellett volna jönni a nagy szociális törvényjavaslatoknak, amik azonban elmaradtak!
Még egy utolsó találkozásom volt Imrédyvel. Ezt én kértem, hogy megkondítsam előtte a vészharangot. Úgy látszik, egész napját agyontanácskozta, mert éjfélre kéretett magához. Sötét, szinte baljós éjszaka volt. A miniszterelnöki palota kapujában egy öreg rendőr silbakolt. Felismert rendőr-pap koromból és szinte ijedt aggodalommal mondotta: Jaj! tisztelendő úr, miért jön ide? — A mondatát nem fejezte be, de talán épp ezzel többet fejezett ki.
Imrédy azonnal fogadott és én leplezetlenül feltártam előtte a való helyzetet. Sápadt, agyongyötört arccal hallgatott s csak akkor ugrott fel, amikor azt mondtam, hogy tanácstalanságával és kapkodásával katasztrófába viszi az országot. Én? — kiáltott fel sértődötten, de megrendülve — hát volt-e valaha miniszterelnöke ennek az országnak — s a falra akasztott portrékra mutatott — aki olyan lelkiismeretesen fogta volna fel szerepét s annyit tépelődött volna a járható és járhatatlan utak felett mint én?! — Ma nem tépelődni kell, hanem cselekedni! — vágtam vissza s megindultam kifelé.
Még annyit tudok, hogy a nemsokára megejtett utolsó választáson, amit már az Imrédy által alapított Magyar Élet pártja vezetett le, közös barátaink előtt sajnálkozását fejezte ki, hogy engem nem jelöltek, amire azonban én nem is pályáztam. Még később az összeomlás után, amikor őket mint háborús bűnösöket az amerikaiak lelkiismeretlenül s eléggé meg nem bélyegezhető módon egy himpellér amerikai magyar-zsidó javaslatára a pesti hiénáknak kiadták, én is épp a Markó-utcai fogház lakója voltam. Nem találkoztunk ugyan, mert őket mint fenevadakat

elkülönítve tartották, de mert a fogházban lehet a legkevésbé valamit titokban tartani, tudtunk egymásról, s Imrédy nem győzött csodálkozni, hogy engem is háborús bűnösként akartak kezelni.
Imrédy Béla kétségtelenül a legfelkészültebb, leglelkiismeretesebb és legönzetlenebb miniszterelnök volt, akit valaha is az ország ismert. Tökéletes pénzügyi és gazdaságpolitikai tudással felfegyverezve, a kor problémáit és áramlatait jól ismerve, nyílt szociális érzékével békeidőkben vagy legalábbis nem olyan tragikus feszültségek közepette Magyarország legnagyobb miniszterelnöke lehetett volna, de későn és nagyon gonosz órában került hatalomra, amikor talán csak egy táltos akadályozhatta volna meg a magyar tragédia beteljesülését.
A magyar tudományosságnak és közéletnek egyik legtiszteletreméltóbb alakja Teleky Pál volt. Lelkületére jellemző, hogy az elsők között ismerte fel a cserkészet jelentőségét, állott annak élére, sőt helyes érzékkel megalakította az öregcserkészek mozgalmát, hogy a cserkészet ifjú szellemét, tiszta világnézeti és erkölcsi világát megtarthassa a felnőttekben is. Én is az öregcserkészek révén ismerkedtem meg vele és kerültem kapcsolatba, mivel az én szociális mozgalmam vezérkara is nagyrészt az öregcserkészek s a Szent Imre-szenátus tagjaiból került ki.
Teleky Pál politikai szereplése nagyon ellentétes véleményeket váltott ki. Egyesek égig magasztalták, mások viszont elmarasztalták. Nekem mindig az volt a benyomásom, hogy Teleky miniszternek, például a kultusz élén, igen jó lehetett, de miniszterelnöknek nem való volt. Ő inkább a nemzet tanítómestere volt mint gyakorlati politikus. A lelkiismerete is túl gyöngéd, talán kissé aggályos természetű volt ahhoz, hogy az ország legnagyobb teherpróbáját, az erőszakos német átvonulást Jugoszlávia leverésére kibírhassa, önkezével vetett véget életének, ami minden kétséget kizárólag tiltakozás akart lenni Hitlerék aljassága ellen, de sajnos ezzel nem állította meg a magyar tragédiát s a Szövetségesek erkölcstelen számításaiban sem szerepelt mentőtanúnak. Nemes alakja csak regényíróknak és dramaturgoknak lesz hálás téma, mint a másik nagy magyar, Széchenyi öngyilkossága.

Még ma is elfog a nevetés, ha eszembe jut első érintkezésem a magyar politika világával. Azzal az ügyvédbojtár barátommal, akivel együtt laktam a Molnár-utcai Katolikus Kör házmesteri lakásának félemeletén, hetenként egyszer — többre nem tellett — egy kiadósabb vacsorát engedtünk meg magunknak a Putnoky-féle étteremben, amit akkoriban a képviselők is sűrűn látogattak. Itt történt, hogy a zsúfolt étteremben asztalunkhoz telepedett egy nagyhasú kisgazda és Sokoropátkai Szabó néven mutatkozott be. Ő csak borozni jött — mondotta — mert "a hazai sonkát, kolbászt, szalonnát többre becsüli a vendéglők ételeinél". Siettünk hát tölteni neki a saját borunkból, amit nagykegyesen elfogadott s poharát mindig fenékig itta. Nagyokat mesélt a parlamentről, a képviselőkről, a választások kortesfogásairól, kigúnyolta a többi kisgazda-képviselőt, akik akkor még jócskán voltak s ivott rendületlenül. Mikor fizetésre került a sor, a legcsekélyebb mozdulatot sem tette erszénye megkeresésére, de viszonzásul felajánlott két karzati jegyet a parlament ülésére. Nagylelkűségét nem vettük igénybe, de a borsos borszámla miatt másnap csak parizert ettünk hagymával.

Később, mikor már mint szerkesztő és író hírnévre tettem szert, a képviselők még szívesebben barátkoztak velem — anélkül, hogy a borszámláikat fizetnem kellett volna.
Politikai, de főként szociológiai tudásban minden papot túlszárnyalt Gieswein Sándor, a hangsúlyozottan keresztényszocialista képviselő, aki ezzel is elkülöníteni akarta magát a divatos, de hamar elszürkült keresztény kurzustól. Én a húszas évek elején ismerkedtem meg vele Rómában a Szent Péter-téren, amikor is éppen pápai audienciára igyekezett - papi civilben, de az apáti aranyláncos kereszttel a mellén. Tudtam, hogy szórakozott ember s ezért udvariasan figyelmeztettem, hogy pápai audienciára reverendában kell menni Giesswein ijedten nézett végig önmagán és zavartan mondotta: Mi a csuda, hát nem vagyok reverendában?
A parlamentben óriási tekintélye volt és felszólalásai eseményszámba mentek. Élete utolsó éveiben nagyon elszigetelődött s a szociális kérdések helyett, amik pedig még mindig nyílt sebek voltak, a békemozgalmaknak szentelte magát s mind

jobban a baloldal felé sodródott, mely régi nagy hírneve és tekintélye miatt kapva kapott rajta. Ezért aztán ennek a rendkívüli tudású és fejlett szociális érzékű pappolitikusnak a halála is csak keserű ízt hagyott maga után. Jellemző, hogy a hazai katolikus sajtó (Új Ember) valami évfordulója alkalmával nem a nagy szociológust, hanem a békepapot mint a papi békemozgalom előfutárját fedezte fel és ünnepelte benne!
A politika porondján Vass József mellett a legtöbbre Ernst Sándor vitte s hozzátehetjük — érthetetlen módon. Fiatalon került be a parlamentbe a Néppárt zászlaja alatt s egyetlenegy ciklust kivéve, amikor Győrben csúfosan kibuktatták, haláláig megmaradt képviselőnek. Hogy nem volt kedvelt politikus, mutatta az is, hogy többször változtatnia kellett a kerületet. Inkább az ellenzék mint saját pártja vagy a kormánypárt kreált belőle politikai vezért, holott elnöktársával, Zichy Jánossal együtt inkább csak határozatlanságukkal, a szükséges kezdeményezés és lendület hiányával tűntek ki. Vezetésük alatt a párt töredezett, bomlott, eszmeileg semmivé vált s minden új választásból megcsonkítva került ki. A végén egy élő hulla lett.

Nyers modorú, rikácsoló hangú, zord ember volt Ernst Sándor, aki talán álmában sem tudott mosolyogni és szerette az erkölcsi purifikátor szerepét játszani, amire különben jellemtisztasága és önzetlensége fel is jogosította. Dodonai kijelentései néha sikerrel borzolták fel a politika álló vizeit.
Csak két bizalmasa volt: egy papképviselő, aki azonban a legszerényebb tehetségű volt s egy furcsa nevű, kopasz alak aki mindig a lakásában lézengett, még a WC-jét is háborítatlanul használta s ezért bejáratos lett Zichy Jánosnál is. Ő azonban végül is megsokallta a furcsa kis ember bizalmaskodását és dörgölőzését s megkérdezte Ernst Sándortól- — Mondd, ki ez az alak voltaképpen, akivel Te nekem mindig üzengetsz? — Én azt hittem, hogy a Te bizalmasod s csak azért tűrtem — felelte Ernst Sándor. Azt hiszem, ez mindent megmond!
Nekem mint a Magyar Kultúra szerkesztőjének sok vesződségem volt Ernst Sándorral, mert mindenáron munkatársunk akart maradni. Pedig nem tudott írni és rapszodikus gondolatainak nem tudott irodalmi formát adni. Minden mondata egy külön bekezdés volt és tele magyartalansággal. A hajam szála is égnek állt, mikor szálkás kéziratait megláttam!
De politikai pályafutásánál is érthetetlenebb volt egyházi emelkedése. A kitüntetések és címek mellé még egy kanoniát is kapott, mert nyilván összetévesztették az irodalmi stallumot a miniszteri bársonyszékkel. Majd mindenki megrökönyödésére Serédi prímássága alatt a Központi Szeminárium rektora lett. A kispapok neveléséhez persze annyit értett mint a hajdú a harangöntéshez, még csak nem is ismerte meg őket!
Megnyerő és színes egyéniség volt viszont Grieger Miklós s a parlamentben is sok sikert aratott. Volt egy idő, amikor a meddő főúri legitimizmus helyett egy népi királyság eszméjét bontotta ki s arra akarta a legitimizmust felépíteni. Jómagam sok tanulságos és élvezetes órát töltöttem társaságában s egy kortesúton is végigkísértem. Akkor történt, hogy harmadnap a jelöltnek (Haller József) szemébe mondta: — Lépj vissza, mert máris megbuktál és léptessük fel Zoltánt, ő talán még megmentheti a mandátumot! — De hol van olyan jelölt, aki elhinné, hogy meg fog bukni?
A legitimizmust még egy pap tudta rokonszenvesen képviselni a parlamentben s az Makray Lajos volt. Első szereplésekor valóságos vastapsot kapott minden oldalról. Makrayt azonban nem kápráztatta el a politikai siker s megmaradt buzgó plébánosnak, amit Griegerről kevésbé mondhatok.

Sokan érezték a hiányát annak, hogy nem volt egy olyan fórum, ahol a katolikus értelmiség politikai pártoktól és vallásos alakulatoktól függetlenül és kötetlenül a magyar közélet aktuális problémáit megvitathatta volna és szavát hallathatta volna. Ez a gondolat vezette Wolkenberg Alajos egyetemi tanárt, amikor a Szent Imre-kör s a Szent Imre kollégiumok volt tagjaira támaszkodva megalapította a Szent Imre-Szenátust, melyre hamarosan az ország közvéleménye is felfigyelt. Bár jómagam nem tartoztam semmi címen a Szenátus tagjai közé, szívesen jártam el gyűléseikre.
Egy ilyen szenátusi gyűlésen történt, hogy a mind erősebben összekuszálódó magyar közéletről vitatkozva közkívánatra nekem is fel kellett szólalnom. Szavaimnak, melyek minden bizonnyal a jelenlevők véleményét tükrözték vissza,

akkora hatása volt, hogy ott rögvest arra kényszerítettek, hogy álljak az élére egy olyan mozgalomnak, mely a magyar élet szociális megújhodását szorgalmazza. A bizalom elől már nem térhettem ki s így alakult meg a Szociális Front, mely a hírlapi beszámolók alapján azonnal nagy visszhangot keltett. Tekintélyes közéleti férfiak szólaltak meg a sajtóban a mozgalom támogatására és eszméink meghirdetésére több nagyobb vidéki városból kaptunk meghívást. Nyilvánvaló lett, hogy a magyar közönség torkig van az addig űzött magyar politikával és kapva-kap mindenen, ami kibontakozással kecsegtet.

Ez a nagy siker a Szociális Fronttal nehéz helyzetbe hozott engem. Én ugyanis csak szociális mozgalomra gondoltam, mely megtermékenyíti a politikai pártokat és rákényszerítheti azokat a szociális vágányokra, de nem gondoltam aktív politikai szereplésre, legkevésbé egy politikai párt alapítására, őszintén szólva nem is értettem hozzá. A politikai furfang és ravaszság teljesen idegen volt az én egyenes, szókimondó őszinte lelkemtől, de nem is lett volna időm rá, hacsak újságírói tisztemet fel nem adom. A politikai frazeológiát is, amivel pedig élnem kellett volna, üresnek, hitványnak, szinte megalázónak találtam.

A Szociális Front vezetőségi tagjai azonban nem engedtek ki a markukból, minden héten össze kellett velük ülnöm a Múzeum-kávéház különszobájában és mind erősebben a politikai zászlóbontás felé kezdtek szorítani. Nehéz dilemmába kerültem. A politikai siker sziporkázó fénye előttem is kísértően fellobogott, a könnyű élet varázsa sem hagyott érintetlenül, elvbarátaim reményét és várakozását sem csaphattam be s az ország sorsdöntő óráival szemben is éreztem némi felelősséget. Másrészt tudtam, hogy pénz, sok-sok pénz nélkül nem lehet pártot szervezni s én kétes források után nem nyúlhatok s hogy bár kitűnően képzett férfiak álltak mellettem, csupa fiatal orvos, mérnök, ügyvéd, készen a feltétlen követésemre, de átütő erejű egyéniség és magával ragadó szónok talán csak egyetlenegy akadt közöttük. Ezért jobbnak láttam várni, kivárni, míg az események, melyeknek én a magam életében mindig Gondviselés-szerű jelentőséget tulajdonítok, döntően nem kényszerítenek egyik vagy másik irányba.

Ebben az időben történt, hogy az akkor már sokat emlegetett, de sikereivel nagyon is a kezdetén álló Szálasi Ferenc felkeresett. Elmondta, hogy olvasta a lapokban a Szociális Front megalakulását, programját s mivel neki is van kialakulóban egy hasonló mozgalma, szeretné tudni, vajon lehetne-e a két mozgalom egyesítéséről tárgyalni? Erre kihúzott a zsebéből egy pár oldalas füzetet, mely az ő hungarista mozgalmának az alapelveit tartalmazta és átadta nekem tanulmányozás végett. Abban állapodtunk meg, hogy pár nap múlva felhív telefonon a válaszért.

Nem tartozom azok közé, akik csak a civilekben látnak politikára alkalmas alanyokat s a politikus katonákat azonnal gyanúperrel fogadják s ezért nagy érdeklődéssel forgattam át Szálasi programját. Nem találtam benne megváltó gondolatokat, de nem is volt rosszabb, mint a választási hadjáratokra készült átlagos politikai programok. De éppen mert Politikai pártprogramnak készült s az ország súlyos szociális problémáit csak futólag érintette és nem tette sarkalatos tétellé, nem láttam célszerűnek, hogy mozgalmainkat egyesítsük. Telefonálás helyett Szálasi személyesen jött el a válaszért, amit annak vettem, hogy szerette volna és kész volt a megegyezésre. Hosszasan elbeszélgettem vele, hogy mélyebben belelássak a lelkületébe. S meg kellett állapítanom, hogy egy nemeslelkű és tiszta szándékú férfiúval állok szemben, akit nem valami hóbort vagy becsvágy, hanem az abban az időben százezrek által érzett hazafias aggodalom a nemzet jövőjéért vezetett. Szinte sajnáltam és szégyenkeztem, amikor a beszélgetés végén ajánlatát visszautasítottam.

Közben kitört a második világháború s a magyarok között szenvedélyes viták keretében megkezdődött a szokásos kibicelés. Őszintén szólva én annyira megutáltam már az első világháborút s annyira féltem, hogy újra belesodródunk, hogy át akartam telepedni Amerikába. Hosszabb gondolkodás és tépelődés után mégis elálltam a tervtől, mert igazán irigylésre méltó pozíciókat kellett volna feladnom, a hátam mögött minden hidat felégetni s egy bizonytalan új honalapítás kockázatainak magam kitenni. Arról azonban meg voltam győződve, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút s ebből titkot nem is csináltam. Persze az első káprázatos német hadisikerek mindenkit megszédítettek s ellentmondásaimmal és sötét jóslataimmal sok szenvedélyes vitát robbantottam ki. Most utólag

visszanézve a legmulatságosabb számomra az, hogy én kerültem az összeomlás után háborús bűnösként vád alá s a nácizmus sok lelkes barátja mosta a kezét tökéletes demokrata módjára!

A KELETI RÉM

Minden előzetes rémhír elhalványodott az előtt az irtózatos, csak vadállati hasonlatokkal mérhető pusztítás, vérengzés, rablás, becstelenség égbekiáltó halmaza előtt, amit a megszálló vörös horda a fővárosban véghezvitt. Mindenki megbánta — köztük jómagam is — aki felült a londoni rádió hazug megnyugtatásainak s nem menekült el az orosz elől.

Az első napok hírei még csak fosztogatásokról, rablásokról, minden ok nélküli gyilkosságokról s a női nemmel elkövetett állati merényletekről szóltak. Ezek közül csak a két legfelháborítóbb esetet akarom itt feljegyezni, hogy feledésbe soha ne merüljön. Az első a Hermina-úti zárdával történt, ahol a vörösök megérkeztének a hírére a nővérek a kápolnában gyűltek össze imádkozva. Hallották ugyan a zajt, amivel a zárdába betörtek, de nem mozdultak a kápolnából, mert évezredek hite és felfogása szerint a templom mindig menedékhely volt még a gyilkosok számára is. Csalódtak! Az ajtó felszakadt s mielőtt valaki is hátranézhetett volna, az egyik orosz bombát dobott a kápolnába, mely azonnal felrobbant és több apácát megsebesített. Erre a betódult vörös katonák ott a kápolnában a véres sebesültek között rávetették magukat a szent szüzekre és erőszakot követtek el rajtuk. — A másik eset a vakok intézetében történt, ahol egy vézna kis papocska, az intézet lelkésze maga köré gyűjtötte a szegény ártatlan vak leánykákat s a betörő oroszok elé állt, hogy őket megvédje. Kímélet nélkül agyonlőtték s a vakoknak is ugyanaz lett a sorsuk mint az apácáké.
De még el sem ült a rémségek okozta első rémület, máris jött a másik nyugtalanító hír, hogy a rettegett GPU emberei házról-házra járnak s igen sok embert hurcoltatnak el, főként az intelligencia köréből. Közben megjött Nagy Töhötöm jezsuita atya, aki az agrárifjúsági szervezet (KALOT) megmentése érdekében Miskolcnál átszökött volt az oroszokhoz és Debrecenbe eljutva tárgyalt az odaérkezett első moszkovita zsidó-magyar kommunistákkal, ő hozta a hírt, hogy valami Gerő és Vas Zoltán nevű, minisztereknek kijelölt alakok nagy gyűlölettel beszéltek rólam.
Egy pár pillanatig elgondolkoztam. Nem azon, hogy a kommunisták gyűlöltek, mert azt érthetőnek találtam, hanem azon, hogy meneküljek-e vagy se? De aztán úgy döntöttem hogy maradok és álmomban sem jutott eszembe, hogy valamiért is felelősségre vonhatnának. Köztudomás szerint az első voltam a magyar hírlapírásban, aki már Hitler uralomra jutásának második esztendejében egy hosszabb németországi tanulmányút után cikksorozatban lepleztem le a hitlerizmus igazi arcát és világnézeti veszélyeit. A cikkek a Nemzeti Újságban jelentek meg s nyugodtan állíthatom, hogy nagyban hozzájárultak a katolikusok Hitler-ellenes magatartásának a kialakításához.
Alig ültek el a megszállás borzalmainak első hullámai, megjött a hír, hogy Esztergomban hirtelen halállal meghalt Serédi Jusztinián bíboros. Mint szemtanú Mihalovics Zsigmond így beszélte el a prímás halálát:
— A déli órákban még nála voltam, hogy szokásom szerint hetenként egyszer referáljak neki az egyházat közvetlenül érintő eseményekről. Dolgozószobájában ült az íróasztalnál és látszólag figyelmesen hallgatta előadásomat. Alig tett egy-két megjegyzést vagy kérdést, egész idő alatt gondterhesen hallgatott. Igen sápadt és halovány volt, levert, megalázott és némileg lesoványodott, amit én azonban a hosszas pincelevegőnek (óvóhely) tulajdonítottam. A szomszédos szobában egy idő múlva jövés-menés, beszélgetés zaja hallatszott, nyilván ebédre gyülekezett az aulája. A prímás félbeszakított s megkért, hogy menjek át a többiekhez ebédelni, ő majd egyedül fog étkezni s utána folytatjuk a tárgyalást.
— Azt még láttam — folytatta Mihalovics elbeszélését — hogy az inas valóban tálcán vitte be az ebédet a prímáshoz, de utána elmerültünk az udvari papokkal az események kommentálásába. Egyszerre csak nagy robajjal felszakadt a dolgozószoba ajtaja s az inas rémülten bekiáltott: Meghalt az eminenciás úr! —

Berohantunk a szobájába. Ott ült az íróasztalánál, ahogy elhagytam volt, a nagy támlásszéken s csak a feje billent félre és lefittyedt szája szélén nyál csorgott le. A halál villámcsapásként érhette, ideje sem volt, hogy egy mozdulatot is tegyen vagy hangot adjon. — Nem volt mit tenni, kétségtelen volt, hogy a prímás halott. Nem is gondoltunk orvosra, annyira nyilvánvaló volt a halál. Ott állt az asztalon a tálca az üres tányérokkal, mindent megevett, csak a fekete kávé maradt érintetlenül. —

Amilyen váratlan volt Serédi kinevezése magyar prímássá, éppoly váratlan volt a halála is. Aránylag fiatal volt és némi cukron kívül semmiféle vészes betegségről nem tudtunk. Valóban még csak kombinációkba sem vettük soha esetleges halálát, s hozzátehetem, hogy amilyen zavart keltett annak idején a kinevezése, most olyan végzetes zavart keltett a halála is. Nem mintha valami vezérszerepet várhatott volna tőle az ország, de mégis csak megvolt és nem tetézte a bajt egyházfői válsággal.

Serédit én a 20-as években Rómában ismertem meg, amikor mint római tudósító huzamosabb időt töltöttem az örök városban, ő a Sant Anselmo bencés kolostorban lakott s annak rendi főiskoláján tanított. Többször felkerestem, utoljára kölcsönért, mert a magyar valutazárlat miatt pénzzavarba kerültem. Mindig szívesen fogadott ugyan, de kimért, zárkózott volt, felmelegedni nem tudott. Nem is voltak barátai sehol, sem odahaza, sem Rómában. Az a típus volt, akivel csak szükségből vagy kikerülhetetlen alkalmi találkozás során lehetett szót váltani. Mint egyházjogásznak azonban valóban nagy híre és neve volt Rómában. Mindenki tudta, hogy az új egyházjogi kódex megalkotásában nagy része volt, Gasparri bíboros államtitkár legszűkebb környezetéhez tartozott s hogy maga Gasparri tartotta őt vissza Rómában az első világháború alatt s egyenesen a Vatikánban helyezte el, hogy a kodifikálásnál állandóan kéznél legyen. Nem is keltett volna meglepetést, mint azt a Magyarság egyik római riportjában megírtam volt, ha megkapja a bíborosi kalapot. Magyar szempontból valóban nagy nemzeti dicsőség lett volna, ha a kuriális bíborosok között egy magyar is helyet foglal. Bár úgy lett volna! A magyar katolicizmus sok zavartól és bénulástól szabadulhatott volna meg és szegény Serédi is élhetett volna az emberi kor legvégső határáig, mint ez a kuriális bíborosoknál szokás.

Sajnos, jogászi érdemeit nem kuriális bíborossággal, hanem a bíborba mártott esztergomi érseki székkel jutalmazták. Hogy miért, az örökre titok marad. Talán csak, mert éppen meghalt Csernoch prímás s a lyukat be kellett tölteni s kéznél volt egy barát, akit valamivel honorálni kellett. Pedig hát odahaza is voltak arravaló papok, sőt kivételesen nagyok mint Prohászka vagy Glattfelder püspökök, vagy ha már szerzetes kellett, ott volt Bangha Béla. Dehát akkor miért esett a választás Serédire? Római érdemeket magyar stallummal honorálni, mint századokkal azelőtt a pápai udvar legszomorúbb éveiben?

Serédi kinevezésekor annyira ismeretlen volt Magyarországon, hogy a kinevezés hírére senki sem tudta, hol és hogy könyvelje el. Jellemző, hogy még bencés rendtársai is, mint a később szerencsétlenül főapáttá tett Kelemen Krizosztom, tőlem kérdezték meg, mit tudok róla Rómából. Az ismeretlenség és titokzatosság mindig növeli az emberekben a várakozást és alkalmas lehet arra, hogy valaki ezzel a varázzsal új utakra térjen és új kezdeményezéseket indítson el. Őszintén szólva számomra szinte megfoghatatlan, hogy merte Serédi vállalni a prímásságot, holott egész addigi életét külföldön töltötte, a hazai állapotokat nem ismerhette, egész érdeklődési köre távol állott a közügyektől. De Serédi mégis vállalta! Vállalta természetének azzal a furcsa, szinte állati egykedvűségével, melyből a lelkesedés s az aggódás is egyformán hiányzott. Szép, fiatalos, valóban főpapi alakjával mindig jó benyomást keltett, az egyházi szertartásokat mint bencés szerzetes nagyon jól ismerte s valóban szépen, épületes méltósággal végezte, de sem a papsága, sem a neki bemutatott katolikus vezető világi férfiak iránt semmi nagyobb érdeklődést nem mutatott. A római kuriális bíborosok életét élte Esztergomban is (spendid isolation), elvégzett ünnepélyesen minden szertartást, amire meghívták, de csak nagyon ritkán beszélt, s hozzáteszem: bár ne is beszélt volna! A magyar ugyanis szónoklatot vár főpásztorától is s nemcsak lagymatagon elmondott tanítást. Serédiben semmi szónoki nem volt még a szónoklat legkezdetlegesebb értelmében sem. Mint száraz jogásznak nem voltak gondolatai, sem valami élvezetesebb stílusa, sem szónoki hangja, sem előadásmódja. Az unalmas tanár maradt beszédeiben is, aki azt hiszi, hogy a hívek is mint a diákok kötelesek a tanár minden böffentését meghallgatni. Már első pesti bemutatkozásakor elmondotta, hogy az apja cserepező mester volt

(érdekes, hogy utódjával, Mindszentyvel ellentétben az édesanyját sohasem említette) s ezt az egyetlen családi vonatkozást, mintha semmi más emléke nem maradt volna, rendre elismételgette minden egyházközségben. Azután begubózott, s az első látogatások után az egyházközségekben nem nagyon mutatkozott. Mikor a nyilas veszély nagyra nőtt s az első, de még enyhe zsidó-törvények megjelentek, néhányszor megszólalt és iskolába illő katekizmusmagyarázatokban tett célzásokat a közéleti eseményekre. Ezeket a beszédeket a zsidó származású buzgó katolikus Kornfeld Móric nyomtatásban is megjelentette és terjesztette, de azt hiszem, hogy csak akkor vetemedném rá valaki az elolvasására, ha a világ minden könyve elpusztulna s csak az maradna meg!
Ilyen természet és adottságok mellett érthető, hogy elszigetelt maradt egész életén át. Úgy élt esztergomi palotájában mint egy előkelő idegen, akit száműztek Róma csillogó életéből. Csak két bizalmasa volt mindössze, azok is világi emberek. Zsembery István volt az egyik, a magyar katolicizmusnak ez a tipikus élősdije, aki rátelepedett az egykor nagyra hivatott Országos Katolikus Szövetségre s csinált belőle egy saját kizárólagos használatára rendelt ünneprendező és zarándoklatszervező megkövesedett intézményt, mely aztán a titkosszolgálat szerepét is kezdte játszani. Szegény Zsembery csak hájas tagjain a repedésig feszülő díszmagyarjával keltett feltűnést otthon és a külföldön egyaránt, s ha talán nem is utált, de mindenesetre groteszk mulatságos figuraként szerepelt a magyar katolicizmus akváriumában.
A prímás másik bizalmasa Esthy Miklós volt, egy szerény banktisztviselő, aki mint pápai világi kamarás a régi bíborosi etikettnek megfelelően gentiluomoként (= úriember) kísérgette a magyar bíborost fakír arccal az ünnepélyes alkalmakkor, de mint diszkrét lakáj annyira megtetszett Serédinek, hogy legfőbb bizalmasa lett az országban. Esthy különben intelligens ember volt, messze fölötte állott Zsemberynek s megvolt a maga véleménye a szereplő emberekről.
Serédi temetése az orosz megszállás borzalmai után s az általános, szándékosan létrehívott jogbizonytalanság miatt sokkal szerényebb volt, mint ahogy normális időkben egy prímás temetése lett volna. Valahonnan Óbudáról indult egy vasúti szerelvény, mely bennünket Esztergomba szállított. Útközben egy váratlan dolog történt velem. Badalik Bertalan, akkor még domonkos tartományi főnök félrehívott és aggodalmas arccal közölte, hogy bizalmas úton egy «szolgálatra kötelezett» újságíró kollégától megtudta, hogy az oroszok parancsára a politikai rendőrség elfogatási parancsot adott ki ellenem. Badalik ezek után azt tanácsolta, hogy ne is folytassam az utat Esztergomba, a következő állomás úgyis egy kitérő, ahonnan egy csatlakozó szárnyvonalon Vácra érhetek, ahol ladikon könnyen átkelhetek a szlovák partra, s ott nyomomat vesztik. Sajnos, annyira biztos voltam ártatlanságomban s annyira nem tudtam elhinni, hogy ezek előtt az emberállatok előtt a jogrend mit sem számít, hogy nem követtem Badalik tanácsát és résztvettem az esztergomi temetésen.
Esztergomban egy tragikomikus történetet tudtunk meg, mely mélyen jellemző volt a «felszabadító» vörös hadseregre. A temetés előtti éjszaka, mikor a halott már felravatalozva feküdt lobogó gyertyák között a prímási palota egyik termében, muszka hősök a Duna felől betörtek a palotába és jó szimattal megáldva — mint átlag az állatok — megtalálták az éléskamrában azt a pár darab füstölt sonkát, ami az első fosztogatások után még megmaradt volt. Boldogan lopakodtak kifelé a zsákmánnyal a palotából, amikor utat tévesztve épp abba a terembe nyitottak be, ahol a sárga gyertyák fényétől kísértetiesen megvilágítva a halott feküdt. A nem várt látványra a zabráló muszkák halálra rémültek, elejtették a sonkákat és babonás félelemmel iszkoltak kifelé. Az udvari papoknak volt mit csodálkozniok másnap reggel amikor a ravatal körül az elpotyogtatott sonkákat megtalálták.
A temetés után másnap délelőtt egy túl erélyes kopogtatás után két jólöltözött férfi jelent meg s mint a politikai rendőrség nyomozói mutatkoztak be. Az egyik a helyes arány betartására erősen galíciai típus volt, a másik magyar ember. Kifogástalan udvariassággal léptek fel s engedélyt kértek arra, hogy házkutatást tarthassanak. — Tessék! — feleltem — nekem nincs titkom! — Az íróasztal legfelsőbb fiókjában álltak szépen lemásolva az évek során felhalmozott cikkeim. Nem is kutattak mást, annak estek neki és lapozni, olvasgatni kezdték találomra. Már egy negyedórát is eltölthettek ezzel, közben kiemeltek 2-3 cikket s hallottam, amikor egyik a másiknak odasúgta: — Ez ugyan sovány eredmény! — Aztán felszólítottak, hogy menjek velük kihallgatásra az Andrássy-útra.
Azzal a buta ötlettel, hátha prelátusi rangomat tisztelni fogják, piros gombos reverendát öltöttem s minden készpénzemet magamhoz vettem, amit — mondanom sem

kell — finom karórámmal együtt sohasem kaptam vissza. Később ugyanúgy jártam ruháimmal, amikor a Gyűjtőfogházból rabruhába öltöztetve Vácra vittek erdőt irtani.

Az Andrássy-úti házban azonnal a hírhedt pincébe vittek, ahol borzalmas látvány tárult szemem elé. Vagy 5-600 ember, férfi és nő zsúfolódott össze egy aránylag szűk helyiségben, melynek egy része még el is volt kerítve a «nyilas fenevadak» részére. Nem tudom, kik voltak az ott éhhalálra kárhoztatott vagy nyomorékra vert nyilasok (a férfiaknak a heréjét zúzták össze bunkókkal, a nők szemérem-testébe dugtak be gumibotokat), de az volt a benyomásom, hogy a kommunisták a nagyobb és igazibb fenevadak. A pincében, mely a szomszédos nyílt latrina s a csukott ablakok miatt maga a kondenzált bűz volt, sehol egy szék vagy pad nem volt, amire leülhetett volna az ember. A legtöbben álldogáltak vagy kuporodtak a földön, mert a szörnyű zsúfoltság miatt még a lefekvésre sem volt elég férőhely. Sápadt, kiéhezett alakok vettek körül, riadt és kétségbeesett tekintettel.

Pár óra múlva bekiáltották a nevemet és felvezettek kihallgatásra. Három asztalnál folyt a kihallgatás és jegyzőkönyvezés. Mind a három vallató zsidó volt s a jegyzőkönyvet vezető nők is. Velem határozottan udvariasan bántak, hellyel kínáltak meg s még uraztak is. A vallató volt újságírónak mondotta magát, akit a zsidótörvény fosztott volna meg a hivatásától, de őszintén szólva legföljebb rőfössegédnek nézett ki.

Közben benyitott a szobába egy rókaképű, sovány, sunyi alak, akiről messzire lerítt a javíthatatlan bűnöző. A vallatók felugráltak helyükről és nagy tisztelettel köszöntötték. Ki ez a pofa? — kérdezte az és felém bökött. — Nyisztor prelátus — felelte az én vallatóm. — Ah! te vagy az a gazember — köpdöste felém gyűlöletét amaz — megérdemelnéd, hogy a csizmámmal szétrúgjam a fejedet! De sajnos, megígértem a főkapitánynak, hogy 48 óra múlva továbbítalak a néptörvényszékhez, máskülönben hónapokig itt rothasztanálak a tetves pincében! — enyelgett velem Péter Gábor, a szovjet mintára megszervezett politikai rendőrség feje. Ez volt az első és utolsó találkozásom ezzel a rémmel, aki valamikor szabósegéd volt enyhe galíciai névvel, de akiből magyarosított névvel tábornok-főkapitányt csináltak a moszkoviták, hogy hosszas vérengzései után maguk a kommunisták csukják börtönbe, ahonnan sohasem lett volna szabad kiszabadulnia.

Másnap valóban beosztottak egy népes csoportba és fegyveres őrökkel gyalog átkísértek a Markó-utcai fogházba. Minden jel arra vallott, hogy a nagy változás után mi voltunk az első vendégek, mert a személyzet azt se tudta, hogyan bánjon velünk. Harmadnap már látogatókat fogadhattam, megengedték a cellámban a misézést egy beküldött tábori oltáron s az egyetlen kommunista megbízott, egy mezőkövesdi zsidó fiú naponta többször is bejárt a cellámba diskurálni.

Pár nap múlva az ügyészhez kísértek át. Egészen fiatal, megnyerő modorú valaki volt, aki tisztelettel fogadott és tudtul adta, hogy Shvoy püspök lelkigyermeke volt a Damjanich-utcai plébánián s hogy egyszer a püspök asztalánál együtt ebédeltünk. Egy rövid és gyors jegyzőkönyv után, amit inkább ő diktált, mint én vallottam, azt is elárulta bizalmasan, hogy ismerve egész múltamat és közéleti működésemet ártatlannak tart s ha mások meg nem akadályozzák, rövidesen szabadlábra fog helyezni.

Úgy is történt. Hamarosan szabadultam és inkább mulatságos mint gyászos emlékekkel gondoltam vissza a fogházra. Barátaim örültek ugyan a viszontlátásnak, de nem titkolták aggodalmukat a jövőt illetőleg. A lapok támadni kezdték az ügyészeket, hogy fasiszta bűnösöket szabadlábra helyeznek, s a működésbe lepett néptörvényszékek szinte semmis vádak alapján csak úgy záporozták a 20 - 30 évi börtönbüntetéseket. Az is gyakori eset volt, hogy a felmentetteket vagy szabadlábra helyezetteket a politikai rendőrség elfogta és kényszermunkára gyűjtőtáborba hurcolta.

Az is nyilvánvaló lett, hogy a vérszomjas tömeg, főként a deportálástól megmenekült zsidóság azzal mutatta ki háláját, hogy nem elégedett meg a kis nyilas házmesterek pereivel, hanem a néptörvényszékek arénáján nagyobb áldozatokra vágyott. Márpedig ilyenek egyelőre nem voltak a szűrőben. Minden valamirevaló közéletű férfiú, a nevesebb újságírók is Budapest eleste előtt mind Nyugatra távoztak s az amerikai hadsereg Eisenhower parancsára a világtörténelem legnagyobb gazságaként a zsidó-magyar kopói által összefogdosott magyar politikusokat és nem politikus minisztereket még nem adta volt ki a máris vérengző hírben álló ideiglenes magyar kormánynak és hírhedt

néptörvényszékeinek. A sok kiontott vérért a kisgazda politikusok is felelősek, mert kormányon voltak! Neveiket át kell adni az utókor megvetésének!
Alig egy heti pihenés után innen-onnan is sürgetni kezdtek, hogy meneküljek és ne várjam be a néptörvényszéki tárgyalást vagy az internálást. De hová meneküljek? Csak Nyugat fele volt szabad az út, ahol pedig egyelőre nem ért véget a háború.

Mindenütt máshol már a kommunisták ültek nyeregbe s rövid úton végeztek a magukat igazolni nem tudó menekültekkel. Tétovázásomnak az vetett véget, hogy egy Jánosi nevű jezsuita, aki feltűnően kezdett barátkozni a hullahegyeken táncoló baloldali politikusokkal, s orosz autókon már többször megfordult Debrecenben az ottani ideiglenes kormánnyal «tárgyalni» (ez a szerencsétlen alak valami beteges vagy őrült ambícióval kész diplomatának képzelte magát és a prímási székre pályázott!) egy szép napon rendi társainak dühösen azt vetette oda: «Mondják meg már annak a Nyisztornak, hogy helyezze biztonságba a bőrét, mert a végén még a rendházat is veszélybe hozza!»
Erre az égbekiáltó szívtelenségre és hálátlanságra már valóban nem volt maradásom s másnap egy rendőrszomszéddal, aki valami lopott lóval és szekérrel Győr felé indult szüleit felkeresni, nekiindultam én is a bizonytalan nagy útnak.
Útközben sok tragikomikus élményben volt részem. Győrben, ahol a költő Harsányi Lajos barátomtól szerettem volna tanácsot és segítséget kérni, tarokkpartinál találtam a kanonok urakat, akiket látszólag jobban érdekelt a pagátultimó mint az én sorsom, és üres kézzel távoztam. Pár órai gyaloglás után megkönyörült rajtam egy arra haladó szekér, melyen pedig már valami nyolc ember szorongott s elvitt egy nagyobb községig, ahová éjfél után értünk be. Az útitársaság szétoszlott, velem senki sem törődött s egyedül maradtam a kihalt faluban az üres templomtéren.
Mit csináljak itt a vaksötét éjszakában a mindig újra megeredő esőben? Feltételeztem, hogy engem legalább névről minden pap ismer s talán némileg becsül is s azért halkan bekocogtam a plébánia ablakán. — Ki az? — hangzott belülről egy ijedt hang s én előbb csendesen, majd mikor nem értette, hangosan bemondtam a nevemet. Kisvártatva kinyílt az ajtó s a plébános rámförmedt: «Mit hangoskodik annyira, hogy a fél falut felveri vele, a maga neve jelenleg csak veszélyt jelent mindenkire!» A barátságtalan, hogy ne mondjam szívtelen fogadtatásért másnap reggel kárpótolt a fiatal káplán, aki nagy szeretettel vett körül és elkísért a határig.
A begyulladt plébánostól búcsút se vettem, aminek bizonyára ő örült a legjobban. Még mulatságosabb volt azonban a nagycenki esetem. Itt egy ismerős pap lakott, akinek néha egy-egy cikkét közöltem volt. Az első pillanatban szívesen fogadott, de mikor megtudta hogy tulajdonképpen szökésben vagyok és nála szeretnem kialudni a szokatlanul hosszú gyaloglást, hirtelen megváltozott és kijelentette, hogy csak a községháza engedélyével fogadhat be, ott feltétlenül jelentkeznem kell. Erre csak azt kértem, hogy feltört sarkaimnak egy meleg lábvizet adjon s mutassa meg az országutat Küllő felé, mely már Ausztria.
Kérésemet teljesítette, sőt elinduláskor egy darab friss kenyérrel ajándékozott meg, majd az ünnepélyes hosszú formulával megáldott. Akkor döbbentem rá először, hogy a gondtalan, jómódú élettel elkényeztetett magyar papságban mennyi gyáva, saját árnyékától is ijedező alak lehet s később
csodálkoztam, hogy olyan könnyen haraptak bele a békepapi horogba.

Azonban hiába örültem az osztrák földnek s ott egyik leghűbb barátom viszontlátásának, nem volt szerencsém. Más volt megírva a csillagokban! Pár napi pihenés és rég nem élvezett jómód után, mikor éppen folytatni akartam utamat Bécs felé, egy orosz autó egy magyar rendőrtiszttel elfogott s bevitt Sopronba, onnan pedig egy megvasalt, agyonkínzott fiatalemberrel, aki a Szálasitól kinevezett utolsó budai parancsnok volt, vissza a fővárosba. Most a változatosság kedvéért amerikai jeepen orosz sofőrrel s egy zsidó fiú kíséretével, aki állandóan revolvert szegezett a hátunknak s azt hajtogatta: Ha megmozdulnak, lövök!
Éjfélkor értünk be Pestre, de az Andrássy-úton már nem a dögletes pincébe, hanem az udvaron felépített faketrecekbe dobtak be. Pont olyanok voltak mint az állatkerti ketrecek a nagy vadak számára, amik itt azonban — mint rögtön megtudtam — a nyilasok számára készültek. Elérkeztem tehát végre oda, hogy akik

ellen hírlapilag a legerősebben küzdöttem, nyilasnak minősítettek.

Szerencsére a ketrecben csak egy éjszakát töltöttem, mert másnap délután egy nyilas csoporttal a pestvidéki törvényszék fogházába kísértek át. Útközben sok inzultusnak voltunk kitéve, de nyilas sorstársaim felemelt fejjel büszkén masíroztak. S a legdurvább sértegetésekre is csak azt válaszolták:
- Ma leköpnek, holnap felmagasztalja neveinket a magyar történelem! — Különösen egy egyszerű nő tudta ezt szépen s meghatóan mondogatni.

A budai fogházban is még a régi személyzet volt a helyén és kellő tisztelettel fogadtak, különösen az a fogházőr, akinek a keze alá kerültem. Megsúgta, hogy a törökőri egyházközségből ismer, ahol többször előadást tartottam. Rögtön megkérdeztem tőle, van-e vasárnaponként mise és igenlő válaszára megkértem, hogy vigyen le a misére feltétlenül.
Megjött a vasárnap s mi mindnyájan politikai foglyok izgalommal vártuk a misét, de a mi őrünk egész délelőtt nem mutatkozott. Az ebédosztásnál megkérdeztem tőle, volt-e mise s miért nem vitt le bennünket, mire ő zavartan azt felelte: Hát tetszik tudni prelátus úr, a mise csak tisztességes foglyok számára van és nem a politikai foglyoknak. A felelet nagy derültséget váltott ki, mert a tisztességes foglyok alatt a jó ember nyilván a tolvajokat és gyilkosokat értette. De a feleletéből azt is kiéreztük, hogy ha régebben talán előny volt politikai fogolynak lenni, most fordult a helyzet és jaj a politikai foglyoknak! Ahogy később be is igazolódott. Nekem egyénileg hamarosan tapasztalnom kellett ezt, amikor büntetésből áthelyeztek a Gyűjtőbe, melynek már fegyház és nem fogház jellege volt. A bűnöm az volt, hogy fiatal rendőrtisztek mesébe illő kitörésébe engem is belekevertek s ezért mint renitenst áttettek a Gyűjtőbe. Sajnos, itt sem volt maradásom. Bár még ügyészi vádiratot sem kaptam, nemhogy tárgyalás vagy ítélet lett volna ügyemben, egy szép napon mégis fegyencruhába öltöztettek (durva daróc) és néhány száz más politikai fogollyal együtt kivittek Vácra erdőt irtani. Az erdőirtásból ugyan semmi sem lett, mert a fegyház igazgatójában egy régi pesti rendőrfőtanácsos barátomat fedeztem fel, aki maga mellé vett írnoknak. Itt látogatott meg Pétery József váci püspök, ki mikor megpillantott a durva daróc fegyencruhában, elkönnyezte magát. Pedig én azzal hízelegtem magamnak, hogy a daróc jól áll nekem!
Boldog pár hét volt ez Vácon, aminek a tárgyalás kitűzése vetett véget. Tárgyalásra azonban mégsem került sor, mert a vádirat felolvasása után szokásos kérdésre: Megértette-e? — azt feleltem, hogy amennyiben egy többperces szöveget egyszeri hallásra meg lehet érteni, annyiban megértettem. — Hogy-hogy? — hüledezett a kegyetlenül vad ítéleteiről hírhedtté vált és öngyilkossággal végzett Jankó bíró — nem kapta volna meg a vádiratot, holott az van itt bejegyezve: kikézbesítve a Gyűjtőbe ? —— Igen ám, de én hónapok óta Vácon vagyok rabruhában —— feleltem élesen. —— Hallatlan! dohogott az elnök —— azonnal elrendelem áthelyezését a Markóba és új tárgyalást tűzök ki. Új tárgyalásra azonban nem került sor, mert egy szép napon valósággal kiloptak a Markóból és átadtak az orosz kémelhárítónak. Ez úgy történt, hogy egy hideg téli reggelen a folyosóról felhangzott egy durva hang: — Nyisztor szedje a cókmókját és álljon útrakészen! — Cellatársaim, csupa tisztek és bírák sírva borultak a nyakamba és kérve kértek, hogy szabadulva kint ne feledkezzem meg róluk és mozgassak meg mindent az érdekükben. Szegények nem is sejtették, minek néz elébe az, akinek a közbenjárását kérték.
Mikor a folyosóra kiléptem, rögtön feltűnt, hogy nem a fogházőr várt rám, hanem egy polgári ruhás alak, akiben felismertem azt a mezőkövesdi vézna zsidó fiút, aki mint pártmegbízott előző fogságom alatt gyakran bejárt a cellámba diskurálni, esetleg kémkedni. Ez is jellemző a kisgazda miniszterekre, hogy a kommunista pártmegbízott felette állt mindenkinek a fogházban! S ők ezt tűrték, fedezték!
Rossz sejtelmem támadt, amit megerősített az a körülmény, hogy ez a gyógyíthatatlan fecsegő pofa nagyon sötét arcot öltött s egy árva szót sem szólt hozzám. Ahogy leértünk a földszintre, nem az irodák felé vezetett, ahol a szabaduló írásokat állították ki, nem is a főbejárathoz, hanem egy alagútszerű homályos folyosóra. Egy pillanatra megtorpantam, mire kísérőm nem durván, de mégis feltűnő erélyesen megfogta a karomat. Megrezzentem s a veszélynek valami homályos, kínos érzése fogott el.

— Dehát hová visz ? Mit akar velem ? -— csattantam fel, s a hangomnak olyan visszhangja volt az üres folyosón mint egy vészkiáltásnak.

Az alak, ha akart volna is, már nem tudott felelni, mert előttünk egy súlyos, vaspántos kapu nagy dörejjel kinyílt s a beözönlő, vakító napfényben két tányérsapkás, orosz egyenruhás alak jelent meg és két oldalról közrefogtak. Ezek is rögtön a karomhoz nyúltak s az egyik csavart is rajta, úgy hogy a fájdalomtól felszisszentem.
— Davaj! — mondták durván, parancsoló hangon. Csak akkor vettem észre, hogy közvetlenül a kapu előtt egészen a járdához farolva egy csukott fekete autó állt. Erélyesen betuszkoltak s a két orosz szorosan mellettem helyezkedett el, de a karomat már elengedték. A kocsi gyorsan megindult, s a forgalmatlan utcákon szinte repülni látszott. Bár az agyam a szörnyű meglepetéstől s a veszély érzetének vasmarkától tompa és bénult volt, felráztam magam a letargiából és figyelni kezdtem, merre és hová visznek.
A kocsi előbb a körútra, aztán az Andrássy-útra fordult majd egy hirtelen kanyarral átcsapott a Vilma királynő-úti villanegyed felé. Itt az úttest feltűnően üres volt s a villák előtt puskás orosz őrszemek strázsáltak. Már nem volt kétségem, hogy furcsa és gyanús kicsempészésem a Markóból az orosz kémelhárító parancsára történt s hogy most visznek kiszolgáltatni a muszkáknak. Lopva keresztet vetettem. Uram Jézus, légy velem!
Egy háromemeletes úri villában találtam magam. Akik építtették, nagy jólétben lehettek s a kényelmes családi otthon mellett nyilván élénk társadalmi életet is éltek. Nagy, üvegajtós termek váltakoztak kisebb méretű szobákkal, finom Lingel-bútorok mindenütt s a lépcsőház meg a folyosók is végig szőnyegezve. Bombakár nem esett a házon, csak éppen a ház lakói hiányoztak.
Két torzonborz öreg muszka a harmadik emeletig vezetett s ott a folyosó udvari végén az utolsó ajtónál megálltak. Az egyik sokáig keresgélt egy vastag kulcscsomón, míg végre a keresett kulcsot megtalálta, aztán némi erőfeszítéssel kinyitotta az ajtót.
A hátamban egy ütésnek is beillő lökést éreztem, ami azonban nyilván csak irányításnak és noszogatásnak volt szánva és bependerültem egy szűk, alig párlábnyi helyiségbe. Aztán az ajtó mögöttem becsapódott, kulcsok zörögtek s a rozsdás zár csikorogva a helyére pattant. Még kipróbálták, jól zár-e, nem feszíthető-e ki s erről nyomással, rázással és jókora rúgásokkal bizonyosodtak meg, aztán magamra hagytak és eltávoztak.

Körülöttem feneketlen, süket csend, mely ájultan és fojtón feküdt rá a házra s annak esetleges lakóira. Az első érzésem az volt, hogy valami elátkozott kastélyba kerültem, ahol azonban még a falaknak is füleik vannak s ahol éjszakánként talán a kísértetjárás sem marad el.
— Ismerkedjünk! — mondtam magamban egy már rég tulajdonommá vált megadó mosollyal, külön humorral könyvelve el, hogy mióta a börtönök világában vándorolok, ismerkedésem már nem embereknek, hanem falaknak, vaspántos ajtóknak, kongó folyosóknak, szűk celláknak és magasfalú zárt udvaroknak szól.
A helyiség, ahová olyan barátságtalanul beböktek, egy elhagyott és leszerelt fürdőszoba volt. Berendezése a lehető leghiányosabb: egy sánta asztalka, melynek egyik lába hiányzott, egyetlenegy szék s a földön egy deszkalap. Nyilván ez utóbbi volt fekvőhelynek szánva, mert ágynak vagy legalább szalmazsáknak híre-hamva sem volt. Fent a magasban egy parányi szellőztető ablak a szokásos húzós-nyomós szerkezettel.
Leraktam a holmimat, mely a rabok szokásos felszerelése volt: két pokróc, egy bádogcsajka s egy törölközőbe kötve az a néhány váltóruha, fésű, szappan, miegymás.
Leereszkedtem a székre és hosszasan elméláztam. A szívemben nem volt se gond, se félelem, se keserűség. Tiszta és világos tudattal, amelyben volt némi sztoicizmus, hogy t. i. a sorson izgalmakkal változtatni úgy sem lehet; aztán volt egy kis emberi rátartiság, hogy csak a magas fákat hasítja és dönti le a vihar; meg egy jó adag keresztény megnyugvás a Gondviselésben - ezzel a tiszta öntudattal volt tele a lelkem.

Sokáig tarthatott ez a különös, gondolatnélküli és mégis intenzív, lelki tevékenységgel teli állapot, melyet csak azok ismernek, akik egy börtön, egy magányos erdészlak, egy néma szerzet vagy hasonló intézményeken keresztül a

magányosság ízét már megkóstolták és esetleg rá is kaptak.
Észre se vettem, hogy közben lehullott az este, annyira nem zavart a házban a legkisebb nesz sem. «Hála Isten, este van megint s mával is fogyott a földi kín» — suttogtam a verset. Ahogy azonban a sötétség terjedni kezdett s a csend még puhább és melegebb lett, egyszerre csak hirtelenül zongorahang csendült meg. Valahonnan egy közeli szobából indulhatott ki, s betöltötte az egész emeletet. Valami mélabús orosz dal lehetett, tele a mérhetetlen és visszafojtott fájdalom sóhajaival és megcsukló nyöszörgéseivel. Olyan finom és szép volt, mint amilyen csak a titkolt bú és fájdalom lehet, de egyúttal olyan leverő, földresújtó, bénító, mint a gyász vagy az örökre búcsúzás reménytelen pillanatai.
Még akkor nem tudtam, hogy ki és miért játssza, de úgy éreztem, hogy ezzel a halálosan szomorú és nyomasztóan leverő melódiával akár halálba lehetne kergetni mindenkit, pláne ebben az elátkozott házban.
Csak később gondoltam rá, mert több este megismétlődött s utána kezdődtek az éjszakai vallatások, hogy ez a szomorú zene talán hozzátartozott a vallatások lélektani előkészítéséhez.
A zene után halk, de mégis sűrű jövés-menés támadt a házban s éppen az én emeletemen. Nagyrészt surranó női lépések voltak s elvétve egy-egy erősebben felkoppanó katonacsizma. Az ajtómon, mint fürdőszobákon szokásos, egy homályos ablaküveg volt, melyen át némileg ki és be lehetett látni. Ennél az ablaküvegnél nem csekély meglepetésemre egyszerre csak egy szőke leányfej jelent meg. Még az orrocskáját is az üveglaphoz nyomta, hogy jobban lásson. Hamarosan sikerült is engem felfedeznie.
— Ruski soldat? — kérdezte halkan, szapora izgalommal.
— Nem! Magyar vagyok.
— Ki maga? Hogy hívják?
— Nyisztor Zoltán vagyok, ha talán hallotta a nevemet.
— Jaj! az a híres katolikus pap? Hogy került ide?
— Magam se tudom... De mondja kedves, hol vagyok én tulajdonképpen és kinek a foglya vagyok?
— Ez a Vilma királynő-út 33, az orosz kémelhárító. Mit tehetek az érdekében?
— Csak egyet kérek. Menjen be a Mária-utcai jezsuitákhoz és mondja el nekik, hol vagyok, mert eltűnésem miatt bizonyára aggódnak.
— Jó, megteszem... De pszt! jönnek, itt ne találjanak ... Ha lehet még visszatérek.
Talán mondanom sem kell, hogy nem tért vissza sem aznap este sem máskor és hogy a jezsuitákat sem értesítette.
Hogy ki lehetett ez a leány, halvány sejtelmem sincs. Bizonyára egyike ama szerencsétlen leányoknak, akiket félig hírszerzésre, félig a tisztek szórakoztatására használtak fel. Nem lehetett az utolsó utca rongya, de már rab volt az NKVD aranykalitkájában.
Kémelhárító, gépéu, cseka ... mormoltam magam elé s megelevenedtek előttem azok a képek és leírások, amiket valaha ezekről olvastam. Ha századrésze igaz, akkor is sok és nehéz az emberfiának. Pedig most már tudom saját tapasztalatomból hogy a politikai foglyokkal szemben minden szabad, és nem lehet akkorát hazudni, hogy igaz ne legyen!
Most már megértettem a Markó-utcai fogházból való kilopatásom furcsa és szokatlan történetét, a ház borzalmas csendjét, az elkülönítésnek ezt a hátborzongató fokát, ami itt uralkodott. Amikor egy rendszer gyenge és gyér társadalmi rétegen nyugszik, a kémelhárító óriásira nő s mikor egy rendszer csak az erőszakra épít, jaj az ellenállónak, sőt még az u. n. veszélyes elemnek is! A veszélyes elem a kommunistáknál tág fogalom, ahová azok is besorozandók, akik egy távolabbi jövőben válhatnak valami ellenállás központjává.
Annyit tudnom kellett minden egyéni rátartiság vagy büszkeség nélkül is, hogy mint szónok, szerkesztő és író túlságosan is az előtérben állottam sokáig, egy egész nemzetnek jelentettem valamit s ezért előttük veszélyes elem vagyok.
Este tíz óra lehetett, amikor egy őr brutális ajtórúgásokkal benyitott s egy bádogcsajkában enni hozott. Egy forró leves volt, benne úszkált néhány krumplidarab és káposztahulladék. Őszintén szólva jobb volt mint a magyar népbírósági börtönök akkori ellátása. Jobb és ízletesebb, tagadhatatlan zsírral főzve és megfűszerezve, de mennyiségben és kalóriában is szörnyen kevés egy felnőtt ember számára. Kevés változattal ez lett a mindennapi kosztom: egy leves kétszer napjában s amikor volt, de sokszor nem volt, egy kenyérszelet is. Annyit mindenesetre elérnek vele, hogy a fogoly életben marad, de lesoványodik,

elgyengül, megtörik és kiéhezettségében, elerőtlenedésében sok mindenre lesz képes, amit normális életrendjében megtagadna és felháborodva utasítana vissza.
Kevéssel ezután megkezdődtek a kihallgatások, helyesebben a vallatások. Ezt onnan tudtam meg — mert első éjszaka még nem került rám a sor — hogy a folyosót többször verte fel lépések zaja, sűrűn volt ajtócsapkodás, a falakon emberi beszéd hangjai szűrődtek át, néha éles szavak, parancsszerű kiáltások pattogtak s olykor egy-egy csattanás vagy tompa ütés reszkettette meg a falakat. Utána ijedt, sírásba fulladt védekezések, fájdalomkiáltások, sikolyok, tompa zuhanások.
Éjfél felé elcsendesedtek a közeli folyosók és termek, az itteni vallatások nyilvánvalóan véget értek. A kísérteties ház még kísértetiesebb csendbe merült. Egy ideig csak a környéken rablásra és fosztogatásra indult muszkák szórványos lövöldözése hallatszott.
Nem tudom, mennyi idő telhetett el és hány óra lehetett, mert közben elbóbiskoltam, de egyszerre csak valami borzalmas sikoly reszkettette meg az egész házat. A hang alulról a pincék felől jött s nemcsak valami irtózatos testi fájdalom, hanem valami még irtózatosabb rémület kifejezése volt. Szinte az állati üvöltés határán járt, de azért tisztán kivehetőleg emberi hang volt. Az emberi érzelmek sok mindenféle kitörésének voltam már tanúja életemben, de ilyet, ehhez hasonlót még soha nem hallottam. Így nem sír, nem sikolt az, akit csak normális módon ütnek-vernek. A kínzásnak valami pokoli fajtája folyhatott ott lent. Olyan valami, ami az áldozat idegeit is szétmarcangolja s aminek kifejezésére már nincs is emberi hang, csak állati üvöltés emberi szájból!
Az első sikolyt sűrű időközökben több is követte, míg végre állandósult az üvöltés s csak néha fulladt bele valami tompább hörgésbe. Egy félórát vagy talán egy egész órát tartott - nem tudnám megmondani. Csak azt tudom, hogy nekem egész örökkévalóságnak tűnt fel és minden idegszálamat felborzolta.
A lépcsőházból durva szóváltás hallatszott, valaki nehéz, botorkáló lépésekkel jött felfelé, majd az én folyosómra felérve tántorogva, botladozva, többször is a falnak esve a cellám felé tartott. Meghűlt bennem a vér. Istenem, máris sorra kerülök!?
Az ajtó nagy robajjal kivágódott és tökrészegen egy orosz őrmester bukott be rajta. Gyalázatos állapotban volt az ipse, normális körülmények között halálra mulattam volna magam rajta. Alig bírt a lábán állni, egyenruhája a többszörös elzuhanás áruló jeleként csupa piszok volt, de a zsebéből egy pálinkás butykos kandikált ki. Az arcán állati vigyor ült, szempilláit csak küszködve bírta a lecsukódástól visszatartani. Nagyokat böfögött s a nyála csurgott mint a jármos ökörnek. Csak úgy dőlt belőle a pálinkaszag.
Valamit mondott oroszul, amit persze nem értettem meg, mire elnézően mosolygott. Majd végigfogdosta az asztalkára kirakott apró felszerelési tárgyaimat s utána egy monumentális nagyot köpött a padlóra. Aztán körülményesen cigarettára gyújtott s halkan valami orosz nótát dudorászgatott.
Dacára kedélyes viselkedésének nem vághattam valami angyalian kedves arcot, mert amikor hosszasabban szemügyre vett, elnevette magát és megnyugtatólag megsimogatta a karomat.
— Ne félj atyuska! — mondotta oroszul, amit inkább a gesztusból mint a szavakból értettem meg, aztán a nagyobb biztonság kedvéért oroszosan megölelt s egy nyálas csókot nyomott az arcomra. Majd egy vízhányószerű újabb köpés után kivonult, részegségében sem feledve el az ajtót gondosan bezárni. Nem ment messzire, csak a szomszéd szobáig. Hallottam, hogy ott ruhástul és csizmástól az ágyba zuhant azonnal pokoli horkolásba kezdett.
A pincéből az üvöltés már rég megszűnt volt, a házra süket csend szakadt s csak a részeg őrmester fenomenális horkolása hallatszott kivilágos virradatig.

S ez így ment napról-napra, hétről-hétre több-kevesebb változattal. Nappal néma s elhagyott volt a ház estére azonban mindig megélénkült. Előbb valami szórakozás, esetleg orgia nőkkel, utána vallatások az emeleti termekben és kínzatások a pincében. Olyan borzalmas állati üvöltést azonban mint első éjszaka, csak nagyritkán hallhattam.
Bár a két őrön kívül, akik az ételt hoztak s a részeges őrmesteren kívül, aki állandó éjszakai látogatóm lett, soha senki emberi lényt nem láttam, bizonyos kifejezhetetlen jelekből azonban arra következtettem, hogy sokan vagyunk foglyok a házban. Az emeleteken, nyilván a kisebb méretű szobákban tartották az előkelőbb foglyokat, a többi a pincékben lehetett összezsúfolva. Sorstársaim

közül azonban én soha senkit nem láttam és még kevésbé tudtam meg a neveiket, pedig mint szabadulásom után kiderült, egy-két ismerős akadt volna közöttük. Az elkülönítés olyan tökéletes volt, hogy mások jelenlétét csak sejteni és következtetni lehetett.
A koraesti jövés-menés a folyosókon és a termekben a külső látogatóktól, a berendelt hírszerzőktől eredt, mint hamarosan megállapítottam. Ilyenkor jöttek a magyar kémek és besúgók, az ilyen szolgálatra kényszerített szerencsétlen flótások, nagyrészt nők, hogy megbízatásaikról beszámoljanak. Ezek a nők — túl fesztelen és hangos viselkedésük után ítélve ribancok — részben a tisztek szórakozását, részben a hírszerzést és kémkedést szolgálták.

Bár a kihallgatásoktól nem sok jót várhattam — a bolseviki kémelhárító nem az a szerv, mely az igazságot keresi — bekövetkezését mégis türelmetlenül vártam. Az emberi lélek úgy van berendezve, hogy a bizonytalanságot, a függőben maradást bírja a legkevésbé. Túl lenni rajta, akármi is lesz, megtudni bizonyossággal, mi vár reám — ez az érzés és szorongó vágy dominált bennem.
Harmadik éjjel valóban sorra kerültem. Egy őr jött értem s inkább félre nem érthető jelekkel mint szavakkal tudtul, hogy kövessem. Végig vezetett a folyosón a ház utcai frontjáig, kinyitott egy üvegajtót s egy kisebb szobában egy egyenruhás férfival s egy fiatal nővel találtam szemben magamat. Mindketten ültek egy hosszú asztal mellett, a férfi középen, a nő távolabb tőle az asztal sarkán.

Keleti utazásaim során felfedeztem és megszoktam, hogy a primitív emberek és mogorva hivatali közegek lekötelezésére a leghatásosabb módszer a tökéletes udvariasság s az ellenállhatatlan mosoly. Megpróbálom itt is — suhant át agyamon a gondolat.
Előre léptem majdnem az asztalig s az udvarias köszöntés jeléül meghajtottam kissé a fejemet és barátságosan szembenézve a férfival bemutatkoztam: Dr. Nyisztor Zoltán vagyok, rendelkezésére állok.
Az udvariasság hibátlan volt, de a lebilincselésre szánt mosoly kényszeredett lehetett.
Az orosznak az arcizma sem rándult meg, tetőtől talpig mereven szemügyre vett, aztán intett, hogy leülhetek.
Néhány pillanatig szótlanul farkasszemet néztünk egymással. Ő velem, én meg övele iparkodtam tisztába jönni.
Magas, izmos, középkorú férfi volt, sűrű fekete hajjal, barna arcbőrrel, szabálytalan vonásokkal. Nem volt az a régebbről ismert orosz típus, inkább valami örmény, tatár vagy olyasmi lehetett. Talán a Kaukázusból, a bolsevizmus nagy kitermelő földjéről, vagy a még távolabbi Ural vidékéről. Arckifejezése és tekintete nem árult el túlzott intelligenciát, de a szadista kínzók vérszomját sem éreztem rajta. Egy szürke, hivatalnok-típusú egyéniségnek láttam, aki pontosan teljesíti a felsőbb utasításokat, kicsit kéjeleg is szerepében, de nagyobb kezdeményezésekre nem képes. Orosz katonai uniformisban volt őrnagyi jelzéssel.

Néhány néma pillanat után levette rólam tekintetét s valami gépírásos aktában vagy jegyzőkönyvben kezdett. lapozni. A távolabb ülő leányról eddig megfeledkeztem, pedig ő ösztönös női kíváncsisággal már alaposan méregetett. Alig húsz éves lehetett, kedves, nyílt arcocskával, meleg szemekkel, de félreismerhetetlen zsidó vonásokkal. Megbiccentettem feléje is a fejemet, amit ő jóleső kis mosollyal vett tudomásul. A tekintetéből különben szánalmat, együttérzést és némi biztatást is véltem kiolvasni.
Az őrnagy végre megtörte a csendet. A beszédje határozott, de nem kegyetlen és megfélemlítő volt.
— Dr. Nyisztor Zoltán — tolmácsolta szavait a leány, önt súlyos vádakkal terhelten adták át nekünk.
— Ki vádol? — kérdeztem.
— Az orosz katonai bíróság s a magyar népbíróság is
— Egy és ugyanazon bűnért két helyen is vádat emelni és ítélkezni szokatlan volna és nem felelne meg a judikatúra szellemének — mondottam csendesen, ártatlan arcot öltve. — Különben a magyar népbíróság már megkezdte ügyem tárgyalását és minden reményem megvan, hogy a per felmentéssel fog végződni.

— Az majd el fog dőlni, hogy kihez tartozik az ügye. Legyen nyugodt, nem két bíróság fog maga felett ítélkezni. De elég lesz magának egy ítéletet is elviselni!
Éreztem, hogy a kihallgatás nem indult kedvezően, bár feleletem látszólag nem irritálta az őrnagyot. Én azonban saját érdekemben jobbnak láttam elhallgatni.
Ezután az őrnagy néhány ív papírt tett maga elé, töltőtollat húzott elő és írni kezdett.
— Pontos neve? Mikor és hol született?
S ezzel kezdetét vette életem történetének a leírása, mely aztán két egymásra követő éjszaka 3-4 órát vett igénybe. Jó anyámon kívül még soha senki sem érdeklődött ilyen mohón életem fordulatai és mozzanatai iránt, mint ez a muszka nyomozó tiszt. A legapróbb részletekbe menő kérdéseiben láttam ugyan a szokásos pszichoanalitikus tendenciát: az életrajzon keresztül megalkotni egy ember azaz a vádlott jellemét, képességeit, hajlamait, de ez a helyes elgondolás ennek az alaknak s valószínűleg egy húron pendülő nyomozó társainak a kezén mechanikus sablonná vált, amit töviről-hegyire végrehajtanak, de alapjában véve nem tudnak vele mit kezdeni.
Az én oroszom például sokszor jelentéktelen semmiségek után kutatott, piszlicsár dolgoknál hosszasan elidőzött, de döntő mozzanatok felett bambán elsiklott.
Kérdéseiből láttam, hogy csak jól betanult fogásai vannak, de a lélektani felépítéshez nem is konyít, még általános műveltsége sincs, nemhogy a magasabb értelmiséghez lehetne sorolni.
Sokszor egészen elemi dolgokat nem tudott és körülírásokkal kellett élnem, hogy végre neki bevilágítson és világismeretei annyira korlátoltak voltak, hogy Róma létezéséről halvány sejtelme sem volt s képtelen volt felfogni, miért töltöttem ott fiatalságom néhány évét. Gyakran megkért, hogy egyszerűbb stílusban és könnyebb fogalmakkal beszéljek, hogy jobban követhessen, mert az európai államok életéről és berendezéséről vajmi kevés ismerete volt.

A megértés nehézségét fokozta az is, hogy csak tolmács útján tárgyalhattunk, ő az oroszon kívül egy kukkot sem tudott semmiféle nyelven s a primitív emberek módján és szokása szerint nem győzött eléggé csodálkozni, hogy én viszont annyi más nyelv mellett oroszul nem tudok. A tolmács láthatólag nehezen és küszködve működött. Mint később egyszer az őrnagy távollétében nekem bizalmasan elfecsegte, Prágában volt egyetemi hallgató s Csehország német megszállása után elfogták s a hírhedt Theresienstadti kazamatákba zárták több ezer kommunistával együtt. Karácsony éjszakáján — a lány elbeszélése szerint — mikor a német katonák lerészegedtek, ő a járhatatlannak hitt egyik középkori alagúton megszökött, Magyarországra jött s mint nevelőnő egy pesti úri családnál átvészelte a vihart. A magyar nyelvet ugyan folyékonyan beszélte, de csak egy pesztonka szókincsével és fogalmaival, az oroszt csehes kiejtéssel, szintén gyengén kezelte, mert az őrnagy előttem is nem győzte hibáit javítgatni.
Őszintén szólva nekem fárasztó volt ez a tudatlansággal és műveletlenséggel folytatott küzdelem, de a muszka nem fáradt bele, hanem rendületlenül írta cirill ákombákomjait a fehér papírlapokra. Az írás nem ment neki könnyen és néha az volt a benyomásom, hogy nem egész szavakat ír, mint ahogy mi szoktuk, hanem rajzolja a betűket, mint ahogy azt annak idején a kínaiaknál láttam.

Mikor az első ötórás hallgatás után a cellámba visszavezettek, már a hajnalhoz közel járhattunk. Fáradt és kimerült voltam, de az agyam pontosan és világosan működött. Próbáltam benyomásaimat rendezni, mert egyéni tapasztalataim szerint az első benyomások új emberek megítélésénél döntők szoktak lenni.
Ez a muszka, kinek a kezébe kerültem s akitől az életem függ — állapítottam meg magamban — nem valami gonosz elvetemült, velejéig romlott lélek, s velem szemben nem táplál ellenséges indulatot. Egy szorgalmas, törekvő ember, aki csak a kenyerét akarja megkeresni és nem tehet róla, hogy egy ilyen véres üzembe állították be. Sokat lehet építeni tudatlanságára/nagyon lassan kapcsoló agyára s az európai udvariasság nem hagyja érintetlenül.
A leány egy kedves buta kis liba, akit az élet fiatalon és kegyetlenül megpróbált, s aki épp ezért a figyelmességre és elismerésre kétszeresen reagál. Tolmácsolásától rengeteg, hogy ne mondjam minden függ, mert tompíthat vagy kiélezhet dolgokat s ezzel elvetheti életem kockáját. Talán van is valami jó emléke a katolikus papról, mert hibátlanul mindig tisztelendő úrnak szólít, és

szeme sugarában több az emberi együttérzés mint a puszta érdeklődés vagy az ilyen helyeken szokásos közöny.
Mindent összevetve úgy éreztem, hogy ügyem nem eleve elveszett ügy s hogy ügyes játékkal, e két emberi lény gyöngeségeinek a kihasználásával még megmenthetem a bőrömet.
Az őrmester aznap nem volt részeg vagy már kialudta volt, de alig feküdtem végig a csupasz deszkalapon s merültem el az első kábult álomba, máris nyitotta az ajtót és felköltött. A szokásos köpködés s a körülményes cigarettasodrás és rágyújtás sem maradt el. A cigarettát közönséges újságpapírból csavarta és szivar vastagságú volt. Ezt a műveletet az éjszaka folyamán 2-3-szor megismételte. A cél nyilvánvaló volt: nem hagyni aludni, kimeríteni, megtörni! Semmi kétségem sem volt az iránt, hogy az őrmester ezt nem egyéni passzióból teszi, hanem ez a szovjet kémelhárító rendszeréhez szorosan hozzátartozik!
Mikor élettörténetem írásba foglalásával készen lettünk, az őrnagy felállt, két-háromszor végigsétált a szobán, aztán keresztbefont karokkal kicsit ünnepélyeskedve így szólt

- Dr. Nyisztor Zoltán! az ön elleni vádak oly súlyosak, hogy azokért halál vagy legalábbis szibériai száműzetés jár. Ön cikkeiben kigúnyolta, megrágalmazta, vérig sértette a dicsőséges vörös hadsereget. Azóta közelebbről nézve beláthatta, hogy a vörös hadsereg nem olyan, mint amilyennek ön beállította. Ez a világ első hadserege, mely egyedül, idegen segítség nélkül vívta ki a győzelmet, s törte össze a fasizmus világhatalmát. Dr. Nyisztor Zoltán (ma sem tudom magamnak megmagyarázni, miért szerette a nevemet lépten-nyomon kiejteni?) mondja, mivel gondolja jóvátenni győzelmes hadsereg ellen elkövetett bűneit? Gondolja meg, hangsúlyozom, hogy ilyenekért nálunk halál vagy kényszermunka jár.
A muszka szavai határozottan és fenyegetőleg hangzottak, de mintha nem lett volna benne személyes él, előre megfogalmazott ítélet s inkább az volt a benyomásom, hogy egy megszokott és betanult sablon megismétlése, a rendszer által megfogalmazott frázis, amit ő színészi pózokkal felmond, elrecitál s amit, ki tudja, hány alkalommal ismételt már el hasonló körülmények között hasonló áldozatok előtt. Gyanúmat megerősítette az a másik körülmény, hogy a tolmács a hosszú orosz dikciót egyfolytában, minden szókeresgélés és bizonytalankodás nélkül ismételte el magyarul, mint aki már egy jól betanult leckét mond fel.
De mindezek ellenére is hideg borzongás futott végig rajtam és agysejtjeim, nemkülönben idegeim — döntő pillanatot érezve — megfeszültek. Istenem! mit feleljek? Az orosz hadsereg taglalásába nem mehetek bele. Igaz, hogy hírlapilag kigúnyoltam, eláztattam, de ezt visszavonni nem tudom. Budapest ostrománál s a bevonulásnál én csak egy gyülevész csordát láttam, mely az első perctől kezdve fosztogató rablócsapattá alakult át. Lopott, rabolt, gyilkolt, tört, zúzott, rombolt, s a női nemet úgy megbecstelenítette, ahogy arra tán a világtörténelemben nem volt példa. E pillanatban is, míg engem vallatnak, száz és ezer pesti lakásban, de még szerte az országban menekülő és védekező nők sikoltoznak apák és férjek hörögnek tehetetlenül vérben s a halálra gyötört lakosság utolsó értéke, ruhája és élelme kerül rablókézre.
Egy pillanatra fejembe szökött a vér és úgy éreztem, hogy egy megbecstelenített nép nevében mindezt a szemébe kell vágnom ennek a ripacs muszkának s aztán lesz, ami lesz!... de a tolmácsleány tekintetével találkoztam, mely — talán női ösztönével olvasott bennem — nyugalomra unszolt, majd így szólt:
— Csak a kérdésre feleljen!
Gyorsan visszanyertem hidegvéremet s tudva, hogy bizonyos kényes kérdésekre csak ellenkérdésekkel lehet kivédőleg és sikerrel válaszolni, halk és színtelen hangon így feleltem:
— Mivel lehet jóvátenni?
Az őrnagy szeme sarkában a diadal fénye gyulladt ki. Végzetesen rossz lélekbúvár lehetett, hogy kiengedett a legszorítóbb csapdából s az én kibúvó feleletemet megtörésnek, bánatnak, jóvátételi hajlandóságnak vette. Pedig a felelet az én részemről nem volt más, mint kitérés, időnyerés, a csapdába szorult egyetlen védekezési kísérlete.
Még a levegőben volt az én ellenkérdésem, mikor az őrnagy ugyanazzal a ripacs pózzal és bizonyára sokszor megismételt rutinnal megszólalt:
— Azzal teheti jóvá, ha megfelelő szolgálatokat tesz a vörös hadseregnek.

Talán mert ilyen közönséges és brutális formában jött, fel sem tudtam háborodni az aljas ajánlaton. A kolerikus emberek ama fajtájához tartozom, akik semmiségekért tudnak haragra lobbanni, de a legdrámaibb pillanatokban emberfeletti nyugodtságot tudnak mutatni. Felháborodás helyett örültem, hogy ez a pojáca kiborította minden kártyáját az asztalra s most már legalább tudom, mire megy ki a játék. Tudatára ébredtem annak, hogy az ő szemükben nem a bűnöm nagy, hanem valami miatt szükségük van rám és be akarnak illeszteni az ő kémrendszerükbe. Íme, a diktatúrák örök receptje: eltiporni vagy szolgálatra kényszeríteni!
Úgy tettem mintha nagyon gondolkoznék, aztán nyugodtan így feleltem:
- Ha arról van szó, hogy az ellenségeskedés megszűnésével az orosz és magyar nép megbékülésén, együttműködésén kell dolgozni, azt vállalom, mert minden háború után minden becsületes embernek ez a kötelessége.
Az őrnagy megelégedetten mosolygott.
- Ha ez az a szolgálat — folytattam — amit tőlem kívánnak, önként is megteszem, erre engem nem is kell külön rávenni.
A muszka meglepődött. Az ügy más fordulatot vett, mint amit ő akart. Kicsit kizökkent a szerepéből, rögtönöznie kellett. Hosszasan magyarázni kezdett hát a tolmácsnak, s az volt a sejtésem, hogy nem találja a fonalat, s nem tudja, vajon saját betanult leckéjét folytassa-e, vagy az én szavaimra adjon valamelyes választ.
— A megbékélés szerepét van, aki elintézze — hangzott végre a válasz — erre ezrek és ezrek, az egész kisgazdapárt s az egész sajtó kész. Önnek valami többre kell vállalkoznia, valami más szolgálatot tennie, hogy bűneit levezekelje.
— Az általam elmondottak szerint hajlandó vagyok mindenre, amit az erkölcs és a becsület megenged.
Mikor megtudta a feleletemet, ördögi vigyor jelent meg az arcán és hangosan, megvetőleg felnevetett. Most már igazi sátán volt, a bolsevizmus sátánja.
-Becsület, erkölcs? Üres burzsuj fogalmak! Szolgálni egy nagy Eszmét, mindent vállalni és végrehajtani annak érdekében — nálunk kommunistáknál ez a becsület és erkölcs!
- Én nem vagyok kommunista és nem is leszek soha. Megmaradok tehát a mi erkölcsi fogalmainknál s az önökét nem teszem magamévá.
Az ipse megint kizökkent a kerékvágásból s azért fel-alá kezdett sétálni. Valahol kint lövöldözés támadt, az Eszme éjszakai portyázásra indult. Szörnyű kontraszt volt: bent az Eszméről szavaló őrnagy, kint a rablásra, orgiára, gyilkosságra indult martalócok!
A csendet végül is én törtem meg:
— Részletezze kérem, tulajdonképpen milyen szolgálatokat várnak tőlem!
— Információkat.
— Milyen információkat?
— Arról, amit tudni akarunk: intézményekről, mozgalmakról, személyekről, azaz amire éppen szükségünk lesz. Százak és ezrek hozzák ide önként is az információkat, de nekünk most bizonyos ügyekben az ön tudására és összeköttetéseire van szükségünk.
— Egyszóval: besúgás, kémkedés — mondottam tompa, elkeseredett hangon.
— A név nem számít, de mi ezt nevezzük az Eszme szolgálatának.
— Nem kérek belőle! — csattantam fel sértődötten — kém semmi áron nem leszek!
— Mi csak információkat kérünk és várunk öntől, mégpedig önként... mert vannak eszközeink is annak kikényszerítésére — mondotta fenyegetőleg. — Miért ne adná meg az ember önként előre azt, amit utóbb akarata ellenére is ki kell adnia?
— Nem! Ilyesmire nem vállalkozhatom! Én sem személyeknek, sem intézményeknek nem árthatok.
— Amit magától kérünk, az nem kémkedés, ha már annyira fél és irtózik a szótól, de figyelmeztetem, hogy a saját kezébe teszem le a döntést. Ha vállalkozik az információra, azonnal visszanyeri szabadságát s a magyar népbíróságon is megszüntetjük az ügyét. Ellenkező esetben halál vagy kényszermunka a Jeges-tengernél s közben a vallomását úgyis kikényszerítjük.
— Nem! Soha! — mondtam fátyolozott hangon, de teljes határozottsággal.
Megjegyzem, hogy a beszélgetés nem folyt le ennyire logikusan és röviden, ilyen szabályos terminusokban, mert alkalmazkodnom kellett az őrnagy és a tolmács alacsony szellemi színvonalához és szörnyű tudatlanságukhoz — de a lényeg ez

volt.
A muszka csengetett s az őr kivezetett — vissza a cellámba.
A nagy jelenet tehát véget ért.
Aznap éjszaka háromszor tört rám a részeges őrmester s éppenséggel nem volt barátságos, mint előzőleg. Kézzel-lábbal gesztikulált a kihallgató terem felé mutatva. Igyekezetéből azt vettem ki, hogy az őrnagy dühös és hogy rám rossz napok várnak.
Aláfestésül az állati üvöltés a pincék mélyéről megismétlődött. Valakit az «Eszme szolgálatára» kényszerítettek. Megborzongtam. A sok álmatlanságtól, a metsző téli hidegtől, a kihallgatások izgalmától és feszültségétől össze voltam törve. Egy ép gondolatom vagy érzésem nem akadt. Csak annyit tudok, hogy szerettem volna még akkor éjszaka meghalni.

Pár nap múlva az őrnagy megint elővezettetett, de a kihallgatás ez alkalommal mindössze pár pillanatig tartott.
— Dr. Nyisztor Zoltán — kérdezte nagy-komolyan és bizonyos ünnepélyességgel — meggondolta már azóta a dolgot?
— Meggondoltam — válaszoltam azonnal — vannak dolgok, amik a legkényesebb becsülettel is összeférnek, tehát megtehetem. De vannak dolgok, amiket a halál árán sem tehetek meg! Amit ön kér tőlem, az utóbbiakhoz tartozik.
Az őrnagy csak intett az őrnek s az elvezetett. A kocka látszólag el volt vetve! Hosszú hetek következtek erre s azalatt semmi sem történt. De ez az idő tudtomon kívül arra volt szánva, hogy ellenállásomat megtörje. Az ételadagom, az a bizonyos két leves naponta mind kevesebb és rendetlenebb lett. Megesett, hogy végleg elmaradt, vagy hogy helyette csak egy keserű, rossz csáját (=erős cukrozott orosz tea) hoztak.

Láttam és éreztem, hogy veszedelmesen fogyni kezdek, illetve hogy a magyar börtönökben megindult fogyás itt egészen ijesztő méreteket öltött. A ruha már lötyögött rajtam, gallérja messze elállt a nyakamtól, az izmaim petyhüdtek lettek, gyakran szédültem és ájulásszerű gyengeségi rohamok fogtak el. Később kiszabadulva megállapítottam, hogy a nyolc hónapi fogság alatt összesen 35 kilót fogytam.
Csodálatosképpen és szerencsémre az éhség nem kínzott ennek ellenére sem. De mikor hébe-korba rámjött, erőfeszítésembe került, hogy ne őrjöngjek. Egyszer véletlenül felfedeztem, hogy a sánta asztalkának fiókja is van, s abban néhány darab megpenészesedett és kővé fagyott kenyér hever. Lekapartam a penészt s a port és rágcsálni kezdtem. Hamarosan beletört az egyik fogam, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a rossz és hiányos táplálkozás következtében elsorvadtak fogaim s a skorbut jelentkezik.
Abbahagytam a rágást, de a kísértés megmaradt. Később rájöttem, hogy a száraz kenyér apró darabokra törve s a szájban forgatva a nyál által megpuhul, szétesik s ilymódon ehetővé válik. Örültem a felfedezésnek s a penészes kenyeret az utolsó morzsáig elfogyasztottam.
A piszok, a mosdatlanság és ápolatlanság, melyben élnem kellett, már nem izgatott, arra jó szoktatás volt a magyar börtön. De hogy a muszkák napjában csak egyszer engedtek ki szükségletre a különben szomszédos helyiségbe, az már az embertelenség netovábbja volt. Ma is csodálom, hogy vesebaj nélkül úsztam meg.
Mikor az orosz kémelhárítóhoz kerültem, már komoly tél volt sok hóval és nagy hidegekkel, ami szinte napról-napra fokozódott. Bár a villában központi fűtés volt, mint a kihallgatásoknál megállapíthattam, nekem abból a leszerelt fürdőszobában csak egy vastagabb fali cső jutott. Fázós ember vagyok különben is, de itt kellő zsiradék híján a jéghideg kőpadlón egy szál deszkán feküdve rengeteget szenvedtem s minden mástól eltekintve már a fázás miatt sem tudtam aludni. A vezetékcső a falon alig adott valami meleget. A szobának egyáltalán semmit, csak ha az ember rátette a kezét, érzett valami kis meleget. Szerencsére egészen lent a padló felett húzódott ez a csővezeték és sok mindenféle kísérlet után rájöttem, hogy ha háttal neki simulok, valami kis enyhületet nyerek vele. Így is tettem napokon át. Nappal a cipőmet levetve a lábaimat melengettem a csövön, éjjel a hátammal feküdtem neki.
Zseniális találmányomat azonban nem sokáig élvezhettem. Az elrozsdásodott cső

eldugulhatott és nem engedte át többet a meleg vizet. Menthetetlenül ki voltam szolgáltatva a szigorú tél csontig ható hidegének.

Az éhségen, az őrmester éjszakai háborgatásán, a fokozatos legyengülésen s a lelki kínokon kívül az alvás kérdése lett a legnagyobb problémám. Ekkora hidegben kellő takarók híján a deszkalapon képtelen voltam aludni s ha pillanatokra kimerülten el is bóbiskoltam, a hideg, a fázás lépten-nyomon felébresztett. Azt is kitaláltam ugyan, hogy ha a pokróccal légmentesen az egész testemet fejestül együtt körülcsavarom, lélegzés és testi kigőzölgés vagyis az állati meleg komolyan fel tud melegíteni, de negyedóránként arra ébredtem, hogy fulladozok, kifogyott a takaró alatt az oxigén s mindig újra abba kellett hagynom az alvást és kitakaróznom.
A lábaim már térdig jéghidegek voltak s az az egyetlen deszkalap, amin feküdtem, a hideg betonpadló ellen nem adott védelmet. Szinte rögeszmémmé vált, hogy valamelyik fagyos éjszaka menthetetlenül meg fogok fagyni.
A gondolat nem volt ellenemre, sőt valósággal örvendtem neki, s a közeli lehetőségét boldogan fogadtam. Csodálatos valami, hogy bizonyos helyzetekben a természet ösztönös riadozása ellenére milyen könnyűvé válik az embernek a halállal nyugodtan szembenézni, őszintén szólva a haláltól igazában sohasem féltem s ennyi meghurcoltatás, megaláztatás, éhezés, piszokban, szennyben történt meghempergettetés és kálvária után már egyenesen kívántam a halált. 15-20 fokos hidegben a betonpadlón feküdve heteken át egyetlen vigasztalásom mindenképpen az lett, hogy valamelyik fagyos éjszaka megfagyok, mielőtt ítélkezhetnének felettem.
Csak egy dolog töltött el mondhatatlan keserűséggel: hogy talán soha senki nem fogja megtudni, hol, mikor és milyen körülmények között végeztem be pályafutásomat. S irigyelni kezdtem a vértanúkat, akik legalább nyíltan a hitükért halhattak meg. Nekünk, 20. század gyermekeinek még az sem adatott meg! Háborús vagy politikai bűnösként megbélyegezve egy olyan rendszer fenevadjaként kell még emlékemben is elpusztulnom, amelyik ellen elsőnek és mindvégig küzdöttem. A németek tudták, hogy a nácizmus elsőszámú ellensége vagyok, de Magyarország megszállásakor mégsem hurcoltak el a haláltáborokba, ezek a sátán fattyúi nagyon is jól tudják, hogy semmi közöm nem volt sem a nácizmushoz, sem a háborúhoz s mégis a halál árnyékába állítanak!
De mégsem fagytam meg. Egyik éjszaka arra ébredtem hogy nagyon melegem van s hogy nagyot, a szokottnál nagyobbat alhattam. Talán ez a megfagyás bizsergő melege amiről a leírások beszélnek — villant át agyamon és Istennek ajánlottam árva lelkemet.
Azonban percek múltak el s az agyam elhomályosodása helyett nagyon is tisztán kezdtem gondolkozni. Megmozdultam s abban a pillanatban a karomon valami sütésfélét éreztem. Boldogan felnevettem. Már tudtam a tünemény okát, az eldugult fűtőtest újra működésbe lépett.
Emlékszem, éppen születésnapom volt s ezért Isten különleges ajándékának fogtam fel. Tudom ugyan, hogy természetes módon is lehet magyarázni, hogy t. i. az eldugult cső egy erősebb víznyomásnak engedett, de az adott helyzetben és körülmények között nekem életem megmentése volt s ezért ha nem is szigorúan vett csodának, de a Gondviselés különleges kegyelmének fogom mindig tartani.
Mérhetetlen szerencsémre és kimondhatatlan vigasztalásomra nem fosztottak meg minden könyvemtől. A breviárium s egy angol nyelvkönyv velem maradt. Az egyik a lelkemet, a másik a szellememet mégis csak foglalkoztatni tudta, nem maradtam egyedül gondolataimmal.
Bár a könyveket mindig eldugtam, ha lépéseket hallottam közeledni, nehogy szemet szúrjon és elkobozzák, egy alkalommal mégis megfeledkeztem az elővigyázatosságról. Egy gyermekkatona lépett be az étellel. Fiatal, szőke gyermek volt, az egyetlen szláv típus őreim között. Nem lehetett több 14-15 évesnél.
Ahogy az imakönyvet meglátta s benne a szentképet, tekintetében valami izgatott kíváncsiság villant fel. Hozzám ugrott s a képet mereven és hosszan megnézte.
- Ez Jézus Krisztus? — kérdezte tört magyarsággal
- Igen — feleltem — az emberiség Megváltója
- És milyen az Isten? - kérdezte még nagyobb izgalommal.
- Istenről nincs kép, mert ő csak szellem.
A gyermek egy pillanatra tétova mozdulatot tett mintha el akarná venni a képet, de a mozdulat félbemaradt. Míg én a levest bekanalaztam, azalatt ő látszólag

mélyen elgondolkozott.
Az esemény énrám is revelációként hatott. Hát mégse veszett ki teljesen Isten és Jézus neve az orosz nép lelkéből! Íme, egy gyermek, az ő gyermekük, aki már a száműzött Isten országában nőtt fel s a világ legrémesebb rendszerét és intézményét szolgaija — és mégis tud Isten nevéről, s ha alkalom kínálkozik, érdeklődik utána.

Ólomlábakon jártak a napok, teltek-múltak a napok s velem semmi sem történt. Legfeljebb annyi, hogy mindinkább legyengültem. A lábaim megdagadtak s már alig volt jártányi erőm. Naphosszat feküdtem a földön s az étkezéshez is csak az őr segítségével tudtam feltápászkodni.
Egyszer eszembe jutott, hogy valahol a rongyaim között egy kis zsebtükröm van. Kihalásztam s beletekintettem. Nem ismertem magamra. Az a sápadt, megkínzott halotti maszk én volnék? A szakállam torzonborzul kinőtt, az arcom beesett, a szemeim mélyen ültek s fáradtan hunyorogtak, mély ráncok lepték el homlokomat s az ajkam vértelen volt.
De a nagyfokú testi gyengeség ellenére is úgy éreztem, hogy szellemi képességeimnek teljes birtokában vagyok és hogy akarati elhatározásaimat semmi sem gátolja.
Egyik nyugodt, tiszta reggelen valami hirtelen sugallatom támadt, (azért nevezem így, mert logikai vagy dialektikai előzmények nélkül tört rám s valami ellenállhatatlan hatással volt rám) hogy tövéről-hegyire átvizsgáljam helyzetemet s végleges elhatározásomat még egyszer fontolóra vegyem.

Először is abból a nyilvánvaló tényből indultam ki, hogy rövid úton nem akarnak velem végezni, hanem ellenkezőleg valami céljuk van velem. Erre vallott a kihallgatások félbeszakítása, az ügy elhúzódása. Dehát mit akarhatnak velem? Nyilván azt a bizonyos információt, amit az őrnagy emlegetett, s amit ha önként nem adok meg, kínzással kikényszerítik.
A halállal leszámoltam volna, azzal szembe tudtam nézni, de a kínzás tartósabb elviselésére — úgy éreztem — képtelen volnék. A testi szenvedésekkel szemben eddig sem voltam valami edzett. Szegény anyám mesélte, hogy testvéreimmel ellentétben engem sohasem tudtak testileg megfenyíteni, mert olyan irtózat és rémület ült a szemeimben. Magam is emlékszem, hogy gyermek- vagy kamaszkoromban sohasem vetemedtem verekedésre — puszta félelemből.
S lelki szemeim előtt megjelentek a vallatások és kínzások különböző fajtái, amiket fogolytársaimtól még a politikai rendőrségen hallottam: a gumibot, bikacsök, villamos áram, az agy, vese, here módszeres ütlegelése, a lágyék bestiális szétroncsolása. Eszembe jutott az a véres, összetört alak, akit az Andrássy-úton egy éjszakai kínzás után félholtan mellém bedobtak s aki mikor magához jött, elmondta, hogy «mindent» bevallott, amit csak akartak s aláírta a jegyzőkönyvet is, mely elejétől végig hamis, hazug volt. Dehát miért tette, ha nem igaz? — kérdeztem tőle naivul. Szomorúan nézett rám s ezt mondta: Majd megtudja, ha kínozni fogják! Én eleinte ellenálltam, mert bokszoló voltam, de később már nem bírtam. Hogy szabaduljak a további kínzástól, azt is aláírtam volna, hogy én feszítettem keresztre Jézus Krisztust.
Jaj, nem térhettem ki a következtetés elől, hogy ha mások, sokkal erősebbek a szenvedésre, nem bírták ki, én még kevésbé fogom kibírni. S mivel nálam az őrnagy célzása szerint nem a saját bűnöm bevallása, hanem mások, személyek és intézmények elárulása a fontos, az én vallomásom szörnyű horderejű lehet. Legjobb barátaimat, feletteseimet, az általam szentül szolgált intézményeket, magyar népemet, hazámat, egyházamat érintheti és kompromittálhatja.
Verejték ült ki a homlokomra, ahogy ezt az elmefuttatást végiggondoltam. Megfosztanak becsületemtől, mert vallomásomat szellőztetni fogják, borzalmas kiábrándulás, megütközés, botrány támad kint élő embertársaimban, akik az effajta vallomások hátterét, kikényszerítését még nem ismerik. Meg fognak zavarodni és tanácstalanná válnak. Az erősek meg fognak vetni s vértanú helyett gyávának, árulónak fognak bélyegezni, viszont a gyöngék feljogosítást fognak érezni hasonló lépésekre.
Nem! Nem! Ennek nem szabad megtörténnie!

Pedig a hamletinél sötétebb dilemma egyelőre ez volt: így vagy amúgy árulóvá lenni, s magamat talán meg sem mentve másoknak ártani!

Egy fejlettebb erkölcsi érzékű ember számára a döntés csak addig könnyű, míg egyedül és kizárólag saját egyéni sorsáról van szó. De irtózatosan nehéz, ha döntésétől mások élete, a társadalmi rend, az erkölcs, hazája vagy vallása függ!
Gondolatmenetemben nem hagyhattam figyelmen kívül azt sem, hogy voltaképpen kikkel állok itt szemben. Ha eddig sem volt kétségem felőle, Budapest ostroma és megszállása, a vörös hadsereg viselkedése, elfogatásom és kihallgatásom körülményei rég meggyőztek arról, hogy az adott körülmények között nem egy becsületes vagy legalábbis férfias ellenséggel állok szemben, hanem az emberi társadalom utolsó söpredékével, emberi mivoltukból kivetkezett vadállatokkal, akik lelkiismeretfurdalás nélkül tűzzel-vassal akarják barbár rendszerüket más népekre rákényszeríteni. Ez a vörös hadsereg, melynek hálójába kerültem, horda, egy utolsó horda, mely rátört a civilizált világra, még csak nem is hódítási vágyból, hanem megrontási, lealjasítási, elembertelenítési szándékával és pokoli stratégiájával.
Lehet-e, vagy egyáltalán szabad-e ilyen embereket komolyan venni s velük szemben társadalmi szemléletünket, a becsület és tisztesség fogalmait és mértékeit alkalmazni? Tenni ezt a Sátán csatlósaival szemben, akiknek egyetlen célja az emberiség elbecstelenítése és rabigába hajtása Moszkva uralma alatt. Küzdhetünk-e az igazság és férfiasság, a becsület és a lovagiasság szabályai szerint ilyen ellenfelekkel?!
S itt eszembe jutott néhai mesterem és atyai jóbarátom, a nagystílű jezsuita Bangha Béla mondása, aki az első magyar kommün idején külföldre menekült s mikor távozóban egyik rendtársa gyöngéden figyelmeztette, hogy adott körülmények között a vértanúságot is vállalni kell, lakonikusan így felelt: «Ripacsoktól a vértanúság sem kell!»
A talán nem mindenben helytálló mondásban van egy nagy igazság, hogy t. i. a vértanúság vállalásához valaki magasabb eszme, a vallás, a haza szolgálata kell. S ha ezt nem látom, sőt előre meghiúsítva látom, akkor mire való?! Érdemes-e a máris százezrekre rugó áldozatok számát cél és értelem nélkül eggyel növelni?
Riadozva és utálkozva, valami kínos megszégyenüléssel hogy ilyesmin egyáltalán tépelődnöm kell, visszatértem az alternatíva másik részére, az orosz ajánlatra.
Hogy is mondta volt a muszka? — Információkat várnak tőlem. Tehát szó szerint nem spionkodást, besúgást, mások bajba keverését. Ha nem jellemtelen és becstelen bolsevikiekkel s annak is sátáni szervével, a csekával állanék szemben, egy objektív informálás a háború befejezése után egyáltalán nem tartoznék a megengedhetetlen dolgok közé. Elvégre sem katona, sem diplomata, sem aktív politikus nem voltam. Állami vagy hadi titok letéteményese sem vagyok s amit én az eseményekről tudok, azt többé-kevésbé a nagyvilág is tudja vagy rajtam kívül mástól is megtudható. Persze kultúrnépeknél és normális erkölcsi körülmények között ez sem szokás és megítélésre adhat alkalmat, de ha egyszer nem emberekkel, hanem az ördög fattyúival állunk szemben, a mérlegelés eredménye ugyanaz lesz-e!?
Ahhoz semmi kétség nem fért, hogy ajánlatuk színleges elfogadása, illetve az informálás objektív értelmezése erkölcsileg megengedett dolog, sőt miután életveszélyes fenyegetések alatt jött létre, egyenesen semmis, ab ovo érvénytelen. Tehát csak arra fogok információt adni, ami egyházamra, hazámra, embertársaimra ártalmatlan s ha netalán más valamire is kényszeríteni akarnának, ellenállok s még mindig lesz időm és alkalmam a mártírium vállalására. Aki időt nyer, sokat, esetleg csatát nyer!
De a világos és megtámadhatatlan gondolatmenet dacára éreztem némi nyugtalanságot. A hideg, józan ész bármennyire javallta, az érzésvilágom ellentmondott és megalkudjak minősítette. Szégyelltem, hogy ide kellett jutnom s akár a halál árán is szívesen megváltottam volna magam tőle. De vajon az irtózat nem onnan ered-e, hogy eddig egy normális, sőt a becsület kérdésében túlzottan kényes társadalomban éltem, ahol az ilyen eseteknek még csak a lehetősége és feltételezése sem fordulhatott elő? De én most egy óriási szemétdombra kerültem, ahol csak a piszokkal és szennyel számolhatok s épp ezért a szemetet kell megragadnom, hogy kiszabaduljak belőle.
S ekkor hirtelenül egy másik, tetszetős gondolat villant át agyamon, mely pillanatok alatt elhatározássá nőtt. Elhatároztam, hogy az informálást arra fogom felhasználni, hogy félrevezessem, kijátsszam, falnak vigyem a muszkákat. Színleg belemegyek az ajánlatukba, de azonnal egy kettős játszmába fogok: egyrészt megtévesztem, kijátszom őket, másrészt ugyanakkor előkészítem a kimenekülésemet az országból.

Ez a tudat, hogy a karmaikból kiszabadulhatok, teljesen felvillanyozott. Szinte valami új erőt éreztem magamban. Nem tudtam ugyan még, hogy milyen formák között veszik a szavamat, de akár becsületszó, akár írásos fogadalom vagy eskü volna is, mint a kényszer szüleménye és meg nem engedett tárgya miatt érvénytelen, semmis, s ennek folytán nem kötelező.
Abban egy pillanatig sem kételkedtem, hogy a muszkákat legalábbis egy időre félre lehet vezetni, játszva be lehet csapni. Annyira műveletlenek és tudatlanok, az értelmük olyan nehezen mozog, a finomabb lelki elemzésekhez annyira nem értenek, hogy a játszma nem is túl nehéz, csak szigorú önfegyelmezés, ügyes fantázia, rögtönözni tudás, elhitetési képesség kell hozzá. Eddigi tárgyalásaim során arra a meggyőződésre jutottam, hogy az én muszkám egy nagy fajankó, akinek semmi önálló munkája, nyomozása nincsen. Egy kis gomb, egy csavar ő csupán vagy egy kis gép, mely azonban csak mások nyomására, elindítására működik. Életem kifaggatása során rapszodikusan mindenre kitért, de a legjobb szálakat sem tudta összefogni és tovább gombolyítani. Csak pózolni és legfeljebb fenyegetni tud, de még azt sem egyéni impulzusra, hanem sablonszerűen egy felsőbb parancs végrehajtásaként. Képtelen volt valamit is <<kiszedni» belőlem s apró semmiségek göbözésében veszett el.
A gyanúm már eddig is az volt, de most már határozott ítéletté formálódott, hogy ezek a látszólag rapszódikus kérdések s az azokra adott feleletek mint apró kockák egy magasabb szervhez jutnak el, mely aztán több értelemmel, talán ördögi fifikával a számtalan helyről, de egy ügyre vonatkozó kockákat összerakja, felépíti és abból az őt érdeklő tényállást megállapítja.

Csakhogy míg a tolmácsok mindent írásba foglalnak, míg mindez orosz fordításban ahhoz a bizonyos központi gondolkodó agyhoz eljut, míg ott a félrevezetést felfedezik s mire a megtorlás parancsa az én őrnagyomig eljut, addig nekem sok időm van és árkon-bokron túl lehetek.
Minden rab a szabadságról álmodik és szökésen töri a fejét. Most már én is tipikus rab lettem, mert a szökés lehetőségeit latolgattam.

Az első gondolatom az volt, hogy azonnal jelentkezem kihallgatásra és bejelentem, hogy vállalom az ajánlatot. De aztán gyorsan leintettem mohóságomat. Nem! Nehéz fiúnak kell maradnom, hogy minél több engedményt csikarhassak ki. A drágán szerzett csemege mindig becsesebb.
Szerencsére nem kellett sokáig várnom. Néhány nap múlva jött az őr és kihallgatásra vezetett. Mikor a szobába léptem, az őrnagy épp a leány haját simogatta. Nem jött zavarba, még a kezét sem kapta el. A bolseviki erkölcstanban nincs intimitás, úgy látszik. Az őrnagy szemében közöny, a leányéban azonban meleg érzés bujkált.
— Mikor lesz Karácsony? — kérdezte hosszú várakozás után az őrnagy, mialatt tetőtől-talpig, mintha először látna, végig mustrált.
- Holnap — feleltem szorongva.
- Szeretne otthon lenni Karácsonyra?
Forró vérhullám öntötte el a szívemet és agyamat. Remény és kétségbeesés között hányódtam. Vajon a Karácsony említése a szabadulás első reménysugara-e vagy ellenkezőleg az utolsó ördögi gúny?
Izgalmamban nem tudtam felelni, a torkom összeszorult, csak a kezeimet kulcsoltam össze imádságos vágyként.
A muszka az iratokban kezdett lapozni, aztán lassan, kissé talán meglágyult hangon megszólalt:
- Itt fekszenek a vádiratok ön ellen s a vélemények is, amiket mértékadó magyar személyiségek (hát annyira jutottunk?!) önről leadtak. Látom, akadnak olyanok is, akik jó véleménnyel vannak önről. Megkínzottan felnyögtem:
— Dehát akkor miért üldöznek?
— Talán nem is annyira azért, mert bűnös, hanem mert ön nagyon veszedelmes ember.
— S miért vagyok veszedelmes?
Megint elgondolkozott, aztán nyomatékkal így felelt:
— Ön azért veszedelmes, mert nagyon intelligens, sokat tud és még mindig nagy a befolyása bizonyos körökre.
Nem feleltem. Ez nem volt vád vagy kérdés, amire felelnem kellett volna.
— De mindezek ellenére öntől függ, hogy a Karácsonyt otthon tölthesse — vette fel újra az orosz a beszéd fonalát

Eszembe jutott, hogy drága zsákmánynak kell lennem s nem szóltam egy szót sem. Összeszorítottam a fogaimat is, hogy a feszítő vágy s az előre megfogalmazott elhatározás idő előtt ki ne röppenjen belőlem. A Szentlélekhez folyamodtam, hogy most már csak Ő vezessen és zsebemben az olvasót szorongattam. Úgy éreztem, hogy átadtam magam egy felsőbb vezetésnek s ez módfelett lecsendesített és megnyugtatott.
— Dr. Nyisztor Zoltán — kezdte el újra a muszka — Ön a mi nemes ajánlatunkat rosszul értelmezi. Ön előtt valami gonosz és megvetendő spionkodás képe lebeg. Szó sincs erről! Nekünk Önnel magasabb céljaink vannak. Az általunk levert országokban mindenütt csend, rend és nyugalom van. Egyedül Magyarország a kivétel! Itt gyűlölnek bennünket és konspirálnak ellenünk. Az utcán, a kávéházakban szinte perzsel felénk a magyarok szeméből a néma gyűlölet. Ezt kell megszüntetni, ehhez kérjük az ön közreműködését. Ha belegyezik ajánlatunkba, ön visszanyeri a szabadságát s kint megállapítja a közhangulatból, hogy a megbékélésnek mik az akadályai. Aztán baráti találkozókon jelenti nekünk, s mi megkeressük a módját az ellentétek kiküszöbölésének. Ezzel nagy szolgálatot fog tenni hazájának és nekünk is. Ne gondolja, hogy mi szívesen vagyunk itt, ebben a rommá lőtt és koldus országban. Mi szeretnénk minél hamarább hazamenni a saját otthonainkba. De addig nem mehetünk, míg a béke előfeltételeit meg nem teremtettük. Érti már, miről van szó? Saját hazájának és népének használ a legtöbbet, ha ajánlatunkat elfogadja.
Meglepődve és boldogan állapítottam meg magamban, hogy ez már nem az a húr, amelyen eddig játszott. Ha gyanúm ezzel még nem is oldódott fel, nem tagadhattam, hogy egészen más fénybe állította be az ajánlatot. Bámulatos hidegvérrel megjátszottam a szörnyen tépelődőt, aztán halkan, vontatva így feleltem:
— Most már értem, miről van szó. Ebben a szellemben vállalom...
A tolmácsleány felsóhajtott, mint aki már nehezen bírta a feszültséget, az őrnagy szemében meg a diadal fénye csillant meg. A kis szürke hivatalnok meg volt elégedve önmagával s jutalomra vagy előléptetésre számított.
Papírt, tollat tolt elém s egy aktából diktálni kezdte a szerződés szövegét. Gépiesen írtam, de lélekkel már nem figyeltem oda. Akár a halálos ítéletemet diktálhatta volna. Az én lelkem már kint volt újra a szabad világban s az eljövendő felett csapongott.
Az ujjaim nehezen engedelmeskedtek az írásnak. Olyan kuszán és csúnyán írtam, mint soha azelőtt életemben. Csak egy írásszakértő állapíthatná meg, hogy valóban az én írásom-e? Jómagam bizonyára nem tudnék ráismerni.
A szövegre, mely különben elég rövid volt, csak nagyon homályosan emlékszem vissza. Mintha a magyar-orosz barátság és megértés ápolásáról lett volna benne szó, valami záradékkal, hogy ha ehhez hűtlen lennék, vállalom és levonom a végső következtetést... Különben nekem már nem is számított a szöveg. Mindegy volt, mi van benne, mert apriori érvénytelennek és semmisnek tartottam az egész játékot. Valószínű, hogy sokkal súlyosabb kitételeket is aláírtam volna.
Az őrnagy ezután kiment a szobából és én a leánnyal maradtam. Boldog és megkönnyebbült mosoly ült az arcán, de ez a mosoly nem a tolmácsé, hanem a lélek mosolya volt.
S úgy éreztem, hogy meg kell törnöm a csendet és mondanom kell valamit.
- Köszönöm, Kedves, hogy olyan jó és megértő volt hozzám.
— Oh, én mindenkin szeretnék segíteni, mert magam is hasonló bajban voltam s tudom, mit jelent az életünkért aggódni... S áldom az őrnagyot, aki olyan nemes ember. Kár, hogy nős — tette hozzá elmélázva.
Az őrnagy visszajött s legnagyobb meglepetésemre a következőket mondta:
— Megnéztem a szobáját, mert ön nagyon rossz bőrben van. Hát valóban borzalmas helyen volt. Csodálom, hogy ennyi ideig kibírta. De tudja meg — hazudta hideg vérrel — hogy az nem az én akaratom volt. Máris intézkedtem, hogy önnek egy más szobát nyissanak.
Ezután már nem az őr, hanem ő maga vezetett el egy tágas, kényelmes, nagyablakos utcai szobába. Fotelek, íróasztal, könyvszekrény, mosdó és selyempaplanos ágy volt benne. És egy hatalmas fűtőtest, mely csak úgy ontotta a meleget.
Nemsokára jobb és bőségesebb ebédet hoztak s egy csomó cigarettát tettek az asztalra gyufástól. Keserűen felnevettem.
A cseka barátainak fene jó dolga lehet! Már csak a bor meg a cigány hiányzik!!
Kinéztem az ablakon, mert ez hiányzott nekem leginkább. Napfényt, utcát, embereket, szabadságot látni. De csak elvétve láttam embert ebben az elátkozott

utcában s akik mégis erre tévedtek, lóhalálban szelték át az utcát és eltűntek. Már alkonyodott, mikor az őrnagy újra megjelent. Meglepődve ugrottam fel.
- Packen, packen! — kiáltotta rossz németséggel nevetve. Tétován, mint aki még mindig nem tud hinni a saját füleinek, bugyorba kötöttem pár holmimat. Közben az örömtől és izgalomtól olyan gyönge lettem, hogy hócipőm felcsatolásával már nem boldogultam s ő húzta fel szolgálatkészen.
Majd karon fogva, mint a támolygó beteget, levezetett az udvarra. Mikor megláttam a nyitott kaput s a félrehúzódó puskás őrszemet, gépiesen a kapu felé indultam. A szabadság mámora szinte megszédített és minden másról megfeledkeztem. Csak akkor figyeltem fel a külvilágra, amikor az őrnagy magyarul utánam kiáltott: — Boldog Karácsonyt, Dr. Nyisztor Zoltán!
Visszafordultam és könnyfátyolos szemekkel búcsút intettem neki, mert mámoromban elfelejtettem tőle elköszönni. S elvégre a történtek után őszinte hálát éreztem és érzek ma is ez iránt az ember iránt.
S így esett, hogy a Szentestén az első szürkületkor különös isteni végzés következtében csajkámmal, pokrócommal és kendőbe kötött cókmókommal fáradtan, kimerülten, gyűrött-piszkosán s önmagam árnyékaként rég nem látott lakásom ajtaja előtt állottam.
Útközben az utcákon nem ismertek fel az emberek, hisz annyi rongyos, piszkos ruhájú ember lézengett akkoriban a pesti utcákon s a karomon lógó felszerelésből tudták, hogy börtönből jövök vagy börtönbe megyek, ami akkor szintén nem volt újság és szenzáció.
Mikor lakásom ajtaja elé értem s megállottam, úgy éreztem, hogy nagyon messziről, az időtlen időkből jövök s hogy ez is csak egy rövid megállás lesz a fáradt vándor számára, mert örök vándorlásra vagyok ítélve ... A csengetésre ijedten szóltak ki a háziak:
— Ki az!
— Szabad-e a kis Jézust dicsérni? — feleltem halkan a gyermekkori emlék hirtelen felvillanásával és a sokáig hallgatásra ítélt, beszédtől elszokott ember kiszáradt, sípoló hangján énekelni kezdtem:
- Mennyből az angyal lejött hozzátok...

Szabadulásom híre percek alatt szétfutott a városban. Barátaim még aznap este összegyűltek, hogy az elveszettnek hitt bárány hazatérését megünnepeljék. Mindenki örült, csak az én szájam íze volt keserű.
A baráti elbeszélésekből kiderült, hogy a Markóban történt eltűnésem nagy szenzációt keltett. Ügyvédem rohant a népbíróság ügyészéhez magyarázatot kérni, de az úgy tett, mintha semmiről sem tudna és szigorú vizsgálatot ígért a szökés vagy szöktetés avagy az esetleges erőszakos elhurcolás kiderítésére. Még azt is hozzáfűzte az ügyész, hogy a hír neki annál kellemetlenebb, mert a népbíróság egy újabb végzéssel szabadlábra helyezett («a nyolchónapi vizsgálati fogság s a várható enyhébb büntetésre való tekintettel») s hogy ő mint ügyész már ki is állította a szabadlábra helyezést. (Valószínűleg hazugság volt az egész!)
Miután a fegyházban nem voltam s haza sem tértem, ebből mindenki kitalálta, hogy csak az oroszok hurcolhattak el. Barátaim fel is használtak minden orosz összeköttetést, hogy sorsomról valamit megtudhassanak. Egy tolmács rutén fiú, aki a cseka szolgálatában állott, azt hazudta nekik — közben pár üveg pálinkát csalt ki a nyomozás érdekében — hogy már elhurcoltak Oroszországba. Egy csekatiszt meg azt állította, hogy még ugyan Magyarországon vagyok, de a kiskunhalasi gyűjtőtáborban, ahol a száműzetésre szánt szállítmányokat állítják össze.
Az emberek ~~ ismerősök és ismeretlenek — szeretete megható méreteket öltött. Búcsújárás lett a lakásom s mindenki volt hozott valami élelmiszert ajándékba, holott akkor még nagy volt az ínség a városban.
A szabadságot azonban nem sokáig élvezhettem. Az ünnepek után az utcán mosolyogva mellém lépett a tolmácsleány és közölte, hogy este 9 órakor az őrnagy beszélgetésre vár.
A megadott cím egy proletárnegyed egyik piszkos utcája volt sivár, füstös bérkaszárnyákkal. Előnye csak annyi volt, hogy tán sohasem jártam arra s így nem lesz, aki esetleg felismerjen. Érthetően nem szerettem volna, ha valaki is megtudja, hogy én a muszkákkal találkozom.
Szürke civil ruhába öltözködtem, vastag téli sálat kötöttem a nyakamba s úgy indultam útnak. Még szemüveget is tettem ami az utcán nem szokásom, s puha

kalapomat mélyen a homlokomba nyomtam.
A megadott utca nagyon gyéren volt világítva s a ház ahová beidéztek, a legnagyobb és legmagasabb bérkaszárnya volt. Hála Istennek — gondoltam magamban — ilyen házban még a lakók sem ismerik egymást, nem tűnik fel az idegen. A lépcsőházban mindössze három emberrel találkoztam. Közömbösen haladtak el mellettem, fel sem néztek.
A harmadik emelet legszélén a megadott számon becsöngettem, mire mozgolódás támadt s egy korosabb, iparos külsejű férfi nyitott ajtót.
— Kit keres? — kérdezte magyarul.
— Kontantinovics őrnagyot.
Szótlanul egy ajtóra mutatott, mely már nyílt is. A kispolgári berendezésű szobában hárman ültek: az őrnagy, egy magyarul köszönő fiatalember mint tolmács s egy szép, tipikusan szláv fiatal asszony.
Kezeltünk s az őrnagy még a feleségének is bemutatott. Az asszony riadt pillantással nyújtott kezet, mely meleg s kicsit remegő volt.
Az asztalon ital, poharak s egy tál sütemény állott s az őrnagy nekem is azonnal tölteni akart. Én tiltakoztam.
— Nem szokott? — kérdezte nevetve.
— Azelőtt szoktam, de most legyengült szervezetem nem bírja.
Ittak nélkülem is, orosz szokás szerint vizespohárból. A szagból könnyű volt megállapitanom, hogy közönséges bunda-pálinka volt. Nagy gyakorlatuk lehetett mindkettőjüknek, mert sűrűn poharaztak és mindig fenékig ittak.
— Ebben a rongyos életben egyéb élvezete sincs az embernek - mondta a rutén fiú magyarázat- és mentegetőzésképpen.

A tárgyalás nagyon korrekt feltételek mellett a legitimizmus körül forgott. Látszott, hogy fogalmuk sincs róla, s hogy keletkezésével és történetével akarnak megismerkedni. Személyekről ezzel kapcsolatban alig esett szó, inkább az eszme és a mozgalom ismertetésén volt a hangsúly.
Boldogan és felvillanyozva távoztam. Nem is olyan veszedelmes a játék — gondoltam — a fogságban rémeket láttam.
Átlag hetenként rendeltek be eszmecserére. Mindig bőséges italozás folyt, de én nem vettem részt benne. Ez nem tetszett az őrnagynak s olykor, mikor már fejébe szállt az ital, kedvesen ugyan, de erőszakoskodni kezdett. A tendencia nyilvánvaló volt, hogy szeretnének berúgatni, csak azt nem láttam tisztán, hogy barátságból vagy fondorlatból-e? Én mindenesetre mereven ellenálltam s mikor egyszer erőszakkal ajkaimhoz nyomta a poharat, egy korty után mesteri színészkedéssel olyan köhögési és fuldoklási rohamot rendeztem, hogy ők maguk is megijedtek.
A legitimizmus után az Emericana, a Katolikus Akció került sorra, majd hogy mi a püspökség, a pápaság s mi a szerepe mindezeknek.
Eleinte olyan remekül ment minden, hogy nem győztem csodálkozni, bár a szorongó érzés, hogy hátra van még a fekete leves, nem hagyott el egy pillanatra sem. A szökési tervet természetesen nem adtam fel, de tudtam, hogy csak bizonyos idő elteltével kísérelhetem meg, mikor már nem gyanakodnak és feltételezni sem merik többet. Az őrnagy első alkalommal mondta is félig komolyan, félig tréfásan:
— Meg ne kísérelje a szökést, mert a mi hálónkból úgy sem kerül ki. De ha mégis sikerülne, tudja meg, hogy az egész világon át üldözni fogjuk, mert a mi kezünk mindenüvé elér!
Szavait üres kijelentésnek és hencegésnek vettem ugyan, de annyit leszűrtem belőle, hogy csak kellő időben és jól előkészítve gondolhatok szökésre. Közben figyelni kezdtem, hogy leselkednek-e lakásom körül megfigyelők s az utcán követnek-e? Néha az volt a gyanúm, hogy éjjel-nappal megfigyelés alatt állok, máskor meg az, hogy a kutya sem törődik velem. Mindenesetre nagy előnyöm volt, hogy a lakásommal összeköttetésben álló három házból három különböző utcára tudtam közvetlenül kilépni s az egyikben egy sűrűn látogatott templom volt.
Azt is szentül megfogadtam, hogy terveimbe senkit se avatok be, mert szerencsétlen honfitársaim nagyon fecsegők voltak. Ilyenek nyelvére nem lehetett titkot bízni.
Egyik este az őrnagy rosszkedvűen és idegesen fogadott Kifakadt, hogy «a tábornok» (nyilván a főnöke) haragszik mert még semmi érdemlegest nem végeztünk.
— De hisz önök kérdeztek s én mindenre feleltem.
— Ez mind csak lári-fári — dühöngött a muszka — a tábornok komolyabb dolgokat akar.

— Dehát mit? — adtam az ártatlant.
— Valami összeesküvést! — csapott az asztalra, aztán mintha elszólta volna magát és helyesbíteni akarna, neveket kezdett felsorolni, hogy ismerem-e?
Nem tagadhattam, hogy ismerőseim, sőt egyik-másik egyenesen barátom volt.
— Keresse fel őket, beszélgessen el velük, szedjen ki belőlük mindent.
— De mit szedjek ki? Miről van szó tulajdonképpen?
Újra megbánta, hogy elhamarkodta a dolgot és köntörfalazni kezdett:
— Úgy értem, hogy tudja meg véleményüket a politikai helyzetről. Mi majd abból levonjuk a következtetést.
A kettős játék most fordul nehézre — gondoltam végig a furcsa beszélgetést, ahogy a kapun kiléptem. Szerettem volna máris menekülni, de még nem volt semmi tippem.
Éltem a gyanúperrel, hogy most már valóban figyeltetni fognak, vajon felkeresem-e a megadott személyeket, azért sorra vettem őket és hosszú utakat tettem a városban. Sejtésem bevált, mindig követett valaki, néha többen is. Ezt onnan tudom, mert mielőtt valamelyik házba bementem volna, megálltam a házszám tanulmányozásának a látszatával s közben jól körülnéztem. Mikor kijöttem, mindig találtam valakit az előbb látott pasasok közül.
Varga Béla akkor a képviselőház elnöke volt s mint pap talán nagyobb fokban bírta a tömegek bizalmát. Az oroszokról megvolt ugyan a maga lesújtó véleménye, de mint az egész Kisgazda-pártot, abban az álomban ringatta magát, hogy kisebb-nagyobb engedményekkel át lehet vészelni az időt, míg az oroszok kivonulnak és önrendelkezési jogunkat visszanyerjük.

Viszont az őrnagynak a Varga Bélánál tett látogatásról úgy számoltam be, mintha Varga beteg, fáradt, megtört ember aki unja a harcot, a pártok torzsalkodását s a lemondás gondolatával foglalkozik. Szeretné otthagyni az egész politikát, mely nem az ő lelkének való s vissza akar vonulni vidéki plébániájára. Az őrnagy igen meg volt elégedve a hallottakkal s boldogan dörzsölte a kezeit.
Gróf Pálffy József is nagyon érdekelte az oroszokat s egy-egy elejtett szóból arra következtettem, hogy «pikkelnek» rá. Azt referáltam tehát róla, hogy jelentéktelen figura, korlátolt és bolondos, mint minden mágnás, most hagyta el a feleségét s mert szeretne máris újra megnősülni, politikai nyilatkozatok helyett a válás lehetőségeit tudakolta tőlem. Különben Barankovics Istvánnal együtt szervezi a pártját, mely köztudomás szerint az oroszbarát politikának a híve.
A muszka azonban indulatosan hallgatott s csak az utolsó megjegyzésre csattant fel: — Pálffy, Barankovics, Kerkay... az mind egy kutya! Akkor döbbentem rá, hogy ők senkiben sem bíznak, legfeljebb azokban, akiket hosszú időn át Moszkvában janicsárnak kineveltek.
A legérdekesebb azonban a Slachta Margit esete volt, aki akkor bátor szókimondásáért a parlamentben a közvélemény kedvence volt. Roppant élveztem ezt az okos és bátor szerzetesnőt és kikémlelés helyett mindenben megerősítettem ellenálló felfogásában. Szerencsére ő maga adta a kezembe egyik nyomtatott füzetét, mely a legitimizmus mellett szállott síkra.
Róla pedig a muszkának azt meséltem, hogy ez a nő kivénhedt, agyalágyult fecsegő, akinek már semmi logikája nincsen, tücsköt-bogarat összehord s egy ép gondolatot nem lehet belőle kihámozni. Már nővérei is kétségbe vannak esve felőle.
- Nem értem — motyogta az őrnagy — a tábornok mindig azt hajtogatja, hogy ennek a nőnek van a legtöbb esze Mindszenty után.
Ekkor ejtette ki először előttem a prímás nevet.
— Különben csellel — folytattam beszámolómat — megszereztem Slachta Margitnak egy legitimista beszédét, amit a napokban készül a parlamentben elmondani.
A muszka olvadt a boldogságtól és mohón kapott a füzet után. Elmenetelemkor meg is ajándékozott egy kiló cukorral és 200 cigarettával. Mikor hazaértem, égetni kezdte a kezemet a cseka ajándéka s egy haragos mozdulattal az égő kályhába dobtam.
De a menekülésemnek még semmi járható útja nem mutatkozott. Istenem! meddig bírom és hová vezet ez a kettős játék? Pedig közben a játék már halálosan komolyra fordult. Mind sűrűbben került szóba Mindszenty bíboros neve és környezete. Élete és szokásai felől faggattak. Már igen tájékozottak voltak minden lépése felől s az volt a benyomásom, hogy kémek és megfigyelők egész légiójával fonták körül. Megtudták azt is, hogy a prímással még zalaegerszegi

plébános korából jó barátságban vagyok s azért hamarosan rám parancsoltak, hogy látogassam meg s tudjak meg minél többet a terveiből. Hogy milyen tervekből, azt tapintatból vagy a korrekt külszín megőrzése végett nem részletezték. Most már nem volt kétségem afelől, hogy ezt a bátor prímást akarják ártalmatlanná tenni s ebben engem akarnak eszköznek felhasználni. Aljas gazemberek, hát erre kellettem én nektek?! Abból ugyan nem esztek!
Felmentem hát a várba a prímási palotába, de szerencsémre a palota tele volt püspökökkel s így csak pár pillanatra maradhattam vele egyedül s azt a kis időt is másra használtam fel.
A látogatásról aztán úgy referáltam a muszkának, hogy a prímás csak rövid időre szokott Pestre jönni s hogy olyankor annyian veszik körül, hogy lehetetlen vele nyugodtan beszélni. Most mindössze annyit tudtam meg tőle, hogy elégedetlen a Kisgazda—párttal s egy új keresztény jellegű párt alapítására gondol.

Ennyit könnyen mondhattam, mert az egész város erről beszélt és Sulyok Dezső képviselő egész pályafutását jellemző gyér tapintattal és minden politikai érzék híján már elfecsegte, amit később hírlapi nyilatkozattal is súlyosbított, hogy a bíboros őt kérte fel az új párt vezetésére, de hogy ő ezt elhárította magától. Persze szerencsétlen gondolat volt magától a prímástól, ha ugyan tőle jött, egy pártalapítás az ő indítására, de még szerencsétlenebb volt a személyi választás!

Az őrnagy nem volt megelégedve működésemmel és dühösen szemrehányást tett «élhetetlenségem» miatt. Még nem fenyegetőzött ugyan, de elsötétült arca nem sok jót ígért. Kivételesen másnap estére is magához rendelt. Mikor lakásán jelentkeztem, még nem volt otthon s a felesége fogadott. Az asszony nagyon izgatott volt s nem titkolt aggodalommal nézett rám. Mondott valamit oroszul, amiből én persze egy szót sem értettem. Zavarában a süteményes tálhoz nyúlt s kínálat helyett az apró süteményekből egy keresztet rajzolt ki. Mosollyal köszöntem meg a finom figyelmet, de ő halálsápadt volt s a keresztre mutogatva valamit mormolt.
Erről az orosz asszonyról különben találkozásunk első percétől megéreztem, hogy rokonszenvvel tekint rám és félt. Nem tudom, az ura fecsegett-e neki hivatala ügyeiről vagy se, de mindenesetre ismerhette férje kegyetlen és véres mesterségét és tudhatta, hogy akik parancsra látogatják az urát, azok a börtön s a halál árnyékából jönnek vagy előbb-utóbb oda térnek vissza. Miután a női szívből csak kivételesen lehet kiölni a vallásos érzést s tudta vagy megérezte, hogy pap vagyok, azt hittem, hogy a kereszt kirajzolásával akarja tudtomra adni, hogy ő is hívő s a hitben testvérnek tart. A Kezemet áldásra emeltem, amit ő alázatos fejhajtással keresztet vetve fogadott, de utána megint csak aggódva, szinte ferdült szájjal énrám és a keresztre mutogatott, nem volt kétségem, hogy ez a nő arra figyelmeztet, hogy nagy veszélyben vagyok s hogy talán csak Krisztus keresztje menthet meg. Jéghideg futott végig rajtam és fájdalmasan intettem neki, hogy megértettem. Erre ő kérőleg, szinte könyörögve összetette a kezét és sürgetőleg Nyugat felé mutogatott. A gesztus most már félreérthetetlen volt: menekülj, ameddig lehet!!

Ez az ismeretlen orosz asszony életem egyik legszebb és legmegrendítőbb emléke marad. Arcát, vonásait, szeme sugarát mint egy szentképet hordozom magamban.
Az őrnagy sebbel-lobbal megjött és hozta magával a tábornok szigorú utasítását, hogy azonnal Esztergomba kell utaznom és látogatás ürügye alatt megtudnom, hogy a prímás római tartózkodása alatt hol és merre járt, kikkel érintkezett milyen utasításokat hozott magával? Igaz-e, hogy ellenkormány alakítására biztatta a külföldre menekült magyar politikusokat s hosszasan tárgyalt Kállay Miklós volt miniszterelnökkel? Erre a témára többször visszatért s azt a benyomást keltette, hogy a muszkák nagyon félnek egy magyar ellenkormány megalakulásától. A vakmerőség és titkos félelem gyakran keveredett lelkületükben.
A nagy veszély, a finish közelségének a tudata visszaadta bátorságomat s egyenesen vakmerővé tett.
— Nézze — mondottam — hogy küldetésem sikerrel járjon s a lehető legnagyobb eredményt érjük el, a legalaposabban kell mindent megrendeznünk. — Úgy beszéltem neki, mint aki már teljesen egynek érzi magát velük. A muszka megejtve és elbűvölten hallgatott. — Ha csak egy rövid látogatásra megyek Esztergomba —

folytattam — s egyedül a bíborossal akarok beszélni, az feltűnik és gyanút kelthet. Ennek még a látszatát is el kell kerülni. Azért előbb itt Pesten elhíresztelem, hogy pihenni megyek Esztergomba. Legalább egy hétig ott maradok s az alatt lesz alkalmam nemcsak a bíborosból, de még a környezetéből is mindent kiszedni.

A fajankó sugárzott a megelégedéstől, szörnyen helyeselte a tervet s csak arra kért, hogy mihelyst valami fontosat megtudnék, ne hagyjam őt függőben, hanem adjak le egy rövid üzenetet esztergomi alárendeltjének, X. kapitánynak. Majd dagadó önérzettel hozzátette: — A bíboros ügye az én hatáskörömbe tartozik.

Így tudtam meg most már teljes bizonyossággal, hogy a bíboros soron van s hogy ki lesz a hóhéra.

Mikor eljöttem tőle, megcsappant a bátorságom s csak azt éreztem, hogy egy halálos gyűrű szorul össze körülöttem. Most vagy soha, mert különben elvesztem!

Első utam egy hallgatag és hallgatni tudó jó baráthoz vezetett. Az előzmények ecsetelése után elmondtam neki, mire akarnak kényszeríteni. Inkább elrejtőzöm egy romház pincéjében és éhen pusztulok, de ennek a gondolatát sem tudom elviselni — mondottam neki.

Elgondolkozott. Mély és látszólag izgalmas tépelődés lehetett, mert közben a keze többször megremegett. Van egy jó barátom — szólalt meg végül is — a szövetséges misszió tagja. Még Amerikából ismerem, én eskettem egy magyar nővel. Talpig férfi és katona. Meg fogom győzni, hogy Téged meg kell menteni és kicsempészni az országból. Menj el nyugodtan Esztergomba s mire visszajössz, meglesz a haditerv. Másnap már Esztergomban voltam s a barátom tervében annyira bíztam, hogy megint a vakmerőségig biztosnak éreztem magamat. Végigjártam az egész vonatot és lestem, követ-e, figyel-e engem valaki? De semmi gyanús mozzanat nem merült fel. Úgy látszott, az őrnagyot jól megfőzhettem.

A prímási palotában nagy sürgés-forgás volt. Az előszobák zsúfolva kihallgatásra váró emberekkel. Nagyrészt egyszerű, névtelen alakok, akiknek normális időkben semmi keresnivalójuk nem lett volna ottan. Néhányat ismertem, kis keresztényszocialista párttitkárok voltak, akiknek sohasem sikerült országos mozgalmat csinálni. S ott üldögélt még egy pár zugpolitikus, akik a nagy összeomlásban látták elérkezni a maguk óráját.

Nem tudom, volt-e rendezés a kihallgatásoknál s vajon a puszta véletlen vagy az érkezési sorrend hozta-e magával, hogy engem utolsónak fogadott, amikor a delet már rég elharangozták volt. Nem tudtam mire vélni a dolgot, hisz első szabadulásomkor mint veszprémi püspök otthon nem találva ezt írta íróasztalomra: «A jobboldal üldözöttje üdvözli a baloldal üldözöttjét». Aztán már mint prímás olyasféle üzenetet küldött, hogy menjek hozzá Esztergomba az orosz fogságot kipihenni.

A bíboros imponálóan erőslelkűnek, egy valóságos árvízi hajósnak mutatkozott. Nem kesergett, hanem mindig a jövőbe nézett. Megrendítően hitt és bízott a magyar nép, főként a parasztság török, tatár és német veszedelemben századok óta megedzett ellenállási képességében. Hitte, szentül hitte hogy ez a nép az orosz veszedelmet is megemészti.

A beszélgetés során sok mindenről szó esett, főként az ország sorsáról. Velem kapcsolatban csak sajnálkozásának adott kifejezést, hogy annyi megpróbáltatáson estem keresztül s hogy most egyházi beosztást nem kaphatok. Aztán megkérdezte, mik a terveim a jövőre vonatkozólag, de én egy szóval sem említettem, hogy menekülésre gondolok s hogy egyelőre az orosz cseka karmaiban vergődöm, mert ez volt a kiszabadulásom ára. Nagy megkönnyebbülés lett volna számomra, ha mindezt elmondhattam volna, de hallgattam, titkomat neki sem mertem elárulni, ő azonban sejtette s azért azt mondta: Ha elhagynád az országot, ne menj messzire, hogy kéznél lehess, hisz olyan kevesen maradtunk meg a nagy gárdából.

Végül Rómáról és Olaszországról beszélt. Hogy mennyire más az amerikai mint az orosz megszállás s egy többoldalas, sokszorosított papírlapot nyújtott át.

— Itt van a római utam leírása és beszámolója, amit majd esetleg a jövő héten leadok a sajtónak.

Puszta udvariasságból zsebre vágtam a papírt, minden hátsó gondolat nélkül. Akkor még sejtelmem sem támadt, hogy ez a papírlap előbb megmentőm, később árulóm lesz.

Hazatérve Esztergomból egy biztató, de pillanatnyilag lesújtó hír fogadott. Az amerikai tábornok vállalja ugyan a kicsempészésemet, de sürgősen a Balkánra kellett utaznia.

Megszédültem, verejték ült ki a homlokomra s a szívem halálos szorongást érzett.
— Hitegesd, ámítsd, csapd be őket még egyszer valamivel — tanácsolta a barátom — hogy egy pár napot nyerj s meg vagy mentve.
De mivel csapjam be őket? Istenem, egek Ura, mivel?
Verejtékes homlokomat akartam megtörölni, a zsebemhez nyúltam. A zsebkendő mellett megzörgött valami. Mint egy villámcsapás hasított belém a felismerés, hogy az a megzörrent papírlap a prímás római úti beszámolója lesz. Már tudtam mit tegyek, mivel nyerhetek időt.
Másnap siettem az őrnagyhoz és fölényesen lobogtattam az írásba foglalt beszámolót a prímás római útjáról. Pár szóban elmondtam neki, hogy mit tartalmaz a beszámoló. Roppant megelégedett, egyenesen boldog volt. A jámbor furulyás megint előléptetésről álmodott. Cukrot, szalonnát és rengeteg cigarettát ajándékozott — egész raktárra való volt mindezekből a lakásán — aztán elrohant, valószínűleg a fordítókhoz.
A jókedve rám ragadt. Nagyokat füstölve mentem haza s az ajándékot ez alkalommal nem dobtam tűzbe. Kezdtem a becstelenségbe beleszokni. — Úgyis tőlünk rabolta! — mondtam magamban cinikusan.
Egy hét múlva az őrnagy lakásán nagy meglepetés ért. Három ismeretlen más orosz volt jelen. Kettő az őrnagyhoz hasonló durva, unintelligens típus, a harmadik azonban egy feltűnően jól öltözött és egészen nyugati formákat mutató, igen értelmes valaki.
Bevezetésül az őrnagy elém rakta az esti újságokat s mindegyikben egy piros ceruzával bekeretezett cikk. A bíboros beszámolója volt római útjáról ugyanazzal a szöveggel, mint amit én adtam az őrnagynak mint a saját beszámolómat.
Rájöttek a szemfényvesztésre! — nyilallt át rajtam — Végem van!
Az őrnagy az asztalt csapkodva kiabálni kezdett:
— Már régóta élünk a gyanúperrel, hogy ön félrevezet bennünket. A legveszedelmesebb reakciósokat úgy állította be mint ártatlan urakat vagy ártalmatlan hülyéket, akiknek semmi befolyásuk nincs. De most rájöttünk a csalásra, itt a bizonyíték! Amit ön nekünk esztergomi útja során mint bizalmas jelentést leadott, az most a bíboros fogalmazásaként mint hivatalos közlemény látott napvilágot az összes lapokban. Ez nemcsak azt jelenti, hogy ön fogadalma ellenére nem akar nekünk szolgálni, hanem azt, hogy ön játszik velünk, tudatosan becsap és félrevezet bennünket.
Az agyam kínosan őrlődött s a szívem ijedt dobogása torkomig csapott. Szerencsére az őrnagy fékezhetetlenül dühös volt s tovább folytatta a szitkozódást és fenyegetést.
— Mi nagylelkűek voltunk önnel szemben s bár ön közönséges háborús bűnös s a dicsőséges vörös hadsereg aljas megrágalmazója, még a szabadságát is visszaadtuk. S ezt ön azzal hálálta meg, hogy kijátszott, becsapott bennünket. Hát jegyezze meg, hogy mi oroszok tudunk nagylelkűek lenni de tudunk bosszút is állni. Jaj annak, akire büntető öklünk lesújt!
Éreztem, hogy drámám az utolsó felvonáshoz érkezett s hogy a függöny már-már lecsapódik. Keresztények segítsége most segíts! — sírtam fel magamban.
Míg az őrnagy szavalt és dühöngött, arra gondoltam, hogy rávetem magam valamelyikre. Hogy ütni, verni, zúzni, harapni, rúgni, kapálni fogok. Hogy szétzúzok öklömmel egy koponyát vagy beszakítom valamelyiknek a hasát. Aztán ők fegyvert rántanak, szitává lőnek, de legalább egyszer s mindenkorra vége lesz mindennek, nem kínozhatnak többet!
Váratlanul azonban a simaképű, jól öltözött idegen szólalt meg. A hangja csendes, finom, egyenesen szalonhang volt s ez meg egy váratlan fordulat kizökkentett sötét gondolataimból.
A többiek feszült figyelemmel és szinte szolgai alázattal néztek fel rá. Az volt az érzésem, hogy az életem most ettől az új embertől függ, hogy ő azért van itt, hogy végleg eldöntse, érdemes-e még velem további próbát tenni vagy már örökre el kell némítani?
Mindenható örök Isten! Csak még egyszer kerüljek ki innen, ezek engem többé élve nem látnak!
Közben nagyon nyílt és ártatlan tekintetet erőszakoltam magamra és szemeimet teljes odaadással erre az ismeretlenre függesztettem.
— Nézze — kezdte az lassan és megfontoltan, szinte a diplomata simaságával — amit mi magától kértünk s aminek fejében előlegként a legnagyobbat, a szabadságát visszaadtuk, sokkal kevesebb mint amit százak és ezrek önként megtesznek. Nézze, mint zárják ki a pártok embereiket, akik a reakcióhoz

sodródtak. Nézze, mint tisztítják meg önmagukat a hivatalok az oda nem való elemektől. Egy új élet kezdődött a romokon, a munka és termelés megindult. Egy új csata ez, amit azonban csak azok nyerhetnek meg, akik hisznek az Eszmében s a jövőben. Ebben az új fázisban a fogalmak és értékek megváltoztak s a régi világot, mely csak osztályokban gondolkozott s nem a népben, le kell rázni magunkról. Sok minden, amit ők tiszteltek és tisztelni tanítottak, lomtárba vagy máglyára kerül s amit megvetettek, büntettek, most kötelességükké válik.

— Az egyházakat mi nem gyűlöljük — folytatta hosszúra nyúlt mondókáját — nem törekszünk kiirtásukra. Nálunk odahaza a pravoszláv egyház szabadon működik s miután régi reakciós vezetőitől megszabadult, a jelenlegi moszkvai pátriárka már a legbefolyásosabb vezető emberek barátságával dicsekedhetik. Itt Magyarországon is ezt akarjuk elérni, de mert Mindszenty a reakció feje, azt akarjuk, hogy a megbékélés érdekében önök maguk, a katolikus papok távolítsák el maguk közül. Így mentik meg a katolikus egyházat Magyarországon. Egy Mindszenty csak nem éri meg egyházuk pusztulását! Mit gondol?

— Én mindent megtettem — feleltem elszántan — ami csak módomban állott. Dehát azt hiszik önök, hogy a bíboros az az ember, aki egyszeri beszélgetésre azonnal kiteríti a kártyáit és betekintést enged minden tervébe? Róla köztudomású, hogy rögtönözni szokott s hogy minden akcióját maga indítja el. Sokszor a legszűkebb környezete sem tudja, mire készül. Tanácsot senkitől nem kér és meglepetésszerűen közli utasításait.

— Na lássa — felelte az kaján mosollyal — most többet mond és árul el, mint hónapokon át. Ezekre vagyunk mi kíváncsiak, az ilyen jelentések érdekelnek bennünket.

Társaihoz fordult s azoknak kezdett valamit magyarázni, amit azok nagy érdeklődéssel hallgattak és megjegyzésekkel kísértek. Semmit sem értettem beszédjükből, csak azt vettem észre, hogy azt a bizonyos titokzatos tábornokot sűrűn emlegették. Sohse tudtam meg, ki ez a tábornok, csak annyit, hogy az a legfőbb és attól függ minden. Szinte rémület ült
a szemeikbe, amikor róla vagy az ő akaratáról beszéltek Láttam már gyermekszemeket, amelyek szepegve a szigorú atyán csüngtek. Láttam már cselédszemeket, amelyek bujkáltak a gazdájuk tekintete előtt. De ilyen abszolút megadást és rabszolga-lelkületet, mint amit ezek mutattak a Generális nevének hallatára, ilyet még nem láttam. Úgy látszik, a szovjet rendszer lényege, hogy mindenki rettegjen, még terror szervei is!

E pillanatban egy újabb egyenruhás muszka lépett be szobába és valami üzenetet hozott. Megremegtem. Hátha épp a tábornoktól jön? Az írásos üzenet kézről-kézre ment. jelenlévők egy ideig tanakodtak s mert közben rám-rám pillantottak, az volt az érzésem, hogy rólam tárgyalnak.

— Egy utolsó kísérletet teszünk önnel — szólalt meg végre az előbbi orosz — most hozzák a hírt, hogy a bíboros holnap a Bazilikában beszélni fog s hogy az egész reakció készül a meghallgatására, ön el fog menni a beszédre s utána azonnal ide jön jelentéstételre.

— Készségesen — feleltem felszabadult szívvel.

Későre járt az idő, amikor az átkozott házból kiléptem. Mint az éjszaka árnya suhantam végig a kihalt utcákon. Figyeltem, senki sem követett.

Odahaza négy leghűségesebb barátom várt rám kártyázgatva. Megörültem, hogy nem leszek egyedül és sokáig ott tartottam őket. S míg társalogtunk, élcelődtünk, poharaztunk, én titkon még egyszer magamba ittam ennek a négy legdrágább lénynek a vonásait.

A halálos elszántság roppant nyugalma volt rajtam, de tervemet egy szóval sem árultam el. Mikor elmentek, egy aktatáskába összecsomagoltam néhány darab váltóruhát s az éjszaka hátralévő részét imádságban töltöttem.

Hajnali szürkületkor elhagytam a házat. Az utcán egy lélek sem járt, de az első villamos a közelben csörömpölt. Meggyorsítottam lépteimet és felugrottam rá. A kocsiban néhány piaci kofa szunyókált csupán. Senki sem nézett rám, még a kalauz sem.

S áruló nyom nem maradt utánam ...

Ez rendkívül fontos volt, mert tudtam, hogy honfitársaim fékezhetetlenül fecsegők. A titok nem áll meg bennük s legalábbis baráti körben mindent tovább adnak. Pedig a háborús összeomlással, a bolsevizmus megjelenésével nemcsak a magyar állam és társadalom szervezete omlott össze, hanem a lelkek mélyén is földrengésszerű változások következtek be. Már nem tudhatta senki, meddig terjed a bizalmas és megbízható baráti kör s hol kezdődik az ellenség, az árulók és

kémek jól megszervezett láncolata. Ha engem a bíboros prímás körül akartak kémkedésre és árulásra felhasználni ki biztosít arról, hogy valamelyik legjobb régi barátom nincs-e már rákényszerítve az én megfigyelésemre?
Szökési tervemről nem szóltam hát senkinek sem az égvilágon. A holnapi viszontlátásra! — búcsúztam mosolyogva legjobb barátaimtól, pedig tudtam és megrendülve át is éreztem hogy legjobb esetben hosszú évek múlva láthatom őket viszont, de esetleg soha többet!
Kicsit szégyelltem — nem tagadom — ezt a titkolózást és alakoskodást, pláne mert szókimondó embernek ismertek, de hát a börtön körültekintővé, számítóvá, óvatossá, hideggé, elszánttá, sok tekintetben érzéstelenné, könyörtelenné és vakmerővé teszi az embert. A raboknak bizonyos hatodik érzéke fejlődik ki a veszély megérzésére és még inkább a menekülési lehetőségek, pláne az utolsó alkalom felismerésére.
Mikor azon a hűvös, csípős áprilisi hajnalon a csörömpölő villanyosra felugrottam, csak azt éreztem, hogy a legnagyobb élet veszedelem elől menekülök s hogy ez az utolsó, soha többet vissza nem térő alkalom. Most vagy soha!!
Kétszer is átszálltam más villanyosra, hogy ha a biztosra vett nyomozásnál netán az első kalauz vagy valamelyik utas még emlékeznék is felszállásomra, a kereszteződéseknél végleg a nyomomat veszítsék. A kocsikban szunyókáló kofáktól nem kellett tartanom, azokat csak az Isten angyala tudná összeszedni és vallatóra fogni, de fáradt emlékező tehetségükből akkor se hozna ki semmit. A detektívektől sem kellett komolyan félnem, mert azok — s ezt már személyes tapasztalatból nagyon is jól tudtam — éjjel dolgoznak, utána mulatnak s a hajnali órákban már mélységesen alusznak.
A körülmények tehát nagyon megnyugtatók voltak s szökés első, legnehezebb lépése, a ködbe-lépés olyan simán ment, mint a karikacsapás.
Már a Thököly-úton robogott a villanyos, amikor a domonkosok temploma előtt leugrottam. A környéken egy lélek se mutatkozott, de a templom ajtaja nyitva volt. Nesztelenül a legkisebb zajt is elkerülve surrantam át a templomon. Az esőre hajló ködfelhők alatt kint is félhomály volt, amolyan első szürkület, de bent a templomban egyenesen sötét volt, amit csak néhány gyertyaláng iparkodott sikertelenül leküzdeni.
Leborultam egy pillanatra az egyik hátsó padra s egy rövid hálaimát rebegtem, inkább megkínzott szívemmel mint tiszta értelemmel. Közben megállapítottam, hogy a templomban mindössze hat nő és két férfi van, azok is a legkülönbözőbb oltárok és szobrok előtt elmerülve s hogy a sekrestyés épp a főoltár rendbehozásával van elfoglalva.
Áruló jelnek itt sem szabad maradni! — mondottam halkan magamnak — ez a legalkalmasabb pillanat.
A sekrestyének két kijárata volt a templom felé. Egyik a főoltárhoz, a másik a templom oldalhajójához vezetett. Tudtam ezt régóta, de csak most döbbentem rá, hogy ez az én számomra mennyire gondviselésszerű volt. Nesztelenül mint egy macska megközelítettem az oldalhajót és óvatosan kikémleltem. Egy lélek sem volt a sekrestyében, a ministráns-gyermekeknek, akiktől tartanom kellett, még híre-hamva sem volt.
Szempillantás alatt átszeltem a sekrestyét s halkan kinyitottam a szomszédos kolostor ajtaját. Szerencsére jól ismertem a járást, nem kellett kísérleteznem vagy tapogatóznom.
A folyosó kihalt volt s a szobákból még csak a hajnali neszelés zaja sem hallatszott. Csak szerzetesek laktak a kolostorban s egy szakácsné a vörösök által megbecstelenített fiatal leányával.
Néhány ugrással már az első emeleten voltam s kopogtatás nélkül, hogy még azzal se verjek zajt vagy keltsek feltűnést, benyitottam Badalik Bertalan szobájába. A mosdótükör előtt állva éppen borotválkozott.
János, maga az? — kérdezte familiárisán, bizonyára az egyik páterre gondolva.
Nem — feleltem halkan s megálltam, hogy a hatást figyeljem. Elvégre tudtam, hogy aki nekem menedéket ad, az maga is a halállal vagy legalábbis a szabadságával játszik s nem akartam a segélynyújtást senkitől belátása vagy akarata ellenére kierőszakolni. Vagy önként és jó szívvel nyújt segédkezet vagy a következő hajnalon tovább lépek és keresek más búvóhelyet.
Nem tudom, felismerte-e barátom a hangomat azonnal vagy se de hirtelen, bár nem ijedt mozdulattal felém fordult és szembenézett velem. A homloka derült volt, a gond vagy aggodalom legkisebb árnya se tükröződött rajta, a tekintete melegen, mély ragaszkodással csillogott.

Egyik legmeghittebb barátom volt a későbbi veszprémi püspök, de a külvilág ritkán látott bennünket együtt és nem is sejtette, milyen mélységes szálak fűznek bennünket egymáshoz. Azért is választottam így, mert tudtam, hogy a kémek és besúgók által prezentálható baráti listámon az ő neve nem fog szerepelni.
— Isten hozott, Zoltán! — mondotta és melegen megszorította a kezemet.
Isten és a végveszély! — villant át az agyamon.
— Te menekülsz, — folytatta ő halkabbra fogva a hangot, de az ijedtség és aggodalom minden árnyalata nélkül — akkor még inkább Isten hozott!
A baráti hűségnek ez a gyors és határozott megnyilvánulása melyen meghatott s most már magától feleletre nyílt az ajkam. Eltaláltad — mondtam én is halkan — menekülök és bujdosom, illetve bujkálok, míg menekülhetek. Ma hajnalban észrevétlenül, senkinek se szólva, nyomot sem hagyva elhagytam lakásomat s oda többet semmi körülmények között vissza nem térek. Inkább éhen pusztulok a torony tetején vagy egy sötét pince mélyén, inkább ellenállok, kézzel-lábbal, ütve, rúgva, harapva mint az őrült vagy erdő vadja, míg egy irgalmas golyó ki nem oltja életemet, de én többet az oroszok kezére nem adom magam. Ebből elég, véresen elég volt! Mindenre el vagyok szánva, a legőrültebb vakmerőségekre is, csak egyre nem, hogy a közé az ördögfajzat közé visszamenjek. Én már ráléptem arra az útra, melyről nincs visszatérés s amelynek a végén csak a tiszta élet vagy a hősi halál várhat.
Mint a váratlanul kitört vulkánból a láva, úgy ömlöttek belőlem a szavak és szinte perzselték a levegőt. A féléven át erőszakkal visszafojtott vallomás most szakadt ki belőlem, megkínzott életem fájdalmas titka most már kendőzetlenül tört utat magának.
— De mondd, mi történt tulajdonképpen? — kérdezte barátom a részvét simogató hangján.
— Az oroszok rájöttek, hogy félrevezettem őket. Felfedezték, hogy csak játékot, egy kettős játékot űztem eddig is s nemcsak hogy céljaiknak nem használtam, hanem egyenesen megtévesztettem és falnak vittem őket. Az éjjel megvolt a nagy összecsapás. Szememre lobbantották «hálátlanságomat és árulásomat» s ha egy véletlen nem jön közbe, talán már ott helyben végeztek volna velem. Huszonnégy óra haladékot kaptam, mint ahogy ők fogalmazták meg: még egy utolsó próbát tesznek velem, hogy megtérésemet bebizonyítsam, de én erre már nem vállalkozom. Különben is az izgalmas éjszakai összecsapás alatt megéreztem, halálos biztosan megéreztem, hogy az én sorsom az ő szemükben meg van pecsételve: ideig-óráig még talán kihasználnának, de aztán mint megbízhatatlant, sőt veszélyes elemet eltennének láb alól.
— Értem — felelte barátom megnyugtatólag — ne is izgasd fel magadat az éjszaka rossz emlékeivel. Ide biztos helyre jöttél és rám számíthatsz a végletekig. Az igazi barátságnak nincsenek határai és nekem egyénileg félelem-komplexumaim nincsenek.
Némán megszorítottam a kezét s könny szökött a szemembe.
— A múltról hát ne is beszéljünk többet — folytatta - egyelőre pihenj meg, mert szörnyen elcsigázva lehetsz s aztán szenteljük minden figyelmünket annak a kérdésnek, hogyan és milyen eszközökkel, mikor és milyen körülmények között menekülhetsz ki az országból a legbiztosabban, jobban mondva a legkisebb veszély mellett. A házban természetesen senkinek sem szabad tudnia jelenlétedről, mert amit két ember tud, az már nem titok s ezért szigorú szobafogságra ítéllek, néminemű böjttel tarkítva — tette hozzá mosolyogva a rossz élelmezési viszonyokra célozva.
— Úgy legyen! — feleltem megkönnyebbült lélekkel s a meghajszolt, de végre nyugalomra talált állat engedelmességével.
Ezzel ő felvitt a második emeletre s egy sarokszobában, mely félig vendégszoba, félig lomtár volt, helyezett el.
— Aztán jól viseld magad — mondotta még mosolyogva, amikor magamra hagyott.

Ahogy barátom kilépett rejtekhelyemről, ösztönszerűleg ráfordítottam a zárt az ajtóra. Ami biztos, biztos! A véletlennek vannak ugyanis áldott, de vannak átkozott meglepetései is. Az előbbit nem szabad várni, az utóbbit azonban mindenáron meg kell előzni.
Aktatáskámat a kevés fehérneművel ledobtam egy öreg, vedlett kanapéra. Közben mosolyognom kellett, mert soha még ilyen könnyedén, csupán egy aktatáskával a markomban, útra nem indultam. Pedig ki tudja, milyen hosszantartó és körülményes

út előtt állok? Talán hetekre, talán hónapokra kell felkészülnöm. Nem fontos! Csak a menekülés, az élet kapuja a fontos s minden más mellékes. Nem is beszélve arról, hogy egy bőrönd vagy akár egy hátizsák is feltűnő és tehertétel.
Az aktatáskámban a váltóruhán kívül a legnélkülözhetetlenebb toalettcikkek voltak s egy sokat érő antik rézmetszet, amit a legvégső esetben eladóvá tehetek.
Az ablakhoz léptem, hogy kinézzek, de mint akit váratlanul áramütés ér, ijedten visszatántorodtam.
— Őrült kucséber! — tettem szemrehányást magamnak — Hát akinek az élete a nyomtalan elrejtőzéstől függ, az ablakba szokott ülni?
Ledobtam magam egy karosszékbe s az aktatáskából kikotorásztam a breviáriumot. Nagy bensőséggel kezdtem bele, de a szemem előtt táncoltak a betűk majd végleg összefolytak. A nyakam megingott, a fejem lépten-nyomon előrecsuklott, a karjaim elaléltak s az imakönyv nagy csörömpöléssel a földre hullott. Valami halálos fáradtság vett erőt rajtam, az éjszaka izgalmai, a virrasztás s a szökés feszültsége most tört ki rajtam. Már arra sem voltam képes, hogy az alváshoz alkalmasabb helyet keressek magamnak, összebicsaklottam és elaludtam.
Brrrrr.. sivított fel valahol egy csengő vagy utcai villamos s én kábultan ugrottam talpra s egy ugrással az ajtónál voltam. Az ugrás azonban kijózanított, visszaadta óvatosságomat s az ajtóhoz lapulva hallgatózni kezdtem. A szívem a torkomban dobogott s a térdeim reszkettek mint a nyárfalevél.
Brrrrr... hallatszott újra a csengő s most már nyilvánvaló volt, hogy a plébánián megkezdődött a mindennapi élet, a felek jövés-menése. Az utcán is megindult az élet üteme s emberi hangok szűrődtek fel az ablakomig.
Az álom persze végleg elszállt a szememből s nem jött vissza az éjszaka első órájáig. Előbb breviáriumoztam, aztán az asztalon heverő könyvekből olvasni próbáltam, de egy sort sem voltam képes felfogni. Többször is megnéztem a könyv címét, a szerző nevét, áterőszakoltam magam egész lapokon, de a végén még azt sem tudtam, miről tárgyal, regény vagy tudományos munka-e? A könyv címét vagy a szerző nevét sem voltam képes megjegyezni.
Beláttam, hogy ilyen lelki állapotban nem lehet olvasni s átadtam magam a saját gondolataimnak, melyek rapszódikusan, de kifogyhatatlanul torlódtak az agyamban.
A rab és a szökevény lélektana nem ugyanaz,- még ha a szökevény — mint az én esetemben — kevéssel azelőtt rab volt. Mások az érzelmei, a gondolatai az egyiknek is s másiknak is s a magatartásuk is teljesen különböző.
A rab az elfogatás és letartóztatás után, mikor a döngve becsapódott vasajtó mögött a cellában egyedül marad, először úgy megijed, mintha az utolsó csepp vér is kifolynék a szívéből, s valami néma rettenettel azt kérdi önmagától: S most mi lesz?
A rémületnek ez a borzongása, az elvesztett szabadság s a bizonytalan jövő kínos tudatossá válása csak egy-két napig tart, mert hamar megérzi, hogy a fogház épp zártsága, napirendje, sorstársai és őrei miatt bizonyos védelmet és biztonságot ad. Legalábbis az ítéletig nem történik baja, még társadalmi élet is van a fogházban s előbb vagy utóbb törvényes formák közt vagy csempész úton felveheti a kapcsolatot a külvilággal is. Alig kerül az ember a közös cellába, ráragad a régebbi rabok könnyelműsége és bizakodása, akik persze mind ártatlannak vallják magukat és gyors felmentésre, szabadulásra számítanak. S ha mégis netalán nem úgy volna, ha az előzetes letartóztatás sokáig tartana vagy a politikai perek ítéleteiről rossz hírek jönnének, utolsó lépésnek még mindig ott a szökés. De mert sajnos, a fogság mindig elhúzódik, a közönséges bűnözőknél azért, mert ítéletbe megy át, a politikai foglyoknál meg azért, mert azoknál sohasem keresik az igazságot s mert a szabadság elvesztése elviselhetetlenebb a vakságnál, némaságnál, bénaságnál is — innen van az, hogy minden rab szökésen töri a fejét és meneküléssel álmodik.
A szökevény ezzel szemben már megkóstolta a visszanyert szabadság ízét, mely talán azért is édesebb és drágább, mert tilos úton maga szerezte meg s ezért a lelkében domináló érzéssé válik az elhatározás, hogy attól többet nem válik meg, még az élet, illetve a halál árán sem! Ebben az érzésben akkora erő van, hogy mindenre, a kockázatra, a vakmerőségre, az őrültségre, a lehetetlenre is képessé és hajlamossá teszi. Azt mondják, hogy a szerelmi szenvedély a legnagyobb. Nem! A szabadság vágya, a menekülés vágya, a menekülés délibábja a szökevényben nagyobb mindennél.
A rab csak álmodik és álmodozik a szökésről, a szökevény azonban megtette az első, döntő lépéseket s benne van. A rab lelkében csak homályos lehetőségek

ködlenek fel, a szökevény már bevégzett tények előtt visszakozhatatlan úton áll. Ő már elkezdett valamit s a kezdet sikerült s azt mindenáron végre kell hajtani. A szökevény a rabbal szemben már nem álmodozik, hanem hidegen, józanul, mondhatnám öngyilkos és gyilkos elszántsággal, egy pillanatig tartó ellankadás nélkül terveken menekülés további lépéseinek a kidolgozásán töri a fejét. Nem hiszem, hogy a nagy filozófus, a laboratóriumi kutató jobban és teljesebben tudná magát koncentrálni mint a menekülő. Ott csak az agy, a figyelem feszülhet meg, itt mindet idegszál is. A menekülő minden lehetőséget hideg ésszel, de felgyúlt fantáziával kitapogat, megállapítja mindennek az előnyeit, de a veszélyeit is, száz és száz változatban forgatja maga előtt, a legkisebb árnyalatot sem hagyva figyelmen kívül. Kidolgoz minden tervet a legapróbb mozzanatig, lélekben végigéli, megjátssza minden lépését, mérlegel, egyeztet simít, komplikál, mutál, variál a végtelenségig, csakhogy meglepetés ne érhesse s miden eshetőségre, de még az esetleges bekerítésre is fel legyen készülve.
A szökevény a rabbal szemben csak egy dologban van hátrányban. Nem érzi a rab biztonságát, hanem ellenkezőleg a bizonytalanság, az állandó veszély érzete kíséri, mindig félelemben, remegésben él, minden idegszála felborzolva megfeszül. A világosságban is lapul, a sötétségben is oldalog, a csendben zajt nem üt s a még fülsiketítő lármában is pontosan tud megkülönböztetni. Nesztelen lépésekre, ugrásszerű mozdulatokra tesz szert, eltanulja a jelbeszédet s olvasni tud a homlok redőiből, a szemek sarkából, az ajkak vonalából. Le tudja mérni a fény erősségét, a hang színezetét, a fény- és hangforrás távolságát, az árnyékok jelentőségét, a nesz legkisebb módosulását. Mint a vakban vagy siketnémában, benne is kifejlődik egy új érzés, meglát és meghall dolgokat, amiket normális állapotban senki emberfia felfogni, illetve tudatosítani nem tudna. Megszokja a halk, macskaszerű lépéseket, a surranó járást, a hosszú ugrást, a falmenti meglapulást, a kémlelést, hallgatózást, a nyálképződés, a szívdobogás visszatartását, a mindenre való reagálást, a gyors cselekvésre való készenlétet, a mindig résen állás szinte emberfeletti éberségét.
Nem hiába van az, hogy az életfenntartás a legnagyobb és legerősebb életösztön, amit a Teremtő az emberbe adott, de én menekülésem történetéből és tapasztalatából kiindulva állítom, hogy nincs és nem is lehet esemény, sem érzés, sem történés, sem elhatározás, mely az emberi szervezetet minden porcikájában annyira koncentrálni tudná s egyetlen szempontnak alávetni mint a szökés, az üldözöttség lelki állapota. Én azóta is érzem és ámulva látom, hogy olyan tökéletes és teljes hatalmam nem volt többet önmagam felett, mint a szökés, a menekülés napjaiban.
Azt talán mondanom sem kell, hogy ez a lelkiállapot állandó és egyenesen túlfűtött izgalmakkal, a félelem, a szorongás sokszor a rettegés érzéseivel jár. Ha nappal van, az éjszakát kívánjuk, s éjszaka alig bírjuk kivárni, hogy nappal legyen. A zajtól félünk, de a csendben még nagyobb veszélyeket szimatolunk. A legkisebb neszre felrezzenünk s ugrásra cselekvésre készen állunk. Mint valami begyújtott motor súrlódik az agy s mint egy megőrült üstökös száguld velünk a fantázia. A szorongástól a rettegésig a félelem minden skáláján végig futunk s néha már azt hisszük, hogy ezt a feszültséget nem lehet tovább bírni, az emberi szívnek jaj! meg kell hasadnia.
Pedig nem hasad meg! Futball-meccsen, mozielőadáson meg lehet halni az izgalomtól, a menekülés alatt nem. Az alatt csodálatosan mindent kibír az ember. Még az agy, a szív, az ideg túlterhelését is. Ilyenkor a szervezet mindent elbír, mert már csak a veszélyeztetett életösztön él, uralkodik és parancsol benne.
Az első délelőttöm rossz volt, mert a plébánián jöttek-mentek a felek, a csengetés, ajtócsapkodás, lábcsoszogás, beszélgetés, köhögés egy pillanatra sem szűnt meg. Minden mozgás, minden hang felrezzentett, felizgatott, ugrásra, lapulásra, hallgatózásra késztetett, mert még újonc voltam az u. n. klandesztinitásban (=titkosság, magába zárkózás) s nem szoktam még meg az új légkört, amelyben most már élnem kellett.
Bár százszor is meggyőztem magam arról, hogy az első délelőtt még fel sem fedezhették a szökésemet, nemhogy nyomozásra és üldözésre gondolhassanak, mégis jónak láttam, mert már véremben volt, az esetleges felfedezés esetére magam biztosítani s az elrejtőzés lehetőségeit számbavenni és pontosan kidolgozni. Magában a szobában nem volt alkalmas búvóhely. A sarokban állt ugyan egy óriásira méretezett, régimódú cserépkályha, mely masszív törzsével bőségesen eltakart volna, de a fal és kályha közötti rés az én számomra szűknek bizonyult

s a legfáradságosabb kísérletek után sem tudtam a testemet keresztülcsúsztatni. Szidtam a cserepest mint bokrot, hogy a szamár erre nem gondolt!
A déli órákban, mikor elcsendesedett a ház s mindnyájan az ebédlőben ültek, óvatosan kikémleltem a folyosóra és terepszemlét tartottam. Az irányító szempont az volt, hogy hirtelen rajtaütés esetén merre nyílik a menekülés útja?
Örömmel fedeztem fel, hogy a folyosó végén lakom, elég messze a lépcsőháztól s hogy mellettem egy ablak van, mely a sekrestye s onnan a templom tetőzetére nyílik. A bádogtető két oldalt elég lejtős volt, de a közepén jól járható. Pár ugrással könnyen elérhető a templomtető, mely már tele van apróbb tornyocskákkal, szellőztető ablakokkal, amelyek mind alkalmas búvóhelyet vagy legalábbis ideiglenes fedezéket tudnak nyújtani.
A felfedezésre nagy megkönnyebbülés vett erőt rajtam. Egyszerre rózsaszínben láttam a világot s áldottam a Gondviselést, mely ide vezetett.
De vajon nem nyikorog-e a bádog s nem válik-e éppen ezzel árulómmá? — ötlött fel bennem a kínos gondolat, de ezt is leszereltem azzal, hogy tetőn járkálni persze, hogy nem szabad cipőben.
De közben lépéseket hallottam a lépcső, majd a folyosó felől. Szabályos, egyenletes lépéseket s két erőltetett köhintést, ahogy az erős dohányosok szoktak s ebből ráismertem barátom hangjára. Kenyeret, szalonnát, hagymát s egy üveg bort hozott s néhány halk, barátságos szó után magamra hagyott.
— Majd éjszaka — súgta távozóban. Nem tagadom, nagyot ettem s még nagyobbat húztam a borból s mint a kisgyermek, azonnal elálmosodtam. Alig volt erőm az ágyat megkeresni s ruhástól rádőlni, máris elaludtam.
Tompa, mély álom volt, tele kusza álomképekkel. Álmomban először a bádogtetőt próbáltam ki, majd a tornyot másztam meg játszi könnyedséggel csak a csipkerózsákba és kidudorodásokba kapaszkodva s felérve leültem a torony gombjára a kereszt alá. Csak onnan vettem észre, hogy a muszkák a bádogtetőn bukdácsolnak, üldözni szeretnének, de nem képesek, s hogy lent a templom körül óriási embertömeg tapsol, lelkesedik és integet.
- Hozzák ide a legmagasabb tűzoltó létrákat! — ordította az egyik muszka — azokkal majd leszedjük az ipsét.
- Elégett mind az ostrom alatt, mert agyonbombáztátok a várost — harsogta vigyorgó kárörömmel alul az összegyűlt nép.
Én pedig a torony gombján ülve fügét mutogattam a dühöngő muszkáknak.
Bár a nap minden percét tervezgetéssel, a határátlépés eshetőségeinek a kigondolásával és latolgatásával töltöttem, a komoly nagy haditanács az éjszakai órákban volt barátommal együtt. Neki a bújtatáson kívül is sokat, végtelen sokat köszönhetek, mert okos, józan s nagyon körültekintő volt. Nem sietett, hogy megszabaduljon tőlem s mindent, ami a fantasztikumba vagy a vakmerőbe csapott, eleve és határozottan visszautasított.
— Elég vakmerő és fantasztikus volt az is, amit eddig tettél, ezentúl már csak biztosra mehetünk — szokta volt mondani.
Az első konkrét s a legcsekélyebb kockázattal járó terv az amerikai katonai segítség megnyerése volt. Épp ennek a barátomnak a közbenjárására pár hete megvolt az ígéretem, hogy a szövetséges misszió amerikai tábornoka kicsempésztet az országból. Akkor annyira meghatott a nemeslelkű ajánlat s annyira biztosra is vettem, hogy a Távolkeletről személyesen hozott műtárgyaimból egy szépen ötvözött tibeti tőrt s egy mesésen hímzett kínai selymet ajándékoztam neki előre. Boldogan el is fogadta, de a kisujját sem mozdította meg megmentésem érdekében s a vele való tárgyalás csak egy
tengeri kígyóvá nőtte ki magát — minden fogható eredmény nélkül.
Egyik éjszaka a szokásos tanakodás megkezdésekor egymásra néztünk és szinte egyszerre mondtuk: Új tervet kell csinálni, az amerikai tábornok kútba esett! — Soha többe egy szó sem esett róla. El volt temetve. Nem mutatkozott férfinak, még kevésbé katonának! Amit kértünk, azt bármelyik német, olasz vagy francia katonatiszt megtette volna. Remélem, hogy a mi gyáva amerikai tábornokunk kaliforniai nyugdíjában új történetet talált ki a tibeti tőr s a kínai sál számára és nem az én megmentésemmel dicsekszik!
Egyik éjszaka barátom kissé felhős homlokkal jött be hozzám és láttam, hogy küszködve keresi a szavakat valami kellemetlen hír közlésére. Meg akartam könnyíteni a dolgát s azért a legnyugodtabb hangon így szóltam hozzá:
— Én akkor érzem magam a legnyugodtabban, ha mindent tudok. És Te akkor teszel jót velem, úgy mentesz meg igazán, ha semmit sem titkolsz el előlem.
Ez megoldotta a nyelvét s a következő, számomra is meglepő közlést tette:

— Ma délután egy társaságban, ahol csupa jó barátod ült együtt, ügyvéded elmondotta, hogy egy néptörvényszéki tárgyaláson volt, ahol az ügyész, a te ügyed referense ellentétben előző magatartásával haragosan magyarázta a körülállóknak, hogy a rendőrség jelentése szerint Te megszöktél, de minden valószínűség szerint még a fővárosban bujkálsz s hogy ezért az ügyészség még ma kiadja az elfogatási parancsot ellened. Ügyvéded azt is mesélte, hogy valami ismeretlen leány, aki mintha nem beszélne jól magyarul s ezért csak orosz spicli lehet, többször keresett már a lakásodon, régi lelki gyermekednek mondotta magát s édesen érdeklődött, merre utaztál és mikor jössz vissza? Ügyvéded mindenesetre felszólította összes barátaidat, hogy ha tudnák rejtekhelyedet, azonnal közöljék veled, mert talán még elsimítható a szökési kísérlet. Ellenkező esetben ...
Barátom nem tudta befejezni elbeszélését, mert határozottan közbevágtam: — Nincs ellenkező eset! Az én utamon nincs visszatérés! Élet vagy halál! Az üldözött, a menekülő vad — mert jegyezd meg magadnak, hogy már csak annak érzem magam — minél jobban szorul a hurok körülötte, annál elszántabb lesz, áttör és átgázol mindenen. Már nem lehet visszaédesgetni vagy tőrbecsalni, hanem csak puskalövéssel leteríteni. Az én elhatározott menekülésemnek is csak egy jól irányzott golyó vethet véget! Barátom megelégedetten mosolygott.
— Most vagy az igazi Nyisztor Zoltán, így ismerünk, ilyennek tart a közvélemény.
— De honnan tudja az ügyvédem, hogy Pesten bujkálok? Barátaid és ismerőseid suttogva mind erről beszélnek.
— De honnan veszik az Ég szerelmére?
— Ilyen veszélyes időben a közvélemény s a közhangulat olyan mint a szeizmográf: mindent felfog, megérez, előrelát. A te esetedben talán azért is, mert feltételezik, hogy hírt adtál volna magadról, ha a szökés sikerült s ha már biztonságban vagy külföldön. Amilyen pajkos, gúnyos ember vagy, talán még a politikai rendőrségnek s az orosz kémelhárítónak is írtál volna egy ékes, de ablakba nem rakható levelet.
Az ötleten jót kacagtam, de azért az izgalom, az üldözött szorongása elfogott.
— Itt a mi rendházunk körül — folytatta barátom — még nem merült fel semmi gyanús mozzanat. De más jelekből arra kell következtetnem, hogy már keresnek, szaglásznak, nyomoznak utánad. Ugyancsak ma hallottam például, hogy már két zárdában is nyilván Téged akartak meglepni. Az egyikben azt mondták a detektívek, hogy csak egyszerű házkutatást tartanak fegyver vagy felhalmozott élelmiszer után, a másikban már kikottyantotta az egyik nyomozó s talán épp jóakaratból óvásnak szánta, hogy egy neves egyházi személy után kutatnak. Egyszóval készen és résen kell lennünk a rajtaütésre.
Másnap gyanús látogatója volt a háznak. Egy hitoktató, akiről az a hír szállingózott, hogy a politikai rendőrség besúgója, meglátogatta barátomat s minden konkrét cél nélkül, de igen hosszasan ült nála. Beszélt az egyháziak üldözéséről s megemlítette, hogy már többen a nevesebbek közül szökésben vannak vagy bujkálnak. Neveket is mondott, több között egy pap-képviselőjét, de az én nevemet nem ejtette ki. Érdeklődött még a ház berendezése után, különösen az albérleti szobák után.
A hír nem lepett meg. Elvégre gyönge jellemek, megvesztegethető típusok minden társadalmi osztályban akadnak papok között is. Efiáltes és Júdás emléke átkozott, de mégis egy irány, egy lelki állapot képviselői, hogy úgy mondjam: egy örökkétartó dinasztia alapítói voltak.
Mindez arra intett, hogy már nem lehet sok időm a tervezgetésre s valami végleges elhatározásra kell jutnom. Már június közepén járt az idő s a déli órákban ájult nagy melegek voltak. Az utcák elnéptelenedtek s a mi különben csendes utcánkban egy óra tájban már alig akadt járókelő.
Ezt az időpontot használtam fel arra, hogy a templomtetőt kipróbáljam s az elrejtőzés lehetőségeit megállapítsam. Míg barátom rendtársaival lent ebédelt, én azalatt kinyitottam a folyosó ablakát s mezítláb egy ingben és nadrágban leereszkedtem a bádogtetőre. Aztán négykézláb mint egy macska végigmentem az első pár méteren. A bádog néha megnyikorgott ugyan, de nem ütött olyan feltűnő zajt, mely árulóm lehetne. Elértem az első kéményt s annak oltalma alatt felegyenesedtem, hogy a terepet jobban áttekintsem s a nem csekély izgalomtól némileg kifújjam magam. A közelemben voltak már a templomhajó külső tartóívei széles párkányzatokkal, amelyeken akár végigfeküdhettem volna, de szűk és nem éppen biztonságos megközelítési lehetőségekkel. Nekem mindenesetre az járt az eszemben, hogy olyan helyet találjak, ahol napokig megbújhatok a felfedezés és

elérhetés minden veszélye nélkül.
Mélyen igaz és találó a magyar közmondás, hogy az ember gyakran a fától nem látja az erdőt! Mikor belefáradtam a gótikus tartóívek és cirádák kémlelésébe s csüggedten magam elé meredtem, pár lépésre a közelben egy némileg kiemelkedő újabb tető oldalán egy szellőztető nyílásra lettem figyelmes. A nyílás kerek volt s nem nagyobb egy normális emberi törzsnél.
Felugrottam és oda siettem. Egy szempillantás alatt megállapítottam, hogy az egyik kápolna tetőzete az, melynek bejárata nincs s csak négy oldalán van egy-egy szellőztetőlyuk. Három a lyukak közül megközelíthetetlen a magas tetőről, ez az egy itt előttem ügyes kapaszkodással elérhető.
Bekémleltem a lyukon, de bent olyan sötétség volt, hogy mit sem láttam. Ez jó — mondottam magamban megelégedetten — kívülről tehát nem tudnak felfedezni s bebújni is csak egyenként lehet. A tömeges megrohanás veszélye ki van zárva. Dohos, fülledt szag csapta meg az orromat s olyan hőség mint egy kemencében. Gőzfürdő a reumám ellen — villant fel bennem a pajkos gondolat — s elriasztó a betolakodni szándékozónak.
Három óvatos kapaszkodással, ami azonban meglehetősen megerőltető volt, elértem a kerek nyílást s előbb a lábaimat, majd a törzsemet beleengedtem. Nagy erőlködéssel ment a dolog s a hasamat összeszorítva alighogy befértem. Áldottam a sorsomat, hogy a börtön 35 kilóval megkönnyített és vékonyabbá tett. Korábbi térfogatommal, széles domborulataimmal aligha sikerült volna. Megkapaszkodtam erősen a nyílás peremén s kalimpálni kezdtem a lábaimmal, hogy talajt vagy valami hágcsónak használható gerendát elérjek. Semmibe se ütköztem, a talaj mélyen lehetett.
A kezeimet már szörnyen vágta a bádog, amelyen csüngtem, a karizmaim is lankadni kezdtek, amikor végre hosszas kalimpálás után lábammal egy vízszintes gerendába ütköztem. Jól megvetettem rajta a lábamat, aztán óvatosan ráereszkedtem. A sötét enyhülni kezdett, a szemem is megszokta a homályt s így lassanként fel tudtam becsülni a helyiséget. Lehetett vagy 4 méter hosszú s ugyanannyi széles, eléggé komplikált gerendaszerkezettel. A talaj nem volt sima és vízszintes, hanem nagy részét valami felpúposodó, hanyagul felhantolt, tömegsírra emlékeztető domborulat foglalta el. A közepén némileg kiszélesedett ugyan, ami ülésre alkalmassá tette, de onnan aztán sima lejtőben csúszott alá, a széleken mély árokkal.
Ideális búvóhely — csillant fel a szemem a felbecsülés után — csak mi az ég áldása lehet az a domború kupac?
De hamar rájöttem erre is. Mivel a helyiséget nem szánták emberi tartózkodásra, a kápolnának ez a mennyezete csak deszkából és vályogból állott. S figyelmeztetésül és óvásul hogy gyenge és beszakadhat, a középen felkupacolták vályogot.
Rendben van — gondoltam magamban — táncolni éppen én se akarok, de egy menekülő életet csak el kell bírnia!
Felléptem a kupacra, de a homlokomat rögtön belevertem egy gerendába s valami puha, élő bőr súrlódását éreztem Valami állati vinnyogás támadt s 2-3 fekete gombóc hullott le a gerendáról. Mi az ég áldása lehet ez! — rettentem fel. De ahogy felnéztem a gerendára, melybe beleütköztem, mint a füstölőre akasztott kolbászok, úgy csüngtek rajta a denevérek. Finom kis társaság — kacagtam fel sajgó homlokomat tapogatva — de még mindig jobb mint a detektíveké vagy a muszkáké!
Lecsúsztam óvatosan a padkán s az árkolást is körülszaglásztam. Olyan mély és sötét volt, hogy bevilágítás mellett sem tudnának itt meglapulva felfedezni. Az egyik szélen egy 2-3 méter széles, még sötétebb nyílás tátongott. Ledugtam az egyik lábamat, de nem értem talajt. Beledobtam egy göröngyöt. Sokáig tartott az esése és nagyon mélyről koppant. Hiába kutattam építészeti ismereteim között, nem bírtam rájönni rendeltetésére. Csak az az ötlet villant át agyamon, hogyha felfedeznének s nem volna más mentségem, ebbe vetem bele magam. Mélyre, talán a templom szintjéig lecsúszok, de nyomomat vesztik. Barátaim pedig a veszély elmúltával falbontással még mindig kiemelhetnek az élő sírból.
A búvóhelynek immár teljes ismeretében valami emberfeletti megnyugvás szállt reám. Mióta a klandesztinitás síkos és idegizgató talajára ráléptem, ilyen megelégedett, boldog és bizakodó még nem voltam. A délután folyamán olyan szemtelenül merész lettem, hogy lépten-nyomon a folyosóra is kimerészkedtem s a lépcsőháznál kémlelődtem. Több ismerőst láttam s jaj! milyen őrültül dobogott a szívem! — többek között legmeghittebb barátomat, a két évre rá szinten kalandos

szökésre kényszerült Mihalovics Zsigmond szép ősz fejét. Alig tudtam megállni, hogy hozzá ne rohanjak s meg ne öleljem - de szerencsére a bujkáló ösztöne erősebb a baráti vágynál.

Hanem a nagy és szerencsés felfedezést meg kellünnepelni - gondoltam magyaros észjárással s eszembe jutott, hogy barátom a múltkor egy üveg pálinkát hozott nekem gondűzőnek és narkotikumnak. Előszedtem az üveget s nagyokat húztam rajta. A felfedezés után úgysem sok kellett hozzá de most már valóban rózsaszínben láttam a világot A végén már dudorászni is kezdtem s úgy mint az első lázas állapotomban, fügét mutogattam az oroszoknak.

Aznap éjszaka ragyogó arccal közöltem barátommal a szenzációs felfedezést és hozzátettem, hogy a fenyegető veszély miatt nem várhatok az utolsó pillanatra s még az éjszaka folyamán áthurcolkodom új tanyámra.
Barátom a terv hallatára szörnyen meglepődött s nem tudott hová lenni a csodálkozástól.
— Dehát azt sem tudom, hol van és milyen az a hely? Hogy jut az ember oda? — dadogta zavartan.
— Annál jobb! Ha Te sem ismered, hogy akadhatna rá egy idegen?
— De hogyan élelmezlek és egyáltalán hogyan érintkezünk?
— Minden éjszaka kiszállok a sírból — mondtam jókedvűen — hagyd nyitva a folyosó ablakát, illetve úgy támaszd be, hogy gyenge nyomásra engedjen és én éji kísértet módjára nesztelenül belépek, hogy megmosakodjam s valami táplálékot vegyek magamhoz.
— Borzasztó még elgondolni is! — nyögte barátom nem kis rémülettel.
— Csak egy borzasztó van: az orosz kémelhárító kezére jutni!
Ditum faktum! Még aznap éjszaka beköltöztem a remeteségbe. Csak egy könnyű matracot vittem magammal, hogy a domb határól álmomban le ne guruljak s a breviáriumon kívül egy angol nyelvkönyvet.
Vaksötét éjszaka volt, semmit se láttam. A fejemet néhányszor beleütöttem a gerendákba s csak tapogatózás segítségével tudtam valahogy elhelyezkedni. A denevérek éjszakai portyázáson voltak, akárcsak a hódítók.
Körülöttem roppant csend volt, de hamar megállapítottam, hogy az utcáról a legcsekélyebb lárma is hatványozott mértékben hat fel hozzám. Mikor először haladt végig valaki az utcán, a lépése akkorát kongott, hogy figyelve is megrezzentem. A leghalkabb köhintésnek, a gyufagyújtásnak is van visszhangja volt. Az emberi beszéd meg olyan élesen hangzott, mintha egyenesen a hátam mögött beszéltek volna.
A denevérek néha visszatértek és éles csipogással körülrepdesték a helyiséget. Az volt a gyanúm, hogy kicsinyeik vannak s azok etetésére térnek haza.
Végigdőltem a matracon s aludni szerettem volna. De nem ment, akárhogy is forgolódtam. A nagy hőség, a szellőzetlen dohos helyiség, a költözés izgalma, a szokatlan helyzet nem volt éppen altatószer.
Gondűzőnek rá akartam gyújtani egy cigarettára, de a gyufa kísértetiesen fellobbanó fénye úgy megijesztett, hogy azonnal eloltottam.
— Ostoba! — korholtam magamat — az éjszakában a legcsekélyebb fény is észrevehető és nyomra vezet, de meg ebben a forró kemencében még felgyújtasz valamit.
A hajnal közeledtét onnan tudtam meg, hogy a denevérek szép rendre visszaszálltak és felfüggesztették magukat felettem a mestergerendára. Fáradtak lehettek, mert azonnal elcsendesedtek és szerencsére a horkolás nem divat az ő világukban.
A példájuk hamarosan rám ragadt s mély, kábult álomba zuhantam.
Valami tompa, de irtózatos erejű kongásra ébredtem. Úgy szólt mint egy ágyú torka s rezgett bele az én remetelakom; A réseken már világosság szűrődött be, a toronyban az első Őrangyalára harangoztak. Az első ijedség után ellágyultam a harangszóra s minden ütésre egész lélekkel s nagy benső-
suttogtam: Ave, ave Maria ... De többre, értelmesebbre voltam képes. Úgy éreztem, hogy az adott körülmények között most ez a legszebb és legforróbb ima.
Nemsokára megszólalt az orgona is, amiből tudtam, hogy mise kezdődik. Az énekszakaszokból s a csengetésből a mise részeit is pontosan meg tudtam különböztetni. A teológusokra hagyom a vitát, vajon érvényes misehallgatás volt-e?

Ennivalót a nagy sietségben és izgalomban nem hoztam magammal, de nem is éreztem hiányát. A nyolc hónapos börtön alaposan megedzett a koplalásra. Még ma is képes vagyok két napon át böjtölni s minden nagyobb megerőltetés vagy kín nélkül. Jó fakír válnék belőlem!
A cigarettát azonban megkívántam s most már minden veszedelem nélkül hódolhattam is dohányos szenvedélyemnek. Remetelakomban még külön varázsa is volt, mert a füst nem oszlott el rögtön, hanem bodor karikákban sokáig gomolygott körülöttem. A denevérek nem kényesek, nem köhögtek tőle.
A szellőztető lyukakon csak vékony sávban szűrődött be a fény s nappal sem volt ereje az egész helyiséget bevilágítani. Félhomályban voltam állandóan, s csak pontosan a fény irányába feküdve tudtam olvasni. Ez nem volt kellemes, a szemem hamar belefáradt és könnyezett, s napok múlva döbbentem rá, hogy az állandó megerőltetéstől mennyire meggyengült a látásom.
Mozgásra semmi lehetőségem nem volt, de meg féltem is, hogy a lépés zaját meghallhatják lent a templomban is. Ezért állandóan feküdtem vagy ültem egész nap s azzal vigasztaltam magamat, hogy most legalább kialszom magam a múlt pótlására s a jövő előlegezésére is. S valóban néha olyan sokat aludtam éjjel s nappal is, hogy az már álomkórságnak is beillett volna.
Első éjjel, mikor gyűrötten, piszkosan, csapzott hajjal a lyukon át kiszálltam, ha véletlenül és váratlanul meglátott volna valaki, bizonyára kísértetnek gondol és sűrű keresztvetések között megfutamodik. Templomtetőn, egy sötét lyukból kilépve nem is tehettem valami megnyugtató hatást.
Barátom ébren várt az előbbi szobában s az asztalon étel-ital. Megmosakodtam s aztán nekiestem a tápláléknak. Ősember módjára faltam, fittyet hányva az illem szabályainak. Hol volt már az illem az én szegény életemben?
A remeteség nem volt terhemre, de még csak nem is unatkoztam benne. Elfoglaltam magam imával, angoltanulással, aztán nagyokat aludtam, álmodoztam és ábrándoztam. Mind konkrétabb testet öltött bennem az útirány, ha egyszer a határon túl leszek. Ausztria csak átmenet lesz, onnan le Itáliába. Post Alpes Itália — ötlött fel bennem a forró vágy, s azokra a barbár gót, longobárd, germán törzsekre gondoltam, amelyek az Alpok széleiről égő vággyal bámultak le fényben fürdő és csillogó olasz városokra, amik az ő bőrsátraik vagy lombkunyhóik mellett mint a paradicsom képei tündököltek. — Post Alpes Itália — suttogtam én is égő vággyal és szinte imádságosan százszor naponta.
Hanem a denevérek mégis felfedezhették a betolakodót s úgy látszik, nem nagy bizalommal vannak az emberi társadalom iránt. Egy reggel ugyanis nem tértek vissza régi szállásukra. Bár igazán nem valami szép állatkák, mégis sajnáltam egyetlen élő társaságom elvesztését.
Közben kinőtt a szakállam s mikor tükörbe néztem, alig ismertem magamra. Nagyszerű! — kiáltottam fel — most már akár az utcára kimerészkedhetnék, senki sem ismerne fel. De aztán eszembe jutott, hogy ma a szakáll a leggyanúsabb kellék s köztudomás szerint azok hozták divatba, akik felismerhetetlenné akarják magukat tenni s ezért a rendőrség minden szakállast figyeltet vagy rögtön vallatóra fog. Vittem hát magammal a remeteségbe is borotvát s azontúl rendszeresen borotválkoztam. A bajuszt s egy kis pofaszakállt meghagytam, mert rájöttem, hogy nagyot változtat az arckifejezésen. Mivel festékem nem volt, korommal, ami bőven volt a gerendákon, próbáltam vonalakat húzni a szemem, szájam és orrom körül, hogy a maszkírozást megtanuljam.
Ez a művelet elszórakoztatott s lassanként bizonyos tökéletességre vittem. Legalábbis én azt hittem. De mikor egy éjszakai találkozón így kifestve jelentem meg, barátom igazan nem vágott megértő arcot s helyeslés helyett így tört ki:
- Meg vagy teljesen őrülve?
A spontán megjegyzés lehangolt és kedvemet szegte. Azontúl már csak a bajuszom ápolásának éltem. Hol megnövesztettem, mint az uradalmi kocsisok, hol angolosan rövidre vágtam nem tudva még, hogy vajon úrnak vagy parasztnak álcázva fogok-e menekülni.
A hajam is rémesen kinőtt s vadember módjára a fülembe lógott. Végül rájöttem, hogy a borotvával nyiratkozni is lehet könnyedén tartva a kést alaposan megritkítottam oldalt a hajamat. Sajnos, a tarkómig már nem értem el s ott gubancokban maradt a hosszú haj. Barátom nevetési rohamot kapott, mikor először így meglátott.
— Egész maskara vagy — hahotázott — cirkuszi bohócnak is beillenél!
Az amerikai terv kútbaesése után felmerültek ugyan más tervek is, de egyik sem látszott megvalósíthatónak.

— Megbízható embered Neked a jezsuita N. T.? — kérdezte barátom egy alkalommal kicsit vontatva, majdnem kelletlenül.
— Hogyne, még mennyire! — feleltem mohó érdeklődéssel.
— Azt beszélik róla, hogy jóban van az oroszokkal. Sokat látják őt a megszállók hivatalaiban, s nyíltan hirdeti a prímás ellenére, hogy az oroszokkal és csatlósaikkal meg kell egyezni.
— Ezt csak azért teszi, hogy a katolikus egyesületeket, főként a Kalotot a feloszlatás elől megmentse, de megbízhatóságához, becsületességéhez szó sem férhet. De hogy és miért jut ma elsőnek az ő neve az eszedbe?
— Mert ma itt járt és utánad érdeklődött. Azt mondta, hogy valami roppant fontos, életbe vágó közlése volna a te számodra s hogy előkerít, ha a föld alól is.
— Hát akkor miért nem tartottad itt, hogy beszélhessek vele?
Mert én csak futólag ismerem ezt a fiatal papot s állottam a suttogó pletykákat orosz kapcsolatairól. Aztán meg nem volt fölhatalmazásom tőled a titok elárulására. Én megállapodásunkat komolyan veszem s idáig senki előtt meg nem szegtem, a bíboros prímásnak sem árultam el, pedig ugyancsak érdeklődött irántad.
— S mit mondott még?
— Hogy most érkezett vissza rejtekutakon Olaszországból s hogy előkészítette a te kiszöktetésedet. De miután nem talált a lakásodon és senki sem tud hollétedről, már végig kilincselte minden barátodat, de hasztalanul. Senki sem tud rólad, mintha a föld nyelt volna el. Most utoljára hozzám jött, kezeit imára kulcsolva könyörgött, mondjam meg, ha tudom, hol rejtőzködöl, mert az életed függ ettől. Nehéz, kínosan nehéz volt, majd a nyelvemet haraptam le, de nem árultam el semmit.
— Szentséges Szűzanyám! — nyögtem kétségbeesve - hát Te ellököd az utolsó mentőszálat?
— Nem! csak óvatos és következetes vagyok. Titkot fogadtam, titkot tartok. A te felhatalmazásod nélkül semmit sem teszek.
— Értem. Köszönöm. Tulajdonképpen igazad is van, de az Isten szerelmére kérlek, azt az embert kerítsd elő nekem holnap éjszakára.
Valami őrülettel határos izgalom jött rám. Felugrottam s mellen ragadtam barátomat.
— Érted? Ember, barát, Isten szolgája vagy minek nevezzelek, ha van benned emberi érzés, ha hiszel Istenben, ha tudod még, mi a felebaráti szeretet, ha félsz még az Ég átkától, a pokol lángjától — azt az embert nekem előkerítsd!
— Jó, jó — mondta barátom ellágyulva és mosolyogva — de azért ne fojtogass! Azért hogy megbízható vagyok, szemrehányást nem érdemlek.
Másnap este megvolt a sorsdöntő találkozás és tanácskozás. Valóban elérzékenyülve és könnyezve borultunk egymás nyakába és én úgy éreztem, hogy vakon bízhatom rá a sorsomat erre a fiatal, lelkes emberre.
Nagy vonalakban közölte a tervet is. Hogy autón visz a határig, ahol már helyi ismerősök várnak s menten átvezetnek a határon. Bécsben aztán kapok hamis okmányokat s azokkal mehetek Rómáig.
Hangsúlyozta, hogy már harmadszor szökik át a határon, a titkos átkelések jó pontjait és minden részletét ismeri, a legfontosabb az, merem-e magam rábízni teljesen és átadom-e magamat fenntartás nélkül az ő vezetésének? Gondolkodás nélkül, de az eskü ünnepélyességével vágtam rá, hogy igen.
A szerződést, talán mondanom sem kell, megpecsételtük egy üveg borral. Aztán sokáig virrasztottunk s hallgattuk fiatal barátom történeteit a nyugati boldogabb, mert nem orosz csizma alá került országokról.
Valami új életérzés s egyúttal biztonságérzet fogott el. Már hittem rendületlenül, hogy a csillagokban az van megírva, hogy én még egyszer szabadon élhetek.
Aznap éjszaka nem mentem vissza remeteségembe és nem mentem vissza soha többet. Csak később, valahol külföldön jutott eszembe, mekkora hálátlanság volt, hogy a padlástól, a gerendáktól, a templomtetőtől s az annyi izgalmat okozó bádogtól búcsút nem vettem. El is határoztam menten s állom is, hogy felszabaduláskor első utam oda fog vezetni.
Nehéz azt leírni, hogy mit érez az emberi szív, amikor egy becstelen és esetleg kínos halál helyett a szabadulás, az élet kapuját látja megnyílni maga előtt. Elhiszem, hogy az örömnek és a boldogságnak sokféle fajtája lehet, de ilyen nincs és nem is lehet több!

Isten, Isten! ... Miatyánk, ki vagy a mennyekben ... Üdvözlégy Mária ... Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában ... Dicsőség az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek ... — dadogtam és ismételgettem.
Az ember csak tipeg és dadog. A szívére szorítja a kezét és rózsás káprázatot lát. A lidércnyomás lehullik róla s újra szépnek, ragyogónak látja az egész világot.
Oh! élni szabadon, függetlenül, veszély és félelem nélkül! Megkóstolni még egyszer a becsületes munka ízét és nyugodtan hajtani álomra a fejet. Piszkos börtöncellák helyett barátságos otthonban lakni, meleg vízben fürödni, terített asztalhoz ülni, az utcán köszönni és köszöntést fogadni, rendőr
elől nem bujkálni s mindenkivel nyíltan szembenézni!
Ti szabad, rendőrkézre soha nem került emberek, ti nem is tudjátok, hogy az élet minden megnyilatkozásának milyen édes és mély értelme van!
Kicserélt ember lettem. A korábbi vad és viharzó ösztönök helyett egy gyengéd, puha érzelmekkel bélelt, mindenre gyúló, mindenért könnyesen hálás lélekember lettem.

Harmadnap reggel lóhalálában azzal állít be mentorom hogy a déli órákban indulunk s hogy a sötétség beálltára fogunk a határhoz érni.
— Nem illik — mondotta élcelődve — fényes nappal átlépni a határt illegálisan.
— Lesz autó? — kérdeztem boldogan.
— Már meg is van — magyarázta röviden távozóban - Öregem! — s hadonászott nevetve az orrom előtt — a háborús bűnös, a nép ellensége, a reakció egyik feje, a demokrácia sírásója hivatalos állami rendszámú kocsin fog kirobogni a népi demokrácia országából. Hát van-e ennél bolondabb dolog?
— Hogyhogy? Nem értem.
— Hát csak úgy, hogy Varga Béla, a képviselőház elnöke, mikor meghallotta, hogy a te megmentésedről van szó, felajánlotta a saját hivatalos kocsiját.
Ez a korareggeli órákban történt s délig még sok időm volt.
Mikor magamra maradtam, azonnal nekiláttam a készülődésnek a nagy útra. Először is valami belső ellenállhatatlan impulzusra az arcom kikészítéséhez fogtam. Simára megborotválkoztam, de közben jellegzetes bozontos szemöldökömre tévedt a tekintetem. Tudtam, hogy ez a dús szemöldök külön ismertető jelem. Anélkül hogy tudatossá vált volna, de mintha egy láthatatlan erő vezetné kezemet, a szappanhabbal vastagon bekentem.
A tükörből egy megváltozott arc nézett szembe velem. Ez én volnék? S valami titkos kényszernek engedve a beretvához nyúltam s elszántan végigszántottam a szemöldökömön. A penge nagyokat sercent, egyszer-kétszer megbicsaklott, de a szemöldök eltűnt.
Kéjelegve néztem magam elé a tükörbe. A rám nevető arc már nem én voltam.
A sikerült műtét után a hajamon akadt meg a szemem.
Megint valami furcsa s ellenállhatatlan transzba jöttem, felkaptam az ollót és széles rendeket vágtam a hajamba. Aztán beszappanoztam s nekiestem a borotvával. Ez már nehezebb és gyötrelmesebb műveletnek bizonyult s talán sok kívánnivalót hagyott maga után, de véghezvittem. Nemsokára egy kugligolyó mosolygott rám a tükörből.
Nem hiszem, hogy ezt a műveletet az életben még egyszer meg tudnám csinálni, de talán csak azért, mert már nem jutok hasonló körülmények közé. Higgyék el, az ember mindenre képes, mindent kitalál, ha egyszer magára van utalva
utalva, s nem szaladhat vagy telefonálhat szakértő mesterember után.

Az előkészület a nagy útra ezzel be is fejeződött, mert nem volt mit összecsomagolnom.

Házigazdám feljött a délelőtt folyamán elbúcsúzni. Bevallotta, hogy már nem volt ereje az utolsó pillanatra hagyni. Elérzékenyülten megölelt, megcsókolt, de egész testében remegve és fulladozva már csak ennyit bírt mondani:
— Isten óvjon, Isten vezéreljen!
Ezt a keményfaragású embert először láttam elérzékenyülni. Pontosan délben megjött a mentorom. Új formámra, amihez pedig bókot vártam, ügyet sem vetett, hanem lerogyva egy székre keserűen kifakadt:
— Az ördög vigye el ezt az átkozott kocsit! Most meg vagyunk lőve!

Aztán szitkozódni kezdett mint a zápores. Erős, népies szótára volt, amit illegális határátlépései alkalmával szökevények és csempészek között szedhetett fel.
Az egészből mit sem értve nagyon ostoba arcot vághattam, mert végül is elnevette magát.
— Ne aggódj, öregem! Találunk hamarosan más megoldást. Aztán elmesélte, hogy az autó most jött ki a műhelyből, hol hengercsiszolást végeztek rajta. Ez lett volna első útja a kocsinak. Induláskor motyogott valamit a sofőr, hogy a hengerek lazán állnak, fröcskölik az olajat, de ő bizony oda se hederített neki. Csak most, hogy megálltak itt a ház előtt, jelentette ki a sofőr határozottan, hogy ilyen állapotban ő hosszabb útra nem indulhat s mutatott a motorház alá, ahol csepegő olajból már egész fekete tócsa állt.
A nagy reménységek után effajta közlésre nem voltam elkészülve. A szívem mintha megállott volna ijedtében s nem tagadom, megszédültem.
— Van még más kocsi is a világon! — kiáltotta ifjú barátom elmenőben — 1-2 óra leforgása alatt újra itt leszek. Maradj tovább készenlétben.
Elviharzott mint a fergeteg, vissza Varga Bélához. Mint később elmesélte, nagy haditanácsra volt szükség, de Vargának megvolt az újabb ötlete. Aznap indult egy "hivatalos" csempésztársaság Bécsbe használt autót vásárolni a miniszterelnökség megbízásából, azokkal mehetünk. A csempészek a legjobb igazolványokkal vannak ellátva magyar és orosz részről egyaránt.
Délután négykor már nálam volt újra a mentorom az egyik csempésszel, hogy ott várják be a másik csempész érkezését az autóval.
Órák teltek el, de az ipse nem jött. Lassan besötétedett majd teljes éjszaka lett. A kínos, hosszas várakozás idegessé tett s talán ennek tulajdonítható, hogy fokozódó bizalmatlansággal néztem a csempészt s mikor az kilétem után mert tudakozódni, mondván, hogy ő valahonnan emlékszik rám, végleg gyanússá vált nekem s átvillant rajtam a rémséges feltevés, hogy ez az ismeretlen alak képes lesz engem az orosz kémelhárító karjaiba lökni.
Elhatároztam, hogy ezzel az ismeretlen és megbízhatatlan alakkal nem megyek és óvatos szemjátékkal ezt tudtul adtam a barátomnak, ő kapcsolt azonnal s azt javasolta, hogy hagyjuk másnapra az utazást és távozott a csempésszel.
A sikertelenség, illetve a kettős akadály szörnyen levert, sőt felizgatott, de csodálatosképpen a remény nem hagyott el s az üldözött vad ösztönei jelentkeztek. Ezt jó jelnek vettem, nyugodtan lefeküdtem s aludtam reggelig egyfolytában.
Másnap sebbel-lobbal állított be a mentorom s az arca ragyogott a megelégedettségtől. — Zoli bácsi, a kocsi előállt. Indulás! Megrezzentem, a hideg végigfutott rajtam, de teljesen magamnál voltam. Egy kékes napellenzőt akasztottam a szememre, a kalapomat a homlokomra húztam s egy fohásszal az ajkamon szilárd léptekkel megindultam.
A kapun kilépve egy csukott fekete autót láttam. A hátulján rögtön feltűnt a magyar katonai jelzés a magyar trikolorral. Elől a volánnál egy őrmester ült magyar uniformisban. Az utca elég népes volt s nem messze egy ismerős férfi közeledett.
Beugrottam a kocsiba s hátradőltem, Istennek ajánlva testemet-lelkemet Ebben a pillanatban megkondult a déli harangszó. Ave, ave Maria!
Gyenge rándítást éreztem s a kocsi megindult. Nem tudom, volt-e utasítása vagy sem a vezetőnek, de gyors egymásutánban legnagyobb sebességre kapcsolt s a kocsi szinte úszni vagy repülni látszott.
A barátom többször is mondott valamit, mutogatott a romokra s a rosszul öltözött járókelőkre, de nem voltam képes rá figyelni s nem is válaszoltam. Egyik kezemben egy olvasót, másik kezemben egy ereklyés feszületet szorongattam görcsösen. Isten, Isten, Isten!
Július első péntekje volt, a Jézus Szíve nagypéntek. Reggel óta csak erre gondoltam s ebbe horgonyoztam bele a gondolataimat. Éreztem, hogy engem csak emberfeletti erő menthet meg s hogy e pillanattól kezdve minden, ami velem történni fog, már az Isten dolga.
Egy utcakereszteződésnél meg kellett állnunk, mert az orosz forgalmi rendőr épp az orrunk előtt váltott. Az áthaladó gyalogosok közül sokan benéztek a kocsinkba s az egyik hangosan ezt a gúnyos megjegyzést tette: — Ezek az urak
a mi orosz barátaink barátai! — aztán nevető fintorral tovább lépett.
A kocsi megint megugrott s mire észbe kaptam, már kint voltunk a városból. Nagyot lélegzettem s a szorongás lehullott rólam.

— A nehezebbjén túl vagyunk — szólaltam meg kicsit fátyolos hangon — a fővárostól féltem leginkább, mert mindenki ismer.
Barátom vígan és könnyelműen nevetett:
Nekem mázlim van az ilyenekben, már szinte iparszerűen űzöm a szöktetéseket és határátlépéseket. Megmondtam előre, hogy csak bízd rám magadat, mert engem ösztönök vagy angyalok vezetnek.
Láttam, hogy lekanyarodunk a bécsi országútról és Székesfehérvár felé térünk.
A bécsi úton — magyarázta kísérőm — egy csomó sorompót állítottak fel az oroszok s nemcsak a járműveket hanem még a gyalogosokat is szigorúan igazolják. Viszont Fehérvár felé nincs veszély.
De Fehérvár után mégis volt egy sorompó s az orosz őr megállította a kocsit. Mikor a volánnál ülő katonát s a kocsi katonai jelzését meglátta, engedett merevségéből s csak a kocsi igazolványát akarta ellenőrizni. A kocsiban ülőkre rá se hederített.
Megnyugodtam s nagy kő esett le a szívemről. Az orosz baka nemtörődömségéből és közönyéből arra következtettem hogy az orosz kémelhárító nem nyomoz utánam, nem köröztet és személyleírásomat nem küldötte meg az ellenőrző közegeknek.
— Finom kis szervezet — mondtam nevetve barátomnak — de rájuk vall. Hol érthetetlenül találékonyak, hol gyógyíthatatlanul ostobák!
— Erre építek én is mindig — felelte — csak soha ki ne gyógyuljanak, mert akkor vége a világnak!
Több esemény vagy meglepetés aztán nem is történt a hosszú ötórás úton. A falvak olyanok voltak, mintha kihaltak volna, még a gyermekek is ijedt szemekkel csak bámészkodtak, de nem játszadoztak. Egy sárba tiport, megbecstelenített, szinte halott országon mentünk keresztül, s akik még éltek, mintha siralomházban mozogtak volna.
A keserűség a torkomba szökött és fojtogatni kezdett, Ismertem jól fajtámat, ezt a dolgos, vígkedélyű magyar népet, különösen mikor aranylik a kalász s aratni kell az Isten áldását, ahogy a parasztok mondani szokták: «betakarítani az életet».
Oh, ezt a romlást és pusztulást, ezt a siralomházi és temetői hangulatot nem a háború, hanem a nagy rém, a bolsevizmus hozta. Az emberiség átka, mely a földi boldogság jelszavába takarózik. Tipikusan ördögi, sátáni játék, a paradicsomi fától Sztálinig!
Nem tagadom, megdobbant a szívem s abban öröm és szorongás is volt, amikor a határmenti utolsó magyar falu jólismert tornyát felbukkanni láttam. Az utolsó akadály, a finish - suttogtam felsóhajtva.
Egy ház előtt megálltunk s besiettünk a lakásba. Egy őszes férfi fogadott s ahogy barátomat felismerte, sietve betuszkolt bennünket egy belső szobába és jól kilincsre zárta az ajtót.
- Uram baj van — kezdte zavartan — két napja rendőrség, katonaság, határőrség lepte el a falut, lehetetlen a határt megközelíteni. Még egymással szemben is bizalmatlanok gyanakvók, mind érdemeket akarnak szerezni. Minden idegent igazoltatnak, távozásra szólítanak fel s a határsávban azonnal és előzetes figyelmeztetés nélkül fegyvert használnak. Istenkísértés, kész öngyilkosság most átlépni.
Máig is csodálkozom rajta, de hiába elemzem, a rossz hír hallatára sem rémültem meg s nem vesztettem el a fejemet. Talán ilyenkor kihal az emberből minden érzés s csak az életösztön uralma alatt áll vagy talán a társam plántált belém akkora bizalmat, hogy már vakon bíztam a szerencse csillagában — nem tudnám eldönteni. Csak álltam s nem szóltam egy árva szót sem.
— Ez az én kabalám — szólalt meg nevetve mentorom — nekem minden akkor sikerül a legjobban, ha nem megy simán és zökkenő nélkül. Most vagyok igazán elememben és holtbiztos a sikerről. De mondja csak öregem, hol van jelenleg a határ leggyengébben őrzött pontja, északra vagy délre?
— Ma semmit sem lehet biztosra venni — vakarta meg fejét az öreg parasztgazda — mert ezek a tetűk mindent ellepnek, de ma reggel egy híres csempész azt mesélte, hogy B-ben csak pár főnyi katonaság van, s azok is olyan emberséges magyarok, hogy felőlük ugyan akár a félországot ki és be lehetne csempészni.
Nekünk több se kellett, már indultunk is.
B-ben kiszálltunk a plébánia előtt s én elbocsátottam a sofőrt. Adtam neki pénzt, hogy a hazatérésre benzint vásároljon s néhány dollárt a szolgálatáért. A katona szalutálva köszönte meg a borravalót s kissé meghatottan mondotta:

— A jó Isten vezérelje a nagy úton!
Később tudtam meg barátomtól, hogy a kocsi egy aktív szolgálatban megmaradt tábornok hivatalos kocsija volt s hogy a sofőr be volt avatva a titokba.
A fiatal plébános azzal fogadott, hogy a határátlépés jelenleg gyerekjáték, de ha mégis vezetőt akarnánk az erdő miatt, hívat azonnal egy megbízható embert.
Egy félóra sem telt bele s máris jelentkezett a vezető.
— Hallom — kezdte tréfásan — hogy valami fővárosi urak erdőt akarnak vásárolni. Hát erdő van itt bőven!
— Mi volnánk azok — ugrottam fel izgatott örömmel.
— Hát csak sok málhájuk ne legyen. Elvégre az erdő nem országút, hogy nagy fuvart hurcoljunk rajta. A múltkor is valami urak egy nagyságával egy halom bőröndöt, írógépet meg mifenét hoztak magukkal. Jó, hogy gyerekkocsi, vasaló meg filagória nem volt velük. Persze már az erdő elején az én nyakamba szakadt a nagyobb teher.
— Mi könnyedén vagyunk — nyugtattam meg az öreget — mi nem kéjutazásra indulunk.
— Hát akkor indulhatunk is rögvest.
— Most fényes nappal, az egész falu szemeláttára?
— Miért ne? Nem vagyunk mi tolvajok! 62 évet éltem meg ebben a községben tisztességgel s az erdőben gyakran akadt dolgom — hunyorgatott huncutul az öreg csempész múltjára célozva. — önök meg szintén becsületes emberek s erdőt jöttek vásárolni, nemde?
Kissé gyorsan és előkészület nélkül jött ez az utolsó, döntő lépés, de jobb gyorsan túlesni rajta — gondoltam magamban. Feláílltam hát egy sóhajtással vegyített nagy elhatározással s csak ennyit mondtam:
— Indulhatunk!
Középre fogtuk az öreg erdőszakértőt és kiléptünk az utcára. Emberek jöttek-mentek, de ügyet sem vetettek ránk. Az öreg a főutcára vezetett bennünket, amelyen az előbb az autóval jöttünk s mely a falut ketté szeli. Az első lépéseknél nem sok aggodalmat csináltam magamnak ebből, mert biztosra vettem, hogy előbb-utóbb letérünk a szántóföldek felé,
Mikor azonban egy közeli házból katonákat láttam kikönyökölni, meghűlt bennem a vér, de már visszakozni vagy letérni őrültség lett volna s egyenesen az tett volna gyanússá bennünket. Az öreg csempészt cseppet sem zavarta a katonák feltűnése s nagy hangon magyarázni kezdett:
- Hát minden attól függ, hogy az urak azonnali kitermelésre vagy csak tőkebefektetésre akarnak-e erdőt venni? Előbbi esetben nagyon ajánlom a dombtetőt, ellenkező esetben itt a szántóföldek melletti részt.
Barátom makacsul hallgatott, látszólag ügyet sem vetve az fecsegésére. Én azonban idegességemben úgy éreztem, a kérdésre valamelyes választ mégis csak adni kéne.
- A dolog úgy áll... tulajdonképpen ... és végeredményben hogy őszinte legyek ... bár a vásárlásnál a lényeg az, hogy az egyik elad, a másik vásárol...
Már bántam, hogy a mondókába belekezdtem, mert az üstökét a megzavarodott fejemnek, az erdővel kapcsolatban egy megveszekedett gondolat nem jutott az eszembe. Míg nyögtem, nyögdicséltem az előbbi mondatokat, közben lázasan kutattam az emlékezetemben, hogy is hívják az erdők fafajtáit?
— Fenyők vagy jegenyék? — ugrott ki végre a szájamon nagy megkönnyebbülésemre s lopva a katonák felé pillantottam. Az egyik gúnyosan mosolyogni látszott.
— Na ennél butábbat nem kérdezhetett volna — sziszegte fogai között az öreg s fennhangon így folytatta:
— Látom, hogy ön a tőkés s a barátja, aki máris fixírozza az erdőt, ő a tulajdonképpeni szakértő.
— Mind a kettőt megnézzük — vágott bele végre a barátom — először talán velünk szemben azt a fiatal cserjést.
A katonák már nem is figyeltek ránk, mert mezei munkáról hazatérő leányok tűntek fel az úton.
Kiértünk a faluból s felkanyarodtunk az erdő felé. Nagy kő esett le a szívemről. Hiába kéthónapi bujkálás s nyolchónapi fogság után nem bírtam izgalom nélkül a nyilvánosságot. Csak minél hamarább az erdőben lenni, az legalább eltakar és búvóhelyet ad!
Talán mert éreztem, hogy csupán percek választanak el a végleges megmeneküléstől, a hosszú kálvária befejezésétől, ideges türelmetlenség fogott

el, szerettem volna már túl lenni mindenen.
Az út az erdőben valóban nem tartott tovább húsz percnél. A vén fecsegő itt csendesebb lett s egyszercsak halkan megszólalt:
- Én most előremegyek, mert az osztrák határnál vagyunk. Itt kígyózik egy gyalogút, melyen magyar vagy osztrák járőrök meglephetnek bennünket. Maguk maradjanak itt megbújva, míg a botomat nem emelem magasra.
Bár az volt a gyanúm, hogy az öreg csak ripacskodik s ezzel akarja a zsírosabb borravalót kiérdemelni, megfogadtuk a tanácsot és behúzódtunk a sűrűbe.
Vezetőnk jobbra-balra kémlelve előrement, majd lehasalt s hosszasan nézelődött és figyelt. Mikor felemelkedett a földről, a botját diadalmasan felemelte.
E pillanatban, mikor pedig tulajdonképpen kinyílt számomra a szabadság aranykapuja, a szívem fájdalmasan összeszorult s könny szökött a szemeimbe. Úgy éreztem, hogy nagyon hosszú időre, talán örökre hagyom el a hazámat.
A szálak, melyek ehhez a földhöz és néphez kötöttek, túl erősek voltak, semhogy a menekülés lázában is könnyen tudtam volna letépni magamról.
Próbáltam felemelni a karomat, hogy búcsút intsek, de a térdem megbicsaklott s valami ellenállhatatlan erő a földre húzott.
Az ősi rög, a haza nagy, örök misztériuma — villant át rajtam.
Letérdeltem s megcsókoltam az utolsó darab hazai földet... Puha, selymes és édes volt, mint az anyám arca. Sohasem fogom elfeledni!
— Ott az első osztrák falu, ahol a templomtorony csillog - törte meg a csendet vezetőnk. - Én megbízatásomat befejeztem. Szerencsét kívánok a további úthoz! A nevüket nem kérdem meg az uraktól, mert biztonsági okokból lajstromot nem vezetek az utasaimról.
Megkapta a busás borravalót s fütyörészve már indult is visszafelé.
A legnagyobb veszély már elmúlt felőlem de óvatosnak kellett lennem, mert az orosz megszállási zónában voltunk Ausztriában is. Az ördög nem alszik - mondja egy magyar közmondás, s ha már itt nem is üldöznek és köröznek, mint odaát Magyarországon, a buta véletlen meglepetéseitől még mindig tartani kell.

Barátom kitűnő és kipróbált vezetőnek bizonyult, mert először megkerültette velem a falut s a túlsó oldalról léptünk be. Taktikáját meg is magyarázta rögvest.
Tudod, ha az erdő oldaláról jövünk, mindenki kitalálja, magyar menekülők vagyunk s az osztrák határőrök esetleg igazoltatnak, de ha a másik faluvégről jövünk, azt hiszik, hogy Bécsből érkeztünk s az nem okoz szenzációt.
Barátomnak igaza lett. A falusiak akkora közömbösséget tanúsítottak irántunk, hogy az normális körülmények között szinte bántó lett volna.
A plébánosnál szálltunk meg mint a menekülők menedékhelyén. A fogadtatás, mely anélkül is kedves volt, még szívélyesebb lett, amikor kiderült, hogy egyháziak vagyunk.
Másnap egy orvos autóján robogtam be Bécsbe — minden igazoltatás nélkül.

A továbbutazáshoz hamis igazolványt egy amerikai barátom révén attól a Himlertől kaptam, aki olyan könyörtelenül fogdosta össze Ausztriában a magyar politikusokat, a teljesen ártatlanokat is és szolgáltatta ki a biztos akasztásra a magyar néptörvényszéknek. Nevéhez magyar részről sok átok fűződik és méltán, de velem szemben feltűnően emberséges, sőt barátságos volt s tiszteletemre még egy pompás ebédet is adott. Gondolom, mindezt Aradi Zsolt régi munkatársamnak köszönhettem, akiről akkor még nem tudtam, hogy egyik kopója volt a magyar politikusok vadászatának. S még kevésbé tudtam, hogy ki az a Himler Márton s hogy milyen gyalázatos és végzetes szerepe volt!

A hamis utazási igazolvány, ami akkor az útlevelet helyettesítette, nagyon megnyugtatott, de egyúttal feszélyezett is, mert ezentúl Pietro Fabernek kellett magam nevezni. Annyira égetett az idegen név használata, hogy később már szabad területre lépve mindenkinek, akivel dolgom akadt, hosszasan és zavartan magyarázni kezdtem, hogy én tulajdonképpen nem vagyok Faber, hanem Nyisztor s nem vagyok olasz, hanem magyar, továbbá, hogy nem vagyok tanár, hanem pap és újságíró. S közben nem vettem észre, hogy akiknek magyarázkodtam, azoknak oly mindegy volt, hogy Faber vagy Nyisztor vagyok-e, mert számukra csak egy voltam abból a millió menekülőből, mely hajszoltan most erre vette az útját új csillagzatok felé.

Egy miniszteri tanácsos autóján hagytam el az osztrák fővárost, aki éppen Linzbe utazott hivatalos ügyben. Az Enns folyó hídján végződött az orosz zóna s a híd másik oldalán már amerikai katonák álltak. A forgalom nagy volt s csak hosszú várakozás után kerültünk sorra. A rossz emlékek hatása alatt újra erőt vett rajtam az izgalom, amikor az orosz katona kocsinkhoz lépett és nyersen az igazolványokat kérte.
Útitársam könnyen túlesett rajta, de az én amerikai papírom láttára a muszka arca elborult és dühösen kifakadt: — Mi ez? Angol, francia, német szöveg s az orosz hiányzik! Hát talán az orosz zónában volnánk vagy mi!?
Nyögtem valamit kínomban, hogy az amerikai zónából jövök s hogy az amerikaiba megyek s hogy az igazolványok formája nem tőlem függ. De hogy nagyon is belátom, mennyire igaza van, hogy orosz nyelvű szövegnek is kellene rajta lenni.
A tovaris valamennyire lecsendesedett, de még a bécsi személyazonossági igazolványomat kérte. Meghűlt bennem a vér, Erre nem számítottam és senki sem informált róla. Lázasan kutatni kezdtem a zsebeimben — ez volt a mentő ötletem — s bizonygattam, hogy valamelyik zsebemben meg kell lennie, ha csak ki nem lopták. Mert hogy manapság gyanús alakok idegen igazolványokat lopnak, hogy az igazságszolgáltatás elől menekülhessenek.
Az orosz katona várt egy ideig s mikor látta, hogy a zsebek kiforgatását megint elölről kezdtem, megszólalt:
— Hallja, most az egyszer átengedem, de ha újra erre jár, a személyazonosságit ne felejtse el. Megértette?!
Szentül megígértem neki, s kacagva gondolok rá ma is, hogy ha még egyszer arra kerülök, egész biztosan lesz már személyazonossági igazolványom.
A híd másik oldalán már az amerikai katonák vártak.
Ezek nem sokat bíbelődtek az igazolványokkal, de ahelyett kinyitották a mellünkön az inget — én azt hittem, hogy tetvek vagy hitleri tetoválás után kutatnak — s teleszórták testünket tetűporral.
Rossz előérzet fogott el. Mi ez? — mondottam magamban az amerikai hadsereg tetűporral akar védekezni a keleti métely és ragály ellen?!
És sajnos, ez éveken át így maradt. Azért lett a világ legnagyobb és legfélelmetesebb hatalma a Szovjet, mert a szabad világ vak és tudatlan vezetői tetűporral akarták elszigetelni.
Salzburgban és Innsbruckban nem sokat időztem. Csak messzire, nagyon messzire a muszkáktól! S eszembe jutott, hogy az őrnagy azt mondta, hogy ne próbáljak megszökni, mert az ő kezük mindenüvé elér. De ettől eltekintve a szívem s az eszem is mint egy varázsigét azt kalapálta a fülembe:
Post Alpes Italia!
Az olasz átkelés mégsem ment könnyen. A határon kiderült, hogy az olaszok már visszaállították a vízumkényszert s az nekem nem volt. Hogy is kérhetném, mikor semmi dokumentumom nincs s az egyetlen, ami van, az is hamis?
Sohasem voltam turista s hegyre még fel nem mentem, hacsak nem siklón vagy autón. De most az egyszer meg kellett másznom a legmagasabb tiroli hágót, hogy vízum nélkül átjuthassak Olaszországba.
Mondhatom, keserves út volt. Patakokban ömlött rólam a verejték s a lábaimat sebesre tapostam. De átjutottam.

Egy parasztgazdától, akibe először botlottam bele, megkérdeztem:
— Milyen világ van itt maguknál?
A gazda körülnézett a viruló határon s felcsillanó szemekkel így felelt:
- Ahogy mutatkozik, azt hiszem, az új bor ára az idén 20 lírával olcsóbb lesz.
Ebből a feleletből éreztem meg először, hogy a háború lidércnyomása elmúlt s én a béke kapuján beléptem...

VIHAR A LEVELET IDE-ODA FÚJJA

Róma

Nincs arra emberi szó, amikor valaki hosszas fogság és egy elképzelhetetlen

kiszolgáltatottság után újra szabadnak érzi magát! Amikor valaki emberi méltósága és sérthetetlensége tudatában újra felemelt fővel és szabadon járkálhat embertársai között!
Annyira megmámorosodtam a szabadságtól, hogy annak a tíz dollárnak, ami még a zsebemben maradt, két nap alatt a nyakára hágtam s életemben először döbbentem rá, mi az koldusnak lenni. Akkor még nem tudtam, hogy lehet «pumpolással» is pénzt szerezni és hogy mindig és mindenütt a világon vannak intézmények vagy szervezetek, amik a legnehezebb időkben sem szűnnek meg az irgalmasság testi cselekedeteit gyakorolni. Nekem eszem ágába se jutott, hogy fordulhatnék például a pápához segélyért vagy azokhoz az amerikai segélyszervekhez, amik Rómában már működtek. De azt hiszem, sokkal büszkébb voltam, semhogy valaha is ilyen lépésre vetemedtem volna. Ehelyett hősiesen éheztem, ami különben a hosszas börtön kiadós gyakorlata után nem is került nagy erőfeszítésembe, míg végre eszembe jutott régi barátaimat felkeresni. Az egyiktől (Luttor Ferenc) misepénzt, a másiktól (Magyary Gyula) fordítási munkát kaptam s így legalább az Anima nevű német kollégiumban lakást bérelhettem. Étkezni egy szegénykonyhára jártam.
Pár hónap után váratlan fordulat történt életemben. Valaki felvitt a Vatikánba, hogy bemutasson Mons. Montininek, aki akkor Tardinival helyettes államtitkár volt. A találkozás igen rövid lefolyású volt és kissé színpadias körülmények között történt. Bevezettek az irodájába és leültettek. Pár percnyi várakozás után zajtalanul, szinte észrevétlenül kinyílt egy hátsó ajtó s Montini megjelent. Mi felugrottunk és mély meghajlással köszöntöttük, ő azonnal íróasztalához ült. A tekintete elrévedezett a fejünk felett s engem nem is vett jobban szemügyre. Nem kérdezett semmit, mint aki az előzetes információból már úgyis tudta, hogy mi minden történt velem s hogy milyenek az állapotok Magyarországon.
Mikor megszólalt, szavait is inkább kísérőmhöz mint hozzám intézte:
- A Vatikánban jelenleg nincs üresedésben semmiféle üresedés, de mert az én atyám is újságíró volt, rokonszenvet érzek minden újságíróval s azért megpróbálok a monsignore-nak is valami kis alkalmazást keresni. De hangsúlyoznom kell, hogy csak ideiglenes állásról lehet szó.
Egy hónap is eltelhetett, mikor végre a vatikáni sajtóirodából egy ismeretlen hang telefonon felhívott s azt kérdezte, miért nem foglalom el az állásomat náluk? Ilyen sundán-bundán tudtam meg, hogy a sok hányattatás után végre révbe jutottam.
Rövid vatikáni sajtószolgálatom legjelentősebb eseménye az a levélváltás volt, ami Truman elnök és XII. Pius között történt. Úgy kezdődött, hogy Montini azzal bízott meg, hogy az újságírók előtt tegyek óvatos célzásokat arra, hogy délután 5-kor esetleg valami közölnivalóm akad, de semmi többet el ne áruljak. Az volt ugyanis a diplomáciai megállapodás, hogy a levélváltást s annak szövegeit ugyanabban az órában teszik közzé Rómában és Washingtonban. — Legyen óvatos — tette hozzá szarkasztikus mosollyal Montini — mert a Vatikán falai között is akad olyan, aki párezer líráért mindent elárul!
A nagy titokzatosságnak s végig nem gondolt haditervnek az lett a vége, hogy engem sem oktattak ki még főbb vonásaiban sem a híres levélváltás tartalmáról s csak az angol nyelvű szöveget adták a kezembe, aminek az lett a következménye, hogy az olasz újságírók felháborodtak (franciák, németek még nem voltak Rómában) s nekem kellett sebtében hiányos angol tudásommal a szövegek lényegét kiszednem s az olaszoknak megmagyaráznom. Arra nem gondoltak, hogy az amerikai követ Rómában szintén 5 órára kérette magához a sajtót, amiből egy szemfüles amerikai újságíró rögtön kitalálta, hogy valami diplomáciai esemény történt a Vatikán és a Fehér Ház között.
Ugyancsak ebben az időben XII. Pius pápa többször tartott nagyfontosságú beszédeket, amikben a legkorszerűbb problémákat világította meg a hit szemszögéből. Ezekben a beszédekben valóban az emberiség nagy tanítómesterének, valóságos orákulumnak mutatkozott. Valószínű ugyan, hogy az ilyen elvi megnyilatkozásokat másokkal is, komoly tanácsadókkal és szakértőkkel megbeszélte, de ő maga fogalmazta meg, a kifejezések árnyalatait is lemérte s ezért az utolsó percig javított rajtuk. Nem egyszer megtörtént, hogy én 1-2 órával az elmondandó beszéd előtt már nyomdai kefelevonatban kaptam meg a szöveget s azon megilletődve kellett látnom XII. Pius kezeírását, ahogy még a kefelevonaton is javításokat, átírásokat eszközölt.

Bár egy fedél alatt voltunk és egymásra voltunk utalva az Osservatore Romanoval,

sohse bírtam jó szemmel nézni ezt a lomha lapot s annak fontoskodó szerkesztőjét, Dalla Torre urat. Abszurdumnak találtam, hogy egy újság egyedül és kizárólag a pápa személyes szolgálatában álljon. Dalla Torre alatt ez a bizantinizmus odáig fajult, hogy ilyen és hasonló kifejezésekkel éltek a lapban: «A pápa fennkölt ajkairól...» Szerencsére XII. Pius beszédeinek és megnyilatkozásainak még volt veleje, de később már felesleges lett volna XXIII. János minden kis megjegyzését leközölni! Dehát a bizantinizmus nem ismer határt. A vatikáni sajtóirodában semmi komoly munka nem folyt, de nem is folyhatott. Az államtitkárságtól kellett volna az értesüléseinket megkapni, márpedig annak alapelve ez volt: mindent eltitkolni s ha mégis valami idő előtt kitudódnék, lapítani. Ilyen légkörben a feladatunk egy civil munkatárssal az volt, hogy a vatikáni rádió számára hírek után vadásztunk, mely aztán a legvadabb gorombaságokkal viszonozta szorgalmunkat. Az újságírók pedig csak azért jártak be hozzánk, hogy a szokásos élelmiszer- és dohány-juttatásból jaj ki ne maradjanak!

De ettől a lehetetlen állapottól eltekintve sem volt maradásom Olaszországban. Azokban a háború utáni első években olyan népfront-kormány volt Rómában, melyben a szocialisták és kommunisták is résztvettek. A menekültek helyzete nem volt biztos. Lépten-nyomon merültek fel és óriási izgalmat váltottak ki közöttünk olyan hírek, hogy épp a politikai menekülteket összefogdossák és kiadják saját országaiknak. Az idegesség, félelem és aggodalom, hogy újra a kommunisták, sőt egyenesen az oroszok markába kerülhetek, engem is elfogott. Nem volt maradásom Rómában, de még Európában sem! Aki egyszer már a kommunisták karmaiban volt, az a bőre alatt hordozza az iszonyatot ezekkel szemben. De különben is abban az időben minden jel arra mutatott, hogy a Spengler által megjövendölt Niedergang des Abendlandes bekövetkezett. Még a romok eltakarítása sem indult meg, nemhogy új életről lehetett volna beszélni!

Jelentkeztem hát Montininél s elmondtam neki a riasztó híreket s a saját aggodalmaimat.

— Veszély esetén — vetettem fel határozottan a kérdést - adna-e menedéket a Vatikán?

— Nem! — felelte gondolkodás nélkül és ridegen, még csak szépítgetni sem próbálta az elutasítást.

— Hát akkor mennem kell innen egy más kontinensre, de mivel semmiféle okmányom nincs, kérek egy vatikáni útlevelet.

Montini arca még ridegebb és elutasítóbb lett:

— Azt hittem — mondotta szárazon — hogy Maga valami nagy tervvel jött ma hozzám, hogyan fogja mint sajtófőnök a vatikáni sajtószolgálatot átszervezni s ehelyett útlevelet kér és távozni akar. Én nem gördítek akadályt az útjába, de útlevelet nem adhatok.

Elutasító válasza talán nem is bántott volna, ha nem tudtam volna, hogy igen sok jelentéktelen szerzetes vatikáni útlevéllel utazgatott. Különben amilyen hízelgő volt Montini szavaiban a sajtófőnöki szerep, amit nekem szánt, éppoly kiábrándító volt arra gondolni, hogy a pápai államtitkárság struccpolitikája mellett lehessen komoly sajtószolgálatot szervezni. De azt is meg kell jegyeznem, hogy Montini hatásköre csak az adminisztratív ügyekre terjedt ki s a szorosan vett diplomáciai ügyek Tardinire tartoztak s a két ügyosztály között állandó volt a féltékenység és határvillongás.

Erre az időre esett Luttor Ferenc végleges távozása Rómából. Mint nagyon tehetséges fiatal pap a nagy mecénás Hornig bíboros kegyence volt, aki neki többévi római, majd konstantinápolyi tanulmányokat tett lehetővé. Serédi prímási kinevezése után a római magyar követség egyházi jogtanácsosa lett s egyúttal az akkor alakult magyar papi intézet első rektora. Mikor Szálasi Ferenc kormányra jutása után Apor Gábor követ disszidált, Luttor nem tett ugyanúgy, sőt állítólag XII Pius tanácsára vállalta a követséget. (Nekem legalábbis ő így beszélte el.) Róma városának amerikai megszállása előtt több más, u. n. kollaboráns követtel együtt a Vatikánban kapott menedéket, illetve lakást. Miután haza nem térhetett, kivándorolt Argentínába, ahol valóban fáradhatatlan apostoli működést fejtett ki a magyarság érdekében. Egyrészt azzal, hogy ezrével szerzett beutazási és letelepedési engedélyt a Nyugatra szorult és haza nem térhető menekülteknek; másrészt azzal, hogy az intenzív lelkipásztori munka mellett a nagyszámú argentin magyarságot összefogta és nagy intézmények alkotására vitte, ő volt az egyetlen, akinek ez az emigrációban sikerült. Tudomásom szerint nem megvetendő tőkével ment el Rómából, de adakozó

kedve és esetleg rossz gazdálkodása miatt a pénze annyira elfogyott, hogy utolsó éveiben már egy nagyon is szegényes külvárosi papi otthonba költözött. Egyik utolsó levelében, melyben végét érezve hívott, hogy vegyem át a szerepét Argentínában, azt írta nekem, hogy "sokszor annyi pénzem sincs, hogy bélyeget vegyek megírt leveleimre". Nemsokára aztán kaptam a hírt, hogy holtan találták az íróasztala mellett. Az emigráció egyik nagy papi alakja szállt vele sírba.

A vatikáni fizetés a háború utáni közvetlen években oly alacsony volt, hogy abból legfeljebb a lakásomat tudtam kifizetni s azért más kereseti forrás után kellett néznem. Felvettem a kapcsolatot az egyetlen amerikai katolikus lappal, a Magyarok Vasárnapjával, mely fényesnek látszó szerződést
kötött velem. Küldözgettem szorgalmasan római tudósításokat a méregdrága repülőpostán, meg is jelentek mind a lapban, de a honoráriumot soha meg nem kaptam.
Egyáltalán az amerikai magyar papság meg sem mozdult érettünk. Mintha mindnyáján gyilkosok vagy háborús bűnösök lettünk volna, tudomást sem vett létünkről és szenvedésükről. Akkor, mikor szegény olasz kolostorok befogadtak üldözött magyar politikusokat és újságírókat és hónapokon át megosztották velük szegényes kenyerüket, felénk magyar menekült papok felé egy kéz nem nyúlt át Amerikából. Egyszerűen leírtak bennünket otthon és külföldön is a nyilvántartásból. Meghaltunk az egyház számára, azért is bitangolt
el nem egy közülünk!
Több szerencsém volt viszont azzal a római kongregációval ahol a szenttéavatások ügyét intézik. Köztudomású ugyanis hogy századokon át nem törődött a magyar katolicizmus azzal, hogy a szentség glóriáját magyar fejre is feltegyék, de a háborút megelőző két évtizedben valóságos verseny folyt, kit sikerül először szentté avatni. Így jutott nekem a nyomor keserű esztendejében a Bogner Máriára vonatkozó ügyiratok lefordítása magyarból olaszra. Az ügyet Csávossy Elemér jezsuita képviselte s ő hagyott a fordítás honorálására 100 dollárt, ami akkor vásárlóértékben igen tekintélyes összeg volt. Dolgoztam is rajta éjjel-nappal, hogy a dollárokhoz minél hamarább hozzájussak, s mert szigorú tél volt, s a szobám padlója kő volt, Isten bocsássa meg, loptam az áramot egy kis hősugárzóba, amit az íróasztal alá a lábaim közé tettem, hogy az órákig tartó egy-helyben-ülést kibírjam. Hallottam későbben, hogy az intézet rektora nem győzött csodálkozni, hogy két hónapon át miért szökött fel az áramfogyasztás olyan szokatlanul magasra.

A munka maga nagyon kiábrándítóan hatott rám. Nem úgy képzeltem el a szentséget s ma sem akarom elfogadni ahogy az Bogner Mária életéből kialakult. Dehát akkortájt Kis Szent Teréz és mások példájából kiindulva az ilyen szép, szép, de a világ s az egyház számára semmitmondó kis életeket akarták szentekké kikiáltani. Ilyen volt a Kaszap István esete is, amit egy Endrődi nevű jezsuita menedzselt valóságosan dührohammal s amit még kimenekülése után is folytatott Amerikában. A Tóth Tihamér ügye is korai volt s szintén erőszakos módon folyt egyes növendékek részéről.

Az a monsignore, akinek a Bogner Mária-ügy fordítását át kellett adnom, bizalmasan elmondta, hogy Hám János szatmári püspök boldoggáavatási ügye már készen áll s csak a költségek hiányoznak rá s hogy ezért nem érti, miért kísérleteznek a magyarok új eljárásokkal. Én még hozzáteszem, hogy egy csodálatos nagy magyar apostol, Kelemen Didák s a legújabb időkből Prohászka Ottokár érdemelnék meg a szenttéavatást, s mindkettőnek igazán mondanivalója volna az egyháznak s a világnak!

Nincs olyan nép, melynek tetszenék a megszállás, még akkor sem, ha annak nincs bosszúálló jellege. Az olasznak sem tetszett az amerikai megszállás, de évszázadok óta beidegződött természete szerint iparkodott abból hasznot húzni. Fantasztikus micsoda találékonyság szállja meg az olaszt, ha egyszer úgy szimatolja, hogy munka nélkül, ingyen keresni lehet az idegenen. A legjellemzőbb eset akkor frissen történt. Egy amerikai katonai jeepen száguldott két katona egy meglehetősen szűk utcában, s a merész hajtás vége az lett, hogy elütöttek két gyermeket. A baleset nem volt ugyan halálos, de mert az olasz annyira

szereti és tiszteli a gyermeket, hogy minden gyermeken ért sérülés miatt felháborodik és megvadul, a baleset színhelyén azonnal tumultus támadt s míg a közönség egy része agyba-főbe verte a két gázoló amerikait, egy másik része azalatt ritka szakértelemmel leszerelte és szétszedte a jeepet, úgy hogy mire az amerikai rendőrség a tetthelyre érkezett, a jeepből csak a puszta karosszéria volt meg. Minden más alkatrész eltűnt.

Ezzel kapcsolatban mesélték el olasz ismerőseim a Mussolini bukásával kapcsolatban történt tipikusan olasz, bájos történetet, hogy mialatt a tömeg a bukás hírére őrjöngve abzugolt, azalatt suhancok felmásztak a palota homlokzatán elhelyezett lécekre, melyeken a kivilágítást szolgáló színes villanykörték voltak becsavarva, egytől-egyik leszedték s még a tüntetés lefolyása alatt mint emléket árusították a tomboló közönség között. Mondják, hogy kitűnő üzlet volt! Nápolyban persze még fantasztikusabb dolgok történtek. Szavahihető tanuk mesélték, hogy néha egy egész amerikai hajó rakománya eltűnt egy éjszaka leforgása alatt, anélkül, hogy a hajó személyzete vagy a katonai rendőrség valamit is észrevett volna. A leghíresebb eset az volt, amikor egy kisebb hajónak még a finom műszereit is leszerelték és ellopták.

Vatikáni szerepem csak egy dologra volt jó, hogy t. i. vízumot szereztem. Azokban a nehéz években minden menekült vízummal álmodott, de megszerezni nehéz, szinte lehetetlen volt. A háborús gyűlölet mesterségesen felszított hullámai még nem ültek el s a háború alatt felerősített ellenséges propaganda annyira megzavarta még a bevándorlásra szoruló délamerikai államokat is, hogy nem merték az agyonrágalmazott központi hatalmak menekültjeit befogadni.
Egy szép napon a pápai államtitkárság folyosóján valaki bemutatott a kolumb követnek s röviden elmondta neki kalandos sorsomat. A követ nagy érdeklődést mutatott s meghívott egy teára hosszabb beszélgetésre. El is mentem s ő ámulva hallgatta a számára teljesen ismeretlen eseményeket az orosz megszállással kapcsolatban. Sorsom ecsetelése annyira meghatotta, hogy azonnal felajánlott egy vízumot Kolumbiába, mely — mint mondotta — békés, csendes ország s papra ott mindig szükség van. Jellemző az akkori állapotokra, hogy mivel útlevelem nem volt, egy közönséges kartonlapra, melyet a Nemzetközi Vöröskereszt állított ki a fényképem hitelesítésével, vezette rá a diplomáciai vízumot.
Őszintén szólva minden követ megmozdítottam Rómában, hogy egy törvényes magyar útlevélhez jussak, hisz akkor már nagyrészt a kisgazdák voltak a kormányon. Mikor egyik régi barátom, a Szent Imre Szenátus tagja s az én Szociális Frontom hű csatlósa került Rómába követnek (mert anyai ágon zsidó volt) Péterffy Gedeon útján üzentem neki hogy az életemet menti meg, ha útlevélhez juttat. A felelet az volt, hogy csak rejtőzzem el jól a világ elől, de útlevelet nem adhat! Még megértem Rómában, hogy a kommunisták uralomrajutásával kidobták állásából s a főpostán véletlenül találkoztunk. Szervusz Zoltán! — felkiáltással rohant hozzám baráti kézfogásra, de én hidegen végigmértem: Nem ismerem önt! — mondottam.

Hogy Délamerikába eljuthassak, előbb Spanyolországba kellett mennem, mert az olasz hajózás még nem indult meg és csak a háborúban semlegesnek maradt országoknak volt hajóparkja s így összeköttetése a tengerentúli országokkal. Spanyolország akkor nem volt irigylésre méltó helyzetben. A győztes angolszász hatalmak ahelyett, hogy hálásak lettek volna Franconak, hogy minden kísértés ellenére sem avatkozott be a tengelyhatalmak oldalán a háborúba, vak gyűlöletükben a spanyol diktatúra s egyáltalán a spanyol állam ellen kereskedelmi blokád alá helyezték az országot s valóságos hajtóvadászatot rendeztek az oda menekült «fasiszták» után, de ugyanakkor persze puszipajtásai voltak a vörös diktatúrának. Szerencsére a spanyolok sokkal jobb politikusoknak mutatkoztak mint angolszász útonállóik és sem politikai rendszerüket nem adták fel, sem az embervadászathoz nem adtak segédkezet.
Spanyolországi tartózkodásom sokkal hosszabbra nyúlt, mint elgondoltam, mert spanyol hajók ritkán közlekedtek Kolumbia felé, az idegen hajók pedig a blokád miatt nem érintették a spanyol kikötőket. Várnom kellett tehát, ami csak javamra vált a spanyol nyelv eltanulása érdekében.
A véletlen úgy adta, hogy Madridban épp a Reparatrix-nővérek templomához kerültem káplánnak, akiknek a magyar fővárosban az Üllői-úton volt szép

templomuk és zárdájuk. Nagy volt az öröm, amikor az egyik öreg nővér magyarul szólalt meg és feleleveníthettük a pesti emlékeket, amiket a magyar nyelvvel együtt hűségesen őrzött szívében a különben spanyol származású apáca. Mint káplánnak a reggeli misén kívül nekem kellett az esti áldást tartanom s előzőleg az olvasót a szószékről előimádkoznom. Hivatalba lépésem előtt egy egész napon át bifláztam, memorizáltam a spanyol imádságokat, de persze mégis belezavarodtam. A hívek elnéző mosollyal vették tudomásul a szellemi rövidzárlatot, a nővérek meg folytatták az imát, mintha mi sem történt volna.
Borzalmas szegénységben, hogy ne mondjam nyomorban éltem Madridban. Ahhoz a pár száz dollárhoz, ami a hajójegyre kellett, nem nyúlhattam, a káplani fizetés pedig a lakbért is alig fedezte. El kellett kótyavetyélnem az arany nyakláncomat, órámat, inggombjaimat, később jobb ruháimat, bőröndjeimet s végül egyetlen komoly értéktárgyamat, egy reneszánsz korabeli domborművet. Csak ebédelni jártam vendéglőbe, azok közül is a legolcsóbbakba, esténként az utcán papírzacskóból ettem. Megtanultam mosni, vasalni, gombot felvarrni, stoppolni. Egyik olcsó vendéglőben, ahol az árak már a lehetetlenség határán jártak, az egyik asztalnál jobb öltözetű és franciául beszélő nagyobb fiatal társaságot találtam. Kiderült, hogy francia katonatisztek, akik a háború alatt a Petain-rezsimet kiszolgálták s mint u. n. kollaboránsoknak a súlyos büntetések és megszégyenítések elől menekülniük kellett. Tőlük tudtam meg, hogy a Kanári-szigeteken van egy szabad kikötő, Teneriffe, ahol a külföldi hajók megállnak s ahol a tankhajókra a kapitányok olcsón szoktak felvenni utasokat.
Itt Madridban ismerkedtem meg s kötöttem barátságot Vaszary Jánossal és feleségével, Muráti Lilivel. Kalandos menekülés után ők is szűkösen éltek és János csak arra vigyázott, hogy Otero sarki korcsmárosnál megmaradjon a hitele a napi boradagra. Lili, bár alig tudott valamit spanyolul, már szereplésre gondolt s hallatlan akaraterejével és furfangjával hamarosan sikerült is fellépnie. Előzőleg heteken át magolta szerepét s míg mi társalogtunk, borozgattunk az egyik szobában, Lili a hálóban hangosan magolt. Néha lerohant hozzánk, hogy egyik-másik spanyol kifejezés értelmét megkérdezze. — Hát hogy tanulja meg, ha nem érti? kérdeztem meglepetten. — Betanulok én egy kínai szöveg is anélkül, hogy egy szót is érteném! — hangzott a válasz.
Később megérkezett Vaszary Piri is az urával és két gyermekével s ezzel a lebilincselő művésznővel kiegészülve sok felejthetetlen pompás órát töltöttünk, ők később Argentínába vándoroltak ki, ahol Piri Págerrel és Szeleczky Zitával magyar színtársulatot alapítottak, de férje, az egykori pesti főorvos sokáig kereset nélkül volt, mert Vaszary János szellemes megjegyzése szerint csak olyan állást keresett, amit a kávéházi élettel össze lehet kötni.
Néha csatlakozott hozzánk egy máramarosi házaspár, akik tekintélyes mennyiségű perzsaszőnyeggel megrakodva készültek szintén kivándorolni Délamerika felé, de mert kitűnő szinte verhetetlen bridzsezők voltak, annyit kerestek a kártyán, hogy évekig Spanyolországban rekedtek.
Vaszary Jánosnak volt egy színházi ügynöke, aki a háborút Spanyolországban vészelte át és nagy hasznára volt Jánosnak színdarabjai elhelyezésében. Természetesen magyar zsidó volt, de spanyol nőt vett feleségül, aki szerinte «muy catolica», igen katolikus azaz ájtatos lélek volt. Egy alkalommal megkérdeztem tőle, hogy az ő zsidó származása miatt nem volt-e idegenkedés az asszony családjában vele szemben? — Dehogy is — felelte nevetve — a feleségem családja is zsidó volt 300 évvel ezelőtt! — Akkor döbbentem rá a zsidó faji összetartás erejére, mely 300 év után is számon tartja a véréből valókat!
Átkos pénztelenségemtől eltekintve nagyon jól éreztem magam spanyol földön, már csak azért is, mert sok közös vonásunk van velük. Kedvesek, figyelmesek, vendégszeretők, a konyhájuk erősen hasonlít a miénkhez, szeretik a szalonnát és a kolbászt, nagy a nemzeti öntudatuk és büszkeségük s akárcsak a magyar, meg vannak győződve, hogy egyedül Spanyolországban érdemes élni. Pontosan úgy, ahogy a mi őseink latinul megfogalmazták: Extra Hungáriám non est vita et si est vita, non est ita — Magyarországon kívül nincs élet, s ha van élet, az nem olyan.
Kétszer is meghívtak, hogy telepedjek le náluk — egyszer egy garnizon parancsnoka is és nem győztek csodálkozni, hogy nem álltam kötélnek.

A legerősebb kísértés azonban a Kanári-szigeteken Tenerifében várt reám. Az történt ugyanis, hogy a szigeten sokáig megrekedtem, mert tankhajók is csak ritkán kötöttek ki s abban az időben a sok visszaélés miatt már tilos volt utast felvenniök. Szerencsémre a hosszas kényszertartózkodás nem került pénzembe, mert

a kláretiánus atyák kérés nélkül befogadtak zárdájukba és nem győztek kedvembe járni. A házfőnök elvitt bemutatni a püspöknek is, aki szintén lekötelező szívélyességgel fogadott, ebédre is magánál tartott s hosszas beszélgetés után felajánlott egy tanári állást a szemináriumban. Ma sem tudnám megmondani, miért nem engedtem a megtisztelő és hízelgő csábításnak, s mi űzött engem tovább és tántoríthatatlanul az ismeretlen és bizonytalan Kolumbia felé, de szinte gondolkozás nélkül nemet mondottam a jóságos püspöknek, ő nem vette zokon a visszautasítást, sőt búcsúzáskor még a lelkemre kötötte, hogy ha rossz sors várna reám tengeren túl, gondoljak arra, hogy ő mindig visszavár, és bármikor szívesen befogad.
Ez a nemes püspök életem egyik legszebb és legmeghatóbb emléke marad, s a nagy délamerikai idegenben hosszú éveken át az a vigasztaló tudatom volt, hogy nem állok egyedül és hazátlanul a nagyvilágban s hogy van valaki, akihez esetleg csalódva, megverve és összetörten is visszatérhetek. Csak a hazátlanok, a sorsüldözöttek tudhatják, mit jelent ez!
Mikor 13 év után végleg visszatértem Európába, szerettem volna viszontlátni ezt a nemes jóakarót, de hiába szálltam ki Tenerifében, már csak a sírjánál róhattam le könnyes hálámat.
Köztudomású, hogy a magyar nem volt kivándorló nép, mint az olasz vagy a spanyol, mégis alig van olyan zuga a földkerekségnek, ahol ne volna magyar. Ki hitte volna például, hogy ezen a tenyérnyi kis szigeten is akad magyar honfitárs? Pedig igenis volt! S nem is valami kalandor vagy szélhámos — melyeknek különben bővében vagyunk, hanem egy nagyrabecsült és érdemeiért kitüntetett magyar.
Azt mondta ugyanis egy szép napon a zárda főnöke, hogy találkoztam-e már honfitársammal. — Itt a szigeten? - kérdeztem hüledezve. — De mennyire s nem is akárki, hanem Franco generalissimus barátja. Rögtön üzenek érte, hisz mindenki ismeri.
Diktum-faktum! (= a szót tett követte) Hamarosan megjelent egy pirospozsgás őszhajú, de rugékony mozgású öregúr. A nevére már nem emlékszem, de mintha a sok százezer Kovács vagy Szabó közül való lett volna. A szeme ragyogott az örömtől s olyan ízesen és hibátlanul beszélte a magyar nyelvet, mintha csak tegnap szakadt volna el hazulról. Pedig már valami 50 évet rótt le spanyol földön. Mint alig felszabadult finom-műszerész indult el világot látni s Német- és Franciaország után vetődött el errefelé. Itt megtetszett neki a ragyogó kék égbolt, a nép víg kedélye és vendégszeretete, s nem utolsó sorban a spanyol konyha és bor, úgyhogy végleg itt ragadt. Előbb a félszigeten, aztán ezen a kis Kanári-szigeten.
A magyar műszerész szaktudásának gyorsan híre futott, mert nem volt olyan gép vagy műszer, amit ő ne tudott volna megjavítani. Mikor még fehér holló volt a repülőgép, pláne polgári repülésre, ő már rávetette magát erre a szakmára is s pilótaiskola nélkül szerelő és repülő lett. Mivel az igazi magyar mindenütt az idegenben is a nemzeti mozgalmak pártjára áll, így került ő is a Franco zászlaja alá s a felkelés első idejében egy elég primitív kis gépen szállította Francot és vezérkarát a Kanári-szigetekről át Afrikába, ahol Franco a marokkói csapatokat megszervezte. Ha jól emlékszem, felbecsülhetetlen szolgálataiért nemcsak kitüntetése, hanem nyugdíja is volt.
Egy másik magyar már a kalandorok típusából való volt s inkább üzleti szellemével és okkult képességeivel tette magát nevezetessé, őt már a világháború hulláma sodorta el Erdély földjéről, s évekig megrekedt az amerikai zóna valamelyik táborában, ahol a feketézés mellett okkult erőivel keltett akkora feltűnést, hogy Nyírő József egy regénye főszereplőjének tette meg. Bár Spanyolországba volt a legnehezebb a menekülteknek belépni, ő mégis Barcelonában tűnt fel először. Abban az időben még jegyre ment minden Spanyolországban s természetesen felvirágzott az ilyenkor szokásos fekete piac. Emberünkben felébredt az örmény vér, s rávetette magát erre a jövedelmező üzletágra, s olyan nagy arányokban folytatta, hogy tekintélyes klientúrájába intézetek és zárdák is beletartoztak. Mikor már úgy érezte, hogy eleget keresett s végcélja úgyis a délamerikai kivándorlás volt, igazi magyaros gesztussal egy nagy bankettet rendezett kliensei tiszteletére, úgy hogy szeme-szája elállt mindenkinek. Szerencsétlenségére nem vitorlázott el azonnal az új világ felé, hanem rabja lett egy szőke német leány kék szemének. Hogy annak szerelmét a maga számára végleg biztosítsa, egy fodrászszalont is vett neki s a megnyitásra titkon lepénzelte ismerőseit, hogy hozzá menjenek hajápolásra. Mikor már jól ment az üzlet, a német nő faképnél hagyta a «jött-ment» magyart s egy drabális némethez

ment férjhez. Szerelmének ez a csúfos csődje annál érthetetlenebb volt, mert okkult képességei voltak. Úgy látszik azonban, hogy csak a távolba látott a szerencsétlen s a közelében semmit sem vett észre!
Az előzőleg annyi sikert látott örmény csalódásában végleg lemondott a szerelemről, de a kalandos életről nem. Venezuelába kikötve nem Caracasban kereste a boldogulást, ami pedig akkor minden kivándorló Mekkája volt, hanem a karibi tengerpartnak egyik legszebb, de addig ki nem használt öblében bérelt egy kis szállodát, ahol ő maga volt a tulajdonos, a pincér, a szakács s miegymás. Hogy a személyzet illúzióját a vendégekben megőrizze, hasbeszéléssel játszotta meg a különféle szerepeket. Például bekiáltotta a megrendelt ételt a konyha felé s hasbeszéléssel felelt is azonnal, mintha a szakács vette volna tudomásul.
Már Caracasban voltam, amikor a régi koloniális közkórházból üzentek, hogy egy súlyos beteg magyar vár lelki vigaszt. Legnagyobb meglepetésemre az örményt találtam a betegágyon. A szíve mondta fel a szolgálatot s a lábai meg a hasa már irtózatosan dagadt volt. Ő maga sem hitt felgyógyulásában és nyugodtan, istenes gondolatokkal készült halaira. Egy kívánsága volt csupán s ezért is kéretett magához, hogy a Szent Erzsébet-egylet jótékony hölgyei hozzanak neki töltött káposztát dagadóval, aztán fiatal rántott csirkét és töpörtyűs tejfeles túrós csuszát. Én kötelességszerűen tovább adtam utolsó kívánságát, de kivitelre már nem került sor, mert másnap elköltözött ebből az árnyékvilágból.

Misszionárius az őserdőben

Hát ez valóban a véletlenen múlott! Annyira, hogy nagyobb véletlent már kigondolni sem lehetett volna. Az igazi misszionáriusok ugyanis hosszú éveken át készülnek hivatásukra, engem azonban a véletlen sodort bele. Őszintén szólva sohasem gondoltam erre. Fiatalabb éveimben sok minden megfordult az agyamban: hogy például nagy szónok, még nagyobb író s természetesen, hogy szent is leszek, de hogy én az őserdőbe kerüljek misszionáriusnak — az soha eszem ágába sem jutott. S hogy mégis azzá lettem, az pusztán a véletlen játéka volt.
Mikor ugyanis a menekülés után lejutottam Rómába, a város tele volt hasonszőrű, minden nációbeli menekülttel, akik mind vízum után vadásztak, mivel a kommunizmus miatt hazájukba visszatérni nem tudtak. Érthetően én is ilyen vízum-vadász lettem s az megint egy puszta véletlen volt, hogy az első vízumot Kolumbiába kaptam. Erről az országról földrajzi könyveink konok hallgatása folytán jóformán semmit sem tudtam s később sem bukkantam rá a délamerikai katonai felkelések és forradalmak sorozatában.
Bogotában az egyházi hatóságok megértéssel és szeretettel fogadtak s egy bolondokházi lelkészséget bíztak rám. Nem állíthatom, hogy az új és szokatlan feladatot kiszolgáltatottságom dacára is valami nagy lelkesedéssel fogadtam, de még inkább lelohadt a kedvem, amikor az első misémnél a szerencsétlen nők (t. i. zárt intézet volt nők számára) az új pap jelenlététől felizgulva vad sikoltozásba törtek ki. Mikor aztán a főnöknő azt is tudtul adta, hogy lehetőleg ne érintkezzem a betegekkel s csak az utolsó kenet kiszolgáltatására legyek mindig készen, a kiábrándulásom és elkeseredésem hőfokra hágott. Mit keressek én ott, ahol beszélni sincs kivel, hogy a spanyol nyelvbe belejöjjek?! Meg aztán lelkipásztori munkának a puszta misemondás igazán nem elégített ki.
Ebben a levert lelkiállapotban ismerkedtem meg egy kapucinussal, aki szintén menekült volt, annak idején a spanyol polgárháborúból s ezért sorsközösséget érzett minden menekülttel. Misszionárius volt az őserdőben s így hosszasan mesélt nekem az indiók életéről, majd a misszionáriusok munkájáról s végül talán nem is komolyan, hanem inkább tréfálva meghívott munkatársnak az ő missziójába. Ez a találkozás, a beszélgetés s a meghívás megint csak egy puszta véletlen volt, de én komolyan vettem s némi töprengés után elszegődtem a florenciai misszióba tanoncnak. Missziós érdemeimmel nem nagyon dicsekedhetem, már csak azért sem, mert mindössze egy évig maradtam a misszió szolgálatában. De mindenesetre tágra nyitottam a szememet ez alatt az idő alatt s újságírói gyakorlatom segítségével sok mindent alaposabban megláttam, mint akár a hivatásos kutatók.
Kolumbiában kevés a vasút, de azzal szemben a repülőközlekedés igen fejlett. Az utas tehát repülővel utazik s csak ahol többet nincs mód rá, száll át autóbuszra

vagy lóhátra. Így találkozik egymással a legmodernebb közlekedési eszköz a legprimitívebbel.
Hogy a misszióba eljuthassak, előbb Garzonba kellett repülnöm. Ahogy a repülőgép ablakából a számomra teljesen ismeretlen vidéket néztem s önkéntelenül hazámmal vagy Európával összehasonlítottam, a szívem összeszorult és aggódás fogott el. Csak ott és akkor ébredtem tudatára vakmerő vállalkozásomnak. Elmenni egy ismeretlen ország legtávolabbi vidékére, amit az itteniek is csak az iskolai tankönyvből ismernek, s egy európai szerkesztőséget az őserdővel felcserélni — igazán nem leányálom!
Fájdalmas nosztalgiával gondoltam a nyugati kultúrára és életformára, ami most mind visszasírhatatlanul mögöttem marad, s mint valami riasztó kísértet, szinte komor végzet jelent meg előttem az ismeretlen, titokzatos őserdő ismeretlen veszélyeivel és titkaival.
Kínosan őrlődött bennem a kérdés, nem volt-e elhamarkodott az én elhatározásom? Lehet-e és szabad-e 54 évvel a vállamon a trópusba alig belekóstolva egyenesen a dzsungelbe menni misszionáriusnak? Nem öngyilkos vállalkozás-e ez, a sors kihívása, minősíthetetlen istenkísértés?!
Az út Garzontól Florenciáig, ahol a missziós központ volt egy teljes napig tartott s a 4000 méter magas Andesek hágóin át vezetett. Kikövezett országút sehol sem volt, csak az a szélesebb vagy keskenyebb földes út, amit a járművek kitapostak s amit néhány munkás szakaszonként szétosztva buldózerek segítségével iparkodott rendben tartani, azaz kisimítani, s a gyakori földcsuszamlások után a törmeléktől megszabadítani. Nem kis munka, sőt gyakran emberfeletti feladat, mert van úgy — magam is belekerültem egyszer — hogy az egész hegyoldal megindul s mint egy láva csúszik le a völgy felé.
Az utassal és áruval alaposan megterhelt autóbusz gyorsan kiér a síkságra s aztán a komor, nagy hegyek felé fordul. Az utat nem lehet eltéveszteni, mert csak egy elágazás van az indió temető városáról híres San Augustin felé. Közel és távol semmi forgalom. A szabadon legelésző szarvasmarhákon s a hátunk mögött felkavart monumentális porfelhőn kívül nincs semmi néznivaló. Megművelt föld is ritkán akad, az is csak kukorica és burgonya.
Embert alig-alig látni. A szabadjára eresztett és istállót soha nem látott jószágnak még pásztor sem kell. A trópusi ember meg keveset mozog még a falujában is, mert a mozgás izzadással jár és hamar kifáraszt. Ül vagy fekszik hát az árnyékban és céltalanul bámul vagy álmodozik. Ezért legtipikusabb bútordarabja a nyugszék.
Nagyritkán feltűnik egy-egy lovas ember, de szekeret nem látni. A kolumb lovak nem is valók szekérhúzásra. Tetszetős, szép állatok, de kint a legelőkön születnek és nőnek fel, a vad fűnél jobb takarmányt soha nem kapnak s így csak lovaglásra lehet őket felhasználni vagy a lovas ember mellé
kötve 1-2 zsák kávé, kakaó, banán, kukorica fuvarozására.
Néha a lovas ember mellett 2-3 így megterhelt ló galoppol.
A nap perzselően tűz alá, szinte felgyújtja a levegőt, de a hőséget a kocsi száguldása sem képes enyhíteni. Szerencsére a hegyek mind közelebb lépnek s az egyetlen, útba eső falu, Altamira után már kapaszkodunk is fel az Andesek oldalán csökkent sebességgel.
Ez a falu — mesélik nekem nevetve az utasok — nevezetes hely, mert még a templom is kékre van festve. A kék szín ugyanis Kolumbiában a konzervatív párt zászlajának a színe, a vörös a liberálisoké. A harc a két párt között olyan öldöklő szokott lenni, hogy a század elején egy u. n. ezernapos polgárháborúban robbant ki, mely semmivel sem volt enyhébb mint a harmincas évek elején a spanyol polgárháború. A vér nem tagadta meg magát!
Kolumbiában a papság nem választható meg képviselőnek, de választójoga természetesen van és szenvedélyesen érdeklődik is a politika iránt. Mivel a két hagyományos párt közül a konzervatív állt pozitív katolikus alapon, a liberális meg gyakran szembekerült az egyház tanaival, a papság érthetően erősen exponálta magát a konzervatívok mellett. Így történt aztán, hogy a harcias altamirai pap politikai hitvallását a templomára is átvitte s azt egészen kékre festette.
Míg útitársaim így avattak be a kolumb politikába, eszembe jutottak a századeleji nagy magyar politikai harcok, melyek főként a katolikus alapítású Néppárt körül tomboltak s melynek zászlóvivői és élharcosai otthon is elsősorban a katolikus papok voltak. Nem csoda! Ahol a papság a néppel valóban összeforrt, ott érthetően a nép a politikában is hallgat a papjára.

A hegyek lábánál, főként a szakadékok által barázdált árnyékos, nedves területeken megjelenik a kávé és a kakaó, az országnak ez a két jellegzetes főterménye és kiviteli cikke.
A sofőr közben visszakapcsol, a motor búgása erősebbé válik, mert kezdetét veszi a nagy kapaszkodó, mely 4-5 órát tart s mely fel- és aláhullámzó pályán, száz és ezer kanyarral 4000 méterig felvisz, hogy aztán a sötét hegyláncolat másik oldalán a tenger szintjének megfelelő lapályra tegyen le bennünket.
Az út ezek között a nagyrészt erdős hegyek között elragadó és természetes vadságában sokkal zordabb és komorabb, mint a kultúrtájakon. Állandóan vadul zúgó és sziklatömbök között surranó hegyi patakok mellett haladunk, de ahogy emelkedik az út, a mélység is a szakadék széléről nézve mind nagyobb és fenyegetőbb lesz. A keskeny úttest, melyen csak éppen elhaladhat két autóbusz egymás mellett, a meredek hegyek oldalán pontosan a szakadék szélén kígyózik s nekem a sofőr jobbján ülve épp a mélység szédületes panorámája jut.
A sofőr egy megveszekedett fecsegő fickó. Be nem áll a szája, legfeljebb ha kérdésre feleletet vár. Megkérdi például, hogy tanítják-e nálunk a spanyol nyelvet s tudjuk-e ki volt Simon Bolivár? Közben egyik cigarettát a másik után szívja s a rágyújtásnál leveszi mindkét kezét a volánról. Hajmeresztő! De nem merek neki szólni, mert kinevetne. S még hajmeresztőbb, amikor a kisebb hidakat veszi, amik gyakran csak két átfektetett gerendából állanak minden más kellék nélkül. Pontosan el kell találni a ráhajtást, mert különben zuhanunk a hegyi csermelyek ásta kisebb-nagyobb szakadékba. De a sofőr oda se hederít és gesztikulál az utolsó pillanatig, harsogva nevet a saját ötletein.
Bennem meghűl a vér, pláne mikor mind többször veszek észre a meredek szélén sírokra emlékeztető fakereszteket. Az utasok a hátam mögött már mondogatják is: itt zuhant le Ramirez három idegen utasával — a másik a Sanchezeké — a harmadik a Pastrana családé! A sofőr kiegészíti a magyarázatot:
— A halottak maguk nincsenek a kereszt alatt, mert ugyan ki tudna ilyen mély és meredek szakadékokba leereszkedni s hogyan tudná onnan a halottakat is felhozni? De különben is mire a mentőexpedíció leérne, már rég végeztek az áldozatokkal ezek a dögkeselyűk, amik most is itt keringenek a hegyek felett. Kitűnő szimatjuk és látásuk van ezeknek a csúnya dögöknek, messze kilométerekről megérzik a hullaszagot és csapatostól jönnek rá.
El tudtam képzelni, mert magam is láttam Bombayban a Hallgatás tornyát, ahová a tűzimádó párszik a sziklák közé rostélyokra kihelyezik halottaikat, s ma is émelygő gyomorral gondolok rá, micsoda sóvár izgalommal és kísérteties vijjogással estek neki a keselyűk a kitett holttesteknek. Nem értem rá megszámolni, de mindenesetre sokkal több volt a kanyar, mint az európai nagy hegyek közé épített modern szerpentinutakon. Szinte azt mondhatnám, hogy nincs itt száz méter egyenes szakasz, csak kanyar és forduló, hol lejtő, hol meredek kapaszkodó.
Gyakran tettem fel magamnak később is a kérdést, honnan veszik az itteni népek azt a hallatlan bátorságot, ahogyan ezeken az életveszélyes pályákon hajtanak? Talán más fából vannak faragva és különb emberek mint mi? — Hosszas és alapos megfigyelés után rájöttem, hogy a primitív ember ellentétben a kultúremberrel nem is ismeri a veszély, a kockázat félelmét s az abból eredő ösztönszerű óvatosságot. Miként a kis gyermek nem fél a tűztől, míg meg nem égeti a kezét s nem fél az állattól, míg meg nem harapja a kutya, úgy a primitív ember sem fél a szakadéktól, az örvénytől, a hidatlan hídtól, a mélység iszonyától. Neki nincsenek komplexumai mint nekünk kultúrembereknek. Minket gyermekkorunk óta ijesztgetnek a tűzzel, a vízzel, a darázsszúrással, a kutyaharapással, sőt még a manókkal és kísértetekkel is. Annyi tilalomfát állítanak elénk, hogy bátortalanok, egyenesen gyávák leszünk a nagy természettel, annak növény-és állatvilágával szemben s már semmit sem merünk megtenni, amiben kockázat van.
A primitív ember ezzel szemben mindent mer, mindent megkockáztat már csak azért is, mert nincs más eszköze a kikerülésükre. Neki nincsenek aggályai és meggondolásai. Ezért tudja végrehajtani a nyaktörő vállalkozásokat is és képes meghódítani a természetet. S ha néha egy kockázatos vállalkozás balul üt ki, nem hibáztat senkit és semmit, legkevésbé önmagát, hanem a végzetnek vagy isteni rendelésnek tulajdonítja. S mivel itt minden balul sikerült kockázat halállal végződik, nem keresnek bűnbakot és nem okulnak belőle, hanem elemi csapásnak, sorstragédiának tartják. Így kellett lennie, így volt megírva!
A hosszú hegyi út alatt csak egyszer lehet pihenőt tartani, mert csak egy helyen szélesedik ki valamennyire a szűk völgy és alkot egy parányi fennsíkot. Itt van

egyúttal az egyetlen útszéli korcsma, mely azonban gazdagon el van látva mindenféle étel-itallal s az elmaradhatatlan kávéval. Hol voltak ettől a gazdag felszereléstől a mi hazai útszéli csárdáink, ahol - autós koromból emlékszem — legfeljebb bundapálinkát és bicskanyitogató lőrét lehetett kapni!
A bár tele van vendéggel s egész teherautó-tábor parkol körülötte. A nagy forgalmat maga a tulajdonos két feltűnően szép leányával bonyolítja le. Csodálkozom is váltig, hogy élhet két fiatal leánylélek ebben az irtó magányosságban, ahol az átmenő forgalom is csak percekig tart s utána újra csak a patak zúgása s az oly gyakori viharok tombolása hallatszik éjjel-nappal.
Az asztaloknál ülnek a törzsvendégek, szemmel láthatólag a részegség előrehaladott állapotában. Mondják, hogy ezek az útkaparók, akik a késedelmes fizetés miatt éppen sztrájkolnak. A legrészegebb feje fölött csüng a kormány nagy propaganda-plakátja: «Az alkohol butít és elállatiasít!» A kép alatta a tökrészeg pofával találóbb már nem is lehetne!
Az egyik legveszélyesebb kanyar előtt a sofőr leállítja a kocsit, az ülés alól egy gyertyát húz elő, leugrik s egy fehéren villogó szobrocska előtt, ahol már több gyertya ég, letérdel és keresztet vet. Egy Gyermekjézus szobra áll ott, akinek a tisztelete Kolumbiában nagyon elterjedt s aki nyilván itt a veszélyes utak védőszentje. Mesélik is az utasok, hogy nincs olyan elvetemült sofőr, aki itt meg ne állana s gyertyát ne gyújtana egy rövid imával. A sötétzöld erdő hátterével a hófehér szobor valóban szinte egy élő gyermeknek látszik s nem lep meg, hogy a sofőr távozóban rámosolyog és búcsúzásul csókot int neki.
Késő délután van, mire Florenciába beérünk. A városka, mely az Amazonas, Putumayo és Caquetá folyók által öntözött ezer és ezer kilométernyi őserdőben az utolsó emberi település, hirtelenül ugrik elénk anélkül, hogy előzőleg valamit is láttunk volna belőle. A város bejáratánál az úttest közepén egy szabályszerű forgalmi rendőr áll s akárcsak a világvárosok nagy forgalmában karlendítéssel jelzi, hogy szabad az út. Kissé mosolyognom kellett a nemes rendőri pózon, mert sehol előttünk vagy utánunk rajtunk kívül más jármű nem volt, s az úton csak néhány bús szamár bandukolt.

Aki ennek a vidéknek a történetét nem ismeri, gúnynak kihívásnak veheti, hogy a világ legnagyobb őserdejének a szélén (mert innen kezdve végig Kolumbián le Venezuela és Brazília szívéig ugyanaz az erdő) egy rongyos kis emberi település Florenciának és Veneciának meri magát nevezni. Pedig nincs ebben semmi gúny, csak egy olasz mérnök honvágya, aki a múlt század végén az Andeseken átvezető csapásokat úttá kiszélesítette és sokáig itt rekedve az első nyomorúságos emberi településnek visszasírt hazája fájdalmas emlékeként ezt a két nevet adta.
Florenciának csupán két nagyobb és nevezetesebb épülete van: a brigád és a missziós székhely. Mindkettő komoly téglaépület, míg a városka házai csak vályogból és fából épültek. A lakosok nagyrészt szegény flótások, akik a katonaságból és a fuvarozásból élnek, viszont jómódúak a kereskedők s az állattenyésztők, akik birtokaik buja legelőin nagymennyiségű szarvasmarhát tartanak.
A templom olyan nagy és olyan szép, hogy bármelyik európai városba beillenék. Előtte egy nagy tér s abból kiindulva egy pálmafákkal szegélyezett felvonulási út a körmenetek tartására. A rendház összeépült a templommal s a kapucinusok egyszerű életéhez van mérve.
Nem tagadom, kissé szorongó és megilletődött érzelmekkel rendezkedtem be az egyik emeleti szobában. Kezdődik a primitív trópusi élet — súgtam magamban. A hőség 40 fok körül járt, s mióta leszálltam autóbuszról, az izzadás s annak kedves gyöngyözése nem múlt le rólam. Az ember úgy érzi magát állandóan, mintha egy forró fürdő után meg sem törülközve kapkodta volna magára a ruháit. Az ablakon üvegtábla helyett sűrű drótháló van a szúnyogok ellen, s a sarokban még hatásosabb védekezés céljából a fecskendező a DDT oldattal. A berendezés a lehető legegyszerűbb: fiókos asztal, egy szék, egy fogas s az ágy. Szerencse, hogy odahaza hosszasabban börtönben is megfordultam máskülönben nehezen ment volna a trópusi ágy megszokása. Igaz, hogy minden fa kemény, de ezek az őserdei fák amikből az ágy készült, a fém keménységével vetekednek. Sodronyról persze ne álmodozzunk, kemény deszkalapok helyettesítik, s azokra sem jön lószőr vagy gyapjúmatrac, hanem csak egy vékony szalmazsák, de a szalma hiánya miatt szépen muzsikáló kukoricalevéllel kibélelve. Takaróra nincs szükség a trópus alatt, mert a hajnali lehűlésre is elég egy lepedő.

Ha a kolumbok a világ egyik legudvariasabb és legszeretetreméltóbb népének hírében állanak, a florenciaiak még hatványozott mértékben azok. Nagy tévedés volna azonban ezt a jellemvonást kizárólag csak a szegénységben keresni. Sokkal nagyobb szerepet játszik abban az indió vér és a spanyol nevelés. Az indió ugyanis alapjában véve szelíd, engedelmes, majdnem azt mondanám sorsában fatalisztikusan megnyugvó, igénytelen lélek, melynek a primitív élet kereteit túlszárnyaló vágyai és álmai nincsenek. Ehhez jött a hódítás után a spanyol életforma, mely az udvariasságot és előzékenységet szóban és tettben feltétlenül megkövetelte.
Nekem először szokatlan és szinte komikus volt, hogy itt senki sem felel a rövid igennel vagy nemmel, hanem mindig hozzáteszi: uram, ami annyira megy, hogy a kutyát sem tegezi le s mások jelenlétében még a vendéglőben vagy bárban is engedelmet kér (con su permiso) a belépéskor és távozáskor.
Nem lehet tagadni, hogy sok bölcsesség van ebben a spanyol nevelésben, különösen forróvérű népeknél. Mert akármilyen leszámolásra készüljön is valaki, ha előbb udvariasan azt kell kérdeznie: buenos dias, como está Usted? — jó napot, hogy van? — a felelősségrevonás már csirájában le van fékezve.
A kolumbok szemében az udvariasság a legfontosabb, amit felebarátainktól elvárhatunk. Ezért itt türelmesen mindig meg kell hallgatni az embereket s végeláthatatlan elbeszéléseiket nem szabad félbeszakítani még akkor sem, ha az ember előre tudja, hogy nem tud rajtuk segíteni. Éppúgy sohasem szabad nemet mondani s a kibúvót is udvarias szavakba kell öltöztetni, mert az udvariasságért sok mindent megbocsátanak, az udvariatlanságot azonban sohasem bocsátják meg.
Európában divat lekicsinylőleg beszélni Délamerikáról s főként elítélőleg nyilatkozni vallási szokásaikról. Babonával vádolják őket, s minden népi megnyilatkozásukban a régi pogányság csökevényeit akarják látni. Teszik ezt leginkább azok, akiknek már semmiféle vallásos megnyilatkozásuk nincsen!

Én ezt sohasem tapasztaltam, illetve nem találtam több babonát Kolumbiában mint agyonértékelt, gőgös nyugati kultúránkban, s ami gyermekien együgyűnek látszik, azt nincs jogunk azonnal pogány csökevénynek bélyegezni. Egy alkalommal például feltűnt nekem, hogy egy asszony egy pompásan fehérbe öltöztetett kisleányt vitt fektetve a karjain. Mikor közelebb ért, meglepetéssel vettem észre, hogy a leányka ki volt festve, a fehér menyasszonyi ruhából angyalszárnyak meredtek ki s hogy a gyermek csukott szemekkel holtan feküdt anyja karján.
— Nézze, milyen gyönyörű kis angyalkám van — mondotta az asszony s közelebb lépett, hogy megcsodálhassam.
Valóban szép gyermek volt s mint átlag a halott gyermekek, a halál lehervasztó nyoma nélkül. A finom kis arcocska ki volt pirosítva, hogy a halál sápadt színét elfödje, rúzsozott ajkak, fekete szemöldök, kisütött haj.
A környező házakból kigyűltek az asszonyok és leányok, körülállták, megcsodálták és megcirógatták a kis halottat, rámosolyogtak és elragadtatásuknak hangos kifejezést adtak. Az anya ragyogott a boldogságtól és haladt tovább, hogy halott kisleányát mindenkitől megcsodáltassa.
Hát mi ebben a pogány vonás? Az, hogy nem zokogott és ájuldozott szívszaggatóan? S hogy viszont vigaszt talált abban az igazán nem pogány gondolatban, hogy az ő gyermeke máris az angyalok között van?
Vagy íme egy másik eset, melyben egy mélyen keresztény gondolat keveredik össze a trópusi kedéllyel és gyermeki elfogulatlansággal.
Maria Mercedes azaz a Fogolykiváltó Mária napja történelmi hagyományok folytán nagy ünnep a spanyoloknál, mert az arab fogságban sínylődő keresztény vitézek kiváltásának az emlékét idézi fel. A szokást a délamerikai népek is átvették, s ezt az alkalmat használják fel a börtönök látogatására s a foglyok megajándékozására.
Florencia ugyan kis város ahhoz, hogy nagyobbszabású fogháza legyen, de mert a legközelebbi nagyon messze fekszik, Florenciának is van egy szerény fogdája, melyben néhány szegény legény mindig akad. Ezért hát nálunk is volt Mercedes napján egy ünnepélyes nagymise, s utána a nők ajándékaikkal a fogdához vonultak. A rendőrség kinyitotta a zárkákat, s az udvaron kiteregették az ajándékba hozott sült csirkéket, cigánypecsenyét és sörös fiaskókat. A foglyok nem sokat kérették magukat s alaposan hozzáláttak az evésnek, de főként az ivásnak. A hangulat állandóan emelkedett, a foglyok és vendéglátóik mind vígabbak lettek, elkezdtek énekelni s a végén táncolni is. A jótékony nők csupa felebaráti szeretetből táncoltak előbb a rendőrökkel, majd a foglyokkal is. És boldog önfeledtségben

senki sem talált abban kivetnivalót.
A helyzet komikus volt, mi tagadás benne, de igazán emberi volt és keresztényi is. A felebaráti szeretet cselekedeteit ugyanis nem szabad esztétikai szempontokkal mérni!
De én nemcsak az itteni népet iparkodtam megfigyelni, hanem magamat is, azokat a változásokat, amik énbennem is végbementek. Az első ilyen megfigyelés, aminek tudatára ébredtem, az volt, hogy az idő beosztásával s egyáltalán az idő fontosságával szemben megszűnt bennem a kultúrember ideges türelmetlensége, sietsége és hajszája. Voltak ugyan továbbra is terveim és beosztásaim, de nem okozott többet idegizgalmat és lelkiismereti háborgást, ha a kiszabott időben nem tudtam megvalósítani vagy ha akár füstbe mentek. Az időveszteség itt a trópus alatt senkinek sem fáj s a vállalkozásaink elé gördülő akadályok, késések, megtorpanások, lehetetlenülések senkit sem hoznak ki a sodrából. Manana — Holnap! — mondják itt mindenre, ami rövidesen meg nem valósítható. Amit persze ők így is értelmeznek: amit holnap is megtehetsz, azt ne tedd meg ma! Életbölcsességük egyik alapvető tétele, amit nevetve szoktak az idegenre ráolvasni, így szól: Ha azért dolgozunk, hogy megéljünk, miért ölnénk meg magunkat a munkával! — S nincs igazuk?!

Csak repülőről lehet igazán fogalmat alkotni az őserdők félelmetes, szinte vérfagyasztó mivoltáról, amikor az ember órákon át ezt az egyforma, szürke, mérhetetlenségével borzalmat keltő látványt szemléli. Sűrű, egymásba fonódó lombozat, inkább szürke mint zöld színekben játszva, meg-meg-szakítva a folyók ezüstös testétől, amint szeszélyes kanyarulatokban lustán és unottan kígyóznak, aztán kisebb-nagyobb mocsarak, lápok, elkorhadt, megfeketedett fatörzsekkel és mindenekfelett a nyomasztó, fojtogató magány. Mi lenne, ha itt lezuhannánk? — fut át az utas agyán a gondolat s a hideg kirázza. Az őserdő ugyan tele van élőlénnyel, inkább mint akármi más, a mérges rovaroktól a kis és nagy vadakig, a csúszómászó hüllőktől a pazar színekbe öltözött madarakig, de ebből felülről a repülő ablakából semmit sem lehet látni.

Az őserdő első benyomása kevésbé leverő, ha az ember a vízi utat választja és motoros csónakon barangol benne, így sem tud ugyan az egyhangúság, a fojtogató magány riasztó érzésétől szabadulni, de legalább talál némi változatosságot, amit a rajokban pihenő, elragadóan színes pillangók, a páratlanul elegáns vízi madarak, az óriás teknősök, a fákon leselkedő kígyók és őskori szörnyetegekre emlékeztető otromba gyíkok s a rikító színű, feltartózhatatlanul fecsegő papagájok nyújtanak.
Persze a kultúrembernek le kell vetnie minden régebbi fogalmát a gondosan ápolt erdőről, a veszélytelen hűvös erdei utakról, ha az őserdőhöz ér. Az ottani fogalmakból csak annyi marad meg, hogy elvégre minden erdő fákból áll, de azonkívül minden más megváltozik. Az őserdőben nem lehet sétálni, kirándulásokat tenni, piknikezni, sátorozni és vad után cserkészni. Elég tíz percre bemerészkedni, hogy az erdő labirintussá váljék, amiben menthetetlenül eltéved az ember, s olyan irtózatos darázsfészekké, ahol ismeretlen támadó szúró kíméletlen rovarok milliói vetik rá magukat a betolakodóra, úgy hogy a legbátrabb férfit is fejvesztett megfutamodásra kényszerítik.
Az őserdőben nincsenek utak és nincsenek erdészek, akik a fák és utak karbantartásáról gondoskodnának. Magára van hagyatva és tenyészik vagy pusztul a természettörvények s az őstermészetben dúló katasztrófák szerint. Itt-ott az indiók kitaposnak és macsettájukkal kivágnak egy-egy csapást, ösvényt, főként a folyókhoz vezetve, de még ezeken is nehéz a közlekedés, mert mocsarak, lápok és kisebb-nagyobb patakocskák szakítják meg, amiken néha övig vízben kell átgázolni. Különben ezek az utak a dzsungelben az indiók egyetlen szociális teljesítményei. Semmi más nem hirdeti ezen a vidéken a jelenlétüket és semmi más emlék nem marad több évszázados múltjukból.
A dzsungel örökös homályban áll. A szinte egymásba nőtt fák, a sűrű lombozat nem engedi keresztül a napfényt s a világosság is csak megszűrve jut le a fák lábáig. A hőmérséklet ezért nyomasztóan forró, amit még fokoz a rothadó, egymásra rakódó falevelek kigőzölgése.
Nappal kísértetiesen halotti csend uralkodik az őserdőben, amit csak néha riaszt fel egy-egy madársikoltozás, mintha az egész állatvilág összeesküdött volna a hallgatásra. De ez a halotti csend éppoly nyugtalanítóvá válik akárcsak a homály

s a szorongó magány. A fantázia magától is felcsigázódik és rémképeket fest az ember elé. Kísérteties, torz alakok, a régi gyermekmesék torzképei jelennek meg a szemei előtt, fenyegetőleg felágaskodnak a félhomályban, aztán elmosódnak és suhanva eltűnnek. S mintha titokzatos szellemhangok szólalnának meg, sóhajtva, nyögve, sikoltva, hörögve. S bár a dzsungel mozdulatlan, levél se rebben, a lélek mégis megfeszül, veszélyt, borzalmat, halált szimatol, mellyel szemben védtelennek, kiszolgáltatottnak érzi magát - egyszóval egy túlfeszített idegállapotba jut, mely már a zabolátlan fantáziálás, az idegösszeroppanás határán jár.
Annál hangosabb és mozgalmasabb azonban éjszaka az erdő. Ez a vadászat, a zsákmány ideje, a létért folyó harc keményebb órái, amikor is a dzsungel állatvilága megindul egymás ellen vadászatra. Az éhség hajtja ki őket rejtekükből, hogy a mindennapi táplálékot megkeressék. Ez az általános és kíméletlen, féktelen vadászat éjfél körül éri el tetőpontját. Először csak egy halk neszelés, surranás hallatszik olyan csak mint a haraszt zörgése, amit az egerek, patkányok és kisebb emlősök okoznak, amint a zörgő leveleken végigsurrannak. De alig múlt el az első nesz, már hallani lehet messziről a nagyobb vadak csörtetését, amint kíméletlenül s az éhség dühével cserkészetre indulnak. Lármájuk felriasztja és menekülésre készteti a többi állatot. A mind erősebbé fokozódó lármára megmozdul az egész dzsungel. A fákon alvó majmok és papagájok felriadnak álmukból és rémületükben vakkantani, sikoltozni kezdenek. S legvégül megindulnak a nagy ragadozók, amelyektől az egész dzsungel retteg és menekül. Már hallani lehet az elejtett áldozatok halálhörgését, amitől a papagájok végleg megrettenve hisztérikus sikoltozásba kezdenek.
De az egész nagy vadászat mindössze pár óra műve. Utána a lárma megszűnik s a dzsungel felett átveszi újra uralmát a csend és a nyugalom.
Messzire vezetne — pedig mennyi érdekes megfigyelést tettem! — a dzsungel állatvilágát felsorolni, részletezni, melyek között akadnak ismerősök, de sokkal érdekesebb változatban mint európai rokonaik s aztán vannak számunkra ismeretlen trópusi vadak, melyek csak itt vagy hasonló körülmények között fordulnak elő.
Ezek között az egyetlen állatfaj, mely nem fél az embertől, sőt kötekedni szeret vele, az a majom. A mi vidékünkön csak kisebb fajtájú majmok voltak, amiket a nép mico-nak nevez, de azokból volt aztán rengeteg. Ezek itt az őserdő kedves, tréfás, játékos, pajzán gyermekei, amik egyedül tudják érzékeltetni, hogy jól érzik de magukat s örülnek az életnek. Nem nagyobbak a macskánál, de a farkuk még hosszabb. Élénk sportolók, úgy ugrálnak
a fák között mint valóságos cirkuszi akrobaták. Nagy hasznukra van a hosszú farok, amivel éppúgy tudnak bánni mint a lábaikkal s amibe az ugrásnál, kúszásnál kicsinyeik belekapaszkodnak, hogy anyjukkal maradjanak. Komikusan pazar látvány, mikor 2-3 majomkölyök csimpaszkodik a fára mászó szülők farkába. Ezeket a mico-majmokat könnyű elfogni s rabul ejteni épp azért, mert nem félnek, sőt kokettálnak az emberrel. Ezen a vidéken alig van ház, ahol ne volna egy-egy házi mico, de viszont érdekessége a dolognak az, hogy a hím sohasem szelídül meg és ellenségesen vagy legalábbis közömbösen viselkedik kenyéradójával szemben, míg a nőstény egészen szelíddé válik és valósággal féltékeny testőre lesz gazdájának.
Az őserdők madárvilága is rendkívül érdekes, de legnagyobb számban a papagájok vannak nálunk képviselve, amik ellentétben az összes itt élő madárvilággal karacsolásukkal, állandó lármájukkal, nemkülönben rikítóan színes tollazatukkal hívják magukra a figyelmet.
A papagáj-családnak igen sok válfaja van, nálunk legelterjedtebbek az u. n. perikok, amik akkorák mint egy fürj, zöld tollazatuk van, itt-ott pirossal vagy kékkel tarkítva. A perikok a proletárok a papagájok világában, mert népesek és szaporák, mint a szegények az emberi társadalomban. Könnyű őket fogságba ejteni, szinte engedik magukat elfogni, s az emberi hang, az emberi beszéd annyira lenyűgözi őket, hogy jól érzik magukat a fogságban, szárnyukat némileg megnyirbálva szabadon ténfereghetnek a házban és háztájon. A madarak világában ők a kiváltképpen társas lények, akik az őserdőben százakra menő rajokban élnek s vígak, lármásak, örökösen karattyolnak.
A nagyobb és színesebb tollazatú papagájok viszont már komolyabbak, tartózkodóbbak, hogy úgy mondjam a magatartásuk büszkébb és megvetőbb, akárcsak az emberi társadalomban az arisztokratáké. A legnagyobbak közöttük az u. n. guacamayok, amik hosszú vörös farkuk és hátuk folytán a bíborosokhoz hasonlítanak, már egy sas méreteit is megközelítik, s mindig duzzogók,

kötekedők, mérgesek még egymás között is.
A papagájok könnyen tanulnak el emberi szavakat és erős hajlamuk van a csúnya szavak, gorombaságok és malacságok iránt. A nagyobbak, ha többen vannak egy helyen, hangos veszekedéseket szoktak egymás között is rendezni, s ilyenkor túltesznek a legdühödtebb piaci kofákon. De úgy látszik, papagájnyelven nem lehet elég kiadósan veszekedni s ezért ilyenkor goromba emberi szavakat vagdosnak egymás fejéhez.
Az őserdő körül élő nép primitív fantáziáját is izgatja a dzsungel és fantasztikus történeteket szőnek róla. Mesélnek férfiakról, akik mélyebben bemerészkedtek a dzsungelbe és soha többet nem tértek vissza, elnyelte őket ez a titokzatos szörnyeteg. De tudnak olyanról is, aki órák múlva előkerült, de megőszült hajjal, tépett, lerongyolódott ruhában s a szemében az őrület lángjával. De viszont mesélnek az erdő szélén játszadozó s aztán nyomtalanul eltűnt kisgyermekekről, akik napok múlva épen és vígan előkerültek s egy kedves bácsikáról beszéltek, aki táplálta és kivezette őket az erdőből.
Én igazán nem csodálom, ha ez a néma, mérhetetlen és titokzatos erdőkolosszus felcsigázza a fantáziákat és ilyen meséket, legendákat termel ki!

Florenciai tartózkodásom rövid ideig tartott, mert beosztottak az 5 -ik brigád parancsnokságához s kellő eskütétel után főhadnagyi rangban a veneciai katonai kórházhoz helyeztek ki. A kinevezésnek szörnyen megörültem, nemcsak az elég tekintélyes gázsi miatt, hanem még inkább a tiszti rang miatt, mert odahaza, sajnos, «a póttartalékos kisegítő szolgálatnál» magasabbra nem vittem.
Venecia valami 30 kilométerre van Florenciától s odáig vezet az utolsó darab út, mely úgy-ahogy kamionnal még járható. Az Orteguaza folyó Veneciáig kis gőzösökkel még hajózható s néhány magas cölöpökre épített ház az egész emberi település. Egy kőhajításnyira áll a katonai kórház, mely tulajdonképpen a század elején a Peruval támadt határvillongás idején kaszárnyának épült.

Venecia vidéke, jobbról a dzsungellel, balról egy kiterjedt lapállyal, a sok mocsár miatt erősen maláriás hely s akik itt születtek azok mind maláriások. Egyénileg nincs is védekezési lehetőség a malária ellen, a preventív gyógyszerek mind csődöt mondanak, mert a maláriát egy bizonyos szúnyog csípése okozza, illetve terjeszti, s az ellen csak a szúnyogok teljes kiirtása, azaz a vidék fertőtlenítése, szanálása használ Ezt tette meg az amerikai kormány az általa kibérelt Panama-csatorna zónájában s a dúsgazdag Venezuela Perez Jimenez katonai diktatúrája alatt. Persze az ilyen szanálás a DDT-vel óriási költségekkel jár.
A mi katonai kórházunk dicséretes módon a messze környéken szétszórt telepesek számára ingyen rendelkezésre állott, de a 10 hónapos esős időszakban legfeljebb kígyóharapásos vagy balesetes betegeink voltak. Mihelyst azonban beállott a kéthónapos szárazság s minden mocsárra és láppá változott át, elkezdődött a nagy malária-szezon s kisebb-nagyobb lázzal minden környékbeli ágynak esett. Kórházunkba csak a súlyos betegeket hozták, akiket otthon a kininnel nem tudtak többet gyógyítani.
Még ma is borzalommal gondolok arra a forró, tompa délutánra, amikor egy szokatlan órában hangos kopogásra lettem figyelmes. Ahogy kinyitottam az ajtót, két férfit láttam a folyosón, ahogy rúdra függesztett lepedőben (ez volt mifelénk a primitív, de legcélszerűbb betegszállítás) egy lesoványodott, halotthalvány leányt tartottak elém, aki még a kórházi vizsgálat és felvétel előtt gyónni akart. A leánykában alig volt már erő s a nagynehezen bevégzett gyónás után erős köhögési rohamot kapott, mely egy kimondhatatlanul undorító, fekete színű, bűzös hányásban végződött. Hirtelenül az a benyomásom támadt, hogy kolerás a beteg, de később az orvosok megnyugtattak és felvilágosítottak, hogy a maláriának is van egy kolerához hasonlatos faja, amit éppen ezért «vészes maláriának» neveznek. De a trópus legnagyobb és legkellemetlenebb csapása nem annyira a malária veszedelme, mint a rovarok milliárdja s azok csípése.
Állítólag a természettudomány sem tudja megállapítani, hányféle rovar van a mi vidékünkön, de a legkellemetlenebbek mindenesetre azok a szemmel alig látható, csak fekete pontoknak tetsző apró bogarak, amik éjjel-nappal hihetetlen kitartással és szívóssággal egész rajokban támadják az embert és az állatot.
Dacára parányi testüknek feltűnő gyorsan és alaposan tudnak csípni s valami mérges anyagot fecskendeznek be a bőr alá, ami azonnal viszketegséget okoz, s megvakarva vörös sebet ejt, ami rendkívül kellemetlen és nehezen múlik el. Az én

új véremet nagyon megkedvelhették, mert pár nap után 70 kis vörös sebet számláltam meg a testemen. S ezek ellen a dühödt kis bestiák ellen nem használ semmi, sem a dohányfüst, sem az égig magasztalt kenőcsök. Itt látja be az ember, hogy az őstermészet mennyire esküdt ellensége az embernek!
Magához a trópusi klímához gyorsan hozzászoktam. A hőség nem is olyan elviselhetetlen, mint ahogy az ember az első napokban gondolja. Talán csak a délután első órái a legterhesebbek, mikor a nap már mindent szinte felgyújtott s a mozdulatlan levegőben a közeli dzsungel rothadt, nehéz, fülledt párája szaglik. Ezek az emberi elernyedés, eltompulás, elködösülés, elbutulás órái, amikor minden szellemi tevékenység szinte fizikai fájdalmat okoz s amikor mindenki mozdulatlanul ül vagy fekszik, üresen a levegőbe bámul s állat módjára kérődzik.
Szerencsére az eső gondoskodik változatosságról s majd mindennap kiadósan megöntözi ezt a mindig szomjas földet. De persze az eső után a felszálló pára megint csak fokozza a hőséget a rövid enyhület után. Az eső különben percek alatt zajlik le, de azalatt fantasztikus mennyiségű víztömeget zúdít le a földre. S az is jellemző a trópusra, hogy ezek az átvonuló esők, zivatarok mindig hirtelen támadnak, minden előjel nélkül pillanatok alatt törnek elő, mielőtt az ember fedél alá menekülhetne, — ha ugyan van egyáltalán fedél a közelben.
Az európai embert két dolog érinti kellemetlenül a trópus alatt. Először, hogy nincsenek évszakok, amik különböző hőmérséklettel váltanák egymást, hanem mindig egyforma klíma alatt élünk, ami előbb-utóbb az ember idegeire megy. A másik szokatlan dolog, hogy a nappal és az éjszaka ugyanannyi ideig tart és sohasem rövidül vagy hosszabbodik meg egyik a másikkal szemben. A nappal reggel 6 órakor kezdődik, pillanatok alatt kivilágosodik és máris süt a nap. Este 6-kor pedig lemegy a Nap, pillanatok alatt besötétedik és éjszaka lesz. Az Európában megszokott poétikus hajnalok és alkonyok itt ismeretlen fogalmak.
A kórházunk élete meglehetősen egyhangú volt. Napkeltével indult és napnyugtával zárult. Napközben mindig akadt valami lelkészi munka: mise, gyóntatás, beteglátogatás, házasságok előkészítése. Az éjszaka azonban hosszú, néha végeláthatatlanul hosszú és terhes volt. S ez főként azért, mert esténként csak a legrövidebb időre volt áramunk. A kórháznak volt ugyan saját dinamója, mely az áramot termelte, de mert csak a vacsorához kellett a villany és senki, még az orvosok sem erőltették meg magukat az olvasással, legkésőbb 8-kor már sötétben maradtunk, sem olvasni, sem rádiózni nem lehetett.
Mihez kezdjen, mit műveljen egy magamfajta, szellemi élethez szokott ember a hosszú éjszakákon, mikor normálisan 5 - 6 óránál többet aludni sohasem tudtam?! Nem volt más mentség, mint az ablakon át a csillagos ég megfigyelésének szentelni magamat. És be kell vallanom, hogy számomra örökké feledhetetlenek maradnak ezek a kincses trópusi éjszakák. Itt értettem meg először és végleg Nietzsche mondását: Die Nacht ist tief, viel tiefer als der Tag gedacht — Az éjszaka mély, sokkal mélyebb mint a nappal. Én valóban szerelmese lettem a trópusi éjszakáknak és órákig tudtam a csillagos eget szemlélni. Később, mikor megtudtam, hogy Kolumbia őslakói, a csibcsa-indiók a Holdat imádták és éjszakai körmenetekben hódoltak neki, nem is ütköztem meg rajta.
A trópusi éjszaka valahogy átlátszóbb, sziporkázóbb, vibrálóbb, titokzatosabb és rejtélyesebb mint máshol. Olyan mint valami finoman szőtt kínai selyem, mely takar, de ugyanakkor egy távoli, láthatatlan világ körvonalait sejteti. Különösen a csillagok azok, amik az embert megragadják és bűvöletben tartják, mert nemcsak nagyság és fényerősség szerint különböznek egymástól, hanem sugárzásuk árnyalata szerint is. Miként az emberi tekintet nagyon különböző, úgy a csillagok között is vannak hideg, langyos és forró pillantású csillagok, szerény és büszke, kihívó és hencegő, kacér és álmodozó tekintetűek. Néha egyenesen úgy a érzi a megfigyelő, mintha titokzatos üzeneteket, figyelmeztetéseket, óvásokat közvetítenének, tanácsokat adnának, veszélyekre figyelmeztetnének.
Irdatlan távolságokban vannak tőlünk és mégis bűvöletbe esünk, ha beléjük meredünk s úgy tetszik, mintha lehajolnának hozzánk s lopva megsimogatnák az arcunkat. Ezek a trópusi éjszakák irreális percei, amikor a valóság és álom összefolyik s a fékevesztett fantázia kerekedik felül. Az anyaghoz láncolt lélek mintha ilyenkor fellázadna és titkon kikönyökölne a végtelenség ablakába. Az irreális fantázia-csapongás e futó perceiben gyakran az volt az érzésem, hogy a legszebb és legfénylőbb csillagok leváltak a magas égboltról s hogy ott

köröztek, hintáztak, táncoltak az ablakom előtt, hogy nekem csak a kezemet kellett volna kinyújtanom, hogy valamelyiket megragadjam, s vele átlendüljek a világmindenségbe.
Kultúrterületeken megszelídülnek a természet erői s csak néha törnek ki a hámból. Itt azonban az őstermészet ölén brutális és féktelen sok megmozdulásuk van. Hallatlanul lenyűgöző, de egyúttal félelmetes is például egy vihar az őserdő felett. Egyik pillanatról a másikra tör ki, villámgyorsan lerohanja az eget sűrű, fekete felhőivel, amik a dzsungel rothadó erjedéséből, a mocsarak kigőzölgéséből s a romboló szelekből tevődnek össze. Mint valami jól szervezett rohamcsapat, úgy gázolják le a láthatárt s rövid pár pillanat alatt rendezik örök játékukat. Aki nem élt hosszasabban a trópus alatt, az elképzelni sem tudja, hogy a villámnak mint valami bűvészbotnak mennyi változata van. Először csak egy villamos szikra, mely hirtelenül és váratlanul kiugrik a felhőből, hogy aztán újabb és még gyorsabb kisülésekkel
egy szikrázó vakító tűzsugárrá váljék, mely közel és távol felgyújtja a felhőtornyokat.

Pedig ez meg csak kezdete a félelmetesen szép színjátéknak, mert ezután jön a villám táncparádéja; a szikrát hányó villámok kiszélesedése, egymásba fonódása, feldühödése, megőrülése, a delíriumig fokozódó dervistánca. Mint egy megvadult állat, úgy őrjöng és száguld az égen, s mint valami megrögzött gyújtogató dobálja szerteszét a szikráit és lángjait, majd mint egy frissen kitört vulkán okádja rá fehéren izzó láváját a felhők határa. S a végén az egész égboltozat egy tűztengerré változik át, mely recseg, ropog, pattog pukkan, zúg, őrjöng minden hangnemben hogy aztán egy állandó robbanásba, mennydörgésbe, szakadatlan kisülésekbe menjen át.
S mikor a villámok elnémulnak, megnyílnak az ég csatornái, s az eső vad hullámokban zúdul le a földre. Olyan valósággal, mint a vízözön, s csak az a szerencse, hogy nem 40 napig tart s így nem nyeli el az egész világot. Hihetetlen mennyiségű víz ömlik alá s őrjöngve tép fel és sodor el minden akadályt, ami útjába kerül. A föld remeg a felindulástól, a megdagadt folyók harsognak s a derékba tört, halálra sebzett fák hangosan zokognak a fájdalomtól és rémülettől. Ez az elemek lázadása, a testvérharc a természet ölén!
De hamarosan, egy félóra vagy kevesebb idő múlva mint egy felső mindenható intésre elcsendesül minden s visszatér a nyugalom és béke. A felhők felszakadnak és felfalják egymást s a Hold meg a csillagok újra átveszik a virrasztást a Föld álma felett.

Az ifjúkorunkban oly mohón falt May Károly regényei az indiánokról mind életre keltek bennem, mikor az első kirándulást tettem a mi itteni indióink közé. Magas gumicsizmákkal a lábamon, kaucsuk körgallérral a vállamon és trópusi sisakkal a fejemen indultam ki a kórházból a veneciai kikötő felé. Ott himbálózott már a vízen egy hosszú, de igen keskeny csónak, farán egy Johnson motorral s a személyzet azaz a motoros és a pilóta a benzintartályok és élelmiszerek kellő elhelyezésével voltak elfoglalva.
- Vamos — Gyerünk! — szólt oda a motoros s mi a kapucinussal egymás mögött alacsony zsámolyokon ülve helyet foglaltunk. Kényelmetlenebb utazást még elképzelni nehéz lett volna! A csónak egyetlen fatörzsből van kivájva — az indiók kézi remekműve — annyira keskeny s oly könnyen billen, hogy mozogni, de még felállni sem lehet benne. Csak üldögéltünk kinyújtott lábakkal a minden háttámasz nélküli zsámolyon és legfeljebb a fejünket forgathattuk és kezeinkkel mutogathattunk. Így nézhettek ki a régi világban a gályarabok — gondoltam — s még szerencse, hogy nem vagyunk leláncolva és nem kell eveznünk!
A hajózás nem gyerekjáték ezeken a zabolátlan őserdei folyókon. Egy-egy zivataros záporesőre percek alatt képesek megdagadni vagy utána leapadni. Tépik, szaggatják a partokat és sodorják magukkal az alámosott fákat messze szétágazó, sziklakemény gyökérzetükkel egyetemben. Gyakran irányt változtatnak és kiterjedt homokszigeteket vagy strand-szerű fövényeket hagynak maguk után. Jaj annak, aki egy ilyen lélekvesztő csónakon a víz felszíne alá sodort fával vagy gyökérzettel összeütköznék. A könnyű csónak menthetetlenül felborul, ha ugyan szét nem törik, s ember legyen az, aki a víz alá merült motort s a benzines hordókat ki tudja halászni!
Ezért van fontos szerepe a, pilótának, aki hosszú rúdjával a csónak orrán áll,

folyton a vizet kémleli, merre van a sodrás a mély vízzel, de legfőként a kiálló fatönkökre figyelmezteti a kormányost. Az meg lendít egyet a kormányon, hogy az akadályt kikerülje s időnként megtisztítja a motor
csavarlapátját a ráülepedett iszaptól, gallyaktól. A pilóta hosszú rúdjával a víz mélységét is méri állandóan s a kikötésnél, elindulásnál azzal helyettesíti a leállított motort.
Mint egy ájult óriás úgy feküdt a dzsungel a folyó mindkét partján, védtelenül és tehetetlenül annak szeszélyeivel szemben. Az őserdő szép és vonzó az első félórában aztán nagyon egyforma, egyhangú s a végén unalmassá válik. Kevés a változatosság benne. Nem egyéb mint kisebb-nagyobb fák összevisszasága, amit a lecsüngő liánok még bonyolultabbá tesznek s amit itt-ott a sárga, piros, lila, kék élősdi virágok színeznek ki. A legkecsesebbek a víz szélén álló bambuszfák, amik sűrű halomban lepik el a partokat s fehér karcsú törzsükkel úgy hajladoznak a szél ringatására, mint ruhát mosó lányok a folyó partján.

Minél mélyebben hatolunk be az őserdőbe, annál nagyobb és nyugtalanítóbbá válik a magány, az elhagyatottság, az egyedüllét érzete és hangulata, ami annyira jellemző ezekre a vad, lakatlan vidékekre. Az ember úgy érzi, hogy el van vágva az emberi társadalomtól és ki van szolgáltatva egy ismeretlen és titokzatos világnak, amelyben csak saját magával, saját képességeivel számolhat, azzal a nyugtalanító tudattal, hogy itt külső segítségre többé nem számíthat, menthetetlenül egyedül maradt.
A mélységes, de mégsem síri, hanem élő csendet néha ijedten veri fel egy-egy madárfütty s itt-ott valami fűrészelő rovarok zaja, mely valami távoli fűrésztelep vagy malom monoton zúgásának a benyomását kelti.
A dzsungel folyóinak is megvan a maguk madárvilága, ha nem is olyan számos és színes mint a mocsaraké. Az oka talán az, hogy a vízi madarak magányos vadászok és nem élnek csoportosan mint a lápok madarai. Ezek itt a lesre, a villámgyors támadásra vannak berendezkedve, míg a mocsarak madárvilága nagytestű, nehézkes állatok, hosszú lábakkal és hosszú csőrrel, melyek áldozataikat az iszapból, a hínárból kotorják elő. Mesés látvány, ahogy egy-egy búvármadár rejtekéből előtör s utánozhatatlan ívben a vízbe veti magát a kiszemelt hal után, s aztán a víz alatt folytatja az üldözést, míg áldozatát el nem csípi s valahol távol, csőrében a vergődő hallal ki nem emelkedik a vízből.
De ki hitte volna, hogy az indiókon kívül még fehér emberek is laknak errefelé a dzsungel szélén! Pedig akadnak, nem ugyan számosan, sem csoportos településsel, hanem szétszórva, magányosan, elkülönödve egymástól. Házikóik nagy távolságokban állnak a folyók partján mint elveszett pontocskák a végtelenségben, az erdőnek egy-egy letarolt és felégetett tisztásán. Apró kis faházacskák ezek banánfákkal beárnyékolva, asszony jelenlétére valló kis virágos kertekkel. A ház előtt nyitott tornác, az ablakokon szúnyogháló, bútor helyett gyakran csak gyékény, mely ülésre és fekvésre egyaránt alkalmas. Így élnek az u. n. kolónusok, mondhatnám azt is pionírok, úttörők, akik előbb-utóbb meg fogják hódítani a folyók partjait.
Gyakran felötlött bennem a kérdés, kik lehetnek ezek a magányos emberek, akik ilyen lehangoló, leverő, egyhangú elhagyatottságban élnek és mi indította őket arra, hogy ezt a nehéz és merész, ezer veszedelemnek kitett életet válasszák? Bevallom, nem találtam rá kielégítő megoldást, hacsak azt nem, hogy az ember lélektanilag tekintve még ma is kiismerhetetlen lény.
Volt, aki azt mondta nekem, hogy a kolónusok legtöbbje valahol messze innen valami bűntényt követett el s itt keres menedéket, ahol senki sem ismeri s ahol közel és távol rendőrség nincs. Lehetséges ez is — megengedem — de akiket én megismertem, nyílt tekintetükkel, gyermeki kedélyükkel, alázatos, vallásos lelkületükkel semmi szín alatt sem lehettek börtöntöltelékek.
Mások úgy vélekednek, hogy ezek az emberek inkább sorsüldözöttek, akiknek az emberi társadalomban semmi sem sikerült, akik embertársaik részéről csak igazságtalanságot tapasztaltak s csalódva és megundorodva választották a magányt.
Ismét mások meg azt tartják, hogy a kolónusok itt vagy hasonló helyen születtek, nőttek fel s ezért más életet mint a korlátlan szabadságot elképzelni sem tudnak s a magány leverő hatását ezért egyáltalán nem érzik.
Én nem tudom, kinek van igaza, de mindenesetre valami meleg, meleg szeretetet éreztem irántuk és megragadtam minden alkalmat, hogy ennek tanúbizonyságát adjam. Legmegindítóbb alkalmam erre akkor volt, amikor egy súlyos beteg

fiatalasszonyhoz hívtak, akit betegségében már egyszer meglátogattam volt. Mivel motoros nem volt a közelben, evezős csónakkal jöttek értem s az út bizony órákig tartott, a beteg azalatt kiszenvedett. Ott feküdt szegényke a pitvaron gyékényen s a menten feladott szentkenet után már a temetési szertartást kellett végeznem. A férj ásta meg a sírgödröt, amelybe a halottat gyöngéden lefektettük, koporsó híján leveles ágakat helyeztünk rá és felhantoltuk a puha földet Aztán leszakítottunk minden virágot a ház körül és rászórtuk a friss sírhantra. Tán soha életemben megrendültebben nem mondottam: Nyugodjék békében!
Sokáig kell a folyón utazni s minden telepest messze a hátunk megett hagyni, hogy az első indiókkal találkozhassunk. Mert ezek a dzsungel-indiók nem tűrik a fehér ember közelségét és messze eltávolodnak tőlük. Nem tudom, vajon a múlt szomorú emlékei vagy egyszerűen a fajgyűlölet-e az oka ennek? Mindenesetre az indiók azok, akik a keveredésről tudni sem akarnak. De tőlük hiába kérdezné az ember, nem lehet semmit megtudni. Az indió különben is szófukar és soha nem indokol meg semmit.
Nyolc óra hosszat haladtunk már a folyón, kétszer is megpaskolva az átvonuló zivataroktól, mikor végre a pilóta elkiáltotta magát: San Luis la tribú!
Még meglehetősen távol, de már jól kivehetően egy csoport furcsa alak állott a felmeredő part szélén. Mereven, mozdulatlanul mint valami kővé vált szobrok úgy álltak ott az indiók, mindnyájan egyformán egy sötétszürke hosszú ingben. Minél közelebb értünk, annál jobban lehetett őket megkülönböztetni, csak az ő magatartásuk nem változott semmit. Mozdulatlanul álltak ugyanazon a helyen, az érdeklődés vagy kíváncsiság semmi jelét nem adva, mintha azt akarták volna tudtul adni, hogy a mi érkezésünk őket abszolút nem érdekli.
A motor már leállt, a csónak partot ért s a pilóta hosszú rúdját mélyen leszúrva a csónakot odaláncolta, de az indiók még arra sem rezzentek meg, hanem szoborrá meredten álltak és hideg közönnyel bámultak. Nem éppen meleg fogadtatás! — gondoltam magamban.
Felkapaszkodtunk a meredek parton s az indió etikettnek megfelelően először a törzsfőnököt (kácike) köszöntöttük. Sovány, vékony ember volt, nyakán egy pár tucat üveggyöngyből és kavicsból csinált füzérrel s az elmaradhatatlan tigrisagyarakkal. Becsületemre úgy nézett ki szegény, mint valami elszabadult jármos ökör. Hangosan köszöntöttük és kezet nyújtottunk neki, amit ő meglehetős apátiával fogadott, akárcsak kérésünket, hogy az éjszakát ott tölthessük.
Be kell vallanom, hogy az első percekben nem voltam képes a csoportban a férfiakat a nőktől megkülönböztetni, mert mindannyian egyformán ugyanazt a hosszú inget hordják s a férfiak arca is csupasz, szőrtelen. Lassan rájöttem, hogy a nők kevésbé robusztusok, a karjukat vörös vonalakkal megfestik, tekintetük szelídebb s itt-ott még mosolyogni is tudnak. A férfiak jól megtermett, erőteljes alakok, a legtöbbnek orra, füle ocsmányul átszúrva egy pálcikával, melyen még ráadásul papagájtollak fityegnek. A hitvány üveggyöngyökből és kavicsokból fűzött nyakék ott dagad minden férfinak a nyakán, s testvérek között is pár kilóra becsülöm.
Ezek az indiók a Correguaje törzshöz tartoznak s már mind keresztények, pedig még 60 évvel ezelőtt is hírhedt emberevők voltak s igen ellenségesen viselkedtek a fehérekkel szemben. Később megismerkedtem Florenciában egy öregúrral, aki mint surbankó fiú tanúja volt egy csoport fehér ember lemészárlásának s csak üggyel-bajjal menekült el egy csónakkal. Hátra-hátra fordulva még látta, hogyan kötözték a fehéreket a fákhoz s macsétájukkal hogyan hasították le élő testükről húsdarabokat, hogy a tűzön megsüssék.
Ez volt az az idő, amikor a kapitalista gyáriparnak mind nagyobb tömegben kellett a kaucsuk s mert a műanyag még nem volt feltalálva, az őserdei kaucsukfák kitermeléséhez lelketlen ügynökök valóságos hajtóvadászatot rendeztek az indiókra, s olyan embertelenül bántak velük, hogy világbotrány lett belőle, s talán először mozdult meg a közvélemény lelkiismerete. Ma már senki sem tudja megmondani, hogy az indiók alkalmi vérengzése a fehérek között megtorlás és bosszú volt-e az ellenük elkövetett gazságok megtorlására vagy pedig az indiók igazi vadsága? Valószínűleg mind a kettő szerepet játszott, mert egymással szemben is épp olyan vérengzők s az emberevés már gyakorlatra mutat.
Ahogy tekintetemmel lemérem őket, középtermetű, arányos alakoknak látszanak, bőrük színe vörös, helyesebben rézszínű. Innen a régebbi elnevezésük: pielrocha — rézbőrű. A hajuk fekete, egyenesen hollófekete, sűrű és gyapjas. Az asszonyok megnövesztve szabadon hordják, a férfiak ellenben körben levágják. A degenerációnak semmi jelét nem látni rajtuk s egyelőre csak az tűnik fel, hogy

kevés a gyermek és az öreg közöttük, amin azonban a primitív őserdei élet s a higiéné teljes hiánya miatt csodálkozni nem is lehet.
A barátkozás velük nehezen indult meg, már csak azért is, mert a kolumb hatóságok fellengzős állítása ellenére sem tudnak spanyolul. A hangulat csak akkor válik barátságosabbá, amikor cigarettával megkínálom őket. Hiába, az ajándék, a potya mindig súlyosan esik latba a szegény embereknél. Egyik-másik a fiatalabbak közül már meg is szólal és szűkös szókincsével kérdez valamit spanyolul.
A kíváncsiság is kezd ébredezni bennük, főként irántam, aki először vagyok közöttük. Lehet, hogy csak az emberevés emléke mozdult meg bennem, de mi tagadás, kényelmetlenül éreztem magam, amikor egy idősebb indió feltűnően méregette jól táplált testemet s még a szája szélét is megnyalta.

A körülöttem kialakult nagyobb csoportban egyszer csak feltűnt egy fiatal fehér asszony két fiatal leánykával, akiken azonban a vérkeveredés már erősebben kiütközött. Egyszerűen, szegényesen voltak öltözve, de nem az indiók kuzmajában, hanem szoknyában és blúzban. Az asszony arcán valami mély szomorúság ült és szemeinek nem volt fénye. Olyan volt, mint akiben kialudt az élet.
Persze én kigyúlt európai fantáziámmal rögtön valami sötét tragédiát sejtettem ennek a fehér asszonynak a sorsában s arra gondoltam, hogy kiragadom ebből a borzalmas környezetből és visszavezetem őt a civilizált életbe. Sajnos, hamarosan eltűntek a szemeim elől és később sem láttam őket viszont, bár meglehetősen körülnéztem a kunyhók körül.
Ez az epizód sokáig nem ment ki a fejemből. Vajon hogyan és miért került ez a fehér asszony a dzsungelbe az indiók közé? Valami őrült nagy szerelem vagy éppen valami roppant csalódás és elkeseredés juttatta ide? Vagy talán a közeli kolónusok gyermeke, akik nagy távolságokban egy-ebben a betegesen leverő magányban élnek az egyenrangú házasság minden kilátása nélkül s ezért még az indiók házasságát is szívesen cserélik fel a teljes egyedülléttel!? — Ki tudja?! A női lélek még civilizált környezetben is kiszámíthatatlan s kimeríthetetlen és sok meglepetéssel szolgál.
Ez az első este az indiók között felejthetetlen marad számra mindörökre. Olyan mély és élénk színekkel ivódott be az emlékezetembe, hogy megfakulni sem képes. A kapucinus páter ugyanis meghirdette, hogy hitoktatás lesz, mégpedig jutalomosztással.
Későn este összegyűlt az egész törzs a folyóparti tisztáson. Mi a középen, körülöttünk az apróság, mögöttük a felnőttek. A térséget két fáklya világította be. Mélységes csend volt körülöttünk s csak a folyó egyenletes, megnyugtató hullámverése ért fel hozzánk. A fáklyák a mozdulatlan levegőben felágaskodtak és fantasztikus alakokat vetettek az erdő fáira, az indiókunyhókra s a kíváncsiságban és figyelemben megfeszült arcokra.
A Miatyánk betanulásával kezdtük. Mondatról mondatra megismételtettük és jutalmul a legjobbaknak kekszet osztogattam. Az édesség, amihez oly ritkán jutnak az indiók, nagy népszerűségnek örvend ugyan, de sajnos, nehezen mozduló és reagáló emlékező tehetségüket alig-alig bírta felélénkíteni. Meg kellett győződnöm arról, hogy a dzsungel indiói nehezen tanulnak, szinte azt kell mondanom, hogy képtelenek a legegyszerűbb szellemi munkára is. Tízszer, hússzor elismételtettük velük az imádságot s a főbb hittételeket, hol egyesekkel, hol kórusban, hogy valami bennük megragadjon, de a harmadik mondatnál már megint belezavarodtak.
A változatosság kedvéért számoltatni kezdtünk. Az sem ment sokkal jobban. 4-5 -nél tovább nem jutottak s egyetlen egy ifjú akadt, aki 10-ig tudott számolni. Számomra, a frissen Európából érkezettre kétségbeejtő volt, de a páter nem veszítette el türelmét s rendületlenül tovább folytatta a tanítást.
Én közben önkéntelenül is arra gondoltam, hogy talán a spanyol nyelv erőltetése okozza a legfőbb nehézséget, mert az indiók nagy többsége nem érti és hogy helyesebb, célravezetőbb volna az ő primitív nyelvükön hitoktatni. A feltevés alapjában véve helyes, mert a hitoktatásnak mindig és mindenütt a nép nyelvén kell történnie. De viszont meg kell gondolni, hogy az indiók nyelvének a megtanulása szint leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Egyrészt azért, mert csak Paraguayban és Equadorban van két jól kialakult egységes indió nyelv: a guarani, melynek már nyomtatott nyelvtana és irodalma van, s a kecsua. Máshol ellenben nincs közös nyelv, amit minden indió több-kevesebb változattal beszélne, hanem

száz és száz dialektus van, szinte annyi ahány szétszórt törzs lakik a dzsungelben. Másrészt azért, mert nincs nyelvtan, amiből a misszionárius megtanulhatná s így hosszabb ideig kellene közöttük élni, amit azonban az indiók nem tűrnek meg.
Már említettem, hogy az indiók elkerülik a fehérek közelségét s ez áll a misszionáriusra is. Szívesen veszik ugyan időnként látogatását, tanítását, miséjét, a szentségek kiszolgáltatását s mihelyst megjelenik a misszionárius, már hozzák is újszülött gyermekeiket megkeresztelni s a jegyesek jelentkeznek a házasságkötésre, de hogy állandóan közöttük lakjék, arról hallani sem akarnak. Korábban egy páter tett ilyen kísérletet, de az indiók ellenállásán meghiúsult. Aki ezeket a dzsungel-indiókat ismeri, az megérti, hogy ők nem is akarják, hogy valaki is a nyelvüket megértse. Bizalmatlanok a fehér emberrel szemben s a legjobb védekezésnek épp a saját nyelvüket tartják. Természetesen vannak másfajta indiók, akik egyenesen virtust csinálnak abból, hogy nyelvükre, hagyományaikra, legendáikra a misszionáriust megtanítsák, de ezek a mi kiérdemesült emberevőink minden közeledést visszautasítanak.
A fáklyák közben tövig égtek és haldokolva pislákoltak, de az ég annál fénylőbb lett! Egy mélyen sötétkék alapon száz és száz ismeretlen csillag villogott felettünk és valami mágikus varázzsal vonták be az egész láthatárt. A víz hullámverése is valami titokzatos, misztikus hangárnyalatot kapott s az erdő óriás fái úgy meredtek a magasba, mint a gótikus katedrálisok ívei. A távoli magányos hely, elveszve a dzsungelben, a kimondhatatlan csend, a villózó fény, a fák sűrű lombozata, a primitív ájtatosságba merült indiók együttesen egy különös, de tényleges dómmá változtatták a helyet, ahová maga az Isten szállt le, hogy az őstermészet és az ember, a dzsungel és az indiók hódolatát átvegye.
De már mutatkozni kezdtek a fáradtság jelei, a keksz-készlet is kifogyott, legfőbb ideje volt a lefekvésre gondolni. A törzsfőnök ugyan a legnagyobb pajtát jelölte ki számunkra, de abban is valami nyolc család lakott. Minden családnak jut egy sarok, ahol a tűzhely parázslik s a körül a függő ágyakban a felnőttek, a pucér földön a gyermekek hevernek. A főnök maga egy magasra, a gerendázat közé ékelt házikóban lakik, ami persze inkább egy kalitkához hasonlít.
Mi is felakasztottuk függőágyainkat, eloltottuk a gyertyákat, hogy lepihenjünk. A helyiségben vaksötét volt s csak a tűzhelyeken pislákolt még a parázs. A nagy csend dacára is az volt az érzésem, hogy az indiók ébren vannak és bennünket figyelnek. Nagy csalódásuk lehetett, hogy nem vetkeztünk le s csak a nehéz csizmákat rúgtuk le magunkról.
Életemben először feküdtem függőágyban, s már az elhelyezkedésem sem sikerült. Felszálltam nagynehezen az egyik oldalon s rögvest kizuhantam a másik oldalon. Halk, elfojtott vihogás hallatszott jeléül annak, hogy az indiók ébren voltak és kíváncsian leselkedtek. Mikor már mindnyájan elhelyezkedtünk, hogy az út fáradalmait kipihenjük, akkor kezdődött el az indiók suttogó terefeféje. Nem csoda! Az ő eseménytelen, üres életükben az egyetlen szenzáció a fehérek látogatása, amit aztán töviről-hegyire megbeszélnek. Ez és az álmok elbeszélése és megfejtése az indiók egyetlen komoly beszédtémája.
A szokatlan függőágy, a nehéz fojtogató levegő a pajtában s az indiók monoton suttogása nem kedvezett az elalvásnak. Már jóval elmúlhatott éjfél is, mire elcsendesedtek, de úgy látszik, a horkolás nemes művészete az indióknál sem ismeretlen, s hamarosan itt is, amott is húzta valaki a bőrt. A pálmát azonban fent a kakasülőn a törzsfőnök vitte el.
A kimerültség már kezdett erőt venni rajtam s el-elbóbiskoltam, amikor goromba csípések vertek fel az első álomból.
Miután nem hallottam a szúnyogok tipikus duruzsolását a csípések inkább a fedett testemen értek, nem volt kétséges, hogy az indióknál az őserdőben sem hiányzó bolhák vagy poloskák megtaláltak. Szomorúan megadtam magam sorsomnak s gondolom, hogy a gyalázatos kis bestiák rég nem ültek olyan ünnepi lakomát, mint az én frissen importált európai véremen.
A búcsú az indióktól éppoly rideg és apatikus volt mint a fogadtatás. Úgy viselkedtek, mintha egyáltalán nem érdekelné őket, hogy maradunk-e vagy távozunk. Egy köszöntés egy búcsúszó, egy fejbiccentés vagy integetés sem ment a távozó csónak után.
Először történt életemben, hogy felebarátaimmal, embertestvéreimmel semmi érintkező pontot nem találtam, s ez szörnyen lehangolt.
Ki a bűnös ebben? — kérdeztem magamtól. Kinek a hibája, hogy fehérek és indiók egy és ugyanazon országban elkülönödve élnek és egymásról tudomást sem vesznek?

Meddig várat még magára az indiók megváltása?!

Még most sincs tisztázva a kérdés, honnan jöttek ezek az indiók, akik az Amazonas, Putumayo és Caquetá folyók által öntözött őserdőkben telepedtek meg végérvényesen. Köztudomású ugyanis, hogy az indiók Kolumbiában s a szomszédos országokban inkább hegyi lakók voltak.
A mai kolumbok nem sokat törődnek az indiók eredetével, akárcsak sorsukkal sem. Úgy kezelik őket, mint az európai országok a cigányokat. Tudják, hogy léteznek, de kívül állnak a nemzeti társadalmon. Hivatalosan teljes jogú állampolgárok ezek az indiók is, egy liberális politikus egy alkalommal le is szavaztatta őket a képviselő-választáson anélkül, hogy az ártatlanoknak fogalmuk lett volna a politikai helyzetről s a választás jelentőségéről. A dzsungel indiói elkülönödve, zárt egységekben élnek, hogy úgy mondjam szabadon választott száműzetésben a dzsungel börtönében.
Ha az ember elmélyed ebben a lélektani problémában, talál támaszpontokat mindkét oldalon.
Ami a fehéreket illeti, nem szabad elfeledni, hogy Kolumbia lakossága mesztic (ők crioljo-nak szeretik magukat nevezni) azaz a spanyol és indió vér keveredésének a leszármazottjai. Márpedig az emberek inkább az előkelő és gazdag rokonokkal szeretnek dicsekedni, mintsem a szegényekkel és elmaradottakkal. Azonkívül ezek a függetlenné vált délamerikai népek európai minta szerint rendezték be államaikat, átvették az európai mentalitást s következésképpen a színes fajokat nem tartották egyenrangúaknak. Boldogok voltak, hogy az indiók elrejtőztek az őserdőben, akiket csak mint ritkaságokat lehet és kell mutogatni.
Az indióknak viszont még több okuk volt elkülönödni s a fehérekkel az érintkezést nem keresni. Jóllehet a spanyol hódítók kegyetlenkedéseiről szőtt történetek nagyon túloznak, nem lehet tagadni, hogy a fehérek hódítása, aranyláza, erőszakoskodása, kizsákmányolása és lenézése elidegenítette a bennszülötteket és legalábbis bizalmatlanná és gyanakvóvá tette őket a fehérekkel szemben. S ha talán a mai indiók már mit sem tudnak országaik egykori összeomlásáról és fajuk elvérzéséről, mindenesetre élénk emlékezetükben vannak a kaucsuk-vadászok rémképei, akik a századfordulón kényszermunkára, valóságos rabszolgaságra fogták be őket akaratuk ellenére. Sokan mondják, hogy a kaucsuk-kitermelés túlfeszített munkája, a rossz és hiányos táplálkozás s a brutális bánásmód több áldozatba került, mint annak idején a spanyol hódítás.
Az is bizonyos, hogy az indiók Kolumbiában a hódítás idején sem voltak nagyon sokan, hanem kisebb csoportokban éltek nagy területeken szétszórva. S mivel az indiók ma sem tűrik, hogy a misszionáriusok, pláne nem, hogy mások közöttük éljenek, lehetetlen megállapítani, hogy vajon szaporátlanságuknak a gyermekhalandóság vagy pedig a faj kifáradása-e az oka?
Az indiók a missziónk területén s egyáltalán a dzsungelben egészen kis településekben élnek és számuk egy-egy telepen ritkán haladja meg a százat. S ezek a kis közösségek, néha napi járóföldre vagy víziútra egymástól, egy-egy külön törzset képeznek saját külön nyelvvel. Ezért az ő világuk éppoly szűk és zárt, mint ők maguk, és korlátolt, mint az ő mozgási lehetőségük. Körülöttük csak dzsungel van s azontúl is csak az van. Teljesen egymás között élnek és esetleg egész életükben nem látnak mást, csak egymást.
Életformájuk mindenütt ugyanaz s abban sem fejlődés, sem visszaesés nincsen. Egyforma pajtaszerű házak, közös beszerzése az élelemnek, egyforma ruházat s ugyanazok a szokások.
Lakásnak nem kis kunyhókat építenek családonként, hanem széles, tágas pajtákat, amik igen egyszerűek, de praktikusak s a dzsungel körülményeihez vannak szabva. Leginkább a folyók partján egy kis tisztáson építkeznek s 5-8 nagyobb pajtát húznak fel, melyek mindegyikében 4 - 6 család húzódik meg. Ezek a pajták legtöbbször négyszögűek, nagyobb fatönkökön nyugosznak, fent hegyben végződnek s onnan meredek eséssel egészen a földig érnek, ahol egy alacsony kerítés zárja le az építményt. A fedélzet meredek lejtőjén a víz azonnal leszalad, s így a bő esőzés nem tud házaikban kárt tenni. Az építkezési anyag kizárólag fa, gally és háncs, minden vaskapocs, szeg, drót mellőzésével.
Minden közösség élén törzsfőnök áll, akit a misszionáriusok javaslatára a kormány nevez ki. Nagy tekintélye és hatalma van, annyira hogy bármilyen büntetést, akár halálbüntetést is kiszabhat. Nem a kolumb törvények szerint ítél, amikről különben halvány sejtelme sincs, hanem az ő tradícióik szerint.

Mindig is a szokásjogra hivatkoznak s azért hallja az ember lépten-nyomon a határozott szót: no es costombre — nem szokás, ha valami szokatlan és új dolgot javasolnak nekik.
A dzsungel indiói a szó legszorosabb értelmében nomádok. Nem érzik magukat helyhez kötöttnek s lakóhelyüket elég gyakran változtatják. De ezenkívül nomádok abban az értelemben is, hogy sem földet nem művelnek, sem állatot nem tenyésztenek, hanem az őstermészet adományaiból élnek azaz vadászatból és halászatból. Például seholsem láttam náluk tehenet, majorságot is ritkán és keveset.
Rendszeres és produktív munkáról szó sincs közöttük. Ezek az indiók nem dolgoznak, legfeljebb alkalmilag, ha csónakot vagy hálót kell készíteni, különben ülnek vagy hevernek csoportokban és társalognak vagy szundikálnak. A konyhát s a kevés yuka és kukorica-termelést az asszonyok látják el. A yuka a kenyerük, a kukorica pedig a szeszes italuk. Az agyagedényeket is az asszonyok gyártják, a férfiak csak a vadászathoz és halászathoz szükséges kellékeket.
Nyugodtan állíthatjuk, hogy ezek a dzsungel-indiók még a történelemelőtti időkben élnek, és semmi feljegyzésük vagy emlékük nincsen. A külvilágról, a fejlődésről, a kultúráról fogalmuk sincs, s ha néha idegen embereket is látnak, az nem érinti őket s még csak kíváncsiságukat sem kelti fel tartósabban.
A hosszú ing (kuzma) az egyetlen, amit a fehérektől s a kultúrától átvettek, de azt is valószínűleg a misszionáriusok ösztökélésére, de ahol még felfedezetlenül tudnak élni, ott ma is meztelenül járnak. A kuzmát addig hordják, míg le nem szakad róluk s mosásukról úgy gondoskodnak, hogy minden reggel beállnak vele a folyóba mosdásra és felüdülésre.
Ez a tényleges helyzet a mi indióinknál, s most már csak az a kérdés, hogy kitartanának-e primitív életük mellett, ha a technika vívmányait (lőfegyver, nylonháló, ásó, kapa stb.) egyszer kézbe kapnák? Ezt persze az államnak kellene ajándékba adni, mert az indióknak pénzük nincsen, s addig, míg a dzsungelben maradnak, nem is lesz. Egy bizonyos pálmafa olaja, a teknősbéka tojása s az ananász az, amit itt-ott termelnek s amit esetleg piacra vihetnének. Igen ám, de a legközelebbi piac, Florencia annyira távol van tőlük, hogy az utazás több napot is igénybe venne, tehát számításba sem jöhet.
Magától értetődő, hogy az állam feladata volna az indiókat a legszükségesebb szerszámokkal ellátni, hogy végre egyszer már kísérlet történjék arra, hogy ezeket a teljesen elhanyagolt és magukra hagyott embertestvéreket a nyomorból és tudatlanságból kiragadják. Politikusok és írók, álmodozó széplelkek tesznek ugyan valóságos szerelmi vallomásokat az indióknak, de felemelésükre egy kéz sem mozdul meg. Pedig nem elég az indiók alantas helyzetéért minden felelősség, a spanyol hódítókra hárítani, akik utóvégre nem voltak rokonai az indióknak, mint a mai kolumbok, hanem hódítók voltak, és a saját koruk mentalitásának a gyermekei.
Köztudomású, hogy Kolumbia a többi délamerikai állam módjára rengeteg pénzt költ hadseregre, melynek egyetlen teljesítménye hébe-hóba egy-egy katonai felkelés és a diplomáciára, ami csak bukott politikusok vigaszdíja. Mi volna ha egyszer ez az elpazarolt pénz a szegény indióknak jutna? Hogy ez forradalmi lépés volna az eddigi politika után? Miért ne? Hisz a forradalom szót annyira szeretik a délamerikaiak, hogy valósággal részegek tőle!
Persze más kérdés, hogyan reagálnának az indiók? Ezideig nem reagáltak a kultúra és civilizáció semmi csábítására, amit alkalmi látogatóikon megismertek, de talán éppen azért nem reagáltak, mert nem is lett volna módjuk rá. De míg a próba meg nem történik, céltalan és hiábavaló minden elméleti vita. Én mindenesetre azt hiszem, hogy reagálnának, de csak lassan és tétovázva. Százados intézményeket és hagyományokat leépíteni seholsem gyerekjáték s főként nem az indióknál, akik között a szokásnak törvényereje van. A primitív népeknél ugyanis az egész életforma szorosan összefügg, amit darabonként nem lehet megváltoztatni. A dzsungel, a közös lakóhely, a kuzma megfelel a jelenlegi körülményeknek és minden erőszakos változás az egész rendszer összeomlását jelentené.
Az indiók jelenlegi nomád életének megvannak a maga előnyei és megvan a maga vonzóereje. A korlátlan szabadság, a kötetlenség és gondtalanság, amit jelenleg élveznek s az a tény, hogy munka nélkül élhetnek abból, amit az anyatermészet áldott bőkezűsége nyújt, nem megvetendő valami. Ugyanaz a jelenség ez, mint amit a cigányoknál tapasztalunk Európában, akik századok óta élnek kultúrországokban

és mégsem adják fel nomád életüket.
Az étkezésben olyanok az indiók mint átlag mindenütt a szegény ember. Egyszer hopp, máskor kopp. Ha bőségben vannak, nem ismernek határt; ha kiapad a készlet, a legkevesebbel is beérik. Ez utóbbi eset a gyakoribb, mert vagy nincs zsákmány vagy mert éppen lusták a férfiak a vadászatra és halászatra. Hogy az éhség kínzó érzésétől szabaduljanak, felfedezték a kokát (coca). Ez egy kisebb cserje az őserdőben, aminek a leveleit megszárítják és a szájukba véve lassan kiszívják. Hatása abban áll, hogy bizonyos érzéstelenítést, az éhségérzet megszűnését idézi elő. De a koka nem méreg és semmiben sem hasonlítható az ópiumhoz vagy hasishoz s a többi mérgező hatású kábítószerhez. Az egészségnek pedig egyáltalán nem árt.
Sokkal veszedelmesebb azonban a csicsa-nak (chicha) nevezett szeszes italuk, melynek elkészítése nem a legesztétikusabb formában történik. Ez is az asszonyok feladata, akik körülülnek egy agyagból készített edényt, kukoricaszemeket rágcsálnak, de nem eszik meg, hanem jó nyálasan beleköpdösik az edénybe. Mikor az tele van vagy a kukorica elfogyott, lefödik és erjedni hagyják, míg az egy erős, de ártalmas, mérgező hatású alkohollá nem válik.
Családi életükről nem sokat tudunk. A gyermek születése nagy esemény az életükben, s abban a férj is résztvesz úgy, hogy lefekszik a függőágyba és keserves nyögésekkel utánozza a szülőanya vajúdását. Az viszont, amikor az órája elérkezik, bemegy a sűrűbe és egyedül szüli meg gyermekét.
A dzsungel indiói, már akiket idáig sikerült felfedezni, mind keresztény katolikusok, anélkül azonban, hogy ez lelkületükben mélyebb és lényegesebb változást idézett volna elő. Többé-kevésbé ismerik a kereszténység alapvető tanait, de annál aztán meg is rekedtek. Tudják, hogy Isten létezik, hogy három személye van, hogy Jézus Krisztus a megváltónk, s hogy létezik egy másvilág, de a kereszténység dogmáinak, erkölcstanának, szentségeinek egész gazdagságát nem tudják felfogni. Szívesen megkereszteltetik gyermekeiket, megáldatják házasságaikat, de azon túl nem mennek. A gyónás, szent-áldozás és mise iránt nem sok megértést tanúsítanak. Hogy az indiók ilyen keveset tudnak, azt nemcsak a gyors és hiányos misszionálásnak, hanem a leírt körülményeknek s az indiók nehéz felfogásának kell betudni.

Minél jobban megismertem az indiókat, annál sötétebbnek, kilátástalanabbnak láttam a jövőjüket. Mindig újra arra a következtetésre jutottam, hogy képtelenek a haladásra kultúrára. Folyóparti falvaik előtt gyors motorosok és hajók húznak el, kíváncsi utasok szállnak ki hozzájuk látogatóba de az indiók csak megtárgyalják látogatásaikat a legapróbb részletekig anélkül, hogy felébredne bennük a vágy a szebb és könnyebb élet után. Teljesen közömbösek maradnak mindennel szemben, ami a közelükben történik. Bambán és gondolat nélkül bámulják meg az előttük elhaladó hajókat, a felettük száguldó repülőgépeket s ha a kultúra és technika közelebb lép hozzájuk, felkerekednek, elhagyják és felgyújtják telepeiket s tovább vonulnak a dzsungelbe — önkéntes számkivetésbe!
A trópusi élet kényelmes, kellemes, színes és gondtalan is, de azért mégis egyhangú. Maga az a tény, hogy nincsenek évszakok s hogy a hőmérséklet némi kis ingadozással mindig ugyanaz, sőt még a Nap is mindig ugyanabban az órában kel és nyugszik — mindez igen egyhangúvá teszi a trópusi életet és sokaknak az idegeire megy.
Az étkezésben sincs soha semmi változatosság, miután kerti vetemény úgysincs, mert a hangyák és egyéb rovarok megeszik, s a többi nem várat magára évszakok szerint. Azért az étlapon is mindig csak kemény, soha puhára nem főtt marhahús szerepel s hozzá mint körítés a rizs, jukka, banán.
Társasági élet szintén nincs, már csak a nagy távolságok miatt sem, legfeljebb az esküvők alkalmával, amire fűt-fát meghívnak és napokig tart. Pedig különben társalogni nagyon szeretnek s ha egyszer ismerősök egymásra akadnak, nem nézik az időt.
A nagy esemény azonban, amitől senki sem maradhat el, az a Nagyhét. Ilyenkor egész népvándorlás indul el a missziós központ és az őserdő internátusai felé. A Nagyhétnek ez a lelkes, szinte szenvedélyes megünneplése szintén spanyol tradíció, ami az ő példájukra egész Délamerikában gyökeret vert. Az eredete az, hogy a hosszú arab uralom alatt a spanyolok hazafias érzelmeiket is a legkönnyebben a vallási szertartásokban tudták kimutatni.
Mint új jövevénynek a misszióban nekem jutott osztályrészül az a megtisztelő, de nehéz feladat, hogy a nagyheti beszédeket tartsam. A hagyomány megköveteli, hogy

ezek a beszédek hosszúak legyenek, különösen a nagypéntekinek órákig kell tartania.
Virágvasárnap kezdődött el a nagy ünnepek sorozata, mely trópusi színeivel örökre emlékezetemben marad. A templom zsúfolásig tele volt. Akik tehették, a padokban ültek, amiket persze biztosításul már a hajnali órákban el kellett foglalniok, a többiek összepréselődve álldogáltak. Az anyák kisgyermekeikkel a karjukon, a férfiak kutyával a lábuknál, mert azok még a templomban sem tágítanak gazdájuk mellől. Dacára a nyitott ajtóknak és ablakoknak valóságos gőzfürdő volt az egész templom, még a falak is izzadtak. Minden hívő kezében egy hosszú pálmaág, amit ilyenkor nemcsak dísznek, hanem a szertartások élénkítésére hoznak magukkal. Ahányszor ugyanis a szentmise fordulóhoz ért, mint a Glória, Credo, Úrfelmutatáskor, mindenki magasra emelte pálmáját és megrázta, mire a kifeszülő levelek valami eredeti hangot adtak. Olyan, mint mikor a szél végigfut az erdőn s a lomb susogni kezd. Aszerint hogy milyen erővel rázzák a pálmát, aszerint változtatja a hangot is. A Glóriánál még csak az erdő halk suttogása, a Credónál felerősödve mint a vihar előjele, hogy aztán az Úrfelmutatásnál mint a tenger árja zúgjon, harsogjon. Nekem az volt az érzésem, hogy most már nemcsak az ember, hanem az ősteremészet is hódol Ura és Teremtője előtt.
A Nagyhétnek szinte minden napján van körmenet, ami a templomon kívül a legnagyobb pompával zajlik le. Egy messziről jött európai elképzelni sem tudja, hogy mit jelent. egy ilyen körmenet ennek a nem sok műveltséggel, de annál több fantáziával és kedélyvilággal megáldott egyszerű népnek. A mai kultúrember számára ugyanis a körmenet már csak egy nyilvános hitvallás és tüntetés a hit misztériumai mellett, ezeknek az egyszerű, de fogékony lelkeknek azonban egy nagy, megrendítő esemény, mely az ő egyhangú életüknek
trancendentális kilátásokat nyit s az örök igazságokat szimbólumok alakjában életre támasztja.
Ezekben a körmenetekben a lényeg a hordozott szobrokon, képeken, szimbolikus alakokon van, melyek az alapgondolatot fejezik ki, mint például a megostorozott és tövissel koronázott Krisztus-szobor, a Fájdalmas Szűzanya, Veronika és a Passió eszközei. Ez a naiv lelkes nép nem képeket és szobrokat lát a körmenetben, hanem kigyúlt fantáziájával élő alakokat, akik az ő csodálkozó és meghatott szemei előtt elvonulnak. — «Milyen szép és szomorú a Szűzanya» hallani lépten-nyomon a felkiáltást s a megostorozott, véres Krisztus könnyeket csal a szemeikbe. A kétezeréves isteni drámát élik át itt a dzsungel szélén, olyan mélységgel és átérzéssel, ami nem áll messze az akkori eseményektől. A fantázia veszi át uralkodó szerepét és teremt ezekben az élet kegyetlenségébe és egyhangúságába süllyedt lelkekben egy isteni csodavilágot.
Ezt a spanyol színezetű ájtatosságot és vallási reakciót lehet bizarrnak vagy akár túlzottnak is találni, de őszinteségében és közvetlenségében kételkedni nem lehet. S hála Istennek, hogy van még egy olyan darabja a földnek, ahol túlozzák az ájtatosságot!!
Ehhez a bizarr ájtatossághoz tartozik az a nagyszabású bűnbánati körmenet, ami épp őszintesége és bensősége folytán rendkívül szuggesztív hatást tesz a nézőre is. Ilyenkor a rikító trópusi színek elmaradnak s az egész nép sötét ruhákba, sokan egyenesen kötéllel összefogott bűnbánati csuhába öltöznek. Vannak, akik a Passió eszközeit hordozzák magasra emelve, s vannak, akik súlyos kereszttel a vállukon vagy töviskoronával avagy éppen a mór fogságra emlékeztető golyós láncokkal a lábukon menetelnek a körmenet alatt.
A Nagyhét természetesen a nagypénteki szertartásokban kulminált. A tolongás és szorongás szinte életveszélyes volt a templomban s a hőség is a legmagasabbra hágott. Senki sem akarta elmulasztani az alkalmat, hogy a szentbeszédet meghallgassa s a keresztrefeszítés emlékét átélje.
Elérkezett a pillanat, hogy a szószékre lépjek. Ott fent a magasban a hőség még szörnyűbb volt, de a látvány valóban lenyűgöző. Lent a lábaimnál a tömeg összepréselve valami összeolvadt formátlan anyagnak látszott, amelyből csak az emberi fejek kandikáltak ki. Nedves szemeikben égett, parázslott a várakozás és kíváncsiság, s az a különös türelmetlen türelem, ami annyira jellemző a feszültség ilyen nagy pillanataira.
Szakadt rólam az izzadtság, s a mozdulatlan, átforrósodott levegő a kipárolgó emberi testektől és átizzadott ruháktól fűszerezve valósággal megszédített, összeszedtem minden erőmet, hogy a keresztrefeszítés jelenetét minél plasztikusabban és méltóbban lefesthessem. Hallgatóim láthatólag meg voltak hatva s a végsőkig felcsigázva. A rám meredő fejekből csak a pirosra gyulladt

arcokat, a könnyes szemeket s a részvét és gyász kifejezéseit láttam.
Beteljesedett! – idéztem patetikus hangon Krisztus utolsó szavát a kereszten s erre az addig nehezen visszatartott együttérzés, meghatódás és bánat kitört a lelkekből. Az asszonyok hangosan zokogtak, mire a karon ülő szundikáló gyermekek felriadtak és még keservesebb sírásba kezdtek. A kedélyek felindulása elkapta a kutyákat is s nagyokat vakkantottak.
Elképzelhető az én zavarom és megdöbbenésem. Hasonló jelenetet még a század elején Olaszországban sem éltem át, ahol pedig sok minden furcsaság történt a templomokban is. Sajnos, nem hízeleghettem magamnak azzal, hogy az én szónoklatom ragadta annyira magával a közönséget, mert a páterek siettek lehűteni azzal, hogy ez a nagy jelenet minden évben megismétlődik függetlenül a szónok kvalitásaitól. Mégis sajnálom, hogy ilyen hatásban nem lehet része minden valamirevaló szónoknak!
Kezdetben én is megütköztem a Nagyhét néhány szokatlan mozdulatán, de később arra a meggyőződésre jutottam, hogy ki kellene találni, ha nem volna meg, mert annyira megfelel a nép kedélyvilágának!

Idegen a bogotai plébánián

Műkedvelő misszionáriuskodásom az őserdőben csak egy évig tartott. Most utólag is, mint akkor, pironkodva kérdem magamtól: miért csak egy évig? A szakításnak több oka volt, hisz én igazán azzal az elhatározással indultam a misszióba, hogy halálig ott maradok.
Az első és legfőbb ok a korom volt. Hiába minden jóakarat, a missziós életet nem 54 éves fejjel kell elkezdeni, hanem egész fiatalon, tetterősen, a könnyű és gyors alkalmazkodás rugalmasságával. De főként nem az őserdőben elkezdeni, a zöld pokolban, amelyhez igen közel az Egyenlítő szeli át a Földet.
Az is bizonyos, hogy a szellemi élet beszűkülése miatt is sokat szenvedtem. Aki egy életen át könyvekhez, lapokhoz, írókhoz, szellemi vitákhoz volt szokva, az keservesen megérzi, ha mindez hirtelenül elmarad mellőle. Új könyvhöz soha nem jutottam, a háború után elindult szellemi mozgalmakról mit sem tudtam, még újság is csak ritkán és nagy késéssel érkezett el hozzám. S a szellemi pangást még kínosabbá tette az, hogy a mindig hosszú, 12 órás éjszakákat villanyhiány miatt nem tudtam olvasásra és írásra felhasználni. Jobb híján a csillagokban próbáltam olvasni, a viharok és orkánok zenebonáját hallgattam, meg a közeli őserdőben a vadállatok élet halál harcát vagy változatosság kedvéért a magas és nyitott tetőszerkezet gerendái közt tanyázó óriás patkányok családi perpatvarait és még hangosabb szerelmi párviadalait. De siettette elhatározásomat az is, hogy a mi apostoli vikariátusunknak ez a része egy új missziós rendnek volt odaígérve s a kapucinusoknak vissza kellett vonulniok az Amazonas határtalan területeire.
Mihez fogjak? Hová menjek?
Bogotában, a fővárosban nem volt mit keresnem. Hogy megint két segédpüspök faggasson s mint első alkalommal megállapítsák, hogy világéletemben író, szónok és szervező voltam s aztán nagy megértéssel és finom tapintattal betegyenek egy bolondokházába káplánnak? Hát ebből nem kérek, ízelítőnek elég volt a múltkori!
Nem marad más hátra – gondoltam – mint visszakullogni a keserűséggel és haraggal elhagyott Európába és meghúzni magam valahol Spanyolországban, de legalább kultúréletet élni. Közben az is eszembe jutott, hogy engem a Kanári-szigetek egyik püspöke visszavár s nem kell megint segédpüspökök kísérleti nyúljának lennem.
Éppen a cipőmet fényesíttettem ki a legforgalmasabb utcasarkon amikor váratlanul valaki rám kiáltott:
Olá! cimbora, vakációzni jöttél fel az őserdőből? Az ismerős hangra felkaptam a fejemet. Agudelo ezredes volt, jó ismerősöm Florenciából.
- Nem vakációzni – feleltem – megyek vissza Európába.
- Olyan nincs! Nem engedjük meg, hogy egy ilyen ember tőlünk csalódottan megszökjék. Ez nemzeti szégyen volna! Jöjj fel a Seguridadra (állambiztonsági hivatal), ott majd megtárgyaljuk a kérdést.
A Seguridadon tudtam meg, hogy Agudelo barátom egy brigád parancsnokságát az állambiztonsági szerv főnökségével cserélte fel. Már várt is rám, s a régi közös emlékek felújítása közben egy írást tett elém.

— Írd csak alá! — mondotta szinte parancsoló hangon.
— Mi ez? — kérdeztem zavartan.
— A kinevezésed a Seguridadhoz. Mivelhogy nem vagyok püspök és semmiféle egyházi joghatóságom nincsen, hogy Neked egy megfelelő egyházi állást adjak, egyelőre kinevezlek a mi testületünkhöz, ahol kommunista ismereteidre úgyis szükség van.

Így lettem pillanatok alatt egy idegen országban detektívfelügyelő s így esett kútba az én európai visszatérésem terve, úgy látszik, a trópusi csillagokban így volt megírva!

Annyit elárulhatok, hogy detektív-szolgálataimat sohasem vették igénybe, de a fizetésemet hónapról-hónapra pontosan kikézbesítették, még jóval azután is, amikor már tűrhető egyházi állást szereztem.

Agudelo ezredes tipikus példaképe és megtestesülése volt a délamerikai katona-politikus típusának. Szenvedélyesen szerette hazáját és népét, de annak megváltását nem szociális reformokban, hanem kormányok megbuktatásában vagy kreálásában tudta csak elképzelni. Már mint fiatal tiszt résztvett egy összeesküvésben a liberális elnök ellen, s vállalta a legnehezebb és legkockázatosabb szerepet: az elnök elfogatását és őrizetbe vételét egy vidéki kiszállása alkalmával. Az összeesküvés láncszemei azonban nem működtek pontosan s a kormánybuktatás meghiúsult, neki pedig menekülnie kellett. Néhány évvel később a konzervatív párt uralomra jutása után már mint főispán tűnt fel az egyik tartomány élén, hogy aztán a bukott liberális párt által támogatott fegyveres banditák (bandoleros) ellen vegye fel a katonai küzdelmet. Majd egy újabb katonai puccsból már mint miniszter került elő, hogy rövid tündöklés után megint lebukjék s mint építkezési felügyelő keresse meg a kenyerét. A kolumb politika legújabb fordulata viszont a diplomáciai pályára vetette s utolsó híreink szerint főkonzul Bécsben. De gondolom és feltételezem, hogy változatos pályafutása ezzel még nem ért véget.

Alig telepedtem meg Bogotában, egy plébános kezdett érdeklődni utánam, mert annak idején résztvett a budapesti eucharisztikus kongresszuson és lelkes magyar-barát lett. Az övé volt a legelőkelőbb plébánia a főváros szívében, a pesti Bazilika jelentőségének felelt meg. Itt voltak a legelőkelőbb gyászmisék, vasárnap pedig a társadalom színe-java itt hallgatott misét.

Most utólag visszagondolva nem győzök csodálkozni azon a vakmerőségen, amellyel én a szokásos káplání teendők mellett még a szónoki tisztséget is vállaltam. A másik két káplán litván menekült volt, s mivel tíz év alatt sem tudtak megtanulni spanyolul, nekem kellett 2-3 misén is a szentbeszédet tartanom. Azt talán mondanom sem kell, hogy a beszédeket írásban elkészítettem és szóról-szóra betanultam. Nem is sültem bele egyszer sem, de természetesen ugyanazt a beszédet ismételtem el minden misén.

Olyan szépen kerestem ezen a plébánián, hogy egy év után nem bírtam ellenállni a kísértésnek, hogy a hűtlenül elhagyott és megtagadott Európát meg ne nézzem. Időm nagy részét Spanyolországban és Franciaországban töltöttem s felhasználtam az alkalmat arra, hogy még a misszióban megírt emlékeimet az orosz kémelhárítóról könyvalakban kiadjam. A könyv (En las garras del espionaje ruso — Az orosz kémhálózat karmaiban) spanyolországi sorsát nem tudtam ellenőrizni, de a Kolumbiába küldött 500 példány mind elkelt. Valaki (Aradi Zsoltra gyanakszom) az Egyesült Államokban tudtomon kívül és beleegyezésem nélkül egy rádióregényt csinált belőle, amit többek között egyik bogotai rádió is leadott. Persze nekem még annyi sütnivaló eszem sem volt, hogy a szerzői jog alapján honoráriumot követeljek érte.

Visszatérve Kolumbiába nagy meglepetés ért. Hivatott az új érsek és megbízott az egyik kültelki plébánia vezetésével, ahol a plébánost szívinfarto érte. Ez volt kóbor életemnek egyik legregényesebb epizódja, már csak azért is, mert odahaza sohasem voltam egy napig sem a lelkipásztorkodásban, s itt idegenben kellett egy népes plébánia vezetését a kezembe vennem. Mondhatom, nem volt gyerekjáték, nem az idegen nyelv miatt, amit már irodalmi tökéletességgel beszéltem, hanem lelkipásztori tudatlanságom miatt. Viszont olyan gazdag tapasztalatokkal ajándékozott meg ez az intermezzo s oly mély bepillantást engedett az ottani szegény nép lelkületébe s az egyházi állapotokba, hogy egy regény született meg belőle, ami később «Extranjero en la casa cural — Idegen a plébánián» címen Bogotában meg is jelent.

A könyv megszületésének előzménye az, hogy egy irodalmi szalonban, ahová bejáratos lettem, többször kifejezték azt az óhajt, hogy szeretnének valamit hallani az én irodalmi termésemből. Látva, hogy az óhaj komoly s nem pusztán udvariassági aktus, végülis nekifogtam az írásnak s ez alkalommal már egyenesen spanyolul. Azt hittem, hogy 1-2 próba elegendő lesz a kíváncsiság kielégítésére és távolról sem gondoltam arra, hogy folytassam egy könyv kialakulásáig. Az első fejezetek mégis olyan sikert arattak, hogy valósággal követelték a folytatást. Már jónéhány részletet felolvastam volt, amikor egy váratlan dolog történt, ami nagyon megtisztelő és hízelgő volt reám. Felállt az egyik akadémikus és bizonyos ünnepélyességgel ezt mondta: «Amit több estén
előzőleg hallottunk, az egy magyar író hibátlan spanyol átültetése volt, de amit ma felolvasott, azt már nem idegen író, hanem egy gondolatvilágában és stílusában spanyol író írta».
A regény nem jelenhetett meg teljes egészében, mert Bogotáról szólt, tele volt verista (=naturalista) leírásokkal és élő, közszereplő alakok karikatúrájával s ezért azt az alcímet kapta: «regénytöredék». De még így megcsonkítva is vihart keltett egyes farizeusi körökben, ami viszont a könyv kelendőségét emelte.

Kezdettől fogva izgatott és bántott a templom elhanyagoltsága és mocskossága. Bár parancsot adtam, hogy gyakran seperjék és mossák fel, nem volt semmi eredménye. Lassanként meggyőződtem magam is arról, hogy a hiba nemcsak a templomi személyzetben van, hanem magában a népben, az én saját híveimben. Bármily különösen hangzik, az igazság az, hogy a latin népek szeretik templomaikat és gyakrabban látogatják mint mások, de ugyanakkor hanyagul, hogy ne mondjam tiszteletlenül viselkednek az Isten házával szemben. Ez nem rosszakarat részükről, hanem csupán a természetükben rejlő hanyagság, nemtörődömség és figyelmetlenség. A templom az ő szemükben annyira hozzátartozik az élethez mint az otthonuk, s éppen ezért mindent megengednek maguknak a templomban akárcsak az otthonukban. Az ismerősök minden lelkiismeret nélkül hosszas beszélgetésekbe elegyednek, mások kimondottan megpihenni, sőt aludni járnak a templomba. Köpködnek, ha éppen a torkukat izgatja valami és ásítanak hangosan a hangskála minden tónusában. Hangosan imádkoznak tekintet nélkül arra, hogy mások talán a legnagyobb csendben szeretnék elvégezni ájtatosságukat. Beviszik a kutyáikat a templomba, nem is beszélve a kisebb gyermekekről, akik minden további nélkül végzik el kis szükségeiket kiterjedt tócsákat hagyva a templomban.
Talán fölösleges is hangsúlyoznom, hogy kezdettől fogva harcot indítottam minden visszaélés ellen, amit a templomban tapasztaltam, de mindenek előtt és mindenek felett a tiszteletlenség minden megnyilvánulása ellen. Előbb meggyőző szavakkal, jól kigondolt érvekkel, figyelmeztetésekkel, hivatkozva az ország kultúrájára s az Isten házának szentségére, de mikor mindez nem használt, keményen kezdtem fellépni mindazokkal szemben, akiket tetten értem. Nem voltam rest naponként többször bejárni a templomot, felrázni a megrögzít horkolókat, kivezetni a magukra hagyott pici gyermekeket, elhallgattatni a fecsegőket s formális vadászatot indítani a kutyák jelenléte ellen.
Mert nem arról volt szó, hogy 1-2 kutya a gazdáját követve véletlenül bekerült a templomba, ez a világ legjobban őrzött templomaiban is előfordulhat, de látni kellett volna azt a zajos és illetlen látványt, amit vasárnapokon a misék alatt a kerület kutyái az én templomomban megrendeztek. Legalább 30-40 kutya futkározott fel s alá az emberek lábai között, a legkülönbözőbb korú, fajú és nemű kutyák, amelyek megzavarodva a szorongó tömegtől s felizgatva egymás szagától üldözőbe vették egymást s végülis felfedezvén, hogy az egyedüli nyílt tér a főoltár előtt van, oda gyűltek mindannyian morogva és vakkantva, nagy örömére a fiúknak, akik fürtökben lógtak az áldoztató padon.
Nem maradt más eszköz számomra, mint erőszakkal kiverni őket a templomból. Most utólag beismerem, hogy a kutyák botrányos játékának véget vetendő jómagam is mulatságos látványt nyújthattam híveimnek. Kezembe vettem ugyanis egy vaskos botot, óvatosan és ravaszul megközelítettem a legélénkebb és legbotrányosabb csoportosulásokat s aztán botomat előrántva csépelni kezdtem őket ott, ahol értem. Hogy az egész templom visszhangzott a kutyák vonításától s hogy egymást legázolva keresték a menekülés útját, az engem a szent cél érdekében hidegen hagyott. Tudtam jól, hogy a kutya nem megy oda vissza, ahol egyszer verést

kapott.
Ha rágondolok, még ma is nevetnem kell saját harcias magatartásomon, s azon a mulatságos látványon, amit a jelenlevőknek nyújtottam, amikor szent felháborodással és kevésbé szent dühvel a szerencsétlen kutyáknak nekiestem. Szerencsére az én egyszerű híveim nem olvashatták a leleményes hidalgó, Don Quijote de la Mancha történetét, hogy párhuzamot vonhattak volna a két jelenet között, amikor a gyászosképű kóbor lovag vívta félelmetes csatáját a birkanyájjal.
Az elnáspángolt kutyák szétugrottak a templom minden irányába s onnan ki a szabadba, de a bátrabbak néha szembeszálltak velem, fogaikat vicsorították s olyan ellenséges magatartást tanúsítottak, mintha bosszút akarnának állni a verésért. Az egyik kishíján majdnem megharapott, egy másik versenyzőre valló látványos magasugrással átvetette magát az áldoztató korláton az asszonyok nyakába huppanva, ami természetesen valóságos pánikot idézett elő.
Ilymódon lassanként sikerült megtisztítanom a templomot a kutyák nem kívánatos jelenlététől — kivéve egyetlen egyet. Egy édes, helyes, játékos kis kutya volt ez, melynek ugyan semmi köze nem volt idősebb társai illetlen viselkedéséhez, de természetesen mindenütt ott volt. Fiatal kora miatt még nem ismerte a kutyaidomítás szokásos módszereit s ezért sohasem menekült el, mikor botommal rájuk törtem, hanem felemelve orrocskáját fülével, farkával boldogan legyezgetve a legmulatságosabb piruettekkel elém állt, várva hogy megsimogassam. Bármily dühös voltam, nem vitt rá a lelkem, hogy belerúgjak s inkább visszavonultam a csatatérről — a játékos kis kutya hízelgéseitől követve.
A kutyák ellen megindított harcomat mint minden reformot szenvedélyes viták, helyeslések és helytelenítések kísérték. Voltak sokan, akik kegyetlennek, állatkínzónak, sőt kutyapecérnek neveztek. Egy úr dühében kijelentette, hogy sohasem jön többet a templomba, ha a kutyáját kiverem. Egy nő majdnem elájulva a kutyája hátára mért ütéstől elég hallhatóan azt sziszegte a fogai között: Ez az idegen pap a végén képes lesz bennünket is elverni!
Mindezek ellenére én könyörtelen maradtam, jól tudva, hogy ha nem számíthatok híveim belátására, biztosan számíthatok a kutyák emlékezetére.
De ha már a kutyák elleni harc is nehéz diónak bizonyult, gondolhatni, mibe került nekem a harc a megszokott, régóta megtűrt és soha nem bolygatott emberi visszaélések ellen, amikbe az érthető érzékenységen kívül a sértett önérzet, az emberi büszkeség s nem utolsó sorban a piszkos anyagi érdek is belejátszott.
Az első vasárnapokon, ahogy a misék alatt többször beírtam a templomot, növekvő csodálkozással vettem észre, hogy a falak mentén s a kijáratoknál múmiaszerű vénasszonyok kuporogtak egy kis asztalkával és szentképeket, gyertyát, virágot árultak vagy csak egyszerűen gyűjtöttek.
Szörnyen felháborodtam ugyan, de fékeztem magamat. Halkan odaléptem az egyik ott kuporgó szipirtyóhoz és finoman megkérdeztem tőle:
— Hát maga kedves mit csinál itt?
— Alamizsnát gyűjtök a templom számára.
— Nagyszerű! És ki bízta meg ezzel?
— Jézuska kisasszony az Oltáregylettől.
Tovább folytattam körutamat s mintha puszta véletlen volna, sorra vettem az összes kufárokat, de mindegyiktől ugyanazt a választ kaptam.
A sekrestyéstől aztán megtudtam, hogy a mécsesek felett Jézuska (Jesusita) kisasszony rendelkezik, nála vannak az összes perselykulcsok s ő szedi ki minden este a pénzt.
Hosszú és érett megfontolás után a következő vasárnap a szószékről kihirdettem, hogy ezentúl a templom falain belül senki sem gyűjthet alamizsnát s ugyanazon a napon tudtul adtam Jézuskának, hogy lemondok mindennemű egyházi szolgálatairól s hogy a perselyek kulcsait haladéktalanul adja át nekem.
Vasárnap nem volt nyitva az iroda, csak délután a keresztelések számára. Mégis egy alkalommal, mikor két mise közt átmentem a plébániára, az udvaron egy rendkívül izgatott férfit találtam.
— Atyám — tört ki minden bevezetés nélkül — nem hallott semmi lármát az éjszaka?
— Lármát? — feleltem kíváncsian — De miféle lármát kellett volna hallanom?
— Nézze Atyám — felelte — én itt szemben lakom az Ön hálójával és ma éjszaka, jaj! micsoda borzalom, elrabolták vagy megszöktették az egyetlen leányomat.
— Várjon egy pillanatra, hogy utána gondolhassak. Vacsora után egy pillanatra sem hagytam el a házat, hanem a másnapi szentbeszéden dolgoztam. Aztán

lefeküdtem s körülbelül félórát rádiót hallgattam. Utána elaludtam. Eléggé ébren alvó vagyok, a legcsekélyebb zajra is felriadok, de ennek ellenére sem hallottam semmit.
— Hát akkor azt a félórát használhatták ki, mialatt a rádió szólt.
— Dehát kik lehettek a tettesek? Valami gyanúja csak van?
— Halvány sejtelmem sincs s ez a legsúlyosabb körülmény. A sötétben tapogatózom minden pozitív nyom nélkül.
— Nem voltak udvarlói a leánynak? Mert ha voltak s ha valamelyik közülük szintén eltűnt volna, úgy kétségtelen, hogy közös elhatározással cselekedtek.
— Udvarlók? — felelte kövér izzadságcseppeket hullatva — az volt rengeteg, de tudtommal leányom senkit sem részesített előnyben.
Mit mondjak neki vigasztalásul — tanakodtam elgondolkozva. A szerelem a trópus alatt tele van romantikával és szenvedéllyel. Úgy jön mint a villámcsapás. Tüzet gyújt, mely elvakítja a látást, megbénítja az értelmet és az akaratot. Az első szerelem a trópus alatt nem édes titok, féltékenyen őrizve a szív legmélyebb rejtekén, hanem egy felgyúlt máglya, brutálisan kitört vihar, egy tűzhányó a vulkanikus hegyek titokzatos és kiszámíthatatlan kitöréseivel.
A vigasztalhatatlan atya meggörnyedve és lesújtva lassú léptekkel, mintha egy képzeletbeli koporsót kísérne, úgy ment ki az udvarból.
Egy ilyen népes kültelki plébánián sok a keresztelő meg a házasság, de néha mint valami járvány vett erőt híveimen a házasodni akarás. A nap minden órájában tele volt a plébánia udvara jegyesekkel, akik arra vártak, hogy a törvényes formaságokon túlessenek.
Egyik este elmeséltem a nálunk lakó nyugalmazott öreg plébánosnak a házasodási hullámot, mire ő mosolyogva elmondta élete és működése legérdekesebb epizódját.
— Hosszú évekkel ezelőtt — mesélte — mikor a cucutai földrengés volt, mely egy virágzó várost temetett romjai alá, a mentési munkálatok során élve húztak ki a romok alól egy öregasszonyt. Ez mondotta volna azt, aminek a híre elterjedt az egész országban, hogy nemsokára hasonló földrengés fogja eltemetni a fővárost is. Erre a félelem és rémületen kívül valóságos házasodási láz tört ki az egyszerű nép között. Napokon keresztül körmöltem a jegyesvizsgálati aktákat és dispenzációs kérvényeket a Kúriához.
A tömeges házasságkötés ugyanarra a vasárnapra volt kitűzve. Leírhatatlan látvány volt a jegyesek felsorakozása, akik zsúfolásig megtöltötték az akkori kis templomunkat. Azt mondanom sem kell, hogy a könyökléseknek, tolakodásoknak, összezördüléseknek vége-hossza nem volt. Kiáltás, sírás, goromba szavak verték fel a templom csendjét. Hosszas kérés, parancsolás és küzdelem után végre helyre állt a rend s megkezdhettem a szertartást. Mivel az esketést tömegesen kellett végeznem, harsányan meghirdettem nekik, hogy csak a házassági ígéretet kell egyenként kimondaniok. Gondolhatja, hogy zúgott a templomon keresztül az Igen s nekem mennyire résen kellett lennem, nehogy valamelyik is kibújjék az Igen alól.
— Ez volt az én papi életem csodálatos halfogása — fejezte be elbeszélését az öregúr. — Elrendeződtek a plébániámon az összes szerelmi ügyek és megszűntek az ágyasságok. Szinte azt kell mondanom: kár, hogy a beígért földrengés elmaradt, annyira készen voltunk mindannyian a jó halálra.
Néha a hajam szála is az égnek állt, olyan furcsa jegyesekkel volt dolgom. Egyik nap például egy fiatal suhanc jelentkezett egy asszonnyal, aki láthatólag már a terhesség utolsó hónapjában állott. Azt hittem, hogy anya és fia, akik talán keresztlevélért kopogtattak be hozzám. De majd elájultam, amikor kijelentették, hogy esküdni akarnak. A keresztlevelekből kiderült, hogy a vőlegény 16 éves, a menyasszony 39.
— Ezt a házasságot nagyon meg kell fontolni — mondottam szelíden — mert a vőlegény még nagyon fiatal, túlságosan fiatal ahhoz, hogy egész életre szóló elhatározást tegyen.
— Ugyan kérem — kiáltott fel a menyasszony méltatlankodva — hisz már együttéltünk és gyermeket várok.
A fiú árva gyerek volt, foglalkozására nézve utcai cipőtisztító. Abból a többszázat kitevő gárdából, akik az utcán élnek s éjszakánként egy menhelyen alusznak.
Az esküvőn a környék összes cipőfényesítői jelen voltak. A cipőjük fénylett mint a tükör s gondosan fésült hajukon a bőségesen használt pomádé. Az ingek és ruhák már több kívánnivalót hagytak maguk után. A szertartás után az egész násznép bevonult egy sarki bárba az esküvői lakomára, mely olcsó süteményből és még olcsóbb pálinkából állott. Az új házasokat zajosan ünnepelték és elhalmozták

ajándékaikkal. A menyasszonynak tükröket és fésűket, a vőlegénynek cipőkenőcsöket és keféket ajándékoztak.
Kukufác volt a neve a sekrestyés segédjének. Alacsony termetű, kövér, esetlen alak volt, ősz hajjal, de csupasz, szőrtelen, ráncos arccal. A sok élénk ministránsfiú között úgy hatott, mint egy törpe, mint egy Swift fantáziájából kihullott liliputi. Sok egyéb testi fogyatékossága mellett nehézkesen járt, küszködve húzta a lábait, szinte dülöngőzött, mintha baj volna az egyensúlya körül. A plébánián lakott egy szellőzetlen, világtalan fészerben, amit mindig lakattal lezárva tartott és senkit sem engedett be, mintha titkot őrizne. Egy alkalommal felajánlottam neki, hogy ablakot vágatok a kamrájára, de olyan dühösen tiltakozott, hogy tervemtől el kellett állnom. A sok levegő árt neki — rikácsolta éktelenül — s ő nem bolond idő előtt megölni magát az én kedvemért. Egyszóval valóságos dührohamot kapott, vérhullámok tódultak az arcába, apró patkányszemei szikrákat szórtak és visított mint egy felheccelt pulyka.
Egy szép napon hajnalok hajnalán hallottam, hogy sokáig bíbelődött a lakatjával s hogy záporesőként szitkozódott, mert nem bírta az ajtaját bezárni. Mivel már körmére égett az idő az első harangozással, nyitva hagyta az ajtót. Nem bírtam ellenállni a kísértésnek, hogy odúját meg ne nézzem. Alig léptem be az ajtón, máris ijedten visszahőköltem. A homályos szűk helyiségben nem volt semmi bútorzat, sem ágy, sem asztal, sem szék. Mosdótálnak vizeskancsónak, szappannak, törülközőnek semmi nyoma. Két falba vert szeg szolgált ruhatartónak, melyeken egy ing s egy alsónadrág lógott. Se több, se kevesebb! A legsötétebb sarokban egy kiselejtezett ravatal állott, szalmával és forgáccsal feltöltött matraccal s a falhoz rúgva egy fekete ravatali lepellel. Semmi kétség nem maradt aziránt, hogy a ravatal állandó használatban volt és Kukofác azon töltötte az éjszakáit. Ágylepedőnek, takarónak híre-hamva sem volt.
Vajon ez a hallatlan igénytelenség, lemondás és világmegvetés a tökéletes szentség vagy a teljes állatiasság megnyilatkozása-e? — tettem fel magamnak a kínos kérdést.
Sem egyik, sem másik — feleltem némi tűnődés után — Ez az egyszerű nép szigorúbb és sanyargatóbb körülmények között él, mint a történelem legönmegtagadóbb szentjei. Ha fel tudnának emelkedni a szentség lényegéig, a tiszta istenszeretetig, akkor valóban szentek volnának, de így csak emberi állatkák.
Ugyanezen a napon a halál majdnem utolérte Kukufácot. Az volt ugyanis a szokása, hogy szabad óráiban kiment az utcára, megállt a járda szélén az utca forgalmát nézegetve. Majd amikor alaposan meggyőződött arról, hogy senki sem lesi meg, átment az úttesten s eltűnt valamelyik görbe sikátorban, amelyek itt egész labirintust alkotnak. Senki sem tudta, hova jár és mit csinál, nekem egyénileg az volt a gyanúm, hogy titkos törzsvendége valamelyik zugkocsmának s hogy ilyenkor szedegette be a maga kupicáit.
Titokzatos kirándulásáról visszatérőben, amikor ingadozó, apró lépéseivel az úttestet akarta átszelni, egy városi busz elkapta és nagyot lökve rajta a földre dobta. A vezető ugyan villámgyorsan fékezett s egy kockázatos kanyarral elkerülte a halálos szerencsétlenséget, de a sárhányó ütése megtette a magáét s Kukufác mint egy béka úgy nyúlt el a kövezeten.
A baleset színhelyén nagy csődület támadt, megállt a forgalom s míg az összeverődött tömeg a felelősség kérdését vitatta, egyesek az első segélynyújtáshoz nyúltak. Mire a rendőrség megjelent, már nem volt szükség mentőkre vagy orvosi segélyre, mert Kukufác rég feltápászkodott volt, le-magáról az út porát, megigazgatta tépett ruháját s néhány karcolással, zúzódással az arcán, de különben sértetlenül távozott.
A történetet csak később tudtam meg s azt a szomorú utójátékot is, hogy a csődületben eltűnt, helyesebben ellopták az öregnek a ruánáját (vállgallér). Mondanom sem kell talán, hogy másnap egy vadonatúj ruánát talált a régi helyén

Pár hét után, hogy a plébániára kerültem, meghalt az administrator s az érsek megbízásából nekem kellett átvennem a plébánia vezetését. A temetés utáni napon a mise végeztével azt mondja nekem a kántor:
— Restellem zavarni — úgy tett, mintha sietős dolga volna, pedig semmiféle más állása nem volt s egész áldott nap a csapszékekben ült hasonszőrű barátai között — de a szükség kényszerít rá, hogy alázatosan megkérjem, szíveskedjék a járandóságomat kifizetni.
— Miféle járandóságát?

— Hát a már elvégzett misék és temetések után járó pénzecskémet, merthogy a megboldogult administrator — adjon a felséges Úristen neki örök nyugodalmat! — betegsége és halála miatt elmaradt a stóla kifizetése.
— Értem — szakítottam félbe — de önnek is meg kell értenie, hogy a plébánia pénztárát még nem vettem át s előbb át kell tanulmányoznom, milyen szerződése van a plébániának az alkalmazottjaival.
— Oh irgalom Anyja, ne hagyj el! — adta a kétségbeesettet — akkor el vagyok veszve. Mitévő legyek az Isten szent szerelmére? A gyermekeim, a drága, ártatlan gyermekeim kenyérke és tejecske nélkül vannak. Ma reggel is sírtak, zokogtak éhségükben, amikor eljöttem s a feleségem, áldott asszonykám a mártírok arcával súgta oda nekem, hogy egy centesimo sincs a házban. S magam is éhgyomorral jöttem orgonálni.
S miközben beszélt, csak úgy dőlt belőle a pálinkaszag.
— Úgy, s a pálinka nem árt meg Magának éhgyomorra? — kérdeztem leplezetlen gúnnyal.
— Ugyan! Ne tessék tréfálkozni a szegény emberrel, az üres bendőnek hasonló szaga van mint a pálinkának.
Ez a hitvány alak, aki egyszerre játszotta meg a kéregető és a csaló szerepét, csak undort és ellenszenvet keltett bennem, de a harcot nem volt érdemes ezzel a megrögzött alkoholistával és hazudozóval felvennem.
Jó arcot vágtam hát a rossz játékhoz s elővettem a saját pénztárcámat.
— Mennyivel tartozik Magának a plébánia?
— Összesen 180 pesoval — s előhúzott egy gyűrött, ákombákommal telefirkált papírost.
— Ezt le kell szépen másolnia s mint nyugtát aláírni. Itt a pénze, hogy a szükségből kimásszék.
A nyugtával persze adós maradt, én meg az első zűrzavaros napokban megfeledkeztem róla s mikor sokkal később a sekrestyés útján követeltem, azt üzente, hogy Kolumbiában nem szokás kétszer kérni nyugtát ugyanazért az összegért s hangos szájjal híresztelte mindenütt, hogy hamis nyugtákat próbáltam tőle kicsikarni.
Pillanatnyi gyöngeségem a kántorral szemben, sajnos, komoly következményekkel járt, mert utat nyitott a visszaélések egész sorozatának. Mintha a föld alól szálltak volna ki, szinte minden órában jelentkezett valaki számlával. Hamarosan az lett a benyomásom, hogy gondosan kitervezett és megszervezett akcióról van szó, mely az elődöm halála által teremtett kusza helyzetet siet kihasználni. Sikerült is nekik pár nap leforgása alatt teljesen kifosztaniok.
Az első ragadozók a ministránsok voltak, ezek a kis banditák, az itteni templomok elviselhetetlen piócái. A szerepeket jól felosztották egymás között. Hogy gyanút ne fogjak s a türelmemet ki ne merítsék, egyenként és bizonyos szünetek betartásával jelentkeztek az irodában. Miután az elsőnek, egy angyali arcú, de hétpróbás csirkefogónak sikerült falhoz állítania és becsapnia, már nem tehettem mást, mint kielégíteni a többit is. Azt hiszem, egy félév alatt nem volt annyi énekes mise, temetés, mint amennyit ezek a kis csibészek rám sóztak és belőlem kivasaltak.
De utánuk más pénzbeszedők jelentkeztek sokkal komolyabb és súlyosabb számlákkal. Az egyik 50 kiló gyertya, a másik több gallon olaj, a harmadik ezer csempe áráért tartotta a markát. A halál mindig rossz hír, de úgy látszik legnyugtalanítóbb a hitelezők számára.
Mikor elment az utolsó pénzbeszedő is, nagy megkönnyebbülést éreztem arra a gondolatra, hogy most már nincs egy megveszekedett vasam se. Igazat kellett adnom annak a bolond amerikainak, aki azt mondotta, hogy a vagyon több gondot okoz mint a nincstelenség. Először és utoljára életemben egy véleményen voltam egy milliomossal!
A hitelezők tarka felvonulása megfertőzte a végén a plébánia személyzetét is s egyenként lopva besurrantak az irodába, szerencsét kívántak a kinevezéshez, felajánlották "feltétlen szolgálataikat" s aztán kivétel nélkül mind fizetésemelést kértek. Mint a dögkeselyűk a dögre! — gondoltam fanyarul.
— Hogyne, de mennyire! — felelgettem magam is megrészegedve az ő együgyűségüktől. Ők boldogan távoztak a szobámból. A szegény ember ugyanis nem hiszi el, hogy a gazdagnak akarata ellenére is lehetnek korlátozásai!
Éppen a meredek domboldalról tértem vissza beteglátogatásból, mikor az udvaron egy bánatos és aggódó arcú férfit találtam.
— Bocsánat, hogy talán épp az étkezés idején kell zavarnom, de az én szegény

édesapám — s itt elakadt a hangja — haldoklik.
Mivel a nép itt rendkívül bőbeszédű, hogy szükségtelen magyarázatokkal ne veszítsek időt, csak annyit kérdeztem:
— Gondolja, hogy a beteg áldozni is tud?
— Azt hiszem, igen és nagyon is akarja.
Sebtiben magamra vettem a karinget és a stólát, kihoztam egy partikulát s a szent olajokat és siettem a kapuhoz, ahol egy kamion állt. Kinyitottam a kocsi ajtaját, hogy felszálljak, de ijedten tántorodtam vissza. Egy felismerhetetlen emberi alak félig ülve, félig fekve lekonyult fejjel gubbasztott a volán mellett. Az első pillanatban azt kellett hinnem, hogy
valami részeg ül ottan és haragosan kiáltottam az atyafi után:
- Hol tekereg Maga, mikor sürgős az indulásunk? És ki ez a részeg alak itt az ülésen?
— Ez az én szegény beteg édesapám — felelte dadogva oly rosszul van, hogy nem bírja magát egyenesen tartani.
- Szentséges Szűz Mária! — kiáltottam fel megrendülve és megszégyenülve — szedjük le azonnal és vigyük az én szobámba.
A beteg olyan volt, mint a halott. Nem mozdult és semmi jelét nem adta az életnek. Nagynehezen vittük a szobámig. Ott leültetve visszanyerte eszméletét, de a szeme már zavaros, megtört, szinte üveges volt.
Aztán magunkra hagytak bennünket, hogy a beteg a gyónását elvégezhesse. Egy magas lelki tökéletességre jutott, valóban nemes keresztény lélek tárult fel előttem. Abban a vézna, elnyűtt testben, amit már kikezdett a kor s amivel most végezni készült a halálos betegség, egy jóságos, tiszta, az élet durvaságaitól meg nem fertőzött gyermeklélek lakozott. Egyike volt ama kivételes földi vándoroknak, akik átmennek az életen anélkül, hogy a gonoszság halálos árnyait megismernék.
Az áldozása mindnyájunkat megrendített és szinte templomi tiszteletet öntött belénk. Arcáról eltűnt a halál aggodalma s valami benső boldogság ömlött el rajta. A Szentostyában jelenlevő Krisztus szemmel láthatólag érzékelhetővé vált számára. Csakúgy sugárzott róla az átélés és áhítat.
Mielőtt felé nyújtottam volna a Szentostyát, a beteg felegyenesedett ültében és erős hangon megszólalt:
— Én Istenem! Neked ajánlom lelkemet, fogadj be örök országodba. Én már kiszállóban vagyok e siralom völgyéből és indulok oda, ahol Te vagy. A földi vándor kopogtat az örökkévalóság kapuján.
Megrendítő csend ereszkedett a szobára s nekem úgy tetszett, mintha az örök vizek távoli moraját hallanám.
Az áldozás után arca újra sápadt, majd hamuszürke lett. A haldoklás minden jele nélkül már agonizált. Mire befejeztem az utolsó imádságokat, egy nagy sóhajjal kiszenvedett.
— Már elindult az örök utakon ... mondottam halkan, visszaemlékezve utolsó szavaira.
Az én híveim buzgó gyónók, a papnak sok ideje megy rá a gyóntatásra. Nagyobb ünnepek előestéjén olyan tömegekben jelentkeztek, hogy szinte életveszélyes esetek állottak elő. Sohasem felejtem el, hogy mi történt például a Jézus Szíve ünnepének előestéjén.
Több papot hívtam meg, hogy segítségemre legyenek a tömeges gyóntatásban. Ment is minden jól este 6-ig, amikor is a gyóntatók távoztak. Egyedül maradtam abban a reményben, hogy nemsokára én is befejezhetem. Egy óra múlva azonban egész hullámokban jött a templomba a nép és rávetették magukat az egyetlen gyóntatószékre, ahol én ültem.
Kezdetben rendben ment minden, eltekintve attól a kellemetlenségtől, hogy a várakozók nagyon összezsúfolódtak a gyóntatószék körül, úgy hogy a melegtől és a levegőhiánytól már-már fulladoztam. Ahogy azonban az idő előrehaladt, a könyöklés, tolakodás mind erősebb lett s a levegő szinte elviselhetetlen. Egyesek türelmetlenségükben, mások hogy helyükről ki ne szoruljanak, dulakodásba keveredtek s már hangosabb szavak, sőt méltatlankodás és gorombaság is elhangzott. Tennem kellett valamit, hogy a rendet helyreállítsam s tekintettel arra, hogy már úgyis lehetetlennek látszott mindenkit meggyóntatni, valami észszerű kiválasztáson törtem a fejemet.

Végül is kiléptem a gyóntatószékből és parancsoló hangon kijelentettem, hogy kiskorúakat nem gyóntatok többet, mert azoknak egész nap alkalmuk van erre és

hogy gyakori gyónókat sem fogadok el, mert ez az este a ritkábban gyónóknak van fenntartva s végül, hogy a betegek és öregek soron kívül gyónhatnak.
Erre teljes csend lett, de senki sem mozdult a helyéről. Az erőszakhoz kellett folyamodnom. Kiemeltem a sorból a gyermekeket, előrehoztam az öregeket s aztán visszaültem gyóntatni.
Hamarosan kiderült azonban, hogy utasításom süket fülekre talált. A gyermekek nem mentek el, hanem újra befurakodtak a sorokba, a gyakori gyónók is beöklözték magukat, s az aggodalom, hogy gyónás nélkül maradnak, súlyos helyzetet teremtett. A sorrend felbomlott s akikre sor került a tülekedés miatt bukdácsolva zuhantak rá a gyóntatószékre A régi, szúette, rozzant alkotmány recsegni-ropogni kezdett minden eresztékében. Ezek képesek lesznek felborítani vagy tolakodásukkal szétrepeszteni ezt a rozoga gyóntatószéket! - villant át az agyamon, de már végig sem tudtam gondolni, mikor egy irtózatos reccsenéssel a jobb oldal beszakadt, a rács forgácsokban az ölembe hullott és én hogy bőrömet mentsem, egy ugrással szinte kirepültem a gyóntatószékből.
- Felfüggesztem a gyóntatást! — kiáltottam fel haragosan. — Ez így nem mehet tovább! De különben is már éjszaka van, majd hajnalban folytatjuk
És döngő léptekkel kimentem a tömegből. A nép várakozásom ellenére — s ez megint trópusi tulajdonság — meghunyászkodva sem a bosszúságnak, sem az ellenségeskedésnek semmi jelét nem adta.

Elérkezett az Advent s az öreg egyházfi felhívta a figyelmemet arra, hogy többek közt a szegény gyermekek megajándékozásáról, amit itt Aguinaldo-nak neveznek, kell gondoskodni.
A hír meghökkentett. Szent Isten! — gondoltam — szegény gyermek van itt a plébánia területén annyi mint az ég csillaga vagy a tengerpart homokja.
— És hogyan kell az aguinaldot megszervezni? — kérdeztem aggodalmasan.
— Hát annak két része van: megállapitani a szegények számát és a gyűjtést megindítani.
Egész éjszaka törtem a fejemet, mitévő legyek, hol kezdjem, kihez forduljak és kiket használjak fel az akció megszervezésére.
Miután megtudtam, hogy maga a főváros oszt szét rengeteg ajándékot, de viszont hogy a szétosztás már megtörtént, írtam egy megható levelet a polgármester nejének feltárva a kerület szegényeinek sötét nyomorát, nemes szívéhez apellálva s áldást kérve egész családjára. Az eredmény nem maradt el. Már délután a hölgy maga telefonált és közölte hogy ezer játék és édesség rendelkezésemre áll. Szép ajándék, de egész biztosan nem lesz elegendő. Tovább töprengtem, honnan szerezhetnék pénzt? Eszembe ötlött, hogy a Mária- légió már rég kért arra, hogy apostolkodásuk számára találjak ki valami megfelelő teret. Késedelem nélkül összehívtam őket és kértem közreműködésüket. A gondolatot nagy lelkesedéssel, mondhatnám trópusi extázissal fogadták. A legcsábítóbb összegekkel dobálóztak számításaikban, helyesebben felgyúlt fantáziájukban.
Megnyugodva és boldogan feküdtem le mint valami jövendőbeli milliomos és álmomban egyebet se láttam, mint egy mágikus ládát, amiből egyre-másra húzogattam ki a legcsinosabb gyermekruhákat, játékszereket és pazarul szórtam szét a köröm gyűlt gyermekeknek, akik lelkesen tapsoltak és boldogan sivalkodtak.
A felébredés azonban keserű és kiábrándító volt. A légionisták minden ünnepélyes ígéretük és jóslataik ellenére egy szégyenletesen kis összeget gyűjtöttek.
Közben azonban jelentkezett egy drága kis apáca, a közeli zárda főnöknője — még ma is áldom az emlékét — s mint valami Deus ex machina saját jószántából segítségemre sietett s a legrövidebb időn belül 600 ajándékcsomagot készített össze ruhácskákkal, játékokkal, édességgel.
Ahogy az Aguinaldo előkészületeinek a híre elterjedt — mert a szegény embereknek van a legjobb és leggyorsabb hírszolgálatuk — a tekervényes zugutcák, sikátorok s a hegyoldalak nyomorúságos viskóiból valóságos népvándorlás indult meg a plébánia felé. Anyák és nagyanyák s a legkülönbözőbb korú gyermekek zsúfolódtak össze a kapu előtt, elöntve az udvart is, hogy idejekorán hozzájussanak jegyeikhez vagy legalábbis rákerüljenek a választottak listájára. Miután az élet nagyon szűkmarkú a szegényekkel szemben, életük legboldogabb percei azok, amikor ingyen és munka nélkül szerezhetnek meg valamit
Eleinte próbáltam megnyugtatni őket, hogy nincs szükség személyes jelentkezésre, mert a Mária-légió tagjai máris kiálltak a kerület utcáiba, hogy megejtsék az

összeírást és az Aguinaldo -ra jogosító jegyeket a házakban fogják fosztani. De minden magyarázat és megnyugtatás hiábavaló volt. A szegények ezeréves tapasztalataik folytán jobban tudják mint mások, hogy a világ javait mindig az erősebbek, az ügyesebbek, az erőszakosok ragadják magukhoz, s ezért nem tágítottak attól, hogy a listára rákerüljenek.
A rohamnak végül is engednem kellett és elkezdtem a feljegyzéseket. A legvadabb tömegtorlódások ismétlődtek meg nap mint nap, s három napot töltöttem el hiábavaló munkával. Néha rendőri beavatkozást kellett kérnem, hogy a várakozó nép között kitört marakodásoknak véget vessek. Közben rájöttem, hogy képtelen vagyok ezt a folyton szaporodó tömeget megfékezni, mely napról-napra idegesebb és erőszakosabb lett, nehogy az alkalmat elveszítse. Mikor aztán azt is felfedeztem, hogy egyesek a biztonság kedvéért 2-3-szor is jelentkeztek és előjegyeztették magukat, kérlelhetetlenül véget vetettem a népszámlálásnak.
Amilyen súlyos tévedés volt a népszámlálás megkezdése, éppoly súlyos volt a megszakítása, de a legsúlyosabb az volt, hogy az ajándékokra jogosító jegyeket átadtam a légionistáknak, akik előnybe részesítve ismerőseiket az elégedetlenség és gyűlölet magvát vetették el. Hamarosan kiderült, hogy egyes utcákat fel se kerestek, míg másutt valósággal pazarolták az utalványokat. Voltak családok, ahol még a nagyszülőknek vagy a világra sem jött magzatnak is volt jegye, másutt pedig 7-8 gyermekes családoknak egy sem volt.
Meg voltam semmisülve. A tévedés helyrehozhatatlannak látszott. Ebben a kínos pillanatban újra megmentőmként jelent meg a kis apáca és adott még párszáz ajándékot, amivel a legdurvább igazságtalanságokat jóvá tudtam tenni.
Ilyen körülmények között érkezett el az Aguinaldo napja. Előbb arra gondoltam, hogy az ünnepélyes kiosztást magában a templomban fogom végrehajtani. Hűséges tanácsadóm, a főnöknő azonban lebeszélt erről, mondván hogy ezer és ezer kiskorú gyermek összezsúfolása a templomban nyilvános
illemhellyé fogja azt átváltoztatni. A plébánia udvarát sem tanácsolta, mert aránylag kicsi a befogadó képessége, s akárhogy állítjuk is a gyermekeket sorokba, a tolakodás ki fog törni és elseper mindnyájunkat. Végül is abban egyeztünk meg, hogy az egyetlen alkalmas hely a zárdaiskola széles nagy udvara, melynek külön be- és kijárata van s így el tudjuk kerülni a tumultust.

Az ünnepélyes aktus délután 3 -ra volt kitűzve. Én magam egy félórával korábban érkeztem a színhelyre, de már nagy tömeget találtam az utcán és szinte ököllel kellett magamnak utat nyitni. A főnöknő aggodalmas arccal fogadott. Azt mondta, hogy számítása szerint többezer ember tanyázik az utcán s legalább a felének, akik más kerületekből somfordáltak ide, nincs is utalványa. A tolakodás máris oly méretű, hogy ő rendőri készenlétet kért.
A templomtoronyban hármat ütött az óra. Az utcáról irtózatos lárma hallatszott. Lopva egymásra néztünk, tele aggodalommal.
Mindezek tetejébe fekete esőfelhők gyülekeztek felettünk. A trópusi zivatart megelőző első villámok már végigcikáztak az égen.
— Nem várhatunk tovább — mondtam izgatottan a főnöknőnek — mert ha ez a vihar itt ér bennünket, elmossa az egész ünnepet.
— De ha kinyitjuk a kaput, itt tömeghalál lesz s romokban marad a zárda — felelte ő aggodalmasan.
Ebben a pillanatban recsegni, ropogni kezdett a vaspántos kapu, a tömeg nyilván nekifeszült.
— Hallja — néztem az apácára — már feszítik a kaput. Ha nem nyitjuk ki, betörik s a tömeg könyörtelen betódulása komoly következményekkel járhat. Elsodorják és legázolják a kis gyermekeket s azonkívül úgy szétkapkodják az ajándékokat, mintha itt se lettek volna.
— De ki merné a kaput kinyitni s a tömeget megfékezni? — felelte tépelődve a főnöknő.
- Én - s megforgattam vastag sétapálcámat.
S anélkül, hogy választ vártam volna, a kapu felé tartottam. Kemény, döngő lépteim úgy hallatszottak a kapu boltívei alatt, mintha legalábbis egy csizmás csapat vonulna fel. A tömeg meg kellett hogy hallja, mert kívül hirtelenül megszűnt a zajongás és nagy csend támadt. Kinyitottam a kaput s tüzet szikrázó szemekkel, halálosan komoly ábrázattal megálltam a küszöb közepén. Felemeltem botomat és megsuhintottam a levegőben. A bosszúálló angyal alakját sem lehetett volna jobban alakítani.
- Mindenki vegye kézbe az utalványt — dörögtem stentori hangon — és tartsa

magasra. Aztán egyenként tolakodás nélkül lépjenek be a kapun.
Határozott és parancsoló magatartásom hatással volt a tömegre és csendben maradtak. Az első pár száz belépett minden fennakadás nélkül és én el voltam ragadtatva az eredménytől. A baj csak akkor kezdődött, amikor a sorból ki kellett emelnem egy alakot, akinek nem volt jegye s oldalra kellett állítanom néhány gyermeket, akik a tömegben elszakadtak az anyjuktól. A hátul állók felhasználták az akaratlan fennakadást s akcióba lépve mind erősebb és erősebb lökést adtak a tömegnek.
Nem maradt más hátra mint villámgyorsan cselekedni. Megforgattam a levegőben a botomat s nagyot húztam vele az egyik nyugtalankodó suhanc fejére. Aztán még néhányszor rákoppantottam a renitenskedőkre s így a tömeget megállásra kényszerítettem. Sajnos azonban, nem számoltam a tömeglélektannal. Az ellenőrzés lassúsága, mert egyedül kezeltem a jegyeket, aztán a tömeg türelmetlensége és mohósága, végül a fenyegető zivatar halomra döntötte számításomat.
— Dele! — Neki! — hallottam messziről egy éles kiáltást s a tömeg mint valami lavina mozgásba jött. A váratlanul jött nagyerejű lökés, aminek erejét az összezsúfolódó tömeg még csak fokozta, elért a kapuig és fellökött néhány gyermeket, akik épp a küszöbön álltak.
— Animales — Barmok! — harsogtam magamból kikelve s a botomat újra működésbe hoztam. De a hangom már elveszett a kitört lármában s bár szinte földbe gyökerezett lábakkal állottam a kapu közepén, éreztem, hogy fizikai ellenállásom gyengülni kezd.
— Dele — Neki! — hallatszott újra hátulról egy diadalmas hang s az emberi hullám elöntötte a küszöböt, kiszakította a kapu másik szárnyát és magával sodort engem is. Sikoly, sírás, szitkozódás hallatszott minden oldalról.
— Szent Isten! — sóhajtottam s a vér meghűlt bennem — itt a tömegkatasztrófa kikerülhetetlen. Néhány gyermek már csak a másvilágon a kis Jézus kezéből fogja az Aguinaldo-t megkapni.
De az emberi lavina hirtelenül megtorpant s a hátam mögött alapos ütéseket hallottam. Szívszakadva fordultam arrafelé, hogy lássam, mi történik. Hát egy tucat rendőr csépelte derekasan a törtetőket.
A megkönnyebbülés nagy sóhajjal szakadt ki belőlem. Az aguinaldo, a zárda, az apácák, a gyermekek élete és épsége, nem utolsó sorban az én tekintélyem meg volt mentve.
Ezek után az ajándékok kiosztása a legteljesebb rendben és nyugalomban folyt le. Azt mondanom sem kell, hogy a nagy izgalom és zűrzavar következtében a gondosan előkészített beszéd belém fagyott.
Az apácák mint jól beállított gépek gyorsan bonyolították le a szétosztást. A csatatéren csak a letépett gombok, szalagok, fésűk s a kisgyermekek szokásos tócsái maradtak.
— Lássa — akartam mondani a főnöknőnek, de a közben kitört zivatar elnyomta a hangomat és pillanatok alatt elmosta az aguinaldo utolsó nyomait is. Én azonban azóta megtanultam tisztelni a tömeg erejét!
Az utóbbi hetekben gyakran előfordult, hogy a templomban a villanyvilágítással zavarok támadtak. Abban a hiedelemben, hogy a hiba a régi elkopott vezetékekben vagy a kapcsoló táblában van, megvizsgáltattam és kijavíttattam az összes vezetékeket, sőt a közelgő karácsonyi nagy villanyfogyasztásra való tekintettel egy vadonatúj központi kapcsolót szereltettem fel.
Tudtam ugyan, hogy az önérzetében és anyagi érdekében halálra sértett Jézuska erősebb bujtogatásba kezdett ellenem, s a kiadott jelszó, hogy «nem való idegen pap a kolumboknak», visszhangra talált, nem törődtem vele s mentem tovább a magam útján. Az előző években az volt a szokás, hogy a sekrestyés alkalmi segédje, egy facér asztaloslegény állította fel a díszes, nagyméretű betlehemi jászolt. Az előkészületek már nagyban folytak is, előszedtük a jászol embernagyságú figuráit, megmostuk, megtisztítottuk azokat, kiporoltuk a függönyöket, színes drapériákat, díszeket, vásároltunk új villanyégőket, fenyőágakat, egyszóval mindent előkészítettünk, amikor ez a léhűtő alak elém állt s arcátlanul ezt mondta:
— Mielőtt megkezdeném a munkát, tisztázni akarom a kérdést, mennyit fog fizetni nekem?
— Legyen nyugodt, meg fogja kapni a megfelelő bért — feleltem neki megütődve.
— Ne köntörfalazzon — mondta szemtelen hangon — mondja meg, mit fizet. Itt az igazságos bérről van szó s nem kegydíjakról. Vagy ad nekem azonnal 25 pesot

vagy nem lesz betlehemi jászol!
Ez este nyolckor történt s másnap kellett megkezdeni a karácsonyi kilencedet a már felállított és feldíszített jászol előtt. A terv ravaszul volt kieszelve. Ebben a késő esti órában már lehetetlen volt más hozzáértő után néznem, viszont jászol nélkül maradni a novéna megkezdésére a legsúlyosabb botrány lett volna. Összeszorítottam az ajkaimat, úgy hogy a fogaim ropogtak bele, de kihúztam a pénzt és odadobtam neki.
— Nyomorult! — sziszegtem fogaim között, amit az ipse jól hallott, de semmibe vett.
Ez volt az első szúrás, amit «az idegen pap» ellen a gyűlölködők megszerveztek. Ez volt az előjáték, mert az igazi hátbaszúrás a Szenteste számára volt fenntartva.
Hogy felejtsek s egy pár órai tiszta örömöt szerezzek magamnak, elmentem egy ismerős családhoz, ahol örömtől ujjongó gyermekek közt ünnepeltük meg a Szentestét. Engem is elhalmoztak ajándékokkal s egy olyan fényűző lakomát rendeztek, mely messzetűnt múltam legszebb éveire emlékeztetett. De amikor a hangulat a tetőpontra hágott, valami baljós érzés, egy ösztönös nyugtalanság fogott el, hogy valami előre nem látott súlyos dolog fog velem történni.
Sietve elbúcsúztam vendéglátóimtól és szinte futva visszatértem a plébániára. A templom és a lelkészlak teljes sötétségben álltak, csak imitt-amott pislogott egy-egy halvány villanykörte. Mint valami óvatos detektív kutató fürkészéssel bejártam az egész épületet, de nem találtam semmi gyanúsat.
Az ünnepélyes nagymisére egy szerzetest kértem fel, hogy kihasználva a rendkívüli alkalmat s a nép áhítatát egy nagy gyűjtést rendezzek a templom javára. Ettől a gyűjtéstől sokat vártam. Tudtam, hogy a templom zsúfolásig megtelik s hogy az ünnep varázsa s a szertartás fénye növelni fogja híveim áldozatkészségét.
Éjfélkor megszólaltak a templom összes harangjai. A pazarul kivilágított templom a roskadásig tele volt, még a szentélyben s a nyitva hagyott ajtókon kívül is álltak emberek. Soha azelőtt, sem azután nem láttam híveimet olyan tisztán, rendesen felöltözve s olyan hallgatag boldogoknak, készen a karácsonyi misztérium átélésére mint ezen az éjszakán.
Ott álltam az oltár mellett mélyen meghatva magam is, szinte elbűvölve a hívek ájtatosságának láttára s míg tekintetemet végigjárattam a sokaságon, szemeim nedvesek lettek a meghatottságtól és boldogságtól.
Megkezdődött a mise, zengett-zúgott az orgona és az ének.
Én az evangélium oldalán állva arra vártam, hogy néhány őszinte, közvetlen, szívből fakadó szót intézzek hozzájuk és utána körbejárva megkezdjem a gyűjtést. Ahogy az evangélium eléneklése elhangzott, előreléptem, hogy a mikrofonhoz álljak, amikor hirtelenül kialudt a villany és síri sötétségben maradt a templom. Egyesek ijedten felsikoltottak, de a nagy tömeg csendben maradt. Az öreg sekrestyés majdnem elájult az ijedtségtől s egész testében remegve ide-oda futkosott. Én megragadtam a legközelebbi gyertyát s az oltár mögé mentem, majd onnan ki a plébánia udvarára, ahol a nagy kapcsoló-tábla állott. Néhány férfi követett, akik szerelőknek vallották magukat. A gyertyalángnál megvizsgálták az egészet, de mindent rendben találtak.
- Talán rövidzárlat - mondta egy hang a sötétben.
- Ugyan kérem - felelte egy másik hang - a rövidzárlat csak részleges lehetne és nem terjedhet ki az egész templomra sőt még a lelkészlakra is.
Kicseréltük az összes biztosítékokat, de a villany csak nem gyúlt ki Embereim újra átvizsgálták az egész berendezést, de képtelenek voltak a hibát felfedezni. Közben mind többen jöttek oda és különféle véleményeket nyilvánítottak.
- Szabotálás! — hallottam a hátam megett a gyűlöletes szót és agyamba futott a vér.
Közben tisztán lehetett hallani, hogy a miséző pap a prefáció utolsó dallamait énekli, majd pedig hogy Úrfelmutatásra csengettek. Valami halálos keserűség mint egy hideg zuhany ébresztett a valóságra. Be kellett látnom, hogy nincs mentség, a megálmodott gyűjtésről le kellett mondanom.
Ahogy a mise befejeződött s a tömeg megmozdult a kijáratok felé, hirtelenül kigyúlt a villany s a templomot elöntötte a fény. Egy pillanatra úgy tűnt fel nekem, mintha egy fantasztikusan gúnyos arcot látnék s egy ördögi röhejt hallanék ...
Sohasem tudtam meg, hogy miként gyúlt ki újra a villany, de mivel senki sem jelentkezett, hogy a villany helyreállításával eldicsekedjék, fel kell

tételeznem, hogy a szabotálás hibátlanul működött és csak éppen arra szorítkozott, hogy a gyűjtést megakadályozza.
Alig feküdtem le s a nagy keserűséget iparkodtam álomba fojtani, mikor egy irtózatos robbanás zajára ébredtem, mely megtáncoltatta az ablaküvegeket. Ijedten ugrottam ki az ágyból s halvány sejtelmem sem volt, mi történhetett. A lélegzetemet is visszafojtva vártam és figyeltem. Semmi, a robbanásnak semmi következménye nem volt. Az utca felől ahonnan a robbanásnak kellett jönnie, lépés sem hallatszott.
- Csacsi! - nevettem fel magamban — karácsonyi szórakozás, az itt szokásos petárdarobbanás lehetett, semmi más.
Megnyugodva visszafeküdtem, de egy negyedóra sem telhetett el, újabb fülsiketítő robbanás az ablakom alatt, csörömpöltek az ablakok, mintha sarkukból akarnának kiugrani. Most már kétségem se volt afelől, hogy éretlen suhancok mulatnak az én rovásomra s meg akarnak fosztani az éjszakai nyugalomtól.
Hosszabb és rövidebb időközökben a legvadabb robbanások ismétlődtek meg egészen hajnalig. Egyetlen egyszer kinyitottam az ablakot, de a füsttől nem láttam semmit. Messze kihajoltam s joviális hangon kikiáltottam a sötétbe:
— Hálás köszönet a karácsonyi meglepetésért!
— Boldog karácsonyt, gringo! (idegen) — felelt egy gúnyos hang s már robbant is egy vakító petárda.
Nem könnyen adom meg magamat, a betegségnek se. Mégis a karácsonyi ünnepek elteltével kimerültnek, elcsigázottnak éreztem magam s reggelenként komoly erőfeszítésembe került, hogy az ágyból kikeljek. Hozzá még a kemény hideg is ránkcsapott, ami itt nem hóban és fagyban, hanem inkább a hőmérséklet gyors változásaiban jelentkezik. Éles, szinte fagyos szelek söpörtek le a hegyekről s az építkezés alatt álló templomba minden oldalról befújtak.
Egyik ilyen hideg, szeles éjszaka ki kellett szállnom az ágyból, hogy egy haldoklót elLássak. Taxin mentünk messzire ki a városból s a sötét éjszakában csak a téglagyárak körvonalait láttam s azok háta megett szétszórva a nyomorúságos munkáslakásokat.
A beteg ágyban feküdt s a jelek szerint valóban a halál küszöbén állott. Csurgott róla a verejték, nehezen, küszködve lélegzett, nagy fájdalmai lehettek s tágra nyitott égő szemeiben a halálfélelem hunyorgott.
Az ágy mellett egy asszony sírdogált és három kisgyermek.
— Mi a baja a betegnek?
— Láz és hideglelés.
— Volt már nála orvos?
— Nem, mivelhogy ...
Már kívülről tudtam a feleletet. Mindig ugyanazt adják. Ez a szegény és tanulatlan nép nem szokott orvost hívni, már csak azért se, mert nincs pénze orvosra és gyógyszerre. Legjobb esetben egy felcsert, kuruzslót hívnak. Ezért szedi köztük ezrével áldozatait egy-egy ragályos betegség. A betegnek igen magas láza lehetett, mert a pulzusa őrültül változott. Lehet tüdőgyulladás, lehet malária, de lehet tífusz is — gondoltam magamban.
Majd hányinger vett erőt rajta s kékre vált ajkain egy bűzös, sűrű váladék buggyant ki. Melléültem és segítettem neki felkönyökölni, az asszony meg valami edényt tartott a szája alá.
Mikor megszűnt a roham, hogy gyónását meghallgassam, az arcához közel hajoltam, úgy hogy a forró lehelete mint egy kemence tüze perzselt rám.
— Meg fog fertőzni! — hasított át a félelem az agyamon, de nem húzhattam magamat vissza, nehogy a beteg észrevegye félelmemet.
Haza már gyalog kellett mennem, a taxi nem várt meg. Fáradtan vonszoltam magam a kihalt utcákon, fogvacogva a hideg éjszakában.
Harmadnapra komoly rosszullét fogott el. Ahogy estére ágynak estem, valami nehéz, kábult álom mint valami súlyos részegség zuhant rám zavart víziókkal és hallucinációkkal. Fojtogató forróságot, ijesztő elgyengülést éreztem s valami megmagyarázhatatlan fájdalmat az egész testemben. Az agyam tompa, zavaros volt, a lélegzetem kínos s egy soha nem tapasztalt letargia vett erőt rajtam. Még arra se volt erőm, hogy felkeljek és valami csillapító orvosságot keressek.
— Ez a halál! — gondoltam egy-egy világosabb pillanatomban és nyugodtan, megadással Istennek ajánlottam árva lelkemet. Valami beteges megelégedést éreztem arra a gondolatra, hogy egyedül és elhagyatva idegenben kell meghalnom.
Később a legnagyobb erőfeszítéssel mégis felkeltem s mint egy álomjáró az íróasztalhoz mentem. Ma sem tudom, delírium volt-e vagy öntudatos tett, de

mindenesetre ezt írtam egy papírlapra:
— Egy hazátlan hazaért!

Ebben a kaotikus világban, amit latinamerikainak nevezünk az egyetlen fényes, mosolygós pont a gyermek. Ha létezik még valahol töredékeiben az elveszett paradicsom mint pozdorjává tört drágakő vagy foszlánnyá tépett koronázási palást, úgy az a délamerikai kontinens gyermekei között van.

Olyan országokban, ahol elsősorban a komolyságra helyezik a fősúlyt s ahol a felnőttek nem tudnak mosolyogni s ahol mindig csak fegyelmezni akarják a gyermeket és nem játszani velük, ott a gyermek akármilyen szép, ápolt és fegyelmezett legyen, egy kis öreg, egy elvarázsolt miniatűr-emberke, a liliputi benyomását kelti. Az ilyen gyermekek csak maguk közt érzik jól magukat, a felnőttek előtt már félénkek, gátoltak, elnyomottak. A felnőttekben mást nem látnak mint tilalmak képviselőit és őreit, a megtorlás eszközeit és hóhérait mindannak, ami az ő számukra játék, öröm, élvezet és ujjongás. Viszont olyan országokban, ahol gyakoribb a szegénység mint a gazdagság, de ahol a felnőttek nem felejtettek el nevetni és dalolni, játszani és tréfálkozni, ahol talán kevesebb tejet, kenyeret, vitamint és kalóriát adnak a gyermekeknek, de viszont több szabadságot, gyermeklelkük kiélését és mindenek felett sok-sok szeretetet, ott a gyermekek kiskirályoknak érzik magukat s teremtő képzeletük a sárt is arannyá, a viskót is várkastéllyá alakítja át.
Sohasem fogom elfelejteni azt az egyszerű szegény embert, aki rosszul öltözve, soványan, szinte kiaszottan minden reggel kiállt a templom melletti térre egy parányi kis szekérrel, amit ő maga húzott és elválaszthatatlan kutyájával. A szekerecske nem lehetett több mint egy méter hosszú és félméter széles, pöttömnyi kis kerekekkel, amiket valami szemétdombra hányt játékszerről szerelhetett le s az egész alkotmány olyan parányi volt, hogy alig látszott ki a földből, de rajta mégis büszkén ez a felirat állt: fuvarozás.
Ezzel a szegényes, hitvány felszereléssel állott az atyafi a téren egész napon át várva, hogy valami alkalmi fuvarozásra szert tegyen. Olimposzi nyugalommal, ami már a halálos apátiával volt határos, ott ácsorgott egész nap várakozva. Néha kapott munkát s rábízták néhány kosár vagy láda elszállítását, máskor egész nap hiába álldogált és hiába várt. Sovány, aszott kutyája, mely annyira hasonlatos volt gazdájához, nem mozdult mellőle. Ott ült vagy feküdt a lábai mellett, de ha mégis akadt munka s a szekerecske megindult, vígan felugrott és végigcsaholta az egész utat.
Egyik este, mikor a sötétség már kezdte elönteni a parkot s a munka zaja elhalkult, fültanúja voltam egy megható, felejthetetlen monológnak, melyet a szegény ember a kutyájához intézett.
- Na lássa önkegyed, elmúlt a nap s nem kerestünk egy büdös vasat se. Hallotta? Egy hitvány vasat se! Nem akadt fuvar, hát szépen pihentünk mind a ketten és loptuk a napot. Ha a pihenés kenyeret teremne, mint a munka, rendben volna minden, de sajnos, nem így van. De nem ám, uram! Én a tegnapi ebéddel álmodoztam s ennek a keserű szivarnak a bagóját rágcsáltam, önkegyed pedig a legyeket üldözte s a hosszú farkát harapdálta éhségében.
A kutya mintha tudta volna, hogy a monológ neki szól, csupa figyelem lett, szinte odalapult a gazdája lábaihoz és le nem vette róla a tekintetét.
— Si Senor — folytatta az öreg fuvaros — most aztán haza megyünk üres kézzel. Hogy önkegyed meg fogja dézsmálni útközben a szemetes ládákat és találni fog koncokat a gazdagok ételhulladékából, azt gondolom. De mondja, uram, mit csináljak én? Mit mondjak az asszonynak és legfőként a gyerekeknek? Nos hát csak ki vele! Milyen tanácsot ad nekem, ha már egyszer úgy határozott, hogy megosztja velem az élet nyomorúságát?!
A kutya szemmel láthatólag megértette a tragikus helyzetet, mert lekonyult a feje s az orrával szinte horzsolta a földet. Egy ideig mindketten gondterhesen hallgatásba merültek. De kisvártatva az ember megtörte a csendet s a hangjában érezhető megkönnyebbüléssel mondta a kutyájának:
— Azért majd meglátja, uram, milyen nagy bűvész vagyok én! Hogy elfelejtessem a gyermekekkel a vacsora hiányát, nagyon sokat fogok játszani velük. De aztán segítsen önkegyed is, érti?
A kutya tökéletesen megérthette, mert nagyot ugrott és víg vakkantásokkal megindult.

Hát ebben van a titok kulcsa. Ennek az országnak a gyermekei azért olyan szépek, kedvesek, édesek, felejthetetlenek élvezete a szemnek és gyönyörűsége a léleknek, mert a felnőttek szeretete, barátsága, rokonszenve és jóakarata füröszti és dicsőíti meg őket. Itt nincs meg az a merhetetlen különbség a gyermekek s a felnőttek között. A gyermekek felnőtteknek szerepelnek s a felnőttek engedik magukat gyermekként kezelni. «Ifjú» — mondják a gyermekek a felnőtteknek, akik viszont «öregem»-mel titulálják őket. A korkülönbség nem árkol szakadékot s a tisztelet nem válik félelemmé. A felnőttek tekintélye — legyen az atya, tanár, rendőr vagy hóhér — nem kelt a gyermekekben ijedtséget, hanem ellenkezőleg feljogosítást, hogy hasznukra legyenek. A felnőttek nem zárják ki társaságukból a gyermekeket s a gyermekszoba mint száműzetési hely ismeretlen fogalom.
Nem fontos, hogy ez visszaélésekkel is jár, hogy alkalmat ad fegyelmezetlenségre, tiszteletlenségre, esetleg öntudatlan arcátlanságra is, egyedül az a fontos, hogy a gyermek boldog legyen, mert oly rövid az emberi boldogság ideje s ki tudja, mi vár rá az életben? A lényeg az, hogy a gyermekek mosolyogjanak, nevessenek s túláradó örömükkel, hangjuk angyali zengésével, kacagásuk édes melódiájával felejtessék el a felnőttekkel, hogy az élet egy őserdő, ahol a létért folyó harc öldöklő viaskodása visszhangzik és varázsolják vissza a felnőttek lelkébe is a mindörökre elveszett paradicsomot.
Egyik délután valami beteglátogatásról értem haza s mert az alkonyat szép és enyhe volt, lassú léptekkel sétálva haladtam. Egyszerre csak hátulról egy friss gyermekhangot hallottam:
— Adjon Isten, papocska!
A hang irányába fordultam s egy fiúcskát fedeztem fel.
Kicsi volt mint egy nyulacska, azonban bizalmas tekintettel mosolyogva nézett fel rám.
— Mi újság, öregem? — kérdeztem kedélyesen.
— Ki vagy te és hová mégy? — firtatta a kis kölyök.
— Pap vagyok és haza megyek.
A bátyám kollégiumában egész rakás pap van, Te is onnan való vagy?
- Nem. Én a templom papja vagyok.
- Jó, már tudom. De most nincs mise vagy ájtatosság, miért nem jössz velem játszani?
- És te miért nem hívod a szomszéd gyermekeket játszani?
Mert most hagytuk abba a verekedést és — mondta szomorúan — magamra hagytak és elmentek. S szomorúakat vigasztalni az irgalmasság cselekedete — gondoltam és azért készségem jeléül közelebb léptem hozzá. Ő rögtön megértette magatartásomat és nem kis izgalommal kérdezte:
- Te mit tudsz játszani?
- Hát tudok... — dadogtam kínosan kutatva emlékezetemben, de semmi sem jutott eszembe gyermekkorom játékai közül.
- Már látom, hogy semmit sem tudsz — mondotta megvetőleg — majd én megtanítlak. Játszunk lovasdit. Te leszel a ló, én pedig a lovas. Ez nagyszerű játék. Hajolj csak le, hogy nyeregbe szálljak. Már nem volt kibúvó, le kellett hajolnom.
— Lejjebb, még lejjebb, mert így nem érlek el.
Végül is szinte négykézlábra ereszkedtem, hogy ő felmászhasson. De ahogy egyszer a hátamon érezte magát, egyik kezével megragadta a nyakamat, a másikkal pedig — a jó ég tudja, honnan vette — egy vesszővel végigvagdosott a faromon.
— Hajrá! kiáltotta megelégedetten.
Futottam vele 2-3 utcahosszat, de aztán belefáradva a szokatlan trappolásba letettem a gyermeket és boldogan elbúcsúztam tőle.
— Ennyi az egész? — mondotta fitymálva.
A gyermek viselkedésén mélyen elgondolkoztam. Mennyire kár, milyen nagy kár, hogy a felnőttek világa mindig csak tanítványnak tekinti a gyermeket és sohasem fogadja el tanítónak! Én hiszem és vallom, hogy ennek a megzavart utat tévesztett emberi nemnek előbb-utóbb vissza kell térnie a gyerekszobába és sürgősen megtanulnia a gyermekektől a boldogság lényegét. Az igazi emberi természet fény- és árnyoldalai sokkal inkább tükröződnek vissza a gyermekekben mint a felnőttekben, akik a természettel űzött visszaélés következtében gyakran már csak torzképei, karikatúrái önmaguknak!
Persze más dolog egy alkalmi érintkezés és megint más, ha az embernek hivatásszerűen kell valamivel foglalkoznia. Ami az embert kezdetben meghökkenti, megzavarja, az később megszokott és otthonos lesz s a kezdeti vereség sikerekben

és győzelmekben végződik.
Ez történt velem is, amikor a kültelki plébánia ideiglenes vezetésétől felmentettek s barátaim tanácsára s a jobb kereset kilátásával a tanári pályára léptem át. A mindennapi érintkezés, a kíváncsiság, az érdeklődés s a szeretet megnyitották előttem a gyermeklélek rejtett világát s fel tudtam fedezni azokat a biztos utakat, melyek a gyermek megnyerésére alkalmasak.
A gyermek először is és mindenek előtt játszani akar. Azok a felnőttek, akik hajlandók és tudnak velük játszani, azok könnyen megnyerik a gyermekeket, a többiek viszont közömbösek maradnak számukra.
Játszani a világ legkönnyebb dolgának látszik, holott nem az. A felnőttek abban a hiedelemben élnek, hogy játszani csak időtöltés, unaloműző vagy legjobb esetben leereszkedés, kegy, amit az ember a gyermekekkel szemben tanúsít. Én azonban hosszas és alapos megfigyelés után nem kis meglepetésemre arra a következtetésre jutottam, hogy a gyermekekkel játszani nagyon is komoly feladat. Az embernek ugyanis el kell felejtenie korát, hivatását, életkörülményeit, az időt és tért, megszabadulni a gondok tarisznyájától, átadni magát testtel, lélekkel, kiszökni a valóságból és egyedül a felszított fantáziától vezettetni magát. Ez a teremtő képzelet az, ami a gyermek lábai közt a seprűnyelet toporzékoló paripává, a játékmozdonyt gőzölgő, gázoló masinává és a bábokat élőlényekké változtatja át, amik esznek, isznak, nevetnek, alszanak.
Az első ügyetlen kísérletek után, amik a gyermekekből csak lenéző kacagást váltottak ki, hamarosan nagy előrehaladást tettem és fokonként a legkeresettebb játékossá nőttem ki magamat, aki mindig új játékokat talált ki és szervezett meg.
Ezzel kapcsolatban a legbájosabb és legmulatságosabb dolgok történtek meg velem. Egy alkalommal például a gyóntatószékben ülve egy fiúcskára került a sor, aki a legnagyobb komolysággal és tökéletességgel végezte el gyónását. Igazán nem tudtam, ki volt a fiúcska, baráti körömhöz tartozik-e vagy ismeretlen, de mikor a feloldozást megadtam, a fiúcska suttogva megszólalt:
— Atyuska! Gyere játszani, a csapat már mind ott áll a kijáratnál.
— Fiacskám, én most nem mehetek. Nézd, mennyi embert kell még meggyóntatnom.
— Neked adom a golyóim felét, ha jössz — s ígérete megerősítésére megrázott egy üveggolyóval téli zacskót — 42 golyóm van, de igazán neked adom, ha jössz játszani.
Egy pillanatra felötlött emlékemben Assisi Szent Ferenc alakja, aki egy legenda szerint a haldokló pápa üzenetére sem hederített, nehogy az utcagyerekekkel megkezdett játékot félbeszakítsa. Igen ám, de annak a nagy pápának a halálos ágyánál ott álltak a bíborosok meg egy csomó szerzetes, nekem viszont híveim meggyóntatására még egy kolduló barátocska sem áll rendelkezésemre.
— Bármennyire is szeretnék veletek menni — dadogtam a kisfiúnak — most nem mehetek.
— Akkor majd mi sem fogunk veled játszani, amikor neked lesz kedved hozzá — fenyegetett meg a kis nebuló.
Ha már a játék is nagy dolog, hittant tanítani még komolyabb és nehezebb feladatok elé állított. Először meg kellett magamnak is a katekizmus összes kérdéseit és feleleteit spanyolul tanulnom. Másodszor pedig minden órára külön kellett elkészülnöm, mert egyik napról a másikra képtelen voltam az egész kátét bevágni.
Még ma is nevetnem kell rajta - bár elégtétellel és büszkeséggel gondolok rá - ha emlékezetemben megjelennek a magányos éjszakai órák, amikor 54 évvel a vállamon és a kis kátéval a kezemben fel-alá sétáltam a szobában és elnyűtt memóriámat gyötörgettem, hogy találjak benne egy zugot, hol elraktározhatom és megőrizhetem annyi fáradsággal megszerzett új ismereteimet. Ha ilyenkor láttak volna a gyermekek, bizonyára megpukkadtak volna a nevetéstől, s talán ezt találták volna a legmulatságosabb játéknak az összesek közül. Ők persze kevésbé törték magukat a tanulással s tekintettel arra, hogy gyermekek voltak, talán igazuk is volt.
A hibátlan és gondos előkészület mellett is az első órák nem egyforma eredménnyel végződtek. Néha sikerem volt, máskor meg valósággal megbuktam. A gyermekek eleinte figyeltek a kikérdezésre, de mikor a magyarázatra került a sor, elkezdtek sugdolózni, játszani, ásítani, a padokra firkálni vagy az ablakon át kikémlelni. A szidás, kiabálás, fenyegetés és büntetés itt nem használ. Amikor dühbe gurultam és villámokat szórtak haragos szemeim, a gyöngébb idegzetűek sírásra fakadtak, a bátrabbak csodálkozva és megbotránkozva néztek

rám.
— Atyuska — mondta egy ilyen alkalommal az egyik ártatlan fiúcska — miért olyan mérges?
Hát lehet erre felelni? Hibáink beismerése és megvallása csak a felnőttek előtt nehéz és kínos, de nem a gyermekek előtt. Hamarosan beláttam, hogy a hiba bennem van, magyarázási módszerem nem felelt meg a gyermekek mentalitásának.
Elkezdtem figyelni, mi az tulajdonképpen, ami a gyermekek figyelmét megragadja és leköti. Felfedeztem, hogy a mese, a történet az, egyszóval mindaz, aminek történet- vagy mese-színe és légköre van. Szerencsére elég gazdag fantáziával voltam megáldva s a képességem sem hiányzott, hogy az előadandó történeteket megjátsszam és dramatizáljam, azaz a való élet színeibe öltöztessem. Ezért aztán sok és hangos sikert arattam a gyermekek előtt. Mivel a trópusi gyermek értelmi működése lassan mozdul, tehát a fantáziájukra és érzelmi világukra építettem. A legszárazabb tanításokat is történetek, színes leírások, hasonlatok, képek formájába öltöztettem, megdramatizáltam és úgy adtam elő.
Sohase hittem volna, hogy az itteni gyermekek fantáziája annyira gazdag és erős s hogy érzelmi reakcióik olyan ösztönösek és gyorsak. Élvezet volt látni, hogy az én dramatizálásaim hatása alatt mint változtak át a gyermekek arckifejezései a csendes boldogság nyugodt kifejezésétől az ijedtség és félelem sötét felhőjéig, a tapsvihartól a hátborzongató iszonyig — a történet részleteinek megfelelően.
Észrevehetőleg megfiatalodtam a gyermekek között s magam is élvezni kezdtem a Biblia világtörténelmi eseményeit. Életem legszebb pillanatait a trópusi gyermekek között töltöttem, s még ma is könnyezve hívom elő emléküket, s olyankor nagy sóhaj szakad fel a szívemből: adjátok vissza a gyermekeimet!
Sok jel vallott arra, hogy meg tudtam nyerni a gyermekek szívét s hogy egyik legnépszerűbb alakja lettem az iskolának. A gyermekek elhalmoztak rokonszenvük minden megnyilatkozásával. Hogy rohantak, tülekedtek sokszor egymást fellökve, hogy elsők lehessenek, akikkel kezet fogok, ami különben itt kötelező szokás. Hogy kérdezgették számtalanszor, hogy ugye most vallásóra lesz, s micsoda ártatlansággal követelték, hogy még több vallásóra legyen s milyen diadalkiáltással fogadták, ha valamelyik tanító betegsége miatt valóban soron kívül vallásórát tartottam.
Egy alkalommal a tízperces szünet alatt feltűnt nekem, hogy az egyik kisleány óvatosan többször is megfordult körülöttem olyan fontoskodó arccal, mintha valami nagy titkot akarna velem közölni. Majd hirtelen hozzám lépett s valamit ügyesen a tenyerembe csúsztatott. Éreztem, hogy fém volt és sejtettem, hogy pénz. Csodálkozva és elnéző mosollyal néztem a kisleányra.
— Az én apámnak nagyon sok pénze van — mondta fontoskodva a csöppség — és nekem is sok pénzt ad, hogy édességet vásároljak. Te viszont sohasem veszel semmit, bizonyára azért, mert nincs pénzed. Ha akarod, én mindennap fogok neked pénzt adni.
Ilyenek a gyermeki lélek ösztönös megnyilvánulásai! Néha egoisták és zsarnokok a kegyetlenségig. Máskor meg altruisták az önmegtagadás legmagasabb fokáig. Az egyéni és iskolai nevelés sok bukását és csődjét én annak tulajdonítom hogy mi felnőttek nem tudunk és talán sohasem fogunk tudni játszani a természet legnagyszerűbb és legbűvösebb hangszerén: a gyermek lelkén!
Mikor végleg elbúcsúztam az iskolától, olyan jeleneteknek lettem a központja, ami még öreg tanítók szemét sem hagyta szárazon. A gyermekek körülfogtak és sírva kérleltek, hogy ne menjek el. S mikor az 1200 (annyi növendéke volt összesen a mi kollégiumunknak az ottani szokás szerint óvodától az érettségig) kézfogás után a kijárat felé megindultam, elállták az utamat, a leányok letépték aranynyakláncukat, órákat, gyűrűket dugdostak a kezembe, a fiúk meg telecsempészték a zsebeimet pénzzel.
Én az életet és a Gondviselést mindig áldani szoktam sorsom minden fordulatáért, a jóért és a rosszért egyaránt. Tudom, hogy a kor és a természet rendje fokonként kiüti a kezünkből a legkedvesebb foglalkozásainkat is, s a végén tétlenségre kárhoztat. Alázattal belenyugszom mindebbe s csak álmomban szoktam felsóhajtani, ha a bogotai gyermekekkel álmodom: Istenem, de szép volt!

Magyarok Caracasban

Mikor ismerőseim között híre futott — s egy évtized után ismerősöm volt szinte mindenki, aki Bogotában az intellektuelek között valamit számított — hogy át akarok telepedni Caracasba, mindent elkövettek, hogy lebeszéljenek. Hogy Venezuela egy műveletlen ország — mondották — hogy ott mindig diktatúra van, hogy ott nemrég még a kezét vágták le a tolvajnak, s hogy a legnagyobb fegyházat egy nagy tó közepére építették s a tavat krokodilusokkal rakták tele, hogy a fegyencek úszva se tudjanak megszökni, stb.
A délamerikaiaknak ezt a csipkelődő enyelgését egymás rovására már jól ismertem. Tudtam, hogy a peruiakat poroszoknak, a kolumbokat fűzfapoétáknak, a brazilokat rongyrázóknak, az argentinokat harmonikásoknak csúfolják.
A sok rosszmájú megjegyzés s a még több jóakaratú lebeszélés csak fokozták bennem a kíváncsiságot, hogy Venezuelát közelről megismerjem. Hazudnék azonban, ha azt akarnám elhitetni, hogy távozásomnak ez volt az egyetlen oka. Sok minden játszott még közre, ami erre az elhatározásra bírt. Így például mind jobban beláttam, hogy a 3000 m magas Bogotá aritmikus szívemnek nem kedvez, s a nagy elfoglaltság mellett egy szívinfartóval kell előbb utóbb végeznem. Aztán felébredt a kalandorvérem is, mely már túl hosszúnak találta a megülésemet Bogotában, s a görbe ország sem nyújtott már semmi újat, miután keresztül-kasul bejártam, mint talán senki kolumb barátaim közül. S végül - bár őszintén megszerettem ezt a népet s ma is sajog a szívem nevük hallatára — vágytam már véreim, a magyarok közé, akik Venezuelában egy éve pap nélkül
maradtak.

San Cristobal a határváros Kolumbiával. Ott állok a repülőtéren s várom a caracasi gépet. Egy unatkozó rendőr hozzám jön és megszólít:
— Hová készül Páter?
— Caracasba.
— Kirándulás?
— Nem! Végleges áttelepedés.
— Jól teszi! Kolumbia koldus ország, Venezuelában az arany gurul az úton.
Hát az arany ugyan nem gurul az úton, de abban igaza volt a jámbor rendőrnek, hogy Venezuela rém gazdag ország nemcsak Kolumbiával, hanem sok-sok más gazdag országgal szemben is.
Caracas repülőterén már magyarok fogadtak, népes küldöttség, melyben örömmel fedezem fel egyetlen ismerősként Vaszary Pirit az urával. A repülőtér a tenger partján van, s onnan a legmodernebb autóút vezet merész viaduktokon át a 900 m magas Caracasba. Nincs nagy alkalmam a nézelődésre, s csak a szemem sarka jelzi, hogy pompás, szinte lenyűgöző fekvése van Caracasnak s hogy Kolumbiával ellentétben rengeteg a néger - de nem nézhetek jól körül, mert a magyarok elhalmoznak kérdésekkel és informálnák az életükről, a magyar kolóniáról. Fény és árny, csodálatos fények és sötét árnyak, mint többé-kevésbé mindenütt a magyar emigrációban!
Hogy és miért került olyan népes magyar emigráció Venezuelába, holott odahaza kevesen tudták volna megmondani, hogy Caracasnak hívják a fővárosát, annak egyszerű oka van. A háború után a Németországban rekedt magyarok a lágerélet borzalmaival torkig voltak, s nem bánták hová, csak vízumot kapjanak a kivándorlásra. S mert Venezuela volt az első, mely egy nagyszabású telepítési akció során megnyitotta a kapuit mindenki előtt, többezer magyar (7-8 ezerre becsülték) minden meggondolás nélkül jelentkezett. Csak akkor rémültek meg először, amikor a maiquetiai kikötőben a sok négert s a falu nyomorúságos viskóit meglátták. De a rémületük csak fokozódott Caracasban. Bizony a venéz főváros akkor még egy Szolnokhoz vagy Miskolchoz hasonlatos városka volt, ahol a város szívében volt egy pár szép középület, koloniális stílusú palota, de a többi csak az igénytelenség és ízléstelenség színeiben kussolt. A mai fényűző, Párizst játszó Caracas a magyarok szeme előtt nőtt nagyra.
Talán sehol a világon nem sikerült a magyaroknak annyira együtt maradniuk mint Venezuelában. Mindenütt máshol szétszóródtak, Venezuelában megülték szilárdan a fővárost, már csak azért is, mert Caracason kívül az a pár vidéki város primitív és pátriárkális életével nem kecsegtetett semmi elhelyezkedési lehetőséggel. De nagy szerepet játszott ebben az is, hogy a magyarok zöme az értelmiségi

osztályhoz tartozott: igen sok katona- és csendőrtiszt (köztük Bartha vezérezredes, volt honvédelmi miniszter), egy csomó orvos (köztük két magántanár is), ügyvédek, bírák, polgármesterek, grófok, bárók, bankosok, építészek, nagykereskedők. Iparos nem volt sok, de azok a szakma legjobbjai.
Legnehezebb sorsa kezdetben az intellektuelleknek volt. Polgármesterre, csendőrre, katonatisztre — pláne minden nyelvismeret nélkül — igazán nem volt szüksége Venezuelának. Mihez kezdjenek? Ma már mulatságos rágondolni, de akkor nekik véresen komoly ügy volt, élet-halál harc a kenyérért, pláne mert a legtöbbje nős, családos ember volt apró gyermekekkel. Hát néhányan a főutcákon lepényt, pogácsát árultak, amit üres fészerekben az asszonyok sütöttek, mások mosodát nyitottak s maguk szedték össze a szennyest a házaknál, ismét mások megpróbáltak pincérkedni, persze csak addig, míg valamelyik vendéget nyakon nem öntötték a forró levessel. Volt, aki fényképezőgépével lefotografálta a gazdagok negyedeiben a fényűző villákat s azzal csinált jó üzletet; volt aki kenyeret sütött s kerékpáron maga hordta ki a kereskedésekbe a friss kenyeret.
Mikor már egy kicsit belejöttek a nyelvbe és felfedezték, hogy a venézek között vajmi kevés, szinte fehér holló a szakember s közben egy katonakormány nagyszabású közmunkákba s Caracas teljes modernizálásába kezdett, a magyarok elhatározták, hogy ők mindenhez fognak érteni s hogy olyan munkát is vállalnak, aminek az abc-jét sem ismerték azelőtt. Így lett az egyik szobafestő, a másik villanyszerelő, a harmadik szállodaigazgató, a negyedik sportoktató, az ötödik kerámikus, a hatodik földmérő, a hetedik eladó. Ha az egyik magyarnak sikerült valahol jól megvetni a lábát, húzta maga után a többit is. Az IBM caracasi kirendeltségét szinte ellepték a magyarok, a National Cash Register szintén egy egész magyar különítményt tudott felmutatni, nem is beszélve a sörgyárakról, melyek között még magyar alapítású is volt. A lázas útépítés is sok magyarnak adott kenyeret mint ellenőröknek, az Orinoco-i bányatelep és nagyüzem szintén magyar megszállás alatt állott. Az olajfúrások és kutak tisztviselő státusában is akadt jópár magyar.
Persze bizarr dolgok is előfordultak. Egy öreg erdélyi báró, aki az abesszin császár barátságával dicsekedhetett s mutatott is fényképeket arról, azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy egy egzotikus lepkefogóval járkált s vett üldözőbe minden röpködő bogarat. Az arisztokrata származás, mely
legjobban a demokrata népeknél, hódít aztán a császári barátság, a fényképek az elejtett oroszlánokkal és tigrisekkel s nem utolsó sorban a rejtélyes lepkefogó olyan jó hatással volt az illetékesekre, hogy rögtön kinevezték a természettudományi múzeum igazgatójának. Pár év után saját hibájából mentették fel, mert a kávéházi trécselés miatt nem tudott kellő időt szentelni hivatalának.
Viszont megható szép példát adott mindenkinek egy másik erdélyi gróf, aki egy büdös mosodában vállalta a felíró szerepét és kb. 10 évet a szennyes ruhák szortírozásával és számlálásával töltött, míg a rák végzett vele. Utolsó napjaiban, mikor már jártányi ereje sem volt, egy gazdag magyar vette magához vadonatúj villájába. Ott látogattam meg utoljára, s bár protestáns volt, saját kérésére együtt imádkoztuk el a hit, remény, szeretet és bűnbánat imáját. Úgy készült a halálra. Másnapra kiszenvedett. A protestáns magyar lelkész külföldi úton volt s a presbitérium kérésére nekem kellett eltemetnem. Csináltam is egy olyan ökumenikus szertartást, hogy egy szem sem maradt szárazon. A legprotestánsabb hölgy csak azt hiányolta, hogy a koporsót a sírbatétel előtt nem áldottam meg katolikus módra.
Volt még két másik grófunk is — apa és fia — mindkettő szorgalmas és semmi megkülönböztetést nem igénylő kenyérkereső. A fiú azzal tette magát nevezetessé, hogy egy magyar cipészmesternek vette feleségül a leányát, holott egy európai grófi címért akármelyik venéz milliomos odaadta volna leányát s a vagyona felét. Különben az a tapasztalatom az emigrációban, hogy a magyarok «rangon alul» nősülnek!
A magyar merészség, alkalmazkodási képesség és elszántság Venezuelában gyors és biztos utakat nyitott a meggazdagodáshoz. Az egyik fiatal magyar, aki otthon soha villanyszerelési munkával nem foglalkozott, az első kísérletek után befutott, hamarosan vállalkozó lett s az olajtelepeken már a legkényesebb villanyszereléseket is megkapta a barakkok felépítésével egyetemben, s hamarosan a leggazdagabb magyarnak számított.
Egy másik, volt fiatal hadnagy kezdte mint hegesztő az építkezéseknél, folytatta egy műszaki irodában mint rajzoló, néhány év után rávetette magát a gyárak

felépítésére szolgáló vastraverzek készítésére. Előbb 1-2 olcsó géppel, majd a legmodernebb francia acélfűrészekkel. Az új nagy gyártelep felszentelését én végeztem fényes ünnepség keretében, ahol a munkások ökörsütéssel, a vendégek pezsgős vacsorával ünnepelték a szerencsés kezű magyar vállalkozót.
Nem is csoda, hogy pár év után a gazdagabb magyarok arra vetemedtek, hogy egy yachtot béreltek s azon tettek meg egy szép tengeri utat, amit a szegényebb magyarok, de főként a betársulásra meg nem hívottak erős megrovásban részesítettek.
Akadt példa természetesen az ellenkezőjére is. Egy nagy pesti bankár szép vagyonnal érkezett Caracasba, de európai fogalmakkal operálva (hitelüzlet részletfizetésre) két év alatt szinte mindenét elvesztette. Egy volt diplomatánk s egy iparügyi szakember előbb Montevideóban tanulták meg, hogy nem mind arany, ami fénylik, hogy aztán Caracasban találjanak ha nem is vagyont, de nyugodt jó megélhetést.
Humoros esetek is akadtak. Egy különben nagyszerű képzettségű geológusunk, akinek nagy atyja még mint Selmecbányái főiskolai tanár meghívásra először mérte fel a venezuelai olajmezőket, azonnal alkalmazást kapott a legnagyobb olajvállalat központjában. Ott aztán azzal tette magát nevezetessé, hogy a főnökét akarta mindenáron meggyőzni arról, hogy a szakmához semmit sem ért.
Egy zseniális építészünk, otthon már műegyetemi előadó, annyira vitte bizarr elgondolásait, hogy egy villába beépítette a telek egy óriás fáját is a szalon közepére. A merész ötlet azonban nemhogy vonzotta volna, hanem elriasztotta az építkezni szándékozókat.
Egy becsületes magyar cipész az egyik nagyobb vidéki városban ortopéd-cipészetet nyitott s az első sikerek után mint «csodadoktor» mindenféle testi elferdülések gyógyításra adta magát. Mikor egy kis fölös pénzre tett szert, egy cimbalmot hozatott, s üres óráiban addig pötyögtette, míg úgy ahogy a magyar nótákat kihozta belőle. Akkor aztán zenekart szervezett hasonló műkedvelőkből s a magyar mulatságokon azzal húzták a talpalávalót. Mikor Venezuelából eljöttem már arról álmodozott, hogy turnéra indul Indiába. A zenerajongás igazi áldozata volt, mert mesterségét elhanyagolta s csak mikor már a szükség az ajtaján kopogott, akasztotta magára újra a surcot s udvara egyik rejtett sarkában verte az elnyűtt cipőkre az új talpakat.
Sok magyar — s nem éppen a gazdagok — játszott a lóversenyen, ami vasárnaponként sportmérkőzések híján Caracas legnagyobb attrakciója volt. Szombat estig kellett a tételeket kitölteni s az irodákban leadni. Ennek a műveletnek valóságos tudósa egy volt vezérkari őrnagy lett, aki a legkomolyabb tanulmányok alapján (lovak származása, addigi szereplése, stb.) kiszámította a legbiztosabb tippeket, ami feltűnően sok esetben be is vált. A dolog érdekessége az volt, hogy ő maga sohasem játszott, s a tanácsaiért sem kért részesedést.
Volt egy operaénekesünk is, aki azonban jövedelmezőbbnek találta a női szabóságot, aminek eredetileg indult. A hivatáscserét ugyan azzal indokolta, hogy Caracasban nincs opera, de a szabóság mindenesetre jól jövedelmezett. Fényűzően berendezett lakása, előkelő klientúrája volt. Szerencsétlenségére beleszeretett egy svájci hostessbe, mindent arra költött, klientúráját elhanyagolta, de a nő mégis faképnél hagyta. Én már ebben az állapotban ismerkedtem meg vele. Csak ült, tétlenkedett a szép lakásban és teljes letargiába merült. Alig bírtam felrázni belőle. Egy geológus szánta meg, s mint segédjét magával vitte a földmérésekre. Azonban annyira antitalentum volt új mesterségére, hogy mikor barátja valamelyik műszert kérte, azt kérdezte vissza, melyik "karót akarod"?
Mikor a katonai diktatúra szédületes tempójú építkezésbe fogott Caracas modernizálására, fellendült az építkezési ipar s azzal együtt a telekügynökség. Az előbbire a taljánok, az utóbbira inkább a magyarok vetették rá magukat. A telekeladásokon s még inkább a spekuláción több magyar meggazdagodott.
Ezek között volt egy hölgy is, aki messze a város felett potom áron egész kis birtokot vásárolt, nagy házat épített rá és tyúkfarmot. A telek parcellázásával sokat nyert s mert szívesen jótékonykodott s hetekre a házába fogadott munkanélkülieket, hamarosan az egyszerű nép nagyasszonynak kezdte titulálni. Jótékonysága mellett az is szerepet játszhatott, hogy erdélyi volt, nemzetes asszonynak nevezte magát kezdettől fogva, családi neve azonos volt egy grófi családéval, és hogy ő volt a nyilasok lelke és fővédnöke Az 56-os forradalom hírére azonnal Bécsbe repült és sokat áldozott a menekültek segélyezésére. Bár erős kálvinista volt és sohasem tudta megbocsátani, hogy Caracasban egy

luteránus pap lelkészkedése alatt boronálták össze a nagyobbszámú katolikusokat a luteránusokkal, a katolicizmus iránt nagy megértést tanúsított. Mikor megrendeztem népünnepéllyel összekötve a első Szent István-napot, ő volt az első, aki egy igen nagy összeggel az adakozást megkezdte, jelvényeket veretett ezrével, egy csomó sült csirkét hozott, mert - mint mondotta - Szent István minden magyaroké.

Apropó! nyilasok. A magyar kolóniával megismerkedve hamar észre kellett vennem, hogy sok közöttük a nyilas. Mint lelkipásztor nem tehettem különbséget híveim között politikai pártállásuk szerint, de különben is aszerint szoktam az embereket elbírálni, hogy egyénileg ki mit ér s a politika miatt sohasem engedtem senkire a vizes lepedőt ráhúzni. Tökfej az, aki másként gondolkozik!
A caracasi magyar nyilasokról ki kell állítanom a bizonyítványt, hogy a kolónia dolgos, szorgalmas, becsületes tagjai voltak s minden nemzeti ügy lelkes pártfogói. Egy vonást külön megcsodáltam bennük, hogy t. i. az egyedüliek voltak, akik áldoztak sajtójukra és irodalmukra. Megrendelték több példányban is az emigrációs nyilas lapokat — akkor, amikor a nem-nyilas magyaroknak halvány sejtelmük sem volt arról, hogy volna nekik való emigrációs sajtó is — és ugyancsak több példányban rendelték meg pld. Marschalkó Lajos könyvét és barátaiknak ajándékozták. Hangsúlyozom, hogy ezt
csak ők tették meg, a kolónia többi részéről hatástalanul hullott le minden ilyen irányú kísérletem. Hogy a nyilasok közben eszméik hamaros győzelmében reménykedtek, s kormánylistákat is készítettek, az nem volt több, mint a legitimisták vagy szabad királyválasztók hasonló tervei.
Volt a kolóniában egy úr, akinek neve az Árpádok valamelyik tagjáéval azonos volt. Gyönyörű szép szál férfi volt, de nem túlzottan életrevaló. Azt hiszem, nem sokra vitte volna ha egy gazdag venéz hölgy bele nem szeret és el nem véteti magát vele. Valamelyik huncut magyar elhitette az asszonnyal, hogy a magyar Szent Korona a férje magyarországi birtokán van elásva s azért őt illeti meg a magyar trón. A felültetésnek csak haszna volt, mert a naiv asszony ezek után még jobban imádta az urát.

Amilyen könnyű a kolumb népet megismerni, mert közlékeny és tenyerén hordja a szívét, olyan nehéz a venézek jellemével tisztába jönni, mert zárkózottak és bizalmatlanok az idegennel szemben. Úgy látszik, az első idegenek a franciák lehettek s nem nyerték meg a nép rokonszenvét, mert azóta is minden idegent musszíunak (monsieur) neveznek. A másik nagy idegen invázió az olaszok részéről jött, akik kíméletlen vagyonszerzési és gyors meggazdagodási mániájukkal egyenesen gyűlöletet keltettek. Ha nem is igaz a humoros történet, amit mesélni szoktak a caracasi szegény venézekről, de mélyen jellemző és megtörténhetett volna, hogy egy néger, aki alkalmi munkára bejáratos volt egy gazdag idegen villájába, egy szép napon azzal állított be, hogy kitört a forradalom s hogy «holnap visszajövök a nyakatokat elvágni». Hát a forradalom ki is tört épp az én ottlétem alatt s ha nyak-átmetszések nem is voltak, olyan utcai üldözés és hajtóvadászat indult meg az olaszok ellen, hogy rossz volt nézni!
A venéz nép élesen elhatárolható két fajból áll: az egyik a szomszédos kolumbhoz hasonlatosan a tiszta kreol faj, a másik a karibi néger és annak különböző kereszteződései. Az előbbi komoly, megállapodott, ősi tradícióiban élő nép, a maga módján dolgos is és büszke hazájára, mely Simon Bolivárt, Délamerika felső államainak a felszabadítóját (libertador) adta a világnak. A néger viszont meg nem állapodott, léha, mulatós, hencegő, kérkedő faj, mely szereti a semmittevést, elmenne a munka temetésére s a kéregetést vagy alkalmi lopást sem veti meg. Bizonyára tréfa, de jellemző, amit róluk mesélni szoktak, hogy egy néger szunyókál a gyümölccsel megrakott banánfa árnyékában, de mikor meglát egy arramenőt, kinyújtja a kezét alamizsnáért. — De ember! — kiált rá az illető — fejed fölött a sok banán, csak a kezedet kell kinyújtani utána. — Igen, de azt előbb meg is kell ám hámozni! — szólt a felelet.
A néger Venezuelában, bár őslakó, egy fluktuáló elem, mely nem telepszik le, nem alkot falvakat, városokat, hanem jön-megy, vándorol, oda tódul, ahol a legkönnyebb és legcsekélyebb munkával jár a megélhetés. Caracas s a közeli kikötő különösen vonzza őket, úgy hogy a város fejlődésével egész hullámokban érkeznek oda. Kutyába se veszik a magántulajdont vagy a városépítési

szabályokat. Amíg voltak Caracasban u. n. quebrádák (a hegyekről lezuhanó patakok mély kimosásai), oda húzódtak le, de mióta a quebrádák megteltek viskókkal, egyszerűen elözönlik — gyakran a város szívében — a még be nem épített telkeket s ott ütik fel fémlapokból és banánlevelekből nyomorúságos kunyhóikat s a higiéné teljes híjával elrondítják és elbüdösítik az egész környéket.
A katonai diktatúra meg akarta oldani ezt a kérdést és építtetett 5-6 valóságos felhőkarcolót kislakásokkal a szegény emberek részére. A cél éppen az volt, hogy kicsalja a népet a quebrádákból s a viskókból és a nomád erkölcsök elhagyására kényszerítse. A szép terv kútba esett. A népnek nem kellett a szép lakás, évekig üresen maradtak. Akik mégis beköltöztek, egy-kettőre tönkretették a víz- és villanyberendezést, bemocskoltak mindent s aztán visszaköltöztek a kunyhókba.
Amilyen sok a néger, olyan kevés az indió Venezuelában.
Még a statisztika szerint is csak valami százezer van, annak is a harmada a teljesen vad motilones-ekre esik akik a Kolumbiával határos őserdőkben élnek s a fehérek minden közeledésének ellenállnak. Sőt a közhit azt tartja, hogy megtámadják és lemészárolják a fehér embert, ahol csak alkalmuk nyílik rá. Nem tudom, mi igaz a hátborzongató történetekből amiket a lapok is előszeretettel közölnek, csak annyi bizonyos, hogy még a misszionáriusok sem tudnak a közelükbe férkőzni.
Statisztikához nehéz hozzájutni, de nekem az volt a benyomásom, hogy Caracasnak legalább egy harmada idegen: vagy végleg bevándorolt és megtelepedett vagy néhány évre a külföldi nagyvállalatoktól ide helyezett idegen. Legnagyobb számban az olaszok voltak, akik a háború után élelmességükkel és igénytelenségükkel valóságos paradicsomot találtak Venezuelában. S nem is hosszú évek munkája után mint másutt, hanem 1-2 év alatt. Most nem beszélek építészeikről, mérnökeikről, akik játszva használták ki a konjunktúrát, hanem egyszerű, egészen szegény taljánokról, akik egy spárgával átkötött kopott kofferrel érkeztek, amelyben némi fehérneműn kívül csak makaróni volt. Ahogy ezek lekecmeregtek a hajóról, a rengeteg építkezésnél azonnal munkára találtak. Ott laktak az épülő ház valamelyik zugában, banánt ettek és Coca-Colát ittak. A keresetüket meggyűjtötték s mihelyst futotta, egy kis telket vettek. A szóbeszéd szerint — a természetüket ismerve nem is lehetetlen — éjszakánként elemeltek néhány zsák cementet, téglát s miegymást s a saját telepükre hordták. Mikor elegendő építkezési anyag volt együtt, megkezdték az építkezést. Csak a földszintet kellett felhúzni saját költségükön, mert az emeletre már adott kölcsönt a bank. Mikor felépült a ház, ráfestették a falujuk vagy a feleségük nevét, kiadták a lakásokat s boldogan beköltöztek házmesternek a saját bérházukba.
A második népes idegen réteg a yanki, aki azonban a legtöbbször csak kiküldetésben van s néhány évet tölt itt. Ezek az urak és úgyis viselkednek. A nyelvet nem tanulják meg s hülyén csodálkoznak, ha valaki nem érti meg az ő nyelvüket. Ők az urak, ha nem is műveltségben, de vasalt nadrágban és úgy is viselkednek, mintha Délamerika csak értük volna. Nekik mindig több fizetésük van, mint másoknak ugyanannál a vállalatnál, mintha ez maradéka vagy utánzása volna az angol és francia katonatisztek régi koloniális pótlékának. Ez és viselkedésük, mintha valami szuper-emberek volnának, az, ami az ellenszenvet kihívja ellenük.
Számos, de kétes értékű elem a spanyol, akiknek legnagyobb része a polgárháború után elmenekült kommunistákból került ki, akik iparhoz, kereskedelemhez mit sem értve az intellektuális pályákra vetették rá magukat. Jellemző rájuk az az újsághirdetés, amit a saját szememmel olvastam: «Spanyol száműzött, republikánus, szabadkőműves és istentagadó keres meggyőződésének megfelelő állást».
Viszont nagy hasznára van az országnak a portugál bevándorlás. Ez az egyszerű, dolgos nép Caracas környékén a konyha- és virágkertészetet műveli, mert azelőtt még a salátát vagy a hagymát is az USA-ból importálták.

Köztudomású, hogy a magyart az emigrációban a legkönnyebben a fehér asztal körül és a mulatságok mellett lehet összehozni. Egy mulatságról, bankettről, táncról, bálról senki sem akar lemaradni. Caracasban is hamar összeverődött egy zenekar, mely ha nem is volt versenyképes, rendületlenül húzta a talpalávalót. A baj csak abból kerekedett, hogy a fiatalság már modern táncokat is szeretett volna

táncolni, sőt elsősorban azokat, de a mi öreg muzsikusaink dilettánsok lévén csak az ősrégi magyar csárdásokat húzták s legfeljebb a keringőket. Meg is sértődtek, amikor drága pénzen délamerikai muzsikusokat kellett szerződtetnünk. Lett volna ugyan Caracasban egy híres magyar cigányprímás is, de szerződése a legelőkelőbb szállodához kötötte s átlag csak éjfél után tudott szabadulni, hogy a magyar kolóniát is megörvendeztesse.
A venézek ugyan szerettek táncolni, mint minden délamerikai, de nagy nyilvános bálokat mint Magyarországon szokás volt nem rendeztek. A magyarok viszont még az u. n. «fehér bált» sem hagyták ki programjukból.
Abban az időben sehol a világon oly nagy társasági életet nem fejtettek ki a magyarok mint Caracasban, ami talán annak tudható be, hogy a kolónia nagy része a jobb társadalmi osztályból került ki, akik már hazulról hozták magukkal a különböző címen megrendezett házi mulatságok receptjeit. A dolog csak annyiban módosult, hogy a bort kiszorította a whisky szódával s a lórumot vagy ramslit a canasta és a bridge. Akik kézzel-lábbal elamerikaisodni akartak, azok meg sürgősen beszereztek egy u. n. házi bárt azaz a szoba sarkában egy miniatűr söntést s onnan mérték ki és kevergették a különböző italokat s adagolták a jégkockákat.
A koloniális élet oly élénk volt, hogy elengedhetetlenné vált egy Magyar Ház alapítása, ami egyelőre egy kertes nagy koloniális ház kibérelésével indult meg. Itt már alkalom nyílt a gyermekek részére mesedélutánok, magyar iskolai kurzusok, a felnőttek számára ismeretterjesztő előadások és kisebb színdarabok megrendezésére.
De a caracasi magyarok nemcsak szórakozni és mulatni tudtak, hanem vallási kötelességeiknek is példásan eleget tettek. A vasárnapi misék igen látogatottak voltak, annyira, hogy beszéd és irigység tárgyát képezték az idegen nyelvű lelkészek előtt. Mindenkori magyar papjukat urasan ellátták, maguk gondoskodva a megajánlott hozzájárulás beszedéséről.
Ezt a szép, harmonikus koloniális életet némileg megzavarta az 56-os forradalom menekültjeinek megérkezése, szám szerint 1200. Mi ugyan mindent megtettünk a szeretetteljes fogadtatásukra, de ők már más iskolából jöttek és más erkölcsöket mutattak. Nem szabad persze feledni, hogy a menekültek színe-javát elszippantotta bűntudatában az USA, majd Kanada, Anglia s egy sereg más európai ország, úgyhogy csak a salakja maradt Délamerikára. Egy kolumb diplomata beszélte el nekem, hogy mikor egyik menekülttáborban toborozni akart saját országa számára, a magyarok megvetőleg legyintettek és kórusban ordítozták: USA, USA! Volt természetesen egy derék, becsületes, dolgozni kész
is közöttük, de az én becslésem szerint az nem volt több 10 % -nál. A többi, sajnos, selejtes elem volt, mely igazán nem öregbítette a magyarok jó hírnevét. Illusztrálásul csak a legkirívóbb esetek némelyikét akarom felsorolni.
Volt például egy nagyhangú vitéz közöttük, mesterségre nézve szabómester, ő kapta a legnagyobb kölcsönt az amerikai kat. jótékonyságtól. Hálából soha többé nem mutatkozott, a kölcsönt nem fizette vissza, semmi magyar megmozdulásra el nem jött, sőt egyetlen fiát sem engedte el a magyar kurzusokra. A magyar jelleg levetkőzésében valóban «vitéznek» bizonyult!
Caracasnak egyik hegyoldalán állottak azok a cementből készült barakkok, amik a bevándorlók első elhelyezésére szolgáltak. A katonai diktatúra bukása alkalmával lerohant hozzám egy magyar küldöttség, izgatottan kérve, hogy azonnal szabadítsam ki őket onnan, mert arrafelé tűzharcok folynak, már az ablakon is belőttek, a «szerecsenyek» (így nevezték a négereket), lenyakalással fenyegetik őket, s már két napja enni sem kaptak. Felmentem taxival velük együtt a barakkokhoz. Az utcákon semmi lövöldözés s a barakkoknál leszállva az ott ácsorgó négerek mosolyogva siettek nekem kezet csókolni. Az épületeken sem mutatkozott semmi sérülés s az egyetlen kitört ablaküveg nyilván nem golyó áldozata lett. A gondnok elmondotta, hogy csak a forradalom első napján nem tudott ebédet adni, de azóta az ellátás zavartalan. Hogy megnyugtassam a magyarokat, elmondtam nekik, hogy a délamerikai forradalmak vértelenül szoktak lezajlani, s hogy ők a pesti barikádharcokban sokkal nehezebb órákat élhettek át.
— Az más volt! — legyintett a legszájasabb.
— Miért lett volna más? — kérdeztem meglepődve.
— Hát azért, mert mi a pincékben ültünk!
Hát ilyenek voltak a Caracasba eljutott szabadságharcosok!
Két fiatalasszony volt megérkezésükkor áldott állapotban s ezért mindenáron egy

rendes lakásban akartam őket elhelyezni, ami kezességem mellett sikerült is. Az egyik férj hamarosan elhelyezkedett s fizette a lakbért. A másik azonban, aki zongoristának, karmesternek, színésznek, rendezőnek
mondta magát, haszontalan ember volt, nem vált be sehol sem, de nem is törte magát a munka után, inkább szép fiatal feleségét kényszerítette be egy táncos lokálba táncosnőnek. Majd egy szép napon a három gyermekkel titkon repatriált, rám hagyva örökségül a többhónapos hátralékos lakbér kifizetését. Később hallottam, hogy odahaza színdarabot írt az emigrációról, amiben mindenkit kigúnyolt, de akik közé elfelejtette magát, mint a legromlottabb figurát odapingálni. A darab különben megbukott.
Az új jövevények között volt egy fiatal leány párhónapos csecsemővel a karján, aki állítólag a vőlegényéhez jött. Mikor utána érdeklődtem, kiderült, hogy egy hírhedt magyar nőcsábító karmaiba került, aki azonban hamarosan megunta és szabadulni akart tőle. Az esetet súlyosbította az, hogy a férfinak két szép, ártatlan 8-10 éves kisleánya volt s az anyja vezette a háztartást. S ez a szörnyeteg alak odavitte az ágyasát! Mivel épp akkor egy gazdag amerikai házaspár egy magyar leánykát akart örökbe fogadni, rávettem a leányasszonyt, hogy ne álljon útjába gyermeke szerencséjének. A csalódás akkor ért, amikor könnyet sem ejtett az elválásnál, viszont a nálam letétbe helyezett nagyobb összeget esetleges kiházasítására vagy repatriálására pár nap múlva szemérmetlenül kikövetelte. Aztán eltűnt, soha többet nem hallottam róla. Valószínűleg valamelyik éjszakai mulatóban kötött ki, amit másik két leány «szórakoztató iparnak» nevezett, mikor kérdeztem, hogy hol helyezkedtek el. Bár a nők virágnyelvét nem volt alkalmam megtanulni, ezt a kifejezést azonnal megértettem s felháborodásomban így rivalltam rájuk: Tehát ringyók lettetek! — Meg sem haragudtak érte.
A férfiak között voltak kimondottan büntetett előéletűek, akik siettek a forradalom hullámaiban mesterségükhöz visszatérni s a tüntetések alkalmával a szokásos üzletfosztogatásokban résztvenni. Azonban rosszul jártak, mert a rendőrség összefogdosta a tüntetőket s válogatás nélkül minden eljárás mellőzésével kiszállította őket 1500 km-re az útépítésekhez kényszermunkára. Onnan írtak aztán nekem megható leveleket hogy "ha Istent ismerek, szabadítsam ki őket a trópus és a kényszermunka poklából". Egyik-másik ezek közül mint tolvaj vagy betörő a caracasi börtön poklával is megismerkedett.

Valami gyakorlott magyar betörők az én lakásomat is megtisztelték látogatásukkal. Első ízben semmit sem vittek el, már csak azért se, mert pénzt vagy értéket nem találtak. Az azonban külön gyanút ébresztett mindnyájunkban, hogy kiszedtek minden írást az íróasztal fiókjából s egyenként a padlóra dobálták. Nyilván kerestek valamit az írásaim között,
de mit és kinek a megbízásából??
Második alkalommal az új zárral már nem boldogultak s azért az ajtófélfát vésték ki, de mert zajt ütöttek, a szomszéd kis kutyája oly hangos ugatásba kezdett, hogy eliszkoltak. Gondolom, épp azok lehettek, akik kevéssel azelőtt segélyért jöttek hozzám s a hosszú előszoba ajtajánál a belépő így szólította meg a kilépőt: «Adott gubát a vén szivar?» El lehet képzelni, hogy guba helyett mit adtam neki.
Mikor ezeket az új magyarokat regisztráltuk s felvettük az adataikat, az egyik kissé együgyű legény foglalkozásul harangozónak mondotta magát. Hiába faggattuk, hogy mégis ért-e valami máshoz is, mert itt a harangozás nem mesterség, csökönyösen csak azt hajtogatta, hogy ő harangozó volt Újpesten s az is akar maradni. Végül azonban, miután bejárta az összes caracasi templomokat s belátta, hogy nincs is valamire való harang, hanem csak «kolompok» — ahogy ő mondta — betört, és az utcák gyomlálásánál vállalt munkát.
Hogy mi foroghatott a harangozó eszében, amikor a menekülést választotta, nem tudom, mint ahogy azt sem bírtam felfogni, miért hagyta el egy magányos idős asszony a hazai rögöt? Pedig ilyen is volt, aki persze a házi munkán kívül semmihez sem értett, de viszont úgy füstölt mint egy török pasa. Egy családnál helyeztem el, ahonnan egy éjszaka izgatott hangú telefonhívást kapok, hogy menjek azonnal, mert Kati néni haldoklik s már eszméletét is elvesztette. Oda rohanok, de a kis kamrában, ahol feküdt, átható rumszag fogad. Pár perc múlva megállapítom, hogy a vén szipirtyó nem haldoklik, hanem — tökrészeg!
Egy ilyen népes kolóniában a tragédiák sem maradhattak el. Volt például egy már odahaza is neves, tehetséges filmrendezőnk, aki állami megbízásból egyelőre

dokumentumfilmeket gyártott s épp az autósztrádákról csinálta a felvételeket egy robogó teherautóra helyezett emelvényen, amikor egy viadukt lefejezte. Nagy magyar érték veszett el benne és népes család maradt utána.
Egy másik magyar, aki magas tisztséget töltött be az olajosoknál, de akiről azt suttogták, hogy meghamisította a keresztlevelét, hogy 10 évvel fiatalabbnak szerepelhessen s a korhatár elbocsátása ne fenyegesse, — a megzavarodás jeleit mutatta. Fantasztikus látomásaival és hallucinációival engem boldogított, holott köztudomású volt, hogy a spiritiszta szeánszokkal űzött idegösszeroppanás áldozata. Mindent megkíséreltem, hogy kigyógyítsam, de már késő volt. Hívták a szellemek s levetette magát a 7-ik emeletről.
Titokzatos és kinyomozhatatlan volt egy másik öngyilkosság, melynek áldozata egy jól kereső telekügynök volt. Egy román operaénekesnő volt a felesége s látszólag sem anyagi gondjai, sem családi bonyodalmai nem voltak. Búcsúlevél nélkül lőtte agyon magát. Apósa, egy román pópa a legfényesebb temetést rendelte meg. Úgy látszik, még ő is abban a hiedelemben volt, hogy a temetéstől függ a lélek üdvössége.
De a legtitokzatosabb és legborzasztóbb tragédia egy fiatal magyar asszonyt ért utol. Erdélyi leány volt és híres arról, hogy az első nő volt, aki Kolozsváron ügyvédi vizsgát tett. Aztán férjhez ment egy pesti ügyvédhez s azzal érkezett Caracasba. A férfi semmire sem vitte s az utolsó években taxisofőr lett. A házasság nem volt harmonikus s az asszony hosszú időre visszament Európába. Senki sem tudta hol s merre járt, miből élt s miből fedezte az utazás költségeit. Aztán megint váratlanul megjelent Caracasban, de különköltözött s valami gyanús orosz "csodadoktornak" lett a titkárnője. Ott is lakott a villa földszintjén. Egy szép napon, mikor a doktorék külföldön voltak, a szomszédok hullaszagra lettek figyelmesek. A rendőrség aztán a szennyesládában találta meg a meggyilkolt és brutálisan megcsonkított nő holttestét. Mivel a nyelve külön ki volt vágva, de a csodadoktor viselkedése miatt is az a hír kelt szárnyra, hogy a nőt európai kirándulása során beszervezték valami kémhálózatba, mely aztán valami felmerült gyanú miatt végzett vele. A gyilkosság szörnyű utójátéka az volt, hogy a rendőrség mindenáron eredményt akart felmutatni s ezért az ártatlan férjet tartóztatta le, aki aztán a hosszúra nyúlt fogságtól kétségbeesve egy borotvapengével átvágta az ereit és elvérzett.

Hogy Venezuela milyen gazdag ország, azt inkább a statisztikából lehet megtudni, semmint az élet megnyilvánulásaiból. Mert bizony a venéz falvak, kisvárosok primitívek, szegényesek, sőt Caracasban is a pazar középületek és fényűző villák mellett a négerek közbeékelt viskói s a quebrádák mindent lerontanak. De nem is ez helyezi árnyékba a gazdagságot, hanem az, hogy az üzletek és árucikkeik nem mutatnak arra. Buenos Aires vagy Rio de Janeiro fényűző üzletei s a kirakatokban elhelyezett luxusdolgok után itt bizony semmi ilyet nem találni.
Pedig az ország — de nem a lakosság — valóban rém gazdag. Olyan természeti kincsei vannak, amik beláthatatlan időre minden gondtól felmentik. Az egyik az olaj, mely nemcsak a világhírességgé vált Maracaibo tó alatt jelentkezik kimeríthetetlen mennyiségben, hanem az ország több más vidékén. A venézek kedélyesen azt mondják, hogy az országnak ez a legjobb terménye, mert nem kell vetni, csak aratni. De ugyanazt mondhatnák a vasércről, mely az Orinoco melletti hegyekben szintén felbecsülhetetlen mennyiségben áll rendelkezésre. Ez a világ eddig ismert leggazdagabb tartalmú vasérce, nem is kell mélybe fúrva kibányászni, elég a domb oldalát megbontani s máris ott áll elhordásra készen a vasérc. S mindezek tetejébe ott folyik az Orinoco, a világ harmadik legnagyobb folyója, mely olyan mély, hogy 15-20 ezer tonnás hajók is közlekedhetnek rajta és kiköthetnek a vasérc tőszomszédságában.

Bár mind e természeti kincsek kiaknázása külföldi vállalatok kezében van, a venéz állam részesedése is igen tekintélyes. Hogy hosszú éveken át mi történt ezekkel a pénzekkel, azt senki sem tudja ("aki mondja, nem tudja; s aki tudja nem mondja!"), de tény és való hogy semmi érdemleges közmunka az ország felvirágoztatására nem történt A katonai diktatúra volt az első, mely a közmunkának szinte szédületes tempót diktált, úgy hogy nem egészen egy évtized alatt megépültek a nagy autósztrádák, az első komoly vasút egy olajkémiai nagy gyár, az óriási méretű energia-telep az Orinoconál s a falusias Caracasbo egy második Párizs lett Hogy az engedélyek és szerződések megkötésénél «fizetni»

kellett s hogy a kormánykörök nagyon meggazdagodtak, az is bizonyos, de a vállalkozók legalább tudtak a leadandó százalékot s azt költségvetéseikbe és árajánlataikba bekalkulálhatták, s az ország mindenesetre rohamlépésben fejlődött. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a panama nem katonadiktatúrai specialitás, máshol is virágzik, még a hamvaiban újraéledt Európában is!

Vissza Európába

Akármennyire megszeretünk egy idegen kontinenst, a szívünk visszahúz Európába. Legalábbis azokat, akiknek a magasabb szellemi élethez közük volt. Hiába, kár is védekezni ellene, igazi kultúrembernek egyetlen feledhetetlen szerelme Európa marad.
Én is ezt éreztem azalatt a 13 év alatt, amit a trópus alatt töltöttem. Pedig nem úgy kezdődött! Azon az ócska, alig 3000 tonnás spanyol hajócskán, amivel átkeltem az Óceánon, egy furcsa dolog történt velem, amit csak akkori lelkiállapotommal tudok megmagyarázni.
Vigo-ból indultunk s egy napra kikötöttünk Lisszabonban. Ezt a fejedelmi szépségű várost megkímélte a háború. Itt nem voltak romok, sivár népkonyhák, rosszul öltözött darvadozó menekültek. Még a nácik által ide kimentett Chorin Ferenc, az egykori kőszén-király is, aki pedig azzal járta be pénzváltó utca levantinusait, hogy tekintettel üldözött zsidó mivoltára magasabb kurzuson váltsák be dollárjait, jól volt öltözve és nem garniszállóban lakott.
A hajónk éjféltájban indult tovább. A parancsnoki hídon álltam és a sötétbe süllyedt, romokban heverő Európa után szinte beleszédültem a káprázatos fényben ragyogó portugál főváros látványába. És eszembe jutott, hogy ez az Európa megcsalt, becsapott, kifosztott engemet. Szerelmese voltam a szó szoros értelmében, a legszebbnek, hódítónak, elbűvölőnek, ellenállhatatlannak hittem — s ez az Európa mint valami céda elrúgott magától, rendőrkézre adott, férges börtönökbe dobott s törvényt akart ülni felettem!
A szerelmében csalódott ember keserűsége fojtogatott.
A hajó lassan, halkan és sötéten, kioltott fényekkel mint valami kísértet oldalgott ki a Tajo folyóból a nyílt tenger felé. Az utolsó földdarab, Európa utolsó csücske sötétlett még előttünk. Magam se tudom, mi történt velem, de valami ösztönös, öntudatlan cselekedet lehetett. Lent találtam magam, közvetlenül a hajó szélén, átokra nyílt a szájam s tehetetlen dühömben levizeltem az utolsó darab európai földet.
Talán még szórtam az átkot a céda szeretőre, amikor valaki puhán a vállamra tette a kezét és simogató hangon megszólalt:
— Nem szabad elkeseredni! Európa mindnyájunkat becsapott, de azért mégis új szépségben fog feltámadni s a kultúremberiség szerelme marad!
A spanyol kapitány volt, aki ettől a perctől kezdve nem III. osztályú utasnak, hanem vendégének tekintett...
Ez a jelenet jutott eszembe, mikor a maiquetai kikötőben hajóra szálltam, hogy végleg visszatérjek Európába. Ezen a vulkanikus délamerikai földön sok mindent átéltem, rengeteg kalandot és két forradalmat is, de megszerettem népét, tájait, trópusi klímáját. Ők is megszerettek, egyenesen a magukénak vallottak Nevem be van vésve 1-2 haranglábra, néhány emberi szívbe s abba a két könyvbe, mely a nevemet viseli.
Úgy éreztem, nem hiába és nem nyomtalanul éltem 13 évet ezen a kontinensen!
És mégis, nem tudtam többé maradni. Elértem, sőt túlhaladtam a szokásos korhatárt, felébredt a nyugtalan kóbor vérem s húzott vissza Európába. Vajon milyen lehet a kedves, régi szerető? Meg fog-e ismerni? És én ráismerek-e?!
A hajón csupa talján, akik pénzzel kisámfázva boldogan, lármásan térnek vissza Olaszországba — végleg vagy csak látogatóba. A levest a makaróni, a whiskyt a bor váltja le. A valamikor tengeri kalózairól hírhedt Karibi tengerben (Kolumbiában nekem megnevezték azokat a nagy családokat, akiknek vagyonát az ősök kalózkodással szerezték) most már csak ragadozó cápák úszkálnak egyik szigettől a másikig. Trinidadig két nagy falkával is találkoztunk.
A nyüzsgő taljánok között mindössze ketten vagyunk idegenek. Én és egy szlovén fényképész, aki azonban messzire el fogja kerülni szülővárosát, ahol egész családját kiirtották Tito hordái.

Ez az új hajó gyorsan szeli a vizet és úszik két különböző világ között. Az egyik a hátunk megett marad és csak emléke kísér; a másik közeledik felénk mint valami ismeretlen.

S most itt ülök a római Szent Péter-téren s belemerengek a tudatba, hogy hányadszor térek immár ide vissza. Itt nevelkedtem pappá, ide menekültem Erdélyből a román letartóztatás elől s ugyancsak ide menekültem a magyar népbíróság s az orosz kémelhárító kalandja után. Itt minden a régi. Úgy ahogy Bramante, Michelangelo s a többi zseni megálmodta. Szerencsére a századok semmit sem vettek el belőle vagy adtak hozzá,

A Vatikán bronzkapuján most is alabárddal és színes szalagokból varrt uniformisában silbakol a svájci gárdista. A palota sem változott semmit, sem külsejében, sem rendeltetésében. Olyan mellékes, hogy most éppen ki lakja? Hogy II. Gyula vagy XIII. Leó vagy XII. Pius lakja-e? Valahogy van az ember vele mint odaát a trópussal. Ott a fák nem hullatják el lombjukat, a virágok megszakítás nélkül virágoznak, semmi nem emlékeztet az elmúlásra — csak a Teremtés koronája, az ember hal meg. Itt is a Vatikán, Szent Péter, terek, templomok, paloták őrzik rendületlenül a századok kőbe vésett álmát, csak ez a cinikus római, a svájci gárdista, a bíborosok meg a pápák halnak meg.

Amilyen ismerős volt nekem Róma minden köve, olyan ismeretlenné vált a hosszú évek alatt az európai mentalitás. Mikor először megláttam, hogy egy anya ütötte-verte a gyermekét, olyan felháborodás vett erőt rajtam, hogy durván kiszakítottam a gyermeket az anya kezéből, amivel persze a nő szidalmát és átkát vontam magamra. Aztán idegen lett nekem a hajsza és versenyfutás az idővel, ami az európaiakat annyira jellemzi s amit már délamerikai szemmel nem alkotó fölénynek, hanem gyengeségnek, beteges tünetnek, az emberi rabszolgaság maradványának tartottam. S mikor az újságokban az első halálos ítéletről olvastam, a hajam szála is az égnek meredt: hát még mindig itt tart ez a rücskös Európa?! Közben azonban nem gondoltam arra, hogy odaát meg szabadon puffanthatja le az egyik ember a másikat.

De ezeken kívül is egyre-másra ért a meglepetés.

A hosszantartó amerikai megszállás szörnyen érezhető volt az olaszokon. Ha azelőtt még az idegenforgalomra ráutalt vendéglők, üzletek, pincérek, sofőrök, utcai elárusítók is egy pár angol frázisnál megrekedtek s a többi purparlét gesztusokkal és mimikával pótolták, most már a fiatalabb nemzedékek folyékonyan beszélték az amerikás angolt. S közben elrontották a saját gyönyörűséges nyelvüket teleaggatva idegen szavakkal s még idegenebb kapcsolásokkal. Az üzletek cégtábláin dominált az angol s a hamburger, koktél, coca-cola polgárjogot nyertek. A szép melodikus olasz dalokat, melyek mellett annyit andalogtak a múlt századok, kiszorították az amerikai slágerek, a jazz és zabikölykei, úgy hogy igaza volt annak az amerikai tábornoknak, aki búcsúzásul oda nyilatkozott, hogy Amerikába kell visszamennie, hogy újra szép olasz dalokat hallhasson.

Közben rávetettem magam a lapokra és könyvekre. S itt várt újra nem kis meglepetés. Az olasz nyelv sokat változott s új szavak özöne fészkelődött benne. S ugyanezt kellett később tapasztalnom a némettel és franciával. Előzőleg sohasem gondoltam rá, mert benne éltem, hogy a nyelv is élő lény, mely fejlődik, változik, módosul az élet alakulása szerint. Pedig tudnom kellett volna, hisz Jókai Móric nyelve sem volt azonos Szabó Dezsőével. Megfeledkeztem róla, hogy a németet 1911-ben sajátítottam el s az olaszt is ugyanakkor és hogy azóta 50 év telt el azaz egy emberöltő.

De természetesen a nyelvnél is jobban érdekelt engem az európai lélek reagálása a történelmi eseményekre s egyáltalán az emberi mentalitás. Ebben az időben Európa már túlesett a meddő kérődzésen a fasizmus és nácizmus felett (csak a tipikus kérődző állatok, a politikusok maradtak meg mellette) s politikailag kialakult a közeljövő képe. A régi pártok csak roncsaikban maradtak fenn s a fórumot két szilárd tömb: a keresztény demokrácia és a kommunizmus kerítette tartósan a hatalmába. Az utóbbi ugyan már defenzívába szorult, de vasmarokkal tartotta a tömegeit. Beigazolódott a mondás, hogy a kommunista pártba könnyű belépni, de kilépni nem lehet!

A politika megújhodásával azonban nem járt együtt a tudomány és irodalom újjászületése. A kihalt vagy ledőlt régi nagyok helyét senki vagy epigonok foglalták el, akik legfeljebb a háború által kirobbant szexualitást iparkodtak kiaknázni. A katolicizmus is elvesztette harcos, hódító lendületét. A katolikus sajtó gondolata, melyért annyit küzdött a mi generációnk minden országban,

lehanyatlott, letört mint a megvert hadsereg zászlaja s csak Európa két sarkán kuporgott még koldustarisznyával a hátán az Osservatore Romano és a La Croix. A különbségek, a színek elmosódtak. Nem abban az értelemben, hogy a hitetlenek megtértek volna, hanem abban, hogy a hívek elközönyösödtek.
Igaz, hogy a háború következtében új erők jelentek meg a világ porondján. Egyrészt diadalmasan és soha nem tapasztalt erővel törtek élre a természettudományok, másrészt a rádió, televízió s egyéb tényezők hatása alatt egy általános elgyerekesedési folyamat indult meg a tucatemberek között.
A mi generációnk legnagyobb tudósai sem sejtették azt a szédületes és megfoghatatlan fejlődést, amivel az új fizika, kémia, asztronómia, elektronika rohamlépésben haladt egészen a világűr, az égi bolygók meghódításáig. Minden valamirevaló ifjú ember atomfizikus, rakétapatkoló akart lenni, s csak lesajnálásban lehetett része annak, aki még mindig filozofálni, irodalmároskodni, történelmet bolhászni szeretett volna. Az emberiség bálványa csak az atomfizikus, az űrhajós a gépagykonstruktor lehetett, s még jó, hogy bolondok házába nem zártak ennek az elanyagiasodott, lelkét vesztett kornak a Cassandráit!
S minél általánosabb lett az iskolázás, annál kevesebb olvasója lett a nagy irodalomnak s először csak rejtegetve és a padok alatt, később már nyíltan ifjak és felnőttek az ostoba rajzokban kifejezett történeteket kezdték kultiválni. A klasszikusokról rátért az emberiség a detektívregényekre melyek bűzlöttek a halomra gyilkolt szereplőktől, hogy aztán még tovább csúszva kikössön a Drakulák s egyéb sötét kísértetek ponyvájánál.

Ma is kuncognom kell azon a sok jótanácson, amivel régi és új barátok a római berendezkedésre elhalmoztak. Azt mondta például az egyik: Egy magadfajta prelátus csak a pensionato romanoban lakhat! Nem tudtam ugyan, mi rejlett a «magamfajta» szó mögött, de ijedten megfogadtam a tanácsot. Bár ne tettem volna! A pensionato romano egy egyházi szálloda, a jelek szerint a Vatikán tulajdona, amit kedvetlen, mosolyt nem ismerő apácák vezetnek és borsos árairól híres. Egyik nevezetessége az, hogy mikroszkopikus szobái vannak miniatűr bútorokkal, ahol csak ülni vagy aludni lehet s ahol a mosdókagyló oly kisméretű mint egy köpőcsésze, s az alján egy olyan eltávolíthatatlan acélrács van, hogy a kagylót eldugaszolni és a vizet a mosdáshoz meg gyűjteni ne lehessen, hanem csak a csap vizével pacskolni. Gyermekeknek bizonyára nagy öröme telne benne, mert a kagyló és a csap közé még a fej sem fér be, tehát valóban csak pacskolni lehet benne. Azok számára, akik mégis alaposabban szoktak tisztálkodni, vannak ugyan fürdőszobák, de azok kulcsa a nővéreknél van s előző este kell elkérni. Aki elfelejti, mosdatlan marad, ami valószínűleg az igazi cél!
Rómában hamarosan beleestem én is abba a hibába, amibe minden amerikás. Miután az európaiak abban a hiedelemben élnek, hogy csak sok pénzzel kitömve lehet visszajönni Európába, hogy megtartsam az amerikások jó hírnevét, elkezdtem én is az amerikai nagybácsit játszani és költekezni. Végigcserkésztem a legjobb éttermeket és fizettem fűnek-fának. Itt nem kellett vitatkoznom, mint Délamerikában, hogy ki fizeti a számlát, alkalmi barátaim nagylelkűen mindig rámhagyták a számla rendezését.
Aztán kibéreltem egy kis lakást az Odescalchi-palotában, gondolván, hogy egy «magamfajta» ember nem lakhat bármilyen bérházban, drága antik bútorokat vásároltam s megpróbáltam nyugalomba vonulni azaz csak újságot olvasni, nagyokat sétálni, elüldögélni a Szent Péter vagy a Fórum körül, irigykedve nézni a tüzes napkeltét s rezignáltán megbámulni a fáradt, melankolikus naplementét.
De hiába erőlködtem, nem ment a nyugalom, nem tudtam lelkileg megöregedni. Keresni kellett valami munkát, elfoglaltságot, hogy bele ne haljak a nyugalomba. Állásra nem gondolhattam, egy 70 éves ember Európának sem kell, de még az egyháznak sem! Hallottam ugyan a cinikus francia bíboros Tisserand mondását, hogy Rómában az egyházi karrier 70 éves korban kezdődik, de azt is tudtam, hogy Rómában csak egyházjoggal lehet könyökölni s ahhoz meg világéletemben hatökör voltam. Újságírói vagy egyáltalán írói érdemeket nem szokott az egyház honorálni. Állítólag Serédi prímás mondotta volna, amikor valaki egy megüresedett irodalmi kanonokságra engem ajánlott: «Én nem volnék ellene, ha legalább valami tisztességesebb állása volna Nyisztornak.
A semmittevés, megfigyelés s a múlton való rágódás közben egy szerencsés ötletem támadt: megírni a magyar katolicizmus fénykorát. Azt az 50 esztendőt, mely alatt

a liberalizmustól koldus-szerepre fogott katolicizmus legyűrte ellenfelét és domináló szerephez jutott vallási, társadalmi és politikai téren. A gondolat megragadott és felvillanyozott, csak két bökkenője volt: egyrészt a hosszas távollét alatt a magyar világtól elvesztettem a stílusomat, másrészt nem állott könyvtár, forrásanyag a rendelkezésemre.

Amilyen ostobaság vagy hencegés azt mondani, hogy egy idegen nyelv miatt elfelejthetjük az anyanyelvünket, (ez csak korlátolt agyakkal történhetik meg!) olyan könnyelműség azt hinni, hogy stílusunkat minden további nélkül örökre megtarthatjuk, ha pennánk parlagon hever is. Nem! A nyelv is olyan mint a hegedűjáték, ha sokáig nem gyakoroljuk, elveszti hajlékonyságát, kifejezési színeit. Mikor a spanyol nyelvű hosszas szolgálat után caracasi magyar lelkész lettem, nemcsak én éreztem, hogy beszédeim stílusa szegényes, erőtlen, hanem mások is. Például Vaszary Piri férje, dr. Bodócsy, aki hazulról jól ismerte stílusomat, hónapok múlva azt mondta egy prédikáció után: Most már kezdesz belejönni a te megszokott stílusodba. Nekiestem hát saját írásaimnak, amiket Rómában fellelhettem s igazán nem kéjelgés, hanem tanulás szempontjából.
A másik bökkenő az volt, hogy szinte semmi forrásmunka nem állott rendelkezésemre, a saját memóriámra voltam ráutalva. Szerencsére annyira benne éltem abban a korban, némileg szereplője is voltam, hogy főfázisai mélyen belevésődtek az emlékezetembe. Különben is ami érdekel, arra mindig nagyon reagálok.
De a nehézségekkel szemben vigasztalt az a tudat, hogy egy nagy missziót teljesítek a fiatalabb generációkkal s a jövővel szemben. Megdöbbenve kellett ugyanis tapasztalnom, hogy a háborús összeomlás, az orosz megszállás, a katolikus irányú könyvek és könyvtárak megsemmisítése vagy elhurcolása ismeretlen raktárakba, annyira ráborította a feledés fátyolát az újkori katolikus reneszánszra, hogy kint és bent egyaránt már sokan nem tudták, ki volt Prohászka, Bangha, Tóth Tihamér, vagy csak épp a nevüket hallották, de szerepüket már nem ismerték.
Úgy éreztem, hogy ennek a korszaknak a megírása becsületügy, aminek eleget kell tenni. S mert odahaza ilyen munka megírására sem szabadság, sem légkör, de meg elméleti lehetőség sem volt s mert az öt kontinensen szétszóródott magyarok között is már alig akadt hírmondója ama nagy időknek és hősi küzdelmeknek, énrám mint utolsó tanúra hárult a feladat, hogy a tartozásnak eleget tegyek.
A könyvnek semmi sikere nem volt. A jelek szerint odahaza lett volna nagyobb sikere, mert az itt-ott becsempészett példányok körben jártak s egymástól is ellopkodtak. Az emigráció azonban oda se bagózott neki! Volt olyan mulatságos eset, hogy az eladásra küldött példányokat egyszerűen elajándékozták ismerőseim között, feltételezve, hogy egy gazdag amerikás csak ingyen osztogathatja a könyveit. A jezsuita rend pedig, melyet 20 éven át szolgáltam éhbérért hűségesen, 100 vagy 200 tagjának mindössze 10 példányt rendelt. Bizonyára azt gondolta, hogy szétszedi ívekre s akkor minden rendtagnak jut belőle valami, a feje vagy a farka.
Most hogy hivatal nem kötött és szabadon rendelkezhettem az időmmel, állapíthattam meg, hogy Rómával betelni nem lehet. Éveken át és mindig nyújt valami újat, valami meglepetést. Minden más világvárost meg lehet unni, mert csak egy része van, múlt századok ott felejtett építészeti remeke, aztán semmi más csak a szürkeség, az egyformaság tobzódása. Rómának azonban sok ilyen történelmet lehelő része van, mely a Vatikántól a Caracalla-termákig, Augusztus sírjától Szent Pálig, a katakombáktól a Milvius hídig, a Néró sírjától a Via Appiáig terjed. Mindenütt van egy szobor, egy kép, egy stílus, egy templom, palota vagy csak torzó, melyet ahányszor elnézed, annyiszor fedezel fel benne valami újat.
Rómát nem lehet megunni, de az életet mindenütt meg lehet unni munka, elfoglaltság nélkül. Ez énrajtam is beteljesedett! A könyvem megírása után nem láttam többet célt magam előtt s megöregedni, csak vegetálni semmiképpen nem tudtam. Úgy éreztem, hogy még elegendő fizikai erőm és lelki rugalmasságom van arra, hogy valahol állást vállaljak. De hol? A választás csak Németországra eshetett, mert nyelvüket jól beszéltem s ott nagy volt a paphiány.
Szokásos hirtelenséggel és könnyelműséggel felmondtam a lakásomat, elajándékoztam a bútoraimat, könyveimet (már ötödször életemben) s elutaztam Rómából, egyenesen Essenbe, a Ruhr-vidéki bányák és ipartelepek nagy centrumába, mely nemrég lett önálló egyházmegye és kötéllel fogta a facér papokat.

A bogotai eset megismétlődött. Ahogy ott múltam megismerése után egy bolondok házába helyeztek káplánnak, úgy most Essenben tiszteletteljes nagy fogadtatás után egy hülye gyermekek intézetébe vittek vakációs helyettesnek. Haladunk, pajtás! — kuncogtam magamban — a bolondok házából előléptünk a hülyék intézetébe s ha sokáig élünk, még kisdedóvóba is eljuthatunk!
Pedig diszponálásomban nem volt semmi rosszmájúság, csak mert a személyzeti főnöknek jó barátja volt a vakációra készülő direktor, azért helyezett engem ideiglenesen oda.
Az intézet a maga 1200 növendékével nekem mint a direktor helyettesének nem sok munkát adott: mise, szentbeszéd, gyóntatás, ájtatosságok. A hülyékkel közvetlenül egy másik lelkész foglalkozott. Én csak az udvaron vagy a kertben találkoztam velük. Megpróbáltam szóba elegyedni velük, de olyan tökéletes hülyék voltak, hogy nem tudtam semmi mást kihozni belőlük, minthogy bő káposzta- és krumplitermés lesz s hogy a disznók szépen híznak. A legértelmesebb nagy fiú fölényes hangsúllyal, ami a többinek szörnyen imponált, mindennap megkérdezte, hogy ugyebár Rómából jöttem, s hogy a pápát Jánosnak hívják.
Az intézetet a két papon kívül apácák vezették, vaskos, merev északnémet apácák. Ebben a hülye környezetben, ahol még a portás is kiérdemesült hülye volt, úgy látszik, inkább erélyre mint szeretetre volt szükség, mert mint valami dragonyos őrmesterek, úgy jártak-keltek a nővérek. Néha már az a gyanúm támadt, hogy kardot hordanak a habitusuk alatt.
Essenben értettem meg végleg azt a nagy lelki különbséget, ami a latin katolicizmust a germántól elválasztja. Eleinte csak a templomok csupaszsága, dísztelensége tűnt fel. A legtöbb helyen csak egy oltár van s a padok és legfeljebb egy magasra tűzött kereszt. Semmi szobor, szentkép, ami ájtatosságra hangolna. Akárcsak a protestáns templomok, konganak az ürességtől. Néhol, főként az új templomokban a Mária-szobor is az előcsarnokba száműzve. A délnémet barokk színpompás káprázata után az északnémet hűvös zárkózottsága!
De nemcsak a templomok ilyenek, hanem az emberek lelkivilága is. Ó igen, vasárnap megmozdul a város és tódul a templomok felé. De mintha nem a lélek igénye, hanem a kötelességérzet vezetné őket. Ott vannak a misén, mert az kötelesség s minden német alapjában véve katona és parancsszóra engedelmeskedik. Valószínű, hogy a mise egy-egy pillanatában imára nyílik a szíve, de ez nem látszik meg rajtuk, csak állnak mereven, hallgatagon, nagyon tisztességtudón, mint akik őfelsége, az Úristen szolgálatára vannak kirendelve. S ahogy a mise végetér, sarkon fordulnak és tódulnak kifelé — a sörcsarnok felé!
Aztán a következő vasárnapig magukra maradnak a templomok. Egyedül az örökmécses pislákol az oltár előtt. Nagyritkán lép be valaki. Akár be is csukhatnák hét közben, annyira nincs közönsége.
Pár ezer magyar is élt akkor Essenben, de én csak egy bányamérnökkel s egy operaénekesnővel találkoztam véletlenül. A magyaroknak külön lelkészük volt, aki német iskolákban tanított, de mindenesetre úgy tett, mintha ezerannyi dolga volna. Az októberi felkelés évfordulóját nagy pompával akarta megünnepelni s azért rám parancsolt (az udvariasság kódexét nyilván nem ismerte), hogy mondjak szentbeszédet. Miután telefonon nevelni nem lehet s egy nagy magyar évforduló előbbrevaló mindennél, elvállaltam a szerepet.
De bár ne vállaltam volna! Ennél szomorúbb és leverőbb magyar ünnepségen még nem vettem részt. A mise kezdetén mindössze nyolcan voltak a templomban, azok között is két gyermek, de a prédikáció idejére felvergődtünk 18-ra. Sírt a lelkem s a nagy gonddal elkészített beszéd lélektelenül üresen kongott végig a templomon. Utána egy nagyobbacska teremben a karhosszúságú virslik és sör szagára valamennyire felgyűlt az 56-os menekültek száma, amit kiegészítettek a meghívott német vendégek. A levert magyar forradalom emléknapján igazán stílszerűen egy tipikus kocabanda fújta verte, püfölte a legkülönbözőbb hangszereken a régi csárdásokat s a katonanótákat. A prímás maga a pap volt, aki hol a hangszerét recsegtette, hol a közönség animálására torkaszakadtából dajnászta, hogy "jobb válláról a bal vállára, bal válláról a jobb vállára göndörödik a haja".
A torkomon megakadt az épp leharapott blockwurst. Sürgősen haza kellett mennem!

Hét hónap után egy váratlan betegség vetett véget németországi szereplésemnek. Vízkereszt táján betört Németországba az ázsiai influenza vírusa s az elsők egyike voltam, akit elkapott. Magas láz, asztmaszerű fojtogató köhögés s a hörgőkből szünet nélkül egy olyan sűrű nyálváladék, mely a fuldoklással felért. Bár az intézetnek saját orvosa volt, csak harmadnap látogatott meg, mikor már 40

fokos lázam volt, akkor is tán azért, nehogy megfertőzzem az intézetet. Megmérte a pulzusomat, aztán ijedten rám nézett:

— Magának alig van pulzusa — mondotta halkan.

— Adjon azonnal egy streptomicin injekciót — feleltem — hogy a lázat leszorítsuk.

— Mi német orvosok még tartózkodók és óvatosak vagyunk az antibiotikumokkal szemben.

— Mit bánom én — förmedtem rá — hogy a német orvosok mint vélekednek, én azonban tapasztalásból tudom, nem egyszer megpróbáltam, hogy jól és azonnal reagálok a streptomicinre.

Alig vártam, hogy az orvos kitegye a lábát a szobából.

Megvesztegettem egy fiatal nővért, pénzt adtam neki, hogy a szomszéd patikában megvásárolja s nyomban be is adta az injekciót.

De a doktor gyorsabb volt mint az én titkos manőverem s annak a hatása.

Megtelefonálta a püspökségre, hogy a szívem már alig dobog, a halállommal kell számolni. Hamarosan meg is jelent 2-3 pap az ismerősök közül, mereven mintha kardot nyeltek volna, megálltak az ágyam lábánál s csak annyit mondtak: Herr Prälat! s úgy tetszett, hogy szemmel lemérik a nekem való koporsót.

Mindezek tetejébe berontott a szobámba a főnöknő s nem tudom, miféle barbár ötlettel, de felemelt ököllel mint egy fúria közeledett az ágyam felé: — S most még beteg is lett nekem! — sziszegte. A kijelentés nagyon felháborított. Mintha bizony csak azért lettem volna beteg, hogy neki a dragonyos őrmesternek szerezzek kellemetlenséget! Türtőztettem magam, de azért visszavágtam:

— Nézze, én nem Magának lettem beteg, hanem legfeljebb Magától, mert még 40 fokos lázzal is kövér disznóhússal (az volt mindennap) és savanyított káposztával traktál. Hordja el magát, mert a vírust Magára ragasztom!

Az injekció valóban 24 óra leforgása alatt leszorította a lázamat, de a tüdőm állandó hörgése, az asztmás köhögés, a borzalmas mennyiségű nyálképződés a hörgőkben s a fuldoklási rohamok nem szűntek meg. Se nappalom, se éjjelem nem volt. Meg voltam győződve, hogy ütött a végórám s hogy az én utam már csak a csillagok közé vezet.

Zimankós, sötét téli napok voltak. A hó jéggé fagyott s a szénbányák és vegyi gyárak kiokádott füstje fekete lepedőt borított rá. Kietlen, vigasztalan, mint a megátkozott volt az egész vidék.

Az intézetben volt egy fiatal olasz tanítónő csereakción. Szegényke megállt előttem mindennap és sírva kérdezte: — Páter, Németországban sohasem kel fel a Nap?

- A napsugarat - feleltem - itt hiába keressük, Olaszországba kell érte visszamennünk!

Pár hónap múlva búcsút mondtam Essennek s visszarepültem Rómába a napsugarat megkeresni.

NYISZTOR ZOLTÁN KÖNYVEI

1. A halottak tisztelete, Szent István Társulat kiadása
2. Orsenigo: Boromei Szent Károly, Szent István Társulat kiadása
3. Szekták Magyarországon, Szent István Társulat kiadása
4. Modern babonák, Szent István Társulat kiadása
5. Teréz, a stigmatizált, Szent István Társulat kiadása
6. Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok, Palladis kiadása
7. Papini: Gog, Vigília kiadása
8. Balkáni képeskönyv, Franklin Társulat kiadása
9. Mandarinok, kulik, misszionáriusok, Szent István Társulat kiadása
10. Faulhaber: Az ószövetség és a kereszténység, Aldor kiadása
11. Magyar Gog, Vigília kiadása
12. Bangha Béla élete és műve, Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása
13. En las garras del espionaje ruso, C. B. E. Madrid
14. Extranjero en la casa cural, Editorial Mensajero, Bogotá
15. Ötven esztendő, OMC. Bécs
16. Vallomás magamról és kortársaimról, Róma
17. Ami a Vallomásból kimaradt, Róma
18. Idegen az idegenben, Mikes Kelemen Kör kiadása, München

19. Vallomás magamról és kortársaimról, 2. kiadás, Mikes Kelemen Kör kiadása, München